

Գայանե ԱՆՏՈՆՅԱՆ

**Նայաստանյայց Առաքելական
Սուրբ Եկեղեցու,
Նայաստանի Նանրապետության
պետական տոներ, հիշատակի օրեր**

Լրացուցիչ գրականություն հանրակրթական դպրոցների
«Հայոց եկեղեցու պատմություն»
դասավանդող, գեղարվեստական միջոցառումներ
անցկացնող ուսուցիչների համար

Խմբագրական կազմ
Տ. Սեպուհ եպիսկոպոս Չուլջյան, Տ. Ղևոնդ քահանա Մայիլյան,
Վարդան Պարսամյան

Ամերիկայի Արևելյան թեմ և «Զգոն եպիսկոպոս Տեր-Հակոբյան»
հիմնադրամ
Հայ Առաքելական Եկեղեցու Գուգարաց թեմ
Վանաձոր - 2005

Երաշխավորված է ՀՀ ԿԳՆ կրթության
ազգային ինստիտուտի կողմից

Ի Նայրապետութեան

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ

ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԵՒ ՎԵՆԱՓԱՌ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ

Նրամանաւ

Տ. ՍԵՊՈՒՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՉՈՒԼՋԵԱՆԻ

ԳՈՒԳԱՐԱՅ ԹԵՄԻ ԱՌԱԶՆՈՐԴԻ

*Կրթության ազգային ինստիտուտն առաջարկում է որպէս
օժանդակ գրականություն հանրակրթական դպրոցների «Նայոց
Եկեղեցու պարունություն» առարկայի ուսուցիչների համար*

*Նաստարւոված է Մ կրթության – գիտության նախարարության
կրթության ազգային ինստիտուտի կողմից որպէս լրացուցիչ
ուսումնական ձեռնարկ հանրակրթական դպրոցի համար*

© Գայանէ Անտոնյան

© Նայ Առաքելական Եկեղեցու Գուգարաց թեմ

**Որդիական խոնարհությամբ,
հավատարիմ մեր սուրբ Եկեղեցու –
նախնյաց դարավոր ավանդույթներին՝
գիրքը սիրով նվիրում ենք
հայոց ոսկեդենիկ գրերի
գյուրի 1600 – հայոց մեծ Եղեռնի
նահապակ հայորդիների
հիշարակի 90-ամյակներին**

Մեկենասությամբ՝

**Ամերիկայի Ար-եյան թեմի –
«Զգոն Տեր-Նսկորյան» հիմնադրամի**

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության անկախացումով Հայ Հասարակական կյանքից դուրս մղվեցին թեև պարտադրված, սակայն 70 տարիներ ժողովրդի կյանքի մաս կազմած, նրան ուղղորդած խորհրդային գաղափարաբանությունը և քարոզչությունը բնորոշ տոներն ու ծիսարարողական այլ արժեքներ: Արդյունքում Հասարակական կյանքում առաջացավ գաղափարական հսկայական վակուում:

Հետխորհրդային շրջանում Հայ ժողովրդի հոգեմտավոր և ազգային կերտվածքին բնորոշ արժեհամակարգի բացակայության պատճառով ժողովրդի մեջ աստիճանաբար խամբեցին ու արժեզրկվեցին դեռևս նախախորհրդային ժամանակներից մասամբ պահպանված ազգային, կրոնական, մշակութային, բարոյական, ընտանեկան, կենցաղավարական ու ավանդական մի շարք արժեքներ:

Օրենքով ամրագրված սակավաթիվ օրացուցային պետական տոների նկատմամբ Հատկապես կրթական Հաստատություններում համապատասխան պատշաճ պետական վերաբերմունքի բացակայության և անուշադրության պատճառով մեր դարավոր ավանդությունների պահպանման ու հոգևոր անվտանգության հարցը դարձավ խոցելի իրողություն:

Ազգայինի պահպանման խնդիրը ինքնաբերաբար դուրս մղվեց մեր պետության օրակարգից, երբ հայրենի նախորդ իշխանությունները մերժեցին ազգային գաղափարախոսության անհրաժեշտությունը:

Մինչդեռ հայտնի ճշմարտություն է, որ ազգային գաղափարախոսությունից բխող արժեհամակարգի բացակայության, հոգևոր սնանկության, ավանդույթների մոռացման պայմաններում միանշանակ վտանգվում է տվյալ ժողովրդի ինքնությունն ու ապագան՝ ընդհուպ մինչև գոյապահպանումը:

Հայ ժողովուրդը, որն աշխարհին հայտնի է իր յուրօրինակ հոգեկերտվածքով՝ իբրև ավանդապահ ու մշակութասեր ժողովուրդ, իր իսկ հայրենիքում, անկախության պայմաններում տարերայնորեն ինքնաօտարման փաստի առջև կանգնեց: Անցնող տարիներին ոչ միայն հանրությունը, այլև կրթական հաստատությունները գրեթե անհաղորդ և անտարբեր մնացին համազգային նշանակության տոների ու հիշատակի օրերի նկատմամբ: Օգտվելով այս վակուումից՝ հասարակության մեջ այդ հոգևոր բացը հախուռն կերպով լրացնելու եկան օտար կրոնական շարժումներ, աղանդներ, պատեհապաշտ ու անցողիկ թեթևաբարո աշխարհիկ արժեքներ: Այս իրավիճակն անշուշտ պայմանավորված էր նաև երկրաշարժի, արցախյան գոյամարտի, տնտեսական ծանր ու տագնապալի արտաքին և ներքին քաղաքական բազում գործոններով:

Միանշանակ է, որ այս ընթացքում առավելաբար տուժեցին հատկապես աճող նոր սերունդը՝ ուսանողությունն ու աշակերտությունը, ինչն էլ իր հերթին պայմանավորված էր դասավանդող ուսուցիչների՝ խորհրդային գաղափարախոսությամբ սնված լինելու, ազգային-հոգևոր արժեքների նկատմամբ մակերեսային գիտելիքների տիրապետելու և ընդհանրապես այդ արժեքների նկատմամբ վերաբերմունքի բացակայության փաստով:

Ժողովրդին ուղղորդող, համակողմանի մշակված հայեցակարգային քաղաքականության անհրաժեշտությունը խիստ զգալի դարձավ: Երկիրը առաջնորդելու կոչված հայոց այրերը չկարողացան ձերբազատվել խորհրդային ինտերնացիոնալիզմի բարդություններից և դյուրությամբ տուրք տվեցին համաշխարհային գլոբալիզացիայի պահանջներին:

Արդյունքում Եվրոպային ինտեգրացվելու ճանապարհին գերեվարվեցինք գլոբալիզացիայի ամենակուլ արտադրանքներին ու պահանջներին, որոնք օր օրի իրենց բացասական ազդեցությունը սկսեցին թողնել մեր կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտների վրա, և որոնք, դժբախտաբար, այսօր անխտիր

ամբազանությամբ են օրենքներով: Անգամ փորձ չի կատարվում միջազգային արժեքներն ազգային հայեցակարգին համապատասխանեցնելու ուղղությամբ:

Անշուշտ, ինչպես առողջ մարմինը օրգանիզմից դուրս է մղում օտար մարմինները, հակված ենք ենթադրելու, որ մեր ժողովրդի վերարթնացումով նույնպես դուրս կմղվեն ապագային արժեքները:

Մենք անձնապես, անհաշտ լինելով մեր հանրային, կրթական և հոգևոր կյանքը միջազգային նորմերով անհաշվենկատ ու հարկադրված եղանակներով կառավարելու կույր գործընթացին, միաժամանակ գտնում ենք, որ միջազգային պարտավորություններից առավել մենք առաքելութուն ու խնդիր ունենք մեր մշակութային ժառանգությունն ու հայ գենոֆոնդը պահպանելու: Լուրջ պարտավորություններ ենք տեսնում մեր երախտապաշտ նախնյաց հավիտենական հիշատակի, հայրենիքի ու ողջ ժողովրդի առջև: Քաջ գիտակցում ենք, որ հայեցի Հայաստանով է պայմանավորված մեր պետականության և համայն աշխարհի գաղթական հայության գոյությունը:

Հակառակ եվրախորհրդի և այլ միջազգային կառույցների կողմից բազմապիսի հարկադրանքների և դրանց արդյունքում ստանձնված պարտավորությունների՝ վստահ ենք ու լավատես, որ որքան էլ գլոբալիզացիայի փոթորիկները կփորձեն սասանել հայոց աննկուն ոգին, միևնույն է, հայոց անպարտելի ոգին եղեգի նման կճկվի ու կրկին կուղղվի: Քանզի մեր իսկության գրավական հանդիսացող քրիստոնեական խորախորհուրդ հավատքի, մայրենի լեզվի և սրբազան ավնդությունների անխաթար պահպանումը միայն կարող են երաշխիք հանդիսանալ մեր տեսակի ու հայոց նորանկախ պետականության պահպանմանը, որը ոչ մի դեպքում սակարկության ենթակա չի կարող լինել: Ուստի, ապավինելով մեր ազգային գիտակցությանն ու գենետիկ կերտվածքին, հավատում ենք, որ Բարձրյալը, ինչպես խնայեց մեր ժողովրդին նախորդ դարերի մահասփյուռ ար-

չավանքներից, այժմ էլ կիսնայի մեր օրերի երևելի ու աներևույթ ալյասերումներից ու փորձություններից:

Նկատի ունենալով քաղաքականությունների և քաղաքակրթությունների բախման շրջադարձային այս ժամանակահատվածի տագնապալի պատկերը՝ մտահղացանք սույն գրքի պատրաստումը, որը միտված է նախ՝ դիմակայելու ներկայի փորձություններին, ապա՝ պահպանելու ազգային գաղափարախոսության անհրաժեշտությունից բխող և դրա հիմնարար ու կարևորագույն մաս հանդիսացող հայոց էթնիկ կերպարի պահպանմանը: Մեծապես կարևորելով հայոց էթնո-պատմամշակութային համակարգի առանցքում գտնվող հոգևոր և ազգային տոների դաստիարակչական ուժը, մեր վաղեմի ցանկությունն էր մատաղ սերնդին՝ իբրև մեր նախնյաց հավիտենական անշեջ ժառանգություն, ի պահ տալ մեր ինքնության պահպանման մեծագույն գրավականը՝ հայոց տոների խորհրդավոր գանձարանը: Անշուշտ, սույն գրքի պարունակությունը հայտնագործությունն չէ, այլ մեր ժողովրդի դարավոր ավանդությունների վերակոչումն է դեպի արդի հայոց կենցաղ: Դրանք Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու ծոցում դարեր շարունակ անխաթար պահպանված սրբազան մասունքներ են: Վստահաբար, ձեռնարկը կդառնա ամենօրյա ուղեցույց ուսուցիչների համար՝ հայոց տոները և հիշատակության օրերը արտադասարանային պարապմունքների, հանդիսությունների տեսքով կրթական հաստատություններում նշելու:

Վաղվա հայ մարդուն համակողմանի դաստիարակելու և նրա կրոնաբարոյական ու հոգևոր գիտակցությունը բարձր պահելու նկատառումով՝ մեր ցուցմունքին ընդառաջ, հանձին գրքի հեղինակ օրիորդ Գայանե Անտոնյանի, պատրաստվեց սույն գիրքը՝ ի պետս բուհական և հանրակրթական հաստատությունների մանկավարժների:

Մեր համոզումն է նաև, որ պետական, ազգային, եկեղեցական ու ժողովրդական տոներն ըստ էության ունեն հոգևոր չափազանց մեծ նշանակություն, անձի հոգում ու

մտքում կուտակում են անգերազանցելի հոգեմտավոր ուժ, հատկապես երբ այն մատուցվում է՝ իբրև ելակետ ընդունելով ազգային գաղափարախոսության դրույթները: Տոների նշանակութունը սերունդներին գաղափարախոսական վերլուծութուններով ու հիմնավորումներով ճիշտ մատուցել՝ նշանակում է ոչ միայն ունենալ իմաստուն, ազգասեր, մարտունակ, բարեպաշտ ու հուսալի սերունդ՝ իբրև երաշխիք վաղվա հայեցի Հայաստանի, ինչպես նաև կերտել համամարդկային արժեքները կրող քրիստոնեական ու բարոյական բարձր նկարագրի տեր քաղաքացիների, որոնք կգիմական հոգեկործան աղանդավորական անբարո նորամուծութունների մուտքին հայոց կենցաղ:

Օրհնութամբ՝

Սեպուհ եպիսկոպոս Չուլջյան
Առաջնորդ Գուգարաց թեմի

ՄԱՍ ԱՌԱՋԻՆ
ՏՈՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
(ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ)

Տոներ

Մարդկության պատմության սկզբնական ժամանակներից հանդիսություններն ու արարողությունները մեծ տեղ են ունեցել հասարակությունների կյանքում: Դրանցով մեծարվել են ակնառու անձինք, արժևորվել ժողովրդի և պետության կյանքում կարևոր դեպքերի ու իրադարձությունների հիշատակությունները: Այդօրինակ միջոցառումներն իրենց ամփոփած խորհուրդներով սահմանվում են որպես տոն:

Համաձայն Հրաչյա Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանի»՝ «տոն» նշանակում է «հասարակաց հանդես, հանդիսավոր օր»: Այն բնիկ հայկական բառ է և ծագում է հնդեվրոպական նախալեզվի *dapni* ձևից, որը նշանակում է «զոհ»: Սկիզբ է առել դարձյալ հնդեվրոպական նախալեզվի *dap*, *dep*՝ բաժանել, բաշխել արմատից: Հետագայում այն ձևափոխվել և դարձել է *tafn* (տաւն-տոն)՝ ստանալով «զոհ, զոհի անասուն, ողջակեզ» իմաստը: Նույն ծագումն ունեն լատիներեն *daps*, *dapes*՝ «աստվածներին նվիրված զոհ, նվիրական խնջույք, հացկերույթ», *dapino*՝ «առատ խնջույք տալ», հունարեն □□□□□□՝ «ճաշ, նախաճաշ, ընթրիք» բառերը¹:

Հանդիսություններն ու արարողությունները արտաքին արտահայտություն են տոնի խորհրդի: Իսկ տոների նպատակը աշխատանքից ազատ լինելը կամ տարբեր հանդիսություններ կատարելը չէ, այլ տոնի խորհրդով ապրելն ու առաջնորդվելը: Տոները սերունդների հոգիներում նորոգում և դաստիարակում են հոգևոր և ազգային արժեքները՝ դառնալով մարդկային տվյալ հավաքականության շարունակականությանն ու հարատևությանը նպաստող գործոն: Յուրաքանչյուր տոն կենդանի

¹ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Դ հատոր, Երևան, 1979, էջ 442: Նույն տեղում Հր. Աճառյանը գրում է. «Հնդերից Տաթեւ. ամ. 654, սխալ է մեկնում՝ իբր օտար բառ. «Տօն թարգմանի ուրախութիւն եւ պայծառութիւն... քանզի անունս այս ոչ է ի մեր լեզուէ, այլ յօտար ազգաց. զի նոքա զուրախութեան կամ զհարսանեաց տօն անուանեն եւ զպայծառ հանդէս՝ տօն կոչեն»:

է այն մարդկանցով, ովքեր պահպանում են դրա խորհուրդները և մասնակցում համապատասխան ծեսերի ու արարողությունների կատարմանը՝ հավատալով դրանց զորությունը և վերափոխող ուժին: Այս փոխկապվածությունը՝ ինչպես տոնը պահպանում են դրա խորհուրդներն ընդունողներն ու կրողները, այնպես էլ տոնն է իր հերթին օժանդակում իր խորհուրդները կրողների պահպանմանը՝ զորացնելով նրանց էթնիկ առանձնահատկություններն ու ազգային ինքնությունը:

Առաջիններից մեկն ունկնդիր լինելով Քրիստոսի Ավետարանի քարոզությունը, լինելով առաքյալների կողմից առաջին դարում հաստատված հնագույն քրիստոնեական Եկեղեցիներից մեկը և առաջինը 301 թ. քրիստոնեությունը հռչակելով պետական կրոն՝ հայ ժողովուրդը շատ վաղուց իր ինքնությունն արտահայտել է քրիստոնեական ճանաչողությամբ ու արժեքներով: Արդեն 5-րդ դարում, քրիստոնեության պետականորեն ճանաչումից ընդամենը 150 տարի անց, Եղիշեն Վարդան Մամիկոնյանի խոսքով հնչեցնում է այդ իրողության ճշմարիտ բնորոշումը՝ հայ ժողովուրդը քրիստոնեությունն ունի իբրև մաշկի գույն: Բնականաբար, քրիստոնյա ժողովրդի հոգևոր կյանքի անբաժան մասն են նրա եկեղեցական տոները, որոնցում արտահայտվում է նրա հավատը, աստվածճանաչողությունը, աստվածպաշտության կերպն ու մշակույթը: Ավելի վաղ անցյալից պահպանված տոնական սովորությունները քրիստոնեական կյանքում ձեռք են բերում նոր բովանդակություն, վերարժևորվում քրիստոնեական ճանաչողությամբ: Այսպես՝ Տյառնընդառաջին խարույկ վառելը համահունչ է Տիրոջն ընդառաջ գնալու խորհրդին, քանզի Քրիստոսին ճանաչում ենք իբրև Լույս աշխարհի: Պայծառակերպության տոնին միմյանց վրա ջուր ցողելը հիշատակությունն է ջրհեղեղից Նոյի փրկության և հարազատ է մեղքով ապականված աշխարհի՝ ջրով սրբվելու ու արդար մարդով մարդկության նոր կենսագրության սկսվելու գաղափարին: Խաղողօրհնեքը հարազատ է Աստվածածնի՝ աշխարհին պարգևած ազնվագույն և օրհնյալ պտղի՝ աշխարհի Փրկչի փառաբանությանը և հաց ու գինով

Նրա հետ հաղորդություն խորհրդին: Մատաղի սովորույթը կուռքերին մատուցվող զոհաբերության իմաստից քրիստոնեական կյանքում վերաճել է կարիքավորին օգնելու, իր ունեցածից մերձավորին բաժին տալու վսեմ բովանդակության, որը համահունչ է ողորմած լինելու քրիստոնեական պատվիրանին:

Հետևաբար, շատ կարևոր է տոների խորհուրդն ու սովորույթների իմաստը ճանաչելը, որպեսզի կյանքում անհրաժեշտ տեղում լինեն և կյանքն առաջնորդեն այն արժեքները, որոնք այդ տոների ու սովորույթների հիմքում են: Ճանաչելով ու ընդունելով է, որ պիտի սիրելի լինեն այդ արժեքները, պահպանվեն ու հարատևեն՝ միշտ մնալով հայրենասիրության ու ազգասիրության անբաժան մասը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Տոները մարդկության պատմության դեռևս հնագույն ժամանակաշրջանից կազմել են մարդկանց կյանքի անբաժան մասը: Տարբեր ժամանակներում տոնվել են տվյալ ժամանակաշրջանի համար շեշտված կարևորություն ունեցող դեպքերի, իրադարձությունների, նշանավոր մարդկանց հիշատակները և մանավանդ արտահայտել են ժամանակի աստվածամաչողությունն ու աշխարհընկալումը:

Հնագույն քաղաքակրթություն և մշակույթ ներկայացնող հայ ժողովուրդը նույնպես տոներ է հաստատել, հիշատակներ նշել: Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին հաստատել ու տոնախմբել է քրիստոնեական ճանաչումից ու ապրումից բխող տոներ: Պահպանվել են նաև նախաքրիստոնեական սովորույթներ՝ վերարժևորվելով քրիստոնեական բովանդակությամբ:

Մեծ կարևորություն ունի տոնի խորհրդի ներկայացումն ու բացատրությունը, որով մատուցվում է նրանով արտահայտվող մնայուն արժեքը, գաղափարն ու իմաստը, որով պատմությունը կապվում է ներկայի ու գալիքի հետ:



Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու տոներ

Քրիստոնյաների հավաքական ամբողջությունը, որը համախումբ է Հիսուս Քրիստոսի անունով՝ Նրա վարդապետության շուրջ, կոչվեց «Եկեղեցի»: Այն նախնական իմաստով նշանակում է ժողովրդի համախմբություն: Այդ բառը Հիսուսն ինքը գործածեց իր իսկ հիմնած հաստատության համար (Մատթ., ԺԶ, 18): Այսինքն՝ ինքը հիմնեց իր Եկեղեցին, որը Նրա ներկայությունն է այս աշխարհում և շարունակում է Աստուծո վերկազորությունը: Քրիստոսի Համբարձումից հետո Նրա աշակերտների և հետևորդների համախմբությունը նույն անունով հայտնի դարձավ (Գործք, Ը, 1, ԺԲ, 1), որը տարածվեց նաև հավաքականության առանձին մասերի վրա (Ա Թես., Ա, 1, Գաղ., Ա, 2, Ա Կորնթ., Ա, 2, Հռոմ., ԺԶ, 1): Աստիճանաբար «Եկեղեցի» անունը քրիստոնեության հետ նույնացվեց, իսկ քրիստոնեական Եկեղեցին հետզհետե ընդլայնվեց և կազմակերպվեց: Որոշարկվեցին իրենց դավանաբանական և ծիսական, նվիրապետական կառույցների ու այլ բնորոշիչ առանձնահատկություններով տարբերվող առանձին Եկեղեցիները: «Եկեղեցի» բառի հաջորդ մասնավոր իմաստը տրվում է այն շինությանը, ուր կատարվում է պաշտամունք:

Հաստատման առաջին օրերից քրիստոնեական Եկեղեցին ձևավորեց պաշտամունքային յուրահատուկ ծեսեր ու արարողություններ, ինչպես նաև հաստատեց քրիստոնեական տոներ: Նախապես քրիստոնեական տոները նվիրվել են Հիսուս Քրիստոսին, Աստվածածնին, Խաչին, Եկեղեցու սրբերին:

Քրիստոսի Համբարձումից հետո Նրա առաքյալները մեկնեցին տարբեր երկրներ՝ քարոզելու բարի լուրը Փրկչի Հայտնության, ուսուցումների ու վարդապետության, խաչի վրա մարդկային մեղքը քավելու և հարություն առնելու

մասին, որով մարդկությունն ունի փրկության հնարավորություն: Առաքյալները տարբեր երկրներում կազմակերպեցին քրիստոնեական համայնքներ, հիմնեցին եպիսկոպոսական աթոռներ: Նույն կերպ և Հայաստանում Թադեոս ու Բարդուղիմեոս առաքյալները հիմնեցին քրիստոնեական համայնքներ և հաստատեցին առաջին եպիսկոպոսական աթոռները:

Հայաստանյայց եկեղեցին, իբրև ազգային, հոգևոր և մշակութային արժեքները կրող ու փոխանցող ամենահին կառույց, նույնպես տարվա մեջ պատվում է առանձնակի օրեր՝ նվիրված Տերունական հիշատակներին, հոգևոր արժեքների ճանաչողությանը, երևելի ու սրբակյաց անձանց, եկեղեցական ու ազգային կյանքի նշանակալի իրադարձություններին: Տոները տեղաբաշխել են տարվա օրերի վրա, ընդգրկել օրացույցներում և կազմել տոնացույցներ: Տոնացույցը եկեղեցում գործածվող գրքերից մեկն է, որն ընդգրկում է տարվա ընթացքում եկեղեցու տոների կատարման կարգը¹: Իբրև անբաժան մաս Ընդհանրական եկեղեցու՝ Հայոց եկեղեցին ի սկզբանե տոնել է Քրիստոսի Ընդհանրական եկեղեցում հաստատված տոները: Ժամանակի ընթացքում, ինչպես և մյուս եկեղեցիները, Հայ եկեղեցին նույնպես իր Տոնացույցը հարստացրեց ազգային տոներով ու հայազգի սրբերի հիշատակությունների օրերով: Որպես առաջին և վառ օրինակ Վրթանես Ա Պարթև կաթողիկոսի (333-341թթ.) տնօրինությունն է՝ տոնելու 337 թ. նահատակված Վաչե Մամիկոնյան հայոց սպարապետի և նրա զինակիցների հիշատակը. «...մշտական կարգ սահմանենք ամբողջ մեր աշխարհում, որ ամեն ոք անխափան կատարի սրանց քաջության հիշատակը՝ ինչպես Քրիստոսի նահատակների: Իսկ մենք տոն կատարենք և ուրախ լինենք, որ Աստված սրանցով մեզ հետ հաշտ լինի և այսուհետև խաղաղություն շնորհի»: Եվ Վրթանես մեծ քահանայապետը օրենք սահմա-

¹ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ծիսական բառարան, Երևան, 1991, էջ 124:

նեց (մեր) աշխարհում՝ տարեց տարի նրանց հիշատակը կատարել, ինչպես և նրանց, որոնք նույն կերպով աշխարհի փրկության համար կմեռնեն»¹: Այսպիսով, Վրթանես Ա կաթողիկոսը առաջինն է հայոց Տոնացույցում ազգային նահատակների տոն հաստատել: Հաջորդ՝ 5-րդ դարում, Վաչեյանների այս տոնը միավորվեց հայ ժողովրդի քրիստոնյա ինքնության հաստատման և ազատության ձգտումի առավել մեծ հնչեղութուն ունեցող հիշատակին՝ Վարդանանց պատերազմի նահատակների տոնին և Վարդանանց անունով է նշվում որպես ազգային-եկեղեցական տոն²:

Բնական է, որ Հայ եկեղեցու տոնակարգը դարերի ընթացքում զարգացում է ապրել: Սրբերի տոների, կենսագրության, վարքագրության և այլ հարցերի մասին տեղեկութուններ ստանում ենք Հայ եկեղեցու ծիսարարական գանազան հավաքածուներից, որոնք հայտնի են «Տոնացույց», «Տոնական», «Տոնամակ», «Ճաշոց», «Տոնապատճառ», «Ճառընտիր», «Հայսմավուրք» անուններով: «Տոնականը» կամ «Ճառընտիրը» ընդգրկում են տերունական տոների առթիվ եկեղեցական հայրերի գրած ճառերը և կազմված են տերունական տոների կարգով՝ առանց վարքագրության: «Տոնապատճառը», ինչպես և անունն է հուշում՝ տոների պատճառները՝ ծագումն ու խորհուրդը բացատրող, մեկնաբանող ճառընտիր է: «Հայսմավուրքը» արարողական օրացույցի ժողովածու է, որը յուրաքանչյուր օրվա տոնը նշելուց բացի պարունակում է նաև սրբերի կենսագրականներ ու սրբախոսութուններ: «Հայսմավուրք» բառն առաջացել է գրաբարյան «յայսմ աւուրք» բառակապակցութունից, որը նշանակում է «այս օրերին»:

Նշված ժողովածուները փոփոխութուններ են կրել դարերի ընթացքում և ունեցել իրենց բազմաթիվ խմբագրութունները:

¹ Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Երևան, 1987, էջ 46-47:

² Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 141:

1774 թ. Սիմեոն Ա Երևանցի կաթողիկոսը (1763–1780թթ.) ձեռնարկում է «Հասուն և կատարեալ»¹ նոր Տոնացույց կազմելու աշխատանքը և հաջողությամբ ավարտում այն: Դա պայմանավորված էր նրանով, որ Հայ եկեղեցու տոնակարգը, հիմնված լինելով յոթնօրյակների կամ շաբաթվա օրերի վրա, բացառում էր նույն տոնի ամենամյա կատարումը ամսվա նույն օրը, ինչպես Կաթողիկ եկեղեցում է: Դա պատճառ էր դառնում յուրաքանչյուր տարվա համար տոների մասնավոր դասավորության: Դրա հետևանքով Հայաստանի տարբեր շրջաններում, ինչպես նաև նրանից դուրս թեմերում, նույն տոներ տարբեր օրեր էին տոնում, ինչը խառնաշփոթ էր բերում: Այդ մասին վկայում է նաև ինքը՝ Սիմեոն Երևանցին²: Նա խմբագրության է ենթարկում նախորդ տոնացույցների և ճաշոցների տոնական կարգը, Տոնացույց ներմուծում հայ սրբերի նոր տոներ, կատարում զանազան տեղափոխություններ՝ նախապատվություն տալով ազգային տոներին: Սիմեոն Երևանցու Տոնացույցն ունի նաև երկրորդ հատոր, որտեղ տրված են տոների տարեկան դասավորության բոլոր տարբերակները, որոնք կարող են պատահել՝ կապված Զատիկի տոնի օրը որոշելու հետ: Դրանով ապահովվում է հայոց բոլոր եկեղեցիներում նույն տոնը միասնաբար տոնելու հնարավորությունը: Սիմեոն Երևանցու Տոնացույցը գործում է մինչ այժմ, որտեղ ավելացվել են որոշ նոր տոներ³:

¹ Սիմեոն Ա Երևանցի, Տոնացույց նախապես կարգեալ և սահմանեալ Սրբոյն Սահակայ Պարթևի Դայրապետին Դայոց ըստ ասանդութեան Դայաստանեայց Սրբոյ Եկեղեցոյ, Վաղարշապատ, Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1906:

² Նույն տեղում:

³ Դայոց Տոնացույցի և դրա՝ տարբեր դարերում կրած փոփոխությունների ու բարեկարգումների մասին մանրամասն տես՝ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Ս. Էջմիածին, 2001, Ռ. Վարդանյան, Դայոց տոնացույցը, Երևան, 1999, Գ. Բրուտեան, Օրացույց հայոց, Ս. Էջմիածին, 1997, Դ. Ս. Բաղալյան, Դայոց տոմարի պատմություն, Երևան, 1976, Զ. Տեր-Դավթյան, XI-XV դարերի հայ վարքագրությունը, Երևան, 1980, Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճեան, Դայոց եկեղեցու սուրբերն ու սրբոց

Ինչպես արդեն նշվեց, քրիստոնեական մյուս Եկեղեցիներն իրենց տոների օրերը հիմնականում հաստատել են ամսվա օրերի վրա, այսինքն՝ տոնը ամեն տարի անփոփոխ կատարվում է միևնույն ամսվա նույն օրը՝ մնալով անշարժ: Եվ միայն Հարության տոնն ու նրա հետ կապված որոշ տոներն են շարժական¹: Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին իր տոների համար որպես հիմք ընդունել է ոչ թե ամսվա, այլ շաբաթվա օրերը և ունի միայն իրեն հատուկ յոթնօրյակային տոմար: Ըստ այդմ՝ Հայ եկեղեցու տոները լինում են և՛ շարժական, և՛ անշարժ:

ԱՆՇԱՐԺ տոներն են՝ Բարեկենդան Ս. Ծննդյան պահքի, Ս. Ծնունդ և Աստվածհայտնություն, Անվանակոչություն, Տյառնընդառաջ, Ավետում Ս. Աստվածածնի, Ս. Աստվածածնի ծնունդը, Ս. Աստվածածնի ընծայումը տաճարին, Հղություն Աննայի:

ՇԱՐԺԱԿԱՆ են այն տոները, որոնք հիմնականում կապված են Հարության տոնի՝ Զատիկի և դրա փոփոխությունների հետ: Շարժական տոների ժամանակը հաշվելու համար գլխավոր և հիմնական ելակետը Հարության տոնի օրն է: Այս տոները որքան որ շարժական, նույնքան էլ կանոնավորվում են իրենց փոփոխման հերթականությամբ և ունեն որոշակի կարգ: Օրինակ՝ Զատիկից հիսուն օր առաջ Բուն բարեկենդան է, իսկ քառասուն օր հետո՝ Համբարձում, վերջինից տասը օր հետո՝ Հոգեգալուստ և այլն: Այս ընդհանուր կանոնից չեղվում են միայն մի քանի տոներ, որոնք նույնպես ըստ Զատիկի տոնի են շարժվում, այն տարբերությամբ միայն, որ տեղափոխվում են Զատիկից առաջ կամ հետո: Դրանք են՝ Ս. Ծնունդից հետո նշվող տասնմեկ տոները,

տօները, Հայոց սրբերը և սրբավայրերը (հոդվածների ժողովածու), Երևան, 2001:

¹ 325 թ. Նիկիայի տիեզերական ժողովի որոշումով քրիստոնեական բոլոր եկեղեցիները Քրիստոսի Հարության տոնը կամ Զատիկը տոնում են գարնանային գիշերահավասարին (մարտի 21) հաջորդող լիալուսնի հաջորդ կիրակի օրը: Դետևաբար, Զատիկը կարող է տոնվել ամենաշուտը մարտի 22-ին, իսկ ամենաուշը՝ ապրիլի 25-ին:

Պայծառակերպության և Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոների միջև նշվող երկու շաբաթվա, ինչպես նաև Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնից հետո չորրորդ շաբաթվա երկու տոները:

Ինչ վերաբերում է Ս. Աստվածածնի վերափոխման և Խաչվերացի տոներին, ապա առաջինը պետք է նշվի օգոստոսի 15-ին, երկրորդը՝ սեպտեմբերի 14-ին: Սակայն քանի որ երկուսն էլ տաղավար տոներ են, այդ պատճառով նշվում են դրանց մերձակա կիրակի օրերին:

Հայոց եկեղեցում ընդունված յոթնօրյա տոնակարգի համաձայն՝ շաբաթվա յուրաքանչյուր օր ունի հատուկ բնույթ. կիրակին զուտ տերունական օր է, և այդ օրը կարող է տոնվել միայն տերունական տոն: Չորեքշաբթին և ուրբաթը պահքի օրեր են: Սրբերի հիշատակության տոները կարող են կատարվել միայն երկուշաբթի, երեքշաբթի, հինգշաբթի և շաբաթ օրերին:

Հայ եկեղեցին տարվա օրերը բաժանում է տերունական տոների, սրբերի հիշատակությանների և պահքի օրերի:

Եկեղեցական գլխավոր տերունական տոները կոչվում են ՏԱՂԱՎԱՐ: Շնորհք պատրիարք Գալուստյանի մեկնաբանությամբ՝ ըստ Հովհաննեսի Ավետարանի՝ հին հրեաների կարևոր տոներից մեկը կոչվում էր Տաղավարահարաց և տևում էր մեկ շաբաթ: Սրա նմանությամբ էլ մեր Եկեղեցում մեկ օրից ավելի տևողությույն ունեցող տոները սկսեցին կոչվել «Տաղավարահարաց»: Հետագայում այս բառը կրճատվեց և դարձավ «տաղավար»¹: Տաղավար տոները հինգն են՝ Ս. Ծնունդ և Աստվածհայտնություն, Ս. Հարություն, Պայծառակերպություն, Ս. Աստվածածնի վերափոխումը, Խաչվերաց:

Տաղավար բոլոր տոներին բնորոշ են հետևյալ առանձնահատկությունները՝ բոլորն ունեն երկար կամ կարճ պահքի շրջան, տոնի նախօրյակին կատարվում է նավակատիք և

¹ Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան, Տաղավար տօներ, Երուսաղեմ, 1976:

նախատոնակ, տոնի նախօրյակի գիշերը՝ հսկում, տոնի հաջորդ օրը ննջեցյալների հիշատակի օր է (մեռելոց), ինչպես նաև Տաղավար բոլոր տոները տևում են երեք և ավելի օր, իսկ տոնի բուն օրը կարող է լինել միայն կիրակի, բացառությամբ Ս. Ծննդյան և Աստվածհայտնություն տոնի, որն անշարժ է:

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ տոները կատարվում են ի պատիվ Հիսուս Քրիստոսի, Սուրբ Հոգու, սուրբ Աստվածածնի, սուրբ Խաչի և սուրբ Եկեղեցու: Այս բոլոր տոները նվիրված են Փրկչի փառաբանությանը և, իհարկե, առավել նախապատվելի են, քանի որ Քրիստոսը, Նրա տնօրինությունները, Տիրամայրը, Քրիստոսի Խաչը և Եկեղեցին փրկագործության առանցքն են: Հասարակ կիրակիները նույնպես նվիրված են Փրկչին և խորհրդանշում են Նրա Հարություն հիշատակը:

Հայ եկեղեցում Տերունական տոներն ընդունված է բաժանել երեք խմբի՝ Քրիստոսի տնօրինական տոներ, Աստվածածնին նվիրված տոներ, Տերունական հիշատակություններ:

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՏՆՕՐԻՆԱԿԱՆ ՏՈՆԵՐՆ ԵՆ՝ Ս. Ծնունդ և Աստվածհայտնություն, Տյառնընդառաջ, Ծաղկազարդ, Հարություն, Համբարձում, Հոգեգալուստ, Պայծառակերպություն:

Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾՆԻ ՏՈՆԵՐՆ ԵՆ՝ Ս. Աստվածածնի՝ Աննայից հղացումը, Ս. Աստվածածնի ծնունդը, Ս. Աստվածածնի ընծայումը տաճարին, Ս. Աստվածածնի ավետման տոնը, Ս. Աստվածածնի վերափոխումը, Ս. Աստվածածնի գոտու գյուտը, Ս. Աստվածածնի տուփի գյուտը:

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԵՐԸ նվիրված են Եկեղեցուն և Խաչին: Ս. Եկեղեցուն նվիրված տոներն են՝ Նոր կիրակի, Աշխարհամատրան կիրակի, Հիշատակ հին տապանակի և նոր Եկեղեցու, Կաթողիկե Ս. Էջմիածնի տոն, Տոն Շողակաթի: Ս. Խաչին նվիրված տոներն են՝ Խաչի գյուտ, Խաչվերաց, Խաչի երևման տոն, Վարագա խաչի տոն:

ՆԱԽԱՏՈՆԱԿ: Եկեղեցական կարևոր տոների նախօրյակին կատարվում է Հանդիսավոր արարողություն, որը կոչվում է նախատոնակ: Ինչպես բառն է հուշում, «նախատոնակ» նշանակում է տոնի նախորդ օրը, տոնից առաջ, նախքան տոնը, տվյալ դեպքում՝ բուն տոնի Հանդիսակատարության առաջին երեկոն: Նախատոնակ կատարվում է տերունական և սրբերի տոների նախօրյակին՝ եկեղեցու ատյանում, մեծ Հանդիսավորությամբ:

ՆԱՎԱԿԱՏԻՔ: Եկեղեցական օրացույցում հաճախակի գործածվում է «նավակատիք» բառը: Հրաչյա Աճառյանի «Հայերենի արմատական բառարանի» համաձայն՝ «նավակատիք» նշանակում է բացման հանդես, տարեդարձ: Կազմված է «նավ» և «կատիք» բառերից: «Նավ»-ն՝ զենդերեն՝ *nava*, պահլավերեն՝ *navak*, պարսկերեն՝ *nav*, «նոր» բառն է, իսկ երկրորդ բաղադրիչը ստույգ մեկնություն չունի: Տոնականներում, Տոնապատճառներում, Տոնանամակներում «նավակատիքը» բացատրվում է որպես նորոգություն կամ ուրախություն: Ս. Գր. Տաթևացին նույնպես «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հատորի» ՃԼԴ գլխում «նավակատիքը» թարգմանում է «նորոգություն»: «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» գրքում (Վենետիկ, 1836 թ.) այն բացատրվում է՝ «նորակերտիք, նոր կերտել»¹: Նավակատիքը նոր տան, հիմնարկության, շինության բացման արարողությունն է, ինչպես նաև թագադրության, պսակադրության տարեդարձների առիթներով կատարվող հանդիսություններն են:

Քրիստոնյաներին այդ ավանդույթն անցել է հավանաբար 4-րդ դարում՝ հետագայում դառնալով կրոնական արարողությունների մաս: Քրիստոնյաները եկեղեցու նավակատիք կատարում էին ութ օր պատարագ մատուցելով: Առաջին դարերում նավակատիք էին կատարում նաև եկեղեցիների օրհնության տարեդարձներին:

¹ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Ա հատոր, 1971, էջ 59, Գ հատոր, 1977, էջ 434:

«ՆԱՎԱԿԱՏԻՔ ԵԿԵՂԵՑՈՒ» նշանակում է օծմանը պատրաստ նորակերտ եկեղեցու պաշտոնական նվիրագործումը: Արարողությունը կատարվում է եկեղեցու օծման նախորդ օրը՝ իբրև վկայություն եկեղեցու՝ օծմանը պատրաստ լինելու իրողության: Նավակատիք կարելի է համարել նաև եկեղեցու խորանի, սրբազան մասունքների, խաչերի, եկեղեցական սպասքի օրհնությունը: Առաքելական ժամանակների սովորություններից են եղել նաև նավակատիքի սեղանները: Հավատացյալները հաղորդությունից հետո միասին ճաշել են եկեղեցում:

Ինչպես վերևում արդեն նշվել է, «նավակատիք» բառը եկեղեցական օրացույցներում օգտագործվում է նաև եկեղեցական Տաղավար տոների պահքերի համար:

Հայաստանի Հանրապետության պետական տոներ

Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը 1919 թ. հունվարի 17-ին ընդունում է տոների մասին օրենքը, որով առանձնացվում են պետական տոները: Այլ տոների շարքում որպես պետական տոներ են հաստատվում Ս. Ծնունդ ու մկրտություն, Տյառնընդառաջ, Վարդանանց ու Բարեկենդան, Լուսավորչի մուտն ի վիրապ, Ս. Զատիկ, Համբարձման և Թարգմանչաց տոները: Նույն օրենքով սահմանվում են նաև Հայաստանի տարածքում բնակվող ռուսների ու մահաճեղականների տոները:

Հայաստանի երկրորդ Հանրապետությունը, լինելով Խորհրդային Միության կազմում, որպես պետականորեն նշվող տոներ հիմնականում ընդունել էր ԽՍՀՄ տոները՝ ավելացնելով միայն Հայաստանի խորհրդայնացման հետ կապված տոները:

Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունը նույնպես սահմանել է իր տոնակարգը: Ներկայումս Հայաստանի Հանրա-

պետութեան տարածքում գործում է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001 թ. հունիսի 24-ին ընդունված և 2001 թ. օգոստոսի 20-ից ուժի մեջ մտած «Հայաստանի Հանրապետության տոների և հիշատակի օրերի մասին» օրենքը: Ըստ այդ օրենքի՝ ՀՀ պետական տոներ և հիշատակի օրեր են սահմանված՝

1. Ամանոր և Ս. Ծննդյան տոներ՝ դեկտեմբերի 31-ից մինչև հունվարի 6-ը,
2. Բանակի օր՝ հունվարի 28,
3. Կանանց տոն՝ մարտի 8,
4. Մայրութեան և գեղեցկութեան տոն՝ ապրիլի 7 (Ս. Աստվածածնի ավետման տոն),
5. Ցեղասպանութեան զոհերի հիշատակի օր՝ ապրիլի 24,
6. Աշխատանքի օր՝ մայիսի 1,
7. Երկրապահի օր՝ մայիսի 8,
8. Հաղթանակի և խաղաղութեան տոն՝ մայիսի 9,
9. Հանրապետության տոն՝ մայիսի 28,
10. Երեխաների իրավունքների պաշտպանության օր՝ հունիսի 1,
11. Սահմանադրության օր՝ հունիսի 5,
12. Գիտելիքի, գրի և դպրութեան օր՝ սեպտեմբերի 1,
13. Անկախության տոն՝ սեպտեմբերի 21,
14. Թարգմանչաց տոն՝ նշվում է հոկտեմբերի երկրորդ շաբաթ օրը,
15. Երկրաշարժի զոհերի հիշատակի օր՝ դեկտեմբերի 7,
16. Սուրբ Վարդանանց տոն՝ բարի գործի և ազգային տուրքի օր՝ նշվում է Զատիկից ութ շաբաթ առաջ, հինգշաբթի օրը,
17. Ս. Էջմիածնի տոն՝ նշվում է Զատիկից 64 օր հետո՝ կիրակի օրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Եկեղեցին իր հիմնադրի՝ Քրիստոսի ներկայությունն է այս աշխարհում և իշխանություն ունի շարունակելու Տիրոջ փրկագործությունը՝ ազատելով մարդուն մեղքի կապանքներից և առաջնորդելով դեպի Աստված տանող ինքնամաքումի ճանապարհով: «Եկեղեցի» նախևառաջ նշանակում է Քրիստոսի անունով համախմբված ժողովուրդ, հաջորդ իմաստով՝ եկեղեցի են այդ հավաքականության առանձին մասերը՝ իրենց դավանաբանական, ծիսական ու կառույցի առանձնահատկություններով, եկեղեցի կոչում ենք նաև շինությունը, ուր կատարվում է արարողություն ու պաշտամունք:

Նախապես քրիստոնեական տոները նվիրվել են Հիսուս Քրիստոսին, Աստվածածնին, Քրիստոսի Խաչին, Եկեղեցու սրբերին, իսկ կիրակին ընդհանրապես նվիրվել է Քրիստոսի Հարությանը և համարվել հանգստյան օր: Կիրակին կամ կյուրակին հունարենով բացատրվում է՝ տերունական օր, երբ հարություն առավ Քրիստոսը:

Հայ եկեղեցին հաստատել են Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալները: Նրանց՝ Հայաստանում քարոզելու և նահատակվելու մասին պատմում են հայ և օտար աղբյուրները:

Ս. Վրթանես Ա Պարթև կաթողիկոսի տնօրինությամբ՝ տոնելու 337 թ. նահատակված Վաչե Սամիկոնյան հայոց սպարապետի և նրա զինակիցների հիշատակը, հայոց Տոնացույցում սկիզբ են առնում ազգային-եկեղեցական տոները: Մեծարելով ու ոգեկոչելով Հայ եկեղեցու սրբերի, հոգևոր ու աշխարհիկ նշանավոր գործիչների հիշատակը, փառաբանելով նրանց գործերը՝ այդ տոները դարերով կրթում են հայ քրիստոնյային, ձևավորում նրա դիմագիծն ու հոգևոր աշխարհը:

Հայոց անկախ պետականության վերականգնումով հաստատվում է տոների մասին օրենքը, որով առանձնացվում են պետական տոները: Չնայած տարբեր ժամանակներում տոնակարգի փոփոխությանը՝ տոների որոշակի խումբ, անկախ ժամանակի թելադրանքներից, հայ ժողովրդի համար մշտապես պահպանել է իր առանձնահատուկ կարևորությունը, ինչպես, օրինակ, Ս. Ծննդյան, Ս. Վարդանանց և այլն, որոնք, բացառությամբ խորհրդային տարիների, ընդգրկվել են նաև հայոց պետական տոնակարգում:

Սրբերի Հիշատակութիւններ

Հայ եկեղեցին մեծ տեղ է հատկացրել սրբերին ու սրբակենցաղ անձանց: Սրբերը Աստծու ամենահավատարիմ ծառաներն են, ովքեր իրենց կյանքի օրինակով, սրբակենցաղ վարքով և հաճախ նաև իրենց արյան վկայութեամբ՝ նահատակվելով ու մարտիրոսվելով, արժանացել են հավատացյալների և առհասարակ եկեղեցու սիրուն ու հարգանքին:

Սրբութիւնն Աստծու ստորոգելիներից է: Սրբութեան աղբյուրը Սուրբ Երրորդութիւնն է՝ Հայրը, Որդին, Սուրբ Հոգին: Աստված Իր սրբութեամբ է հայտնվում մարդկանց, և մարդը միայն սրբութեամբ կարող է մոտենալ Աստծուն: Հիսուս Քրիստոսով մարմին առավ ու աշխարհ մտավ կատարյալ սրբութիւնը, ինչպես նաև սուրբ են Նրա եկեղեցին, Աստծու խոսքը՝ Աստվածաշունչը:

Քրիստոնեութեան դեռևս վաղ շրջանում եկեղեցում սկսեցին հիշել և հարգել նրանց հիշատակը, ովքեր քրիստոնյաների դեմ հալածանքների ժամանակ, անտեսելով բոլոր տանջանքներն ու զրկանքները, հավատարիմ էին մնացել քրիստոնեական հավատին և չէին ուրացել այն: Առաջին դարերում եկեղեցիներ կառուցում էին նրանց նահատակութեան վայրերում և եկեղեցու հիմքում դնում էին սրբերի մասունքներից, ինչով և պայմանավորվեց հետագայում մասունքների բաժանումը: Եկեղեցու կողմից սրբացվեցին նաև անձինք, ովքեր ապրել էին քրիստոնեական անբասիր կյանքով ու հավատով, ճգնութեամբ և ապաշխարութեամբ: Սրբերի տոների կատարումը եկեղեցում սկիզբ առավ նրանց մարտիրոսական մահվան տարեդարձների նշումով, որոնք սգահանդեսներ չէին, այլ սկզբից ևեթ պաշտամունքային գոհաբանական և հաղթական արարողութիւններ էին, քանզի նրանք հանուն հավատի զոհել էին իրենց երկրային անցավոր կյանքը, սակայն ձեռք էին բերել անհամեմատելին՝ երջանիկ ու հավերժական կյանք Աստծու թագավորութիւնը:

նում: Ժամանակի ընթացքում Եկեղեցին հարստացրեց իր տոնելի և հիշատակելի սրբերի ցանկը նոր նահատակներով, վկաներով ու խոստովանողներով, ովքեր իրենց առաքինի վարքով ու գործով օրինակ են սերունդների համար:

«Սուրբ» նշանակում է «մաքուր»: Որևէ առարկայի կամ իրի համար օգտագործելիս էլ ասում ենք «սրբել, մաքրել»՝ նկատի ունենալով դրա զուտ Փիզիկական մաքրությունը: Հետագայում Փիզիկական մաքրության իմաստն իր վրա առավ բարոյական մաքրագործումի հոգևոր իմաստ, և «սուրբ» սկսեցին կոչել Աստծու պատվիրաններով, արդար, մաքուր կյանքով ապրող մարդկանց, ինչպես նաև նրանց, ովքեր նահատակության գնով վկայեցին ու խոստովանեցին ճշմարիտ Աստծուն: Հոգևոր մաքրության այս գաղափարին զուգորդվում է նաև որևէ առարկայի կամ անձի՝ իր տեսակից զատված, բաժանված, անջատված և նվիրական նպատակի նվիրված լինելու իմաստը: Սրբության գաղափարը տարածվեց նաև այն վայրերի վրա, որտեղ զգալի կերպով արտահայտված է Աստծու ներկայությունը: Շնորհք պատրիարք Գալուստյանի հիանալի ձևակերպմամբ՝ «Սուրբ է այն, ինչ որ զատուած է իր տեսակներուն մէջէն և ընծայուած աստուածային նպատակի մը, որուն համար օրհնութիւն ստացած է ուղղակի Աստուծմէ կամ իր պաշտօնեաներէն՝ յանուն Աստուծոյ: Ու վերջապէս սուրբ է ամէն ինչ, որ Աստուծոյ ներկայութեան զգալի նշաններն ունի իր մէջ»¹: Ըստ այդմ բոլոր սրբերին հատուկ են այս հատկանիշները, որովհետև կյանքի ընթացքում նրանք մաքրվել են մարդուն պղծող բոլոր մեղքերից՝ վերականգնելով Աստծու նմանությամբ արարչագործված իրական մարդու պատկերը:

Հայ եկեղեցու Տոնացույց են անցել և՛ աստվածաշնչական (Հին և Նոր Կտակարանների), և՛ համաքրիստոնեական, և՛ հայազգի սրբեր:

¹ Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեան, Աստուածաշնչական սուրբեր, Գանձասար, Երևան, 1997:

Հայ եկեղեցում սրբերն ունեն երկու աստիճան՝ տոնելի և հիշատակելի: Տոնելի սրբերն իրենց հիշատակի օրը ժամերգության և ս. Պատարագի ժամանակ հիշատակվում ու օրհներգվում են: Հիշատակելի սրբերի կյանքի ու մահվան պատմությունը կարդացվում է «Հայսմավուրքից»՝ նրանց հիշատակության օրը:

Ընդհանրական եկեղեցու սրբերը Հայոց Տոնացույց են անցել 5-րդ դարից առաջ և հավասարապես ընդունելի են բոլոր Եկեղեցիների կողմից՝ իբրև Քրիստոսի մեկ Եկեղեցու սրբեր: Հայազգի սրբերը մեր Տոնացույց են անցել 5-րդ դարից հետո:

Տիեզերական եկեղեցում սրբերի տոները նախապես նշվում էին նրանց նահատակության տարեդարձների օրերին: Սակայն Հայոց եկեղեցին շեղվեց Ընդհանրական եկեղեցու այդ կարգից և սրբերի տոները գատեց Տերունական տոներից ու պահքերից, որպեսզի Տերունական տոները շեշտված առանձնանան, իսկ պահքի օրերին, որոնք զղջման ու ապաշխարանքի համար են, ուրախության տոնախմբություններ չկատարվեն: Պահքին և Տերունական տոներին հատկացված օրերը բացառելով՝ սրբերի հիշատակություններ կատարելու համար տարվա մեջ թույլատրելի են մնացել սահմանափակ թվով օրեր, ինչը և պատճառ է դարձել նույն օրը մեկից ավելի սրբերի հիշատակներ նշելու:

Սրբի հիշատակության օրը կազմակերպվում են ուխտագնացություններ տվյալ սրբի գերեզման կամ նրա անունը կրող եկեղեցիներ, կամ այդ սրբի հետ որևէ կերպով առնչվող վայրեր: Սրբի անունը կրող եկեղեցու համար սրբի տոնն անվանակոչության օր է կամ՝ այդ եկեղեցու տոն: Այդ օրը անվանակոչության օր է համարվում նաև տվյալ սրբի անունը կրող մարդկանց համար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Սրբերն Աստծու սիրելիներն են, ովքեր այդ սերը վաստակել են իրենց մաքրակենցաղ ու սրբակրոն վարքով ու կյանքով, հաճախ նաև՝ նահատակությամբ ու մարտիրոսացմամբ: Պատվելով ու հարգելով սրբերին, նրանց հիշատակը տոնելով՝ նորից ու նորից հաստատվում են այն վսեմ արժեքները, որոնցով Աստված պատվիրեց ապրել, և որոնք իմաստ են հաղորդում մարդկային կյանքին:

Պատմությունը լավագույն ուսուցիչն է, և աստվածային փրկագործության նպատակը երկրի վրա իրագործելու համար սրբերի վարքերը, նրանց կյանքի օրինակը լավագույն ուղեցույցներն են Աստծու և սրբության ու արդարության կողմում կանգնելու, հավատի ճանապարհով անսայթաք ընթանալու՝ պատրաստ զոհելու ժամանակավոր, անարժեք ու չնչին ամեն բան:

Հայ եկեղեցին դարեր շարունակ եղել է հոգևոր-ազգային արժեքների կրող, ձևավորող, պահպանող ու շարունակող, ինչպես նաև պետականության կորստի պայմաններում՝ ազգային կյանքի կազմակերպման խնդիրները իրականացնող կառույց: Դարեր շարունակ հայի համար եկեղեցասիրությունն ու հայրենասիրությունն, ինչպես նաև հայ ու քրիստոնյա հասկացությունները նույնացվել են: Եվ պատահական չէ, որ Հայ եկեղեցու Տոնացույց անցած շատ սրբերի տոներ ունեն ազգային շեշտված հնչեղություն, իսկ հայ հասարակության համար հատուկ կարևորություն ունեցող դեպքերն ու իրադարձությունները արտահայտվել են Հայ եկեղեցու տոնակարգում:



ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

*Հայաստանյայց Առաքելական
Սուրբ Եկեղեցու տոներ, հիշատակի օրեր*

*Հայաստանի Հանրապետության
պետական տոներ*

ՀՈՒՆՎԱՐ

Նոր տարի կամ Կաղանդ

Նախկինում տարբեր ժողովուրդներ տարեմուտը տոնում էին տարբեր ամիսների՝ կապելով իրենց համար կարևոր իրադարձության հետ: Հայերը տարեմուտը տոնում էին նավասարդի 1-ին՝ Հայկի և Բելի ճակատամարտի օրը: Ըստ ավանդույթի՝ Հայկ նահապետը սպանում է իրեն հետապնդող Բելին և իր ժողովրդով ապրում ազատ: Ենթադրվում է, որ ճակատամարտը տեղի է ունեցել Ք. ա. 2492 թվականի նավասարդի 1-ին (օգոստոսի 11): Համարվում է, որ այդ օրվանից հայերը Նոր տարին սկսել են տոնել նավասարդի 1-ին:

Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանի» համաձայն՝ «նավասարդ» բառը ծագում է իրանական *navasard*-ից, որը կազմված է *nava*՝ նոր և *sard*՝ տարի բառերից¹:

Հրեաների համար տարեմուտն սկսվում էր նիսան (ապրիլ) ամսվա 1-ին, որովհետև նրանք այդ ամսին ազատվեցին եգիպտական գերույթյունից և առաջնորդվեցին Ավետյաց երկիր: Իրենց պատմության կարևոր դեպքերի հետ կապված՝ ժողովուրդներն ունեին տարեմուտի իրենց օրերը:

Քրիստոնյա ողջ աշխարհը տարեմուտը կամ Նոր տարին տոնում է հունվարի 1-ին:

¹ Հրաչյա Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Գ հատոր, Երևան, 1977, էջ 434-435: Հր. Աճառյանը նույն տեղում բերում է նաև ս. Գր. Տաթևացու «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Չմեռան հատորի» Ա գլխում «նավասարդ» բառին տված «նոր, այսինքն սկիզբն տարւոյ» բացատրությունը, ինչպես նաև «նաւարկություն» իմաստը՝ հիշատակ նրա, երբ «Աստծու Հոգին շրջում էր ջրերի վրա» (Ծննդ., Ա, 2): «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» գրքում (Վենետիկ, 1836 թ.) «նավասարդ» բառը բացատրվում է որպես «նաւաստ աւարտ», այսինքն՝ նավարկությունն ավարտվեց՝ ի հիշատակ ջրհեղեղի ավարտի (Ծննդ., Ը, 13), երբ ջրերը նվազեցին, և Նոյը բացեց տապանը: Այդ օրը դարձավ նոր տարվա սկիզբը, որի հիշատակը պահպանվեց հայոց մեջ նաև հետագայում:

Հունվարի 1-ին եկեղեցիներում մատուցվում է ս. Պատարագ, իսկ մարդիկ միմյանց շնորհավորելով՝ գոհություն են հայտնում Աստծուն և հայցում, որ Նա պարզևի խաղաղ տարի:

Նոր տարվա տոներ կոչվում է նաև Ամանոր կամ Կաղանդ: «Ամանորը» բուն հայկական բառ է և նշանակում է «նոր տարի» (ամ՝ տարի), իսկ «կաղանդ» նշանակում է ամսագլուխ կամ ամսվա առաջին օր: Կաղանդից ունենք նաև «կաղանդչեք» բառը, որը կաղանդի առիթով տրված նվերն է: Կաղանդչեքի՝ միմյանց նվերներ մատուցելու սովորույթը գալիս է դրախտի պարտեզի հասկացությունից. այստեղ Ադամն ամեն ինչ նվեր ստացավ՝ կյանք, բանականություն...

Ամանորի տոների կապակցությամբ ժողովուրդը զարգարում է տոնածառ: Այն միայն խորհրդային անաստվածություն տարիներին սկսեցին Նոր տարուն զարգարել: Իսկ սկզբնապես տոնածառը զարգարել են Ս. Մենդյան տոներին: Այն խորհրդանշում է դրախտի Կենաց ծառը, իսկ տոնածառի գլխին ամրացվող աստղը՝ Բեթղեհեմյան աստղը: Եվ ինչպես մոզերը երկրպագեցին ու իրենց ընծաները մատուցեցին Մանուկ Հիսուսին, անպես էլ մարդիկ իրենց ընծաներն են բերում Կենաց ծառին՝ զարգարելով այն¹:

Ամանորի գիշերը երեխաներին նվերներ բերող Զմեռ պապի նախատիպը Զմյուռնիայի մետրոպոլիտ ս. Նիկողայոս Աքանչեկագործ հայրապետն է: Նա հայտնի է եղել իր բարե-

¹ Ծառը դեռևս մարդկության պատմության հնագույն ժամանակներից դիտվել է որպես կյանքի խորհրդանիշ: Ծառ զարդարելու սովորույթը եղել է Հին Եգիպտոսում, Հին Հռոմում, Եվրոպայում, որտեղ դրուիդները ձմռանը զարդարել են կաղնիները: Միջնադարում դեկտեմբերի 24-ին նշվել է Ադամին ու Եվային նվիրված տոնը, որի խորհրդանիշն է եղել կարմիր խնձորներով զարդարված ծառը: Ամանորի տոնածառի մասին առաջին գրավոր տեղեկությունները վերագրվում են 16-րդ դարին: Գերմանական Ստրասբուրգ քաղաքի բնակիչները Ամանորին եղևնիները զարդարում էին գույնզգույն թղթերով, նրգերով ու քաղցրավենիքներով: Այս սովորույթը տարածվում է Եվրոպայում, իսկ հետագայում, գերմանացի տարագիրների միջոցով, նաև՝ Ամերիկայում: 1842 թ. Ամերիկայում Չարլզ Մինեգրոդ անունով մի վաճառական առաջին անգամ վաճառքի է հանում տոնածառի խաղալիքներ ու զարդեր:

գործութիւններով ու հրաշագործութիւններով. նրա աղօթքներով բխել են ցամաքած աղբյուրներ, բժշկվել բազմաթիւ մարդիկ, բազմացել է հացը: Ս. Նիկողայոսը ծնվել է 280 թ., Փոքր Ասիայի Լիկիա նահանգում: Նա 325 թ. Նիկիայի Ա տիեզերական ժողովին մասնակից 318 հայրապետներից էր, ում հիշատակը մեր Եկեղեցին տոնում է Սաչվերացի տոնի տասներորդ կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը: Ս. Նիկողայոսի, եվրոպացիների անվանումով՝ Սանտա Կլաուսի մահից հետո էլ մարդիկ շարունակել են դիմել նրա բարեխոսութեանը և օգնութիւն ստացել: Նա համարվում է նաև երեխաների հովանավոր:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Հնագույն ժամանակներից ի վեր բոլոր ժողովուրդների համար տարեմուտը նշելու ժամանակը կապված է եղել նրանց կյանքում առանձնակի կարևորության իրադարձությունների հետ:

Տարեմուտի ժամանակի փոփոխության հետ, բնականաբար, փոխվեցին նաև մարդկանց ու ժողովուրդների՝ տարեմուտը նշելու սովորույթները: Քրիստոսի Ծննդյան ամիսը դարձավ տարվա առաջին ամիս, իսկ դրա առաջին օրը՝ տարվա առաջին օր: Այդ օրը եկեղեցիներում մատուցվող ս. Պատարագի արարողություններով հայցվում է Աստու օրհնությունը նոր սկսվող տարվա համար: Միաժամանակ հաստատվեցին նոր սովորույթներ՝ տոնածառ զարդարելը, միմյանց նվերներ մատուցելը և այլն:

Սուրբ Ծնունդ ու ԱստվածՀայտնություն, Մկրտություն

Սուրբ Ծնունդյան ու ԱստվածՀայտնության տոներ Փրկչի՝ Հիսուս Քրիստոսի՝ աշխարհ գալու և մարդկությունը Հայտնվելու տոնն է: Աստված ծնունդով Հայտնվեց և՛ երկնայիններին՝ հրեշտակներին, և՛ երկրայիններին՝ հովիվներին ու մոգերին, և արարածները տեսան իրենց Արարչին:

Քրիստոսի Ծնունդյանը մարդկության հոգևոր ու կրոնական նախապատրաստությունը կատարվեց նախ մարգարեությունների միջոցով: Աստված մարդկանց հանձնեց աստվածաճանաչողության ու հավատի հիմունքներն ու սկզբունքները, կրոնական կյանքի օրենքները: Հին Կտակարանը խոսում է միակ ճշմարիտ Աստծու մասին, ով Արարիչն է երկնքի ու երկրի, ով Իր նմանությունը ու պատկերով է ստեղծել մարդուն: Եվ երբ մարդկությունը, առաջին մարդկանց անհնազանդությունից հետո ավելի ու ավելի հեռանալով Աստծուց, զանցառելով աստվածադիր օրենքները, բարոյական անկման անմխիթար վիճակում էր Հայտնվել, Աստված՝ «եկեք դեպի Ինձ» հրավերով մարդկանց բերեց հաշտություն ու խաղաղություն: Դրան ունկնդիր՝ մարդը կարող է գտնել դեպի Աստված վերադարձի, փրկության, երկնքի արքայության ու անմահության ուղին: Այսպիսով, անհնազանդությունը Աստծուց հեռացած մարդը Աստծու ողորմածությամբ շարունակեց մնալ Նրա խնամքի ներքո:

Հին Կտակարանում բազմաթիվ են մարգարեությունները Մեսիայի՝ Փրկչի գալստյան մասին: Հին Ուխտի մարգարեները Քրիստոսի Ծննդից մի քանի հարյուրամյակ առաջ հստակորեն նախագուշակել են Նրա Ծննդյան ժամանակը և տեղը. «Ահա կույսը պիտի հղիանա և որդի ծնի, և Նրա անունը պիտի լինի Էմանուել» (Եսայի, Է, 14), «Եվ դու, Բեթղեհեմ, ...քեզնից պիտի ելնի Ինձ համար Իսրայելի մի իշխան, և Նրա ծագումը աշխարհի սկզբի օրերից է» (Միք., Ե, 2), «Հեսսեի արմատից գավազան պիտի ընձյուղվի, ծա-

ղիկ պիտի բուսնի այդ արմատից, Նրա վրա պիտի իջնի Աստծու Հոգին» (Եսայի, ԺԱ, 1-2): Այս և բազմաթիվ այլ նախազուշակութուններ խոսում են Փրկչի հայտնության մասին, և դրանցից որոշ ընթերցվածներ կարդացվում են Սուրբ Ծննդյան ճրագալույցի Պատարագի ընթացքում:

Հրեա ժողովուրդը դարեր շարունակ սպասում էր Մեսիային, ով պետք է ազատեր նրան օտարների իշխանությունից, փրկութիւն բերեր բոլոր դժվարութիւններից ու հալածանքներից: Սակայն Մեսիան՝ Քրիստոսը, եկավ ոչ միայն հրեաների, այլ ողջ մարդկության փրկության համար, և եկավ Աստծու՝ մարդու հանդեպ ունեցած սիրով:

Հիսուսը ծնվեց Հրեաստանի Բեթղեհեմ քաղաքում, Հերովդես թագավորի¹ օրոք: Այդ օրերին Օգոստոս կայսեր հրամանով Հռոմեական ողջ կայսրութիւնում մարդահամար էր անցկացվում: Հրեաստանը կայսրության կազմում էր, և հաշվառվելու համար Հովսեփն ու Մարիամը Գալիլիայի Նազարեթ քաղաքից գնում են Բեթղեհեմ: Սակայն մարդահամարի պատճառով քաղաքի հյուրատներում տեղ չգտնելով՝ ստիպված են լինում գիշերել քաղաքի մոտակա քարայրում, որն անձրևային ու ցուրտ եղանակներին հովիվների համար որպես նախրատուն էր ծառայում²: Այստեղ էլ՝ Բեթ-

¹ Հերովդես Ա Մեծ (թ. ա. 73-4 թթ.)՝ Հրեաստանի (Հուդայի) թագավոր: Թ. ա. 47 թվականից՝ Գալիլիայի (Հռոմեական կայսրության պրովինցիաներից մեկը) կառավարիչ: Թ. ա. 40 թ. Հռոմի ծերակույտի կողմից հռչակվել է Հրեաստանի թագավոր և «Հռոմի բարեկամ»: Թ. ա. 37 թ. հռոմեական զորքերի օգնությամբ գրավել է Երուսաղեմը: Լինելով Հռոմի ենթակայության ներքո, այդուհանդերձ կարողացել է հասնել Հրեաստանի կառավարման ներքին ինքնուրույնության: Երկրի սահմաններն ընդարձակելով՝ դրամացում ընդգրկել է Դավթի հնագույն թագավորության համարյա ողջ տարածքը: Մովսես Խորենացին տեղեկություններ է հաղորդում նրա և հայոց զորքերի ընդհարումների, հայոց թագավորների հետ նրա փոխհարաբերությունների մասին: Հայաստանի թագավոր Տիգրան Ե-ն (մոտ թ. հ. 6 թ.: Հռոմի դրածոն էր հայոց գահին) Հերովդես Մեծի թոռն էր, իսկ Տիգրան Զ-ն (60-61 թթ.)՝ ծոռը:

² Սեմը՝ Նոյի որդին, իր հետ տապան վերցնելով Ադամի ու Եվայի ոսկորները, ջրհեղեղից հետո մարգարեաբար այս քարայրում է թաղում Եվայի ոսկորները, իսկ Ադամինը՝ Գողգոթայում: Ըստ այսմ էլ Աստվածածնով կենդանանում է Եվան, և օրհնության է փոխվում նախամոր վրա ընկած

ղեհեմի քարայրում, ծնվում է Հիսուս Քրիստոսը՝ Փրկիչն աշխարհի:

Աստվածորդին աշխարհ եկավ ամենախոնարհ պայմաններում՝ աղքատ հյուսնի ընտանիքում, պարզ մսուրի մեջ՝ հիմնովին շրջելով մեծության, փառքի ու իշխանության մասին մինչ այդ տիրող պատկերացումները, ցույց տալով ու սովորեցնելով, որ մեծությունը՝ հարստության և իշխանությունը տիրելու մեջ չէ, այլ ծառայելու: Եվ ըստ այդմ՝ Աստծու Որդուն առաջինը ողջունելու պատիվն ու բերկրանքը վիճակված էր խոնարհ ու հասարակ մարդկանց՝ հովիվներին, ովքեր մոտակայքում իրենց հոտերի գիշերային պահպանությունն էին կատարում (Ղուկ., Բ, 8-11): Առաջինը հովիվներին է հայտնվում, որովհետև որպես Նոր Ադամ՝ գալիս է փնտրելու և գտնելու հին՝ կորած Ադամին, ինչպես Կորած ոչխարի առակում (Ղուկ., ԺԵ, 4) քաջ հովիվը գնում է փնտրելու մոլորված ոչխարին: Բանավոր հոտի քաջ հովիվը նախ հայտնվում է անբան ոչխարների հոտի հովիվներին, որովհետև նախկինում մարգարեներին հովիվներից (Դավիթ) ընտրեց և այժմ էլ նախ հովիվներին հայտնվեց, որպեսզի ցույց տա, որ նույն Աստվածն է, ով այժմ մարմնով ծնվեց ս. Կույսից: Եվ որովհետև հովիվները պարզամիտ, հասարակ ու խոնարհ մարդիկ էին՝ նրանց է հայտնվում առաջինը, որպեսզի ցույց տա, որ ովքեր մաքուր են հոգով, նրանք կտեսնեն Աստծուն: Այսինքն՝ նրանք, ովքեր «...սրտով աննախանձ լինեն և վարքով՝ առաքինի...», կարժանանան Աստվածորդու տեսությունը¹: Հովիվները նաև առաջինը նվեր մատուցեցին Աստվածորդուն. գառ՝ իբրև խորհրդանիշ քահանայության, ինչպես նաև՝ ապագայում Քրիստոսի անմեղ զոհաբերության, և փառաբանեցին Նրան՝ իբրև Աստծու:

Աստծու անեծքը: Իսկ իսաչով կենդանանում է Ադամը և ազատվում դժոխքից (Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Քրիստոսի Ծննդյան մասին, Գանձասար, Երևան, 1995):

¹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Քրիստոսի Ծննդյան մասին, Գանձասար, Երևան, 1995:

Քրիստոսը ծնվեց, և մարդկանց երևաց լույսն ու փառքը Աստծու. «Այդ լույսն էր ճշմարիտ լույսը, որ լուսավորում է ամեն մարդու, որ գալու է աշխարհ» (Հովհ., Ա, 9): Ի սեր մարդկության՝ Նա, ով «Աստծու կերպարանքով էր, Աստծուն հավասար լինելը հափշտակութունն չհամարեց, այլ իր Անձը ունայնացրեց՝ ծառայի կերպարանք առնելով, մարդկանց նման լինելով և մարդու կերպարանքով խոնարհեցրեց Ինքն Իրեն՝ Հնազանդ լինելով մինչև մահ և այն էլ մահվան՝ խաչի վրա» (Փիլիպ., Բ, 6-8): Նա մարդացավ, որպեսզի Աստծու ու մարդու միջև հաշտութուն հաստատի, լուսավորի մարդկանց միտքը, ամոքի մեղքից վիրավոր հոգիները, հեռացնի նրանցից հուսահատությունը և փրկության ճանապարհը ցույց տա: Աստծու Որդին մարդու որդի եղավ, որպեսզի մեզ Աստծու որդիներ դարձնի, փրկի մարդկանց սատանայի ծառայությունից: Նա ծնվեց մարմնով, որպեսզի մենք ծնվենք Հոգով, որովհետև Փրկչին հավատալով, ս. ավագանում մկրտվելով՝ վերստին ծնվում ենք Հոգով և մեզ պարգևած շնորհով Աստծու որդի ու Քրիստոսին ժառանգակից ենք դառնում:

Հիսուսի Ծննդյան ժամանակ Արևելքից եկող երեք մոգերը Նրան երկրպագեցին. «Ո՞ր է հրեաների արքան, որ ծնվեց, որովհետև Նրա աստղը տեսանք Արևելքում և եկանք Նրան երկրպագելու» (Մատթ., Բ, 1-3): Բեթղեհեմյան լուսավոր աստղի առաջնորդութամբ, որը լույսով ու փայլով փառավոր էր, սքանչելի և զարմանալի, մոգերը գտնում են քարայրը: Այստեղ նրանք տեսնում են Մանկանը՝ խանձարուրի մեջ փաթաթված ու մսուրում պառկած, տեսնում են ճշմարիտ Աստծուն և երկրպագելով Նրան՝ հանձնում Իրենց նվերները. ոսկի, որը Մանկան՝ Թագավոր լինելու խորհուրդն էր ամփոփում, կնդրուկը՝ Աստվածության, և զմուռսը՝ ապագայում Նրա՝ խաչի վրա մահվան:

Այսպիսով՝ Փրկչի առաջ խոնարհվում են մարդկային իմաստությունը՝ հանձինս մոգերի, և անմեղությունն ու պարզությունը՝ հանձինս հովիվների: Այսինքն՝ չկա մի վի-

ճակ, կոչում կամ կարգ, որն արգելք լինի Աստծուն ճանաչելու և դեպի Նա ընթանալու:

Ծննդյան ութերորդ օրը, համաձայն Հին Ուխտի օրենքի (Ծննդ., ԺԷ, 12, Ղևտ., ԺԲ, 3), Հովսեփն ու Մարիամը, որպես բարեպաշտ հրեաներ, Մանկանը տանում են տաճար, թլփատում և անունը դնում Հիսուս: Մանկանն այս անունով կոչել նրանց պատվիրել էր հրեշտակը (Մատթ., Ա, 21): «Հիսուս» անունը հրեական Հեսու կամ Հովսե անունների հունականացված տարբերակն է և նշանակում է «Փրկիչ», որովհետև Նա պետք է մարդկանց փրկեր մեղքերից և երկնային թագավորության ճանապարհը ցույց տար: Հիսուսի համար օգտագործվող Քրիստոս անունն էլ հրեական Մեսիայի հունական տարբերակն է և նշանակում է «Օծյալ», այսինքն՝ աստվածային իշխանությունը լիազորված, օժտված անձ: Ըստ այսմ՝ Հիսուս Քրիստոս նշանակում է «Օծյալ Փրկիչ»: Եսային Նրան անվանում է նաև էմմանուել, որը նշանակում է «Աստված մեզ հետ է» (Եսայի, Է, 14, Մատթ., Ա, 23-24):

Հերովդես թագավորը, մոգերից լսելով հրաշալի Մանկան Ծննդյան մասին, բնականաբար, տառացիորեն է հասկանում «հրեաների թագավոր» բառերը և վախենալով իր գահի համար՝ հրամայում է ողջ երկրում սպանել մինչև երկու տարեկան բոլոր մանուկներին: Աստված երազում Հովսեփին զգուշացնում է և պատվիրում հեռանալ Եգիպտոս (Մատթ., Բ, 13-14): Այնտեղից Հովսեփը Մարիամի ու մանուկ Հիսուսի հետ վերադառնում է Նազարեթ միայն Հերովդեսի մահից հետո:

Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին Կաթողիկե Ս. Էջմիածնի տոնի հաջորդ երկուշաբթի օրը մարտիրոսների մեկ այլ խմբի հետ միասին նշում է Բեթղեհեմյան մանուկների հիշատակը, ովքեր առաջին անմեղ նահատակները եղան և իրենց արյունը թափեցին Քրիստոսի համար:

Երբ լրանում է Հիսուսի 30 տարին, Նա Նազարեթից գալիս է Հորդանան, որտեղ այդ օրերին ժողովրդի հոծ բազմ-

մությունն էր հավաքվել, որպեսզի Հովհաննեսը նրանց մկրտի ու մեղքերից մաքրի: Շատերը կարծում էին, որ Հովհաննեսն է Մեսիան, ում նրանք այդքան երկար սպասում էին, սակայն Հովհաննեսն իր մասին ասում էր. «Ես ձեզ մկրտում եմ ջրով, բայց գալիս է ինձնից ավելի զորավորը, որի կոշիկները հանելու արժանի չեմ ես, Նա ձեզ կմկրտի Սուրբ Հոգով և հրով» (Ղուկ., Գ, 16): Երբ նա տեսնում է մկրտվելու համար իրեն մոտեցող Հիսուսին, ընդդիմանում է, որովհետև իրեն անարժան է համարում Նրան մկրտելու. «Ինձ պետք է, որ Քեզնից մկրտվեմ, Դու ի՞նչ մոտ ես գալիս»: Հիսուսն ասում է. «Թույլ տուր հիմա, որովհետև այսպես վայել է, որ մենք կատարենք Աստծու ամեն արդարությունն» (Մատթ., Գ, 15): Այդտեղ հավաքված հոծ բազմության աչքի առաջ Հիսուսը մկրտվում է, իսկ երբ դուրս է գալիս Հորդանանի ջրերից, երկինքը բացվում է, և աղավնակերպ Սուրբ Հոգին իջնում է Նրա վրա, միևնույն ժամանակ լսվում է Բարձրյալի ձայնը. «Դա է Իմ սիրելի Որդին, որն ունի Իմ ամբողջ բարեհաճությունը» (Մատթ., Գ, 17): Այսպիսով՝ Մկրտության ժամանակ Հիսուսը մարդկանց հայտնում է Իր Աստվածային Ինքնությունը, Հայր Աստված վկայում է Նրան որպես Իր սիրելի Որդի և Սուրբ Հոգին իջնում է Աստծու Որդու վրա: Հիսուսի մկրտությամբ մարդկանց հայտնվում է Սուրբ Երրորդությունը՝ Հայրը, Որդին և Սուրբ Հոգին:

Իր մկրտությամբ Հիսուսը նաև մկրտվելու օրինակ տվեց և սրբագործեց այն ջուրը, որով պետք է մկրտվեին մարդիկ:

Քրիստոնեության սկզբնական շրջանում Քրիստոսի Ծննդյան տոնը հայտնի էր միայն «Աստվածհայտնություն» անունով: Երկրորդ դարի կեսերից այն կատարվում էր հունվարի 6-ին: Մինչև 5-րդ դար քրիստոնեական բոլոր եկեղեցիները միասնաբար Հիսուսի Ծննդյան տոնը նշում էին հունվարի 6-ին: Սակայն 451 թ. Քաղկեդոնի ժողովից հետո Հռոմեական եկեղեցին սկսեց Հիսուս Քրիստոսի Ծննդյան տոնը կատարել դեկտեմբերի 25-ին՝ մոռացնել տալու հա-

մար այդ օրերին (ձմեռային արևադարձին) նշվող արևի չաստժունն նվիրված հեթանոսական տոներ՝ այն փոխարինելով ճշմարիտ, իմանալի Լույսի՝ Քրիստոսի Հայտնության տոնով: Հունվարի 6-ին սկսեցին առանձին տոներ մկրտությունը: Սակայն Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին հավատարիմ մնաց Հիսուսի Ծնունդը և Մկրտությունը հունվարի 6-ին տոներու առաքելադիր կարգին¹:

ՃՐԱԳԱԼՈՒՅՑ: Հայ եկեղեցում Ս. Ծննդյան և Ս. Հարության տոների նախորդ օրերը կոչվում են ճրագալույց: «Ճրագալույց» նշանակում է ճրագ, մոմ վառել (լուցանել՝ վառել): Այդ օրը հավատացյալները եկեղեցու կանթեղներից մոմ կամ ճրագ են վառում և տանում իրենց տները լուսավորելու: Դա խորհրդանիշն է Բեթղեհեմի պայծառ աստղի, որը առավել էր, քան արեգակը, որովհետև ցերեկով էլ էր երևում, և որը մոգերին առաջնորդեց դեպի ճշմարիտ Լույսը՝ դեպի Մանուկ Հիսուսը:

Հայ եկեղեցում տարվա մեջ միայն երկու տոների՝ Ս. Ծննդյան և Ս. Հարության (Զատիկի) նախորդ երեկոներին է մատուցվում ճրագալույցի Պատարագ: Այդ օրը երեկոյան ժամերգությունից հետո եկեղեցում կատարվում են սուրբ-գրային ընթերցվածներ, որից հետո սկսվում է ս. Պատարագի արարողությունը: Դրա ավարտից հետո կատարվում է հաջորդ օրվա տոնի նախատոնակը: Ճրագալույցի երեկոն կոչվում է նաև խթում, որը հավանաբար առաջացել է «խթել» (կաթնեղեն, յուղ, պանիր գործածել) բայից: Ճրագալույցին թույլատրելի է օգտագործել ձկնեղեն և կթեղեն (հավկիթ):

Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ Պատարագ է մատուցվում երկու անգամ՝ հունվարի 5-ի երեկոյան՝ ճրագալույցի, և հունվարի 6-ի առավոտյան՝ տերունական, որովհետև Քրիստոսի Ծնունդը կեսգիշերին եղավ, իսկ Մկրտությունը՝ կե-

¹ Կանոնագիրք հայոց, Սահմանք և կանոնք զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի Եկեղեցոյ սրբոյ յետ վերանալոյ Տեառն, ԼԴ, 1964, հ. Ա, էջ 32:

սօրին, ըստ այսմ՝ ճրագալույցի Պատարագը Քրիստոսի Ծննդյան խորհրդով է, իսկ առավոտյանը՝ Մկրտության:

Ճրագալույցի Պատարագի խորհուրդը նաև Հորից Քրիստոսի ծնունդն է բոլոր հավիտյաններից առաջ, հրեշտակներից ու մարդկանցից ծածկված և անիմանալի, իսկ կիրակի առավոտյան Պատարագի խորհուրդը ժամանակի մեջ սուրբ Կույսից ծնունդն է՝ մարդկանց և հրեշտակներին հայտնի¹:

Հունվարի 6-ի առավոտյան հայոց եկեղեցիներում մատուցվող Պատարագից անմիջապես հետո կատարվում է ջրօրհնեքի արարողություն, որը խորհրդանշում է Հորդանան գետում Հիսուսի մկրտությունը Հովհաննես Մկրտչի կողմից:

Ազոթօրհներով ու շարականների երգեցողությամբ ջուրն օրհնվում է Ավետարանով, տերունական Խաչով և սրբագործվում ս. մյուռոնով²: Ի հիշատակ Քրիստոսի՝ ջուրը

¹ Ա. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Քրիստոսի Ծննդյան մասին, Գանձասար, Երևան, 1995:

² Հայ պատմիչները հիշում են հայոց համար երկու նշանակալի ջրօրհների արարողություններ: Ազաթանգեղոսի վկայությամբ՝ երբ Գրիգոր Լուսավորիչը, գետում մկրտելով հայոց թագավորին, արքունիքն ու ժողովրդին, նրանց օծում է սրբության յուղով՝ գետի ջրերը ետ են դառնում և սաստիկ լույս է երևում՝ լուսավոր սյան նման ու նրա վրա՝ տերունական խաչի կերպարանքը (Ազաթանգեղոս, «Հայոց պատմություն», Երևան, 1983, էջ 465):

Հայ պատմիչները նկարագրում են ջրօրհների մեկ այլ հայտնի արարողություն, որը կատարել է Պետրոս Ա Գետադարձ կաթողիկոսը (1019-1058 թթ.):

Համաձայն Լաստիվերցու՝ Բյուզանդիայի Վասիլ 2-րդ Բուլղարասպան կայսրը 1023 թ. հունվարի 6-ին՝ Հայ եկեղեցու Աստվածհայտնության և Հույն եկեղեցու՝ Մկրտության տոնի օրը, հրավիրում է Պետրոս Գետադարձ Ամենայն հայոց կաթողիկոսին հայոց եկեղեցական կարգով ջրօրհների արարողություն կատարելու Տրապիզոն գետակի վրա, որը սկիզբ է առնում Խաղտյաց լեռներից և Տրապիզոն քաղաքի մոտ թափվում Սև ծովը: Միաժամանակ ջրօրհների արարողություն պետք է կատարեին նաև հույն հոգևորականները՝ իրենց եկեղեցու կարգով: Կայսրը հայոց կաթողիկոսին և հայ հոգևորականներին կանգնեցնում է գետակի ընթացքի վերին մասում՝ մտայնությամբ, որ հայոց ս. մյուռոնով օրհնված ջուրը ներքև թափվելով, միևնույն է, նորից կօրհնվի հույն հոգևորականների կողմից: Սակայն երբ հայոց կաթողիկոսը ս. մյուռոնը լցնում է գետը, «հանկարծակի ճառագայթող լույսի ցնցուղներ դուրս ելան ջրից. այդ տեսան առհասարակ բոլորն էլ ու փառաբանեցին Աստծուն, և մեր հավատի գործությունը բարձրացավ»

մտնելու, Խաչն իջեցվում է ջուրը, որով Աստծուց հայցվում է, որ ինչպես այն ժամանակ Ս. Հոգին իջավ Տիրոջ վրա, այժմ նույնպես իջնի՝ օրհնելով ու սրբելով ջուրը և այն ընդունակ դարձնելով մեղքերից մաքրելու ու բժշկելու: Արարողությունից հետո հավատացյալները օրհնված ջուրը սրվակներով տանում են տուն:

Ինչպես արդեն նշվել է, հինգ Տաղավար տոների, այդ թվում նաև՝ Ս. Ծննդյան տոնի հաջորդ օրը՝ երկուշաբթի, ննջեցյալների հիշատակի օր է, որը կոչվում է նաև մեռելոց:

Մեռելոցի օրը ննջեցյալների համար կատարվող աղոթքը, հոգեհանգստի Պատարագն ու գերեզմանների օրհնությունը, հարգանքի արտահայտություն լինելով նրանց հիշատակին, միաժամանակ մեկ անգամ ևս ընդգծում են քրիստոնյաների հույսը և հավատը Քրիստոսի երկրորդ գալստյան, մեռելների՝ նորոգված մարմնով հարություն վերաբերյալ:

Տնօրհներ

Սուրբ Ծննդյան և Ս. Հարություն տոներից հետո հայոց մեջ տարածված է եղել տնօրհների հոգևոր-բարեպաշտական արարողությունը: Այն հիմնադրվել է հարուցյալ Փրկչի կողմից, երբ Նա Հարությունից հետո մտնում է Վերնատուն և օրհնում Իր աշակերտներին (Մարկ., ԺԶ, 14-18, Ղուկ., ԻԴ, 36-49, Հովհ., Ի, 19-23): Տնօրհների արարողությունը գալիս է դեռևս առաքելական ժամանակներից, երբ առաքյալները Քրիստոսի Համբարձումից հետո, Նրա օրինակով, շրջում

(Արիստակես Լաստիվերցի, Պատմություն, Երևան, 1971, էջ 10): Նույնը կրկնում է նաև Վարդան Արևելցի՝ նույն կերպ ներկայացնելով ջրի մեջ լույսի հզոր փայլատակումներն ու հավաքվածների հիացումը: Կիրակոս Գանձակեցի, Սամուել Անեցի, Սմբատ Կոռիկոսեցի սպարապետ պատմիչները, պատմելով ջրօրհների այս արարողության մասին, լույսի պայծառ ցուլքերի բռնկումների հետ նշում են նաև գետի՝ մի պահ կանգ առնելը և ընթացքին հակառակ գնալը, ինչի հետևանքով և հայոց կաթողիկոսին տրվում է Գետադարձ անունը:

էին տները՝ բոլորին տանելով Քրիստոսի Ծննդյան ու Հարուժյան ավետիսը: Նույն կերպ և առաքյալների հետևորդները՝ քահանաները, տարվա մեջ երկու անգամ՝ Ս. Ծննդյան ու թորյակին (հունվարի 6-13) և Ս. Հարուժյունից մինչև Հոգեգալուստ, այցելում են իրենց վիճակված համայնքների հավատացյալների տները և օրհնում նրանց բնակարաններն ու ընտանիքի անդամներին: Քահանայի այցելութան իմաստը օրհնութունից առավել Քրիստոսի Ծննդյան ավետիսը ընտանիքներում սփռելն է:

Հայ եկեղեցում տնօրհնեքի կարգ սահմանված է կատարել Ս. Ծննդյան և Ս. Հարուժյան տոներից հետո, ինչպես նաև կատարվում է նորակառույց տան կամ հաստատութան օրհնութուն:

Ս. Ծննդյան տոներից հետո կատարվող տնօրհնեքի ժամանակ քահանան, տուն մտնելով, տալիս է Փրկչի Ծննդյան ավետիսը, երգում Մովսես խորենացու՝ Ս. Ծննդյանը նվիրված «Խորհուրդ մեծ և սքանչելի» շարականը և ընթերցում Ղուկասի Ավետարանից Քրիստոսի Ծննդյան հատվածը (Ղուկ., Բ, 8-20): Քահանան օրհնում է տան ջուրը (մկրտութան խորհրդանիշը), հացը և աղը (խաղաղութան, առատութան, բարեպաշտութան խորհրդանիշերը), ինչպես Քրիստոսը, աշխարհ գալով, օրհնեց ջուրը, երկիրը և նրա պտուղները: Քահանան օրհնված ջուրը խաչաձև ցողում է տան պատերին և խնկարկում տունը: Այնուհետև օրհնում է տան անդամներին՝ Աստուծոց նրանց համար պահպանութուն հայցելով: Որպես օրհնութան համար տեսանելի և մնայուն նշանակ, քահանան սեղանին թողնում է տնօրինական պատկերով նշխար, որը պահվում է ալյուրի կամ ձավարեղենի մեջ՝ որպես սովյալ տան ունեցվածքի առատութան, բերրիութան և հաջողության նշան:

Ս. Հարուժյան տոնից հետո կատարվող տնօրհնեքի ժամանակ կատարվում է օրհնութան նույն կարգը, սակայն երգվում է Ներսես Լամբրոնացու «Այսօր յարեալ ի մեռելոց» զատկական շարականը և ընթերցվում Մատթեոսի Ա-

*վետարանից հարուցյալ Քրիստոսի և Նրա աշակերտների՝
Գալիլիայում հանդիպման հատվածը (Մատթ., ԻԸ, 16-20):*

*Նորակառույց տան օրհնության ժամանակ երգվում է
Սահակ Պարթևի՝ հոգեգալստյան «Այսօր երկնայինքն ուրա-
խացան» շարականը և ընթերցվում Ղուկասի Ավետարանից
Հիսուսի՝ Ջակքեսոս մաքսապետի տունն այցելելու հատվածը
(Ղուկ., ԺԹ, 1-10):*

*Գրիգոր Տաթևացու բնորոշմամբ՝ տնօրհնեքի արարո-
ղությամբ Ս. Ծննդյան խորհրդով հավատացյալների տնե-
րը վերածվում են Բեթղեհեմյան այրի, Ս. Հարության
խորհրդով՝ Վերնատան, և նորակառույց տան օրհնութ-
յամբ՝ փրկության արժանացած մաքսավոր Ջակքեսոսի տան,
որովհետև Աստված այցելեց այնտեղ: Տնօրհնեքի արարո-
ղությամբ Հայ եկեղեցին նաև արժևորում է ընտանիքի
նվիրականությունն ու կարևորությունը: Հիրավի, «Եթե
Տերը տունը չչինի, իզուր են չարչարվում այն շինողները,
եթե Տերը քաղաքը չպահպանի, իզուր են հսկում պահա-
պանները նրա» (Սաղմ., ՃԻԶ, 1):*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Զիսուս Քրիստոսի Ծնունդը շրջադարձային այն դեպքն էր մարդկության պատմության մեջ, որի շնորհիվ մարդը հասկացավ իր՝ որտեղից գալը, կյանքի իմաստը և ուր գնալը: Նրա՝ փակուղի մտած ընթացքը վերադարձավ իր ճշմարիտ հուն: Այսպիսով, մեղքի պատ-ճառով դրախտից վտարված, տառապանքի ու մահվան դատապարտված մարդկությունը Քրիստոսի գալուստով մեղքերի թողութ-յուն և Սուրբ Զոգու շնորհներն ընդունելու ու կրելու կարողություն ստացավ, ստացավ փրկության կարելիություն:

Ինչպես Գրիգոր Տաթևացին է գրում Քրիստոսի Ծննդյան մասին իր քարոզում (Գանձասար, Երևան, 1995)՝ «Եվ մեր Քրիստոս Աստծու Ծննդյան ու Զայտնության այս տոնը սկիզբն ու հիմքն է բոլոր բարիքների ու փառավոր շնորհների: Եվ ոչ միայն այս, այլև Աստվածոր-դու բոլոր տնօրինական տոների ու բոլոր մյուս տոների ու հոգևոր ուրախությունների սկիզբը, հիմքն ու գլուխն է»:

Հայ ժողովուրդը 301 թվականից ի վեր Ս. Ծննդյան ու Աստված-հայտնության տոնը բոլոր ժամանակներում (բացառությամբ խորհրդային պետության) նշել է նաև պետականորեն: Այսպես, Հայաստանի առաջին Հանրապետության պետական տոնակարգում ընդգրկված էր Ս. Ծննդյան տոնը: Դա պայմանավորված էր հայ ժողովրդի կյանքում Հայ եկեղեցու ու հայկական պետության առաքելության միասնականությամբ: Բոլոր ժամանակներում Եկեղեցի-պետություն կապի ամրությունը պայմանավորել է վերջինիս զորեղությունն ու բարգավաճումը: Իսկ պետականության բացակայության պայմաններում Հայ եկեղեցու ուսերին է ծանրացել ժողովրդի պահպանության գործը:

Բոլոր քրիստոնյա ազգերի նման հայ ժողովուրդն էլ մշտապես մեծ ուրախությամբ նշել է Ս. Ծննդյան տոնը՝ Փրկչի գալուստը, Աստվածհայտնությունը: Կարևորել է մկրտությունը: Հայ մարդու գիտակցության մեջ մկրտված լինելը դարեր շարունակ նույնացած է եղել հայ լինելու գիտակցության հետ: Հայ ժողովրդի մեջ ս. մյուռոնի սրբագործող զորության հանդեպ հավատն ու պատկառանքն այնքան մեծ է եղել, որ ս. մյուռոնը եղել և մնում է հայ ժողովրդի՝ պատմական յուրօրինակ ճակատագրով բաժան-բաժան եղած աշխարհասփյուռ տարբեր հատվածները մեկտեղելու, հոգևոր միությամբ միաձուլելու հզոր ու անփոխարինելի գործոն:

Հայոց բանակի օր

1991 թ. անկախության հռչակումից կարճ ժամանակ անց Հայաստանի Հանրապետությունը ստանում է միջազգային ճանաչում: Հայ ժողովուրդը ձեռնամուխ է լինում շինարարությանը պետական-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, ինչպես նաև ռազմական բնագավառներում: Այդ տարիներին հատկապես կարևորվում է բանակի դերը՝ Արցախում և Հայաստանի սահմաններում սաստկացած ռազմական գործողությունների պատճառով: Ազգային պետության անվտանգության և անկախության պահպանման երաշխիքը մարտունակ բանակի ստեղծումն էր:

Հայոց բանակի ստեղծումն ու պատմությունն անքակտելիորեն կապված են Արցախի ազատագրական պայքարի, հայոց անկախ պետականության վերահաստատման հետ և

սկիզբ է առնում 1988 թ. փետրվարյան դեպքերով: Այդ ժամանակ, ի պատասխան Արցախի բնակչության՝ Հայաստանին միանալու կամքի օրինական դրսևորման, ադրբեջանական իշխանությունները որդեգրեցին բռնության ճանապարհը: 1988 թ. փետրվարից մինչև 1992 թ., հայ-ադրբեջանական ծայրաստիճան սրված հարաբերությունների պայմաններում, Հայաստանի և Արցախի բնակչության անվտանգության ապահովման համար տարերայնորեն ստեղծվում էին երկրապահ-կամավորական զինաջոկատներ, որոնք հիմք դարձան հետագայում հայոց բանակի կազմավորման համար:

1990 թ. օգոստոսի 23-ի Անկախության հռչակագրով իրավական և գործնական հեռանկարներ են բացվում ազգային բանակի ստեղծման համար: 1991 թ. ՀՀ կառավարությունը որոշմամբ Նախարարների խորհրդին առընթեր ստեղծված Պաշտպանության պետական կոմիտեն հիմք է դառնում հետագայում Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության ստեղծման համար: 1992 թ. հունվարի 28-ին կառավարությունն ընդունում է «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության մասին» պատմական որոշումը, որով փաստորեն ազդարարվում է հայոց ազգային բանակի ստեղծման մասին:

1992 թ. մայիսին ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը հանրապետության տարածքում իրականացնում է առաջին զորակոչը՝ հիմք դնելով ժամկետային զինծառայությունը Հայաստանի նորանկախ Հանրապետությունում: 1992-1993 թթ. երկրապահ-կամավորական զորաջոկատների և բանակ զորակոչվածների միավորումով ստեղծվում է լավ կազմակերպված, մարտունակ ու կարգապահ բանակ, որի կանոնավոր զորամիավորումները, զորատեսակները, սպայական կազմը, սպառազինությունն ու ռազմական տեխնիկական ձևավորվում են խորհրդային բանակի հիմքի վրա:

1992 թ. հունիսից 1994 թ. հունիս ժամանակաշրջանում մի կողմից՝ ընթանում էր բանակային կառուցվածքի ձևա-

վորման, նրա իրավական ամրագրման գործընթացը, մյուս կողմից՝ Հայաստանը և Արցախը փաստորեն գտնվում էին Ադրբեյջանի կողմից չհայտարարված պատերազմի պայմաններում, և նորաստեղծ բանակային կազմավորումները մասնակցում էին այդ պարտադրված պատերազմական գործողություններին: Հայոց նորաստեղծ բանակն արդեն 1992 թվականից տանում է իր առաջին հաղթանակները: Ադրբեյջանական մարտական ուժերի և ռազմական տեխնիկայի, զենքի ու զինամթերքի գերակշռությունը չի կասեցնում հայկական բանակի հաջողությունները: Մինչև 1994 թ. մայիսը հայկական բանակի մի շարք փայլուն հաղթանակներից հետո Ադրբեյջանի իշխանությունները մայիսի 16-ին ստիպված են լինում Հայաստանի հետ կնքել հրադադարի մասին համաձայնագիր: 1994 թվականի մայիսից Ադրբեյջանի հետ հաստատված հրադադարի պայմաններում մինչև այսօր շարունակվում է բանակաշինության գործընթացը: Այս ընթացքում, արդեն խաղաղ պայմաններում, երկրի իշխանությունները հնարավորություն ստացան ուշադրություն դարձնելու հատկապես բանակի ներքին խնդիրներին: Հայոց բանակն աստիճանաբար զինվում է ժամանակակից ռազմական տեխնիկայով, ձեռք է բերում սպառազինության նոր տեսակներ, ամրապնդում իր նյութատեխնիկական բազան: Բազմաթիվ միջոցառումների շնորհիվ հայկական բանակն աստիճանաբար դառնում է տարածաշրջանում հզոր ուժ և ամուր պատվարում անկախ Հայաստանի սահմանները:

Հայկական զինված ուժերի հիմնադրման առաջին իսկ օրերից դաշնակցային և գործընկերային հարաբերություններ են հաստատվել բարեկամ երկրների զինված ուժերի հետ: Առաջնահերթ նշանակություն ունի դաշնակցային հարաբերությունների հաստատումը Ռուսաստանի Դաշնության հետ: Ընդլայնվում է ռազմական համագործակցությունը Հունաստանի և Չինաստանի, ինչպես նաև՝ գործուն են դառնում շփումները ԱՄՆ-ի հետ: Հարաբերութ-

յուններ են հաստատվել նաև ՆԱՏՕ-ի հետ, 1994 թ. Հայաստանը միացել է ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին, իսկ 1995 թվականից՝ Եվրաստանյան գործընկերության խորհրդին:

Հունվարի 28-ը՝ որպես Հայոց բանակի օր, պաշտոնապես առաջին անգամ նշվեց 2002 թ.: Այդ օրը հանրապետության դեկավարության մասնակցությամբ անցկացվեցին մի շարք տոնական միջոցառումներ, որոնք սկսվեցին ՀՀ պաշտպանության նախարարությունում կազմակերպված հանդիսավոր արարողությամբ: Այն բացվեց ՀՀ նախագահի 2002 թ. հունվարի 28-ի հրամանագրի ընթերցմամբ, որով ՀՀ զինված ուժերին հանձնվեց մարտական դրոշ՝ որպես զինվորական պատվի, փառքի և արիության խորհրդանիշ: Արարողության ընթացքում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն հայոց կաթողիկոսն օրհնեց մարտական դրոշը: ՀՀ նախագահի հրամանագրով մի խումբ զինծառայողներ, սպաներ ու քաղաքացիական անձինք պարգևատրվեցին պետական պարգևներով, շքանշաններով, մեդալներով, հուշամեդալներով, պատվոգրերով, թանկարժեք նվերներով:

Տոնական միջոցառումները կազմակերպվում են ամեն տարի: Ճիշտ է, հունվարի 28-ը որպես Հայոց բանակի օր առաջին անգամ նշվել է 2002 թ., սակայն արդեն իսկ դարձել է մի հրաշալի ավանդույթ, որը միայն զինվորականներին չի վերաբերում, այլ հավակնում է դառնալ լայն ժողովրդականություն վայելող, սիրված ու թանկ տոն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Յուրաքանչյուր պետության անվտանգության ու ապահովության երաշխիքներից է բանակը: Հայ ժողովուրդը թեպետ փոքրաթիվ, բայց միշտ ունեցել է քաջ բանակ, որը հերոսաբար պաշտպանել է մեր հայրենիքի սահմանները: Բազմաթիվ փորձություններ ու նվաճումներ տեսած հայ ժողովուրդը հաճախ է ձտել ազատագրելու հայրենիքը, և զինվորի կերպարի մեջ առավել խտացրել է ազատության ու արդա-

րության մարտիկի կերպարը: Հայոց նշանավոր անձանց շարքում մեծ թիվ են կազմում նաև զորավարները:

Հայոց բանակի օրը տոն է ոչ միայն զինվորականների, այլև ողջ հայ ժողովրդի համար, որովհետև որտեղ բանակն ու ժողովուրդը միասին են, որտեղ «սուրբ կրոն, ազգ միաբան են, ազատ կամքով ու խղճով»¹, այնտեղ հաղթանակներ, խաղաղ ու ստեղծագործ, առաջագնաց կյանք կա: Հայոց բանակը ծնունդ առավ Արցախյան հերոսամարտերի բովում, Հայաստանի սահմանների պաշտպանական մարտերում, որոնք շարունակությունը եղան հանուն հավատի ու հայրենիքի պատմության մեջ մեր ժողովրդի մղած բոլոր մարտերի: Վերականգնվեց հայոց պետականությունը, որը մշտապես զորավոր պիտի լինի ս. Վարդանի պատգամով՝ երբեք «արիությանն ու քաջությանը վատություն չխառնենք»:



¹ Սմբատ Շահազիզի բանաստեղծությունից:

ՓԵՏՐՎԱՐ

Պահք, պահքի տեսակները, Առաջավորաց պահք

Պահքը կամ պասը հրաժարումն է որոշակի կերակուրից՝ հանուն հոգու զորացման: Աստված մարդու համար պահք սահմանեց դեռևս գրախտում. «Դրախտում ամեն ծառի պտուղներից կարող եք ուտել, բայց բարու և չարի գիտության ծառից մի՛ կերեք, որովհետև այն օրը, երբ ուտեք դրանից, մահկանացու կդառնաք» (Ծննդ., Բ, 16): Ինչպես Բարսեղ Կեսարացին է գրում «Վասն պահոց» ճառում՝ «Պահքը դրախտում օրինադրվեց, և այն հասակակից է մարդկությանը»¹: Աստված պահքը տվեց առաջին մարդուն՝ որպես դաստիարակ, և քանի դեռ մարդն այն պահում էր՝ հավասար էր հրեշտակներին: Սակայն մարդը կարիք ունի պահեցողության, քանի որ այն մարդկային մեղավոր վիճակը հաղթահարելու, նորոգվելու զորավոր միջոց է:

Համաձայն Աստվածաշնչի՝ պահեցողությունը մարդկային մեղավոր վիճակի գիտակցությունից բխող ցավի, տխրությունից, սգի ու ինքնազրկանքի շրջան է: Առաջնային և կարևոր է հատկապես պահեցողության կրոնական ապրումը: Պահքից անբաժան են աղոթքը և ապաշխարանքը. «Բարի են աղոթքները՝ պահեցողություններով, ողորմություններով և արդարություններով» (Տոբիթ, ԺԲ, 8): Պահքի ընթացքում հանձնարարվում է հրաժարվել կենդանական ծագում ունեցող կերակուրներից և սնվել միայն բուսական կերակուրներով, բայց հատկապես՝ ողորմած գտնվելով, ներողամիտ լինելով, բարի գործեր կատարելով և մեղքից հեռու մնալով:

Նոր Կտակարանում նույնպես մեծ կարևորություն է տրվում պահքին: «Լեռան քարոզում» Հիսուսը սովորեց-

¹ Մաշտոցի անվան մատենադարանի ձեռ. 4774, ք. 210բ (հղումը՝ ըստ «Սեօ պահքի համառոտ բացատրություն», Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1999, էջ 9):

նում է պահքի ոգին. «Երբ ծոմ պահեք, տրտմերես մի՛ լինեք կեղծավորների նման, որոնք իրենց երեսները այլանդակում են, որպեսզի մարդկանց այնպես երևան, թե ծոմ են պահում. ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, ա՛յդ իսկ է նրանց վարձը: Այլ երբ դու ծոմ պահես, օծի՛ր քո գլուխը և լվա՛ քո երեսը, որպեսզի չերևաս մարդկանց որպես ծոմ պահող, այլ քո Հորը՝ գաղտնաբար, և քո Հայրը, որ տեսնում է, ինչ որ ծածուկ է, կհատուցի քեզ» (Մատթ., 2, 16–18): Պահքը զորացնում է հոգին՝ ընդդեմ մարդկային թուլությունների ու մեղքի և մանավանդ՝ անսանձ ցանկությունների: Այսպիսով, պահքի նպատակը ապաշխարությունն է՝ մեղքի կապանքներից, հոգեկան ծուլությունից ազատվելու ճիգը, նորոգությունը մարդու հոգևոր ուժերի՝ միշտ բարին խորհելու ու բարին գործելու: Պահքի օրերը հոգևոր դաստիարակության ու կրթության, գործած հանցանքների, սխալների, մեղքերի քավության ու ապաշխարության ժամանակահատված են: Պահքի ընթացքում զղջումը, աղոթքն ու ապաշխարությունը պայմաններ են ստեղծում, որպեսզի պահեցողի կյանքում գործել սկսի Աստծու ապաքինող, մխիթարող ու քավող գորությունը, Աստծու օրհնությունը: «...թեպետև մեր այս արտաքին մարդը քայքայվում է, բայց մեր ներքին մարդը նորոգվում է օրըստօրե. որովհետև մեր թեթև նեղության առժամանակյա հաճախանքը մեր մեջ առաջ է բերում հավիտենական փառք, որ գերազանցում է ամեն ինչ» (Բ Կորնթ., Դ, 16–17):

Զուտ առողջապահության տեսակետից՝ պահքի ընթացքում կենդանական սնունդից, ճարպային ուտելիքներից հրաժարումը մարդկային օրգանիզմի համար ոչ միայն օգտակար, այլ նաև որոշ հիվանդությունների դեպքում կանխարգելող ու բուժիչ նշանակություն ունեն: Այսպիսով, պահքի օրեր սահմանելով՝ Եկեղեցին հոգում է իր հավատացյալի նախ և առաջ՝ հոգևոր, բայց նաև՝ մարմնական առողջության մասին:

Հայ եկեղեցում պաշտօնի օրերը կարելի է ներկայացնել որպես՝ օրական պաշտօն, շաբաթապաշտօն, նավակատիքի պաշտօն, Առաջավորաց պաշտօն և Քառասնօրյա կամ Մեծ պաշտօն:

ՕՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՎԱԾ է ԸՆԴՀԱՆՐԱՊԵՏ ԵՐԱՐԱՔԱՆԶՅՈՒՐ ՇԱԲԱԹԱՎԱԿԱՆ ՀՈՐԵՔՂԱՔԹԻ ԵՆ ՈՒՐԲԱԹ օրերը՝ ըստ առաքելական կանոնների: Չորեքշաբթի՝ ի հիշատակ Քրիստոսի մատնության, ուրբաթ՝ ի հիշատակ Նրա չարչարանքների¹: Բացառություն են Ձատկից մինչև Համբարձում եղած չորեքշաբթի և ուրբաթ օրերը:

Քրիստոնեության վաղ շրջանում Ս. Ծննդյան տոնի համար, ինչպես այժմ Ս. Հարություն տոնի պարագայում է, սահմանված էր պաշտօնի երկարատև շրջան, որը տևում էր 50 օր, կոչվում էր ՀԻՍՆԱԿ և սկսվում էր Ս. Ծննդյան տոնին նախորդող 50-րդ օրվա մերձավոր երկուշաբթի օրը: Այժմ 50-օրյա այդ շրջանը բաժանված է երեք ՇԱԲԱԹԱՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔԻ՝ երկու շաբաթների ընդմիջումներով միմյանցից առանձնացված: Շաբաթապաշտօնից առաջինն սկսվում է հիսնակի՝ Ս. Ծննդյան տոնին նախորդող 50-րդ օրվա մերձավոր երկուշաբթի օրը: Երկրորդ ու երրորդ շաբաթապաշտօնը նախորդում են Ս. Հակոբ Մծբնացի հայրապետի և Ս. Ծննդյան տոններին: Դրանք տևում են մեկ շաբաթ: Ս. Ծննդյան տոնի շաբաթապաշտօն սկսվում է դեկտեմբերի 30-ին:

ՆԱՎԱԿԱՏԻՔԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՎԱԾ ՍԱՀՔԵՐՆ ԵՆ. Աստվածհայտնության և Հարություն տոնների ութական, Պայծառակերպության, Ս. Աստվածածնի վերափոխման և Խաչվերացի տոնների հնգական օրերը:

ՄԵԾ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆ Է մեր Փրկչի՝ Հիսուս Քրիստոսի՝ անապատում քառասնօրյա ծոմապահության և տևում է Բուն բարեկենդանից մինչև Ձատիկ:

ԱՌԱՋԱՎՈՐԱՑԸ Գրիգոր Լուսավորչի սահմանած առաջին պաշտօն է: Խոր վիրապից դուրս գալուց հետո, երբ Գրի-

¹ Կանոնագիրք հայոց, Սահմանք և կանոնք զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի Եկեղեցույ սրբոյ յետ վերանալոյ Տեառն, ԼԴ, 1964, հ. Ա, էջ 30:

գորը գնում է հայոց այն ժամանակվա մայրաքաղաք Վաղարշապատ, նրան ընդառաջ են գալիս հայոց Տրդատ Թագավորը, արքունիքն ու ժողովուրդը: Ս. Գրիգորը 60 օր քարոզում է մարդկանց Ավետարանի Խոսքը, բացատրում Հին և Նոր Կտակարանների ճշմարտություններն ու ապաշխարության համար սահմանում հնգօրյա պահք:

Ս. Գրիգոր Լուսավորչի սահմանած այս պահքն այսօր էլ պահպանվում է Հայ եկեղեցում և կոչվում է «Առաջավորաց»: Պահքը այդպես է կոչվում առաջինը կամ Մեծ պահքից առաջ լինելու համար:

Առաջավորաց պահքը նաև Ադամի անկման խորհուրդն ունի, որովհետև հիշատակն է նաև դրախտում Աստուծո կողմից սահմանված առաջին պահքի:

Առաջավորաց պահքը հատուկ է միայն մեր եկեղեցուն: Այն նախորդում է Ս. Սարգիս զորավարի տոնին, որը նշվում է Առաջավորաց պահքի շաբաթ օրը և այդ պատճառով հաճախ շփոթվում է այդ տոնի հետ և թյուրիմացաբար կոչվում Ս. Սարգսի պահք: Հայ եկեղեցու կանոնով սրբերի տոների համար պահք չի սահմանված, հետևաբար Ս. Սարգսի տոնը չի կարող պահք ունենալ: Ինչպես և մյուս բոլոր պահքերի դեպքում, Առաջավորաց պահքին նախորդող կիրակի օրը բարեկենդան է: Առաջավորաց պահքը սկսվում է Բուն բարեկենդանի կիրակիից՝ 3 և Զատիկից 10 շաբաթ առաջ հանդիպած կիրակիի հաջորդ երկուշաբթի օրը և տևում է հինգ օր:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Պահքը, կենդանական սննդից հրաժարում լինելով հանդերձ, գուտ առողջապահական սննդակարգ կամ դիետա չէ, որոնք կիրառում են որոշ հիվանդությունների բուժման դեպքում կամ նիհարել ցանկանալիս: Պահքը նախ և առաջ մեղքերի գիտակցման, զղջման և ապաշխարության մի շրջան է, որը դրսևորվում է աղոթքով ու ինքնազրկման որոշակի պայմաններով: Այս ամենով հանդերձ՝ պահքը ինքնամաքրման ու հոգևոր դաստիարակության լավագույն միջոց է:

Բարսեղ Կեսարացու բնորոշմամբ՝ «Պահքը դրախտում օրինադրվեց և հասակակից է մարդկությանը»: Այսինքն՝ մարդկությանը վաղնջական ժամանակներից է հայտնի պահքի բուժիչ ազդեցությունը թե՛ հոգու և թե՛ մարմնի վրա:

Պահքի կարևորությունը մարդու համար այնքան մեծ է համարվել, որ այն դարձել է եկեղեցական ժողովների նյութ, և դրա համար մշակվել են որոշակի կանոններ, օրինակ՝ Առաքելական 34 և 85 կանոններում, Լավոդիկեի 365 թ., Դվինի 554 թ. ժողովներում, ինչպես նաև Զովհան Օձնեցի Իմաստասեր կաթողիկոսի հաստատած կանոններում:

Հայ եկեղեցու օրացույցում տարվա 158 օրերը պահքի օրեր են, որոնցից 48-ը Մեծ պահքին են, մնացած օրերը հավասարապես կիսվում են 11 շաբաթապահքերի և չորեքշաբթի ու ուրբաթ օրերի պահքերի վրա:

Պահքի հետ կապված՝ Հայաստանի տարբեր շրջաններում ժամանակի ընթացքում ձևավորվել են տարբեր սովորություններ և սահմանվել կերակուրներ: Օրինակ՝ հայ կանայք չորեքշաբթի և ուրբաթ օրերի պահքերի նախօրյակին՝ երեկոյան, հրաժարվել են որևէ աշխատանք կատարելուց՝ հավատալով, որ չորեքշաբթի օրվա աշխատանքը հաջողություն չի ունենա, իսկ ուրբաթ օրվա աշխատելու հետևանքով կարող են այրվել, կրակի բաժին դառնալ կայքն ու հագուստները¹: Իսկ Առաջավորաց պահքը ունի նաև իր նվիրական կերակուրը՝ փոխինդը, որով լուծվում է պահքը:

Սուրբ Սարգիս զորավարի, նրա որդի Մարտիրոսի եւ նրան հավատարիմ՝ 14 զինվորների տոն Երիտասարդների օրհնություն օր

Ս. Սարգիսը հայոց մեջ սիրելի և մեծ ժողովրդականութուն վայելող սրբերից է: Համաձայն «Հայսմավուրք»-ների՝ Սարգիսը՝ ծնունդով Կեսարիայից, Հռոմեական կայսրության նշանավոր զորավարներից մեկն էր: Կոստանդինոս Մեծ (305–337 թթ.) կայսեր կողմից նա ստրատելատ ու իշխան էր կարգված Կապադովկիայում: Մանկուց ծանոթ լինելով քրիստոնեությանը՝ շնորհաշատ զորավարը խոսքով

¹ Արտակ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան, «Հայ եկեղեցու տօները», Տպարան «Նայիրի», Թեհրան, 1984:

ու իր առաքիլնի օրինակով շատերին էր առաջնորդել դեպի Քրիստոս: Քրիստոնեությունը ազատորեն դավանել թույլատրած Կոստանդիանոս կայսեր օրոք նա կառուցում էր եկեղեցիներ, օգնում աղքատներին ու կարոտյալներին: Շարականագիրը Սարգսին անվանում է «երազահաս»՝ արագ օգնություն հասնող: Զորավոր հավատի համար Աստված հաջողություն էր պսակում նրա բոլոր ձեռնարկումները:

Իշխանություն գալով՝ Հուլիանոս Ուրացող կայսրը (361–363 թթ.) հալածանքներ է սկսում քրիստոնյաների դեմ, որոնց ընթացքում նահատակվում են բազմաթիվ մարդիկ, շատերն էլ ստիպված հեռանում են կայսրությունից: Հեռանում է նաև Սարգիս զորավարը որդու՝ Մարտիրոսի հետ: Նրանք գալիս են Հայաստան, որտեղ մնում են կարճ ժամանակ և գնում Պարսկաստան: Սարգիս զորավարը ծառայություն է մտնում Շապուհ Բ (309–379 թթ.) արքայի մոտ և շուտով մեծ համբավ ձեռք բերում իբրև քաջ ու զիտակ զորավար: Իր ռազմական հաջողություններով նա աչքի է ընկնում նաև Հուլիանոսի դեմ պատերազմում և դառնում Շապուհ արքայի սիրելին: Պարսկաստանում ևս Սարգիս զորավարը շարունակում էր լինել հավատարիմ հետևորդը Քրիստոսի՝ ուսուցանելով մարդկանց և օգնելով նեղյալներին: Պարսից բանակի շատ զորականներ նրա քարոզության շնորհիվ դառնում են քրիստոնյաներ: Զորավարի հեղինակությունը նախանձողներն արքայի մոտ ամբաստանում են նրան՝ իբր թե նա, միաբանած հռոմեացիների հետ, դավաճանում է Շապուհին: Արքայի հրամանով Սարգիսը որդու և իրեն հավատարիմ զորականների հետ ներկայանում է նրան: Որոշ ժամանակ անց, կուռքերի տոնի օրը, Շապուհը նրան և որդուն հրամայում է տաճարում զոհ մատուցել ատրուշանում վառվող կրակին և խնկարկել կուռքերի տասներկու արձանների առաջ: Սակայն Սարգիսն անվարան մերժում է՝ պատասխանելով, որ ինքը հավատում է միակ ճշմարիտ Աստծուն, Ով Արարիչն ու Տերն է ամենի և ամենայնի, հետևաբար, կրակը պաշտել որպես Աստծու չի կա-

րող, այլ, որպես հողեղեն մարդ, կարող է ոչնչացնել այն: Եվ խոսքը գործի վերածելով՝ կործանում է բազմինն ու հանգցնում կրակը: Մոլեգնած մոգերը հարձակվում են Սարգսի և նրա որդու վրա: Մարտիրոսը հարվածներից նահատակվում է, և նրա անունը այդուհետ դառնում է նահատակության հոմանիչ: Շապուհը հույս ուներ, որ Սարգիսը հետ կկանգնի քրիստոնեական հավատից և հրամայում է նրան բանտ նետել, սակայն տեսնելով վերջինիս հաստատակամությունն ու աներերությունը՝ գլխատման հրաման է արձակում: Կառափնարանում Սարգիսն աղոթում է Աստծուն և խնդրում, որ ովքեր նեղության պահին հիշեն իր անունը և իր նահատակության հիշատակը կատարեն ուխտով, պահքով ու պատարագով՝ Աստված շնորհի նրանց իրենց խնդրածը: Աղոթքի պահին երկնքից հրեշտակ է իջնում՝ ձեռքում լուսաշող պսակ, և մի ձայն երկինք է հրավիրում սրբին, իսկ գլխատելուց հետո նրա մարմինն լույս է իջնում: Ս. Սարգսի հետ նահատակվում են նաև 14 պարսիկ զինվորներ, ովքեր քրիստոնյա էին դարձել նրա քարոզության շնորհիվ և ցանկանում էին թաղել իրենց զորավարի մարմինը: Քրիստոնյաները, օգտվելով, որ Շապուհը զբաղված է պատերազմով, վերցնում են նահատակների մարմինները և թաղում: Ըստ հայոց «Հայսմավուրք»-ների՝ Սարգիսը, Մարտիրոսը և 14 զինվորները նահատակվել են Պարսկաստանի Մազանդարան նահանգի Դաղման քաղաքի մոտ և թաղվել Համիան քաղաքի մոտ: Հետագայում Մեսրոպ Մաշտոցը ս. Սարգսի մասունքները տեղափոխում է Հայաստան, ամփոփում Կարբի գյուղում (Աշտարակի մոտ) և այստեղ կառուցում մեծ եկեղեցի: Սրբի ատամներից մեկը Մեսրոպ Մաշտոցը տեղադրում է խաչափայտի մեջ և օծում այն: Հետագայում խաչափայտը իր հետ տանում է Վրաստան և կանգնեցնում Գագա բլրի վրա:

Ս. Սարգսի՝ «Ամենասուրբ Երրորդության ընտրյալ և հավատարիմ ծառայի» հանդեպ հայ ժողովրդի առանձնահատուկ սերն արտահայտվում է նաև նրա մասին հյուսված,

նրան մեծարող ավանդույթյուններով: Մեր ժողովուրդը սրբի կերպարում խտացրել է քաջության, անձնագոհության, արդարության մարտիկի իր պատկերացումները: Հայկական մի շարք գավառներում հավատում էին, որ սպիտակ ձի հեծած Սարգիսը ութ օր կռվում է թշնամիների դեմ, իսկ վերջին օրը, երբ ձեռքը գրպանն է տանում, տեսնում է, որ պաշար վերցրած աղանձը իր կրած նեղույթյուններից հարվել, փոխինդ է դարձել: Այն լցնում է բերանը և կռիվը շարունակում: Սրանով էլ բացատրվում է Ս. Սարգսի տոնի նախորդ ուրբաթ օրը փոխինդ շաղախելու և նույն երեկոյան դրանով թաթախվելու ու պահքը լուծելու սովորությունը՝ չնայած Առաջավորաց հնգօրյա պահքը, որը նախորդում է տոնին, չի կապվում Սուրբ Սարգսի տոնի հետ: Եվ, ճիշտ է, ընդհանրապես սրբերի տոները պահք չունեն, սակայն հավատացյալի կամքից է կախված պահք պահելը կամ չպահելը: Օրինակ՝ նա, ով սրբի անուն է կրում, կարող է տվյալ սրբի տոնից առաջ պահք պահել:

Ժողովրդական մտածողության մեջ Սարգիսը չի գոհվել, այլ «լույս» է դարձել և արագահաս է, ինչպես լույս: Բոլոր նեղյալներին, գերիններին, որբերին, ճամփորդներին, վշտահարներին «հարեհաս» անվանված սուրբը օգնում է Աստուծառաջ իր բարեխոսությունները: Շատ գավառներում հավատում էին, որ սուրբը ուրբաթ երեկոյան և գիշերը այցելում է մարդկանց տները: Հաճախ տան տարեց կանայք սկուտեղի վրա փոխինդ էին մաղում, դնում դռան ետևում, կողքին մոմ կամ կանթեղ վառում՝ հուսալով, որ սուրբ Սարգիսը կայցելի իրենց, և նրա ձիու ոտնահետքը կմնա փոխինդի վրա: Շաբաթ առավոտյան Պատարագից հետո այդ փոխինդը շաղախում և ուտում էին:

Սակայն առավելաբար Սարգիսը ժողովրդի մեջ դիտվում է զինվորականների և երիտասարդների սիրո հովանավոր ու նրանց նպատակներն իրականացնող սուրբ: Տոնի նախորդ ուրբաթ երեկոյան, համաձայն ժողովրդական սովորության, երիտասարդները աղի բլիթ են ուտում, որպեսզի սրբի բարե-

խոսությամբ երազում տեսնեն իրենց ջուր տվող կյանքի ապագա ընկերոջը: Այս ամենից առավել, անշուշտ, էականը և կարևորը աղոթքով սրբի՝ Աստծու առաջ մեզ համար արված բարեխոսությանն ապավինելն է:

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն հայոց կաթողիկոսի տնօրինությամբ Ս. Սարգսի տոնը հռչակվել է որպես Երիտասարդների օրհնության օր: Այդ օրը պարմանիներն ու պարմանուհիները գնում են եկեղեցի, մասնակցում ս. Պատարագին՝ աղոթելով ու խնդրելով սրբի բարեխոսությունը, որից հետո ստանում են քահանայի օրհնությունը՝ մշտապես Փրկչի՝ Հիսուս Քրիստոսի պահպանության տակ լինելու, Նրա սուրբ կամքի համաձայն ընթանալու և Հայ եկեղեցու հավատարիմ զավակը լինելու:

Ս. Սարգսի, Մարտիրոսի և 14 զինվորների նահատակությունը, ըստ «Հայսմավուրք»-ների, տեղի է ունեցել հունվարի 31-ին, իսկ Ս. Սարգսի տոնը հայոց Տոնացույցով նշվում է Առաջավորաց պահպին հաջորդող շաբաթ օրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Ս. Սարգսի՝ անհաղթ ու քաջասիրտ ռազմիկի մեծ հռչակին գերազանցում էր նրա գթասիրտ քրիստոնյայի առավել մեծ համբավը, ինչի դրսևորումներից էր իր ունեցվածքը կարոտյալներին բաժանելը:

Ս. Սարգսիը թեև ծագումով հռոմեացի էր, սակայն մեր եկեղեցու սրբերի դասին է պատկանում և շատ սիրված է հայ ժողովրդի կողմից: Պատճառը նրա աներեր հավատն է Աստծու հանդեպ և իր կյանքի զոհաբերումը հանուն Աստծու ու հավատի, ինչը մեր ժողովրդի համար կյանքի կերպ էր: Ս. Սարգսի բարեխոսությանը դիմելու և նրանից արագ օգնություն ստանալու հավատը հայերի շրջանում այնքան մեծ է եղել, որ նրա բարեխոսությանն են դիմել և՛ ճանապարհին փորձանքի հանդիպածներն ու բքի մեջ ընկածները, և՛ երտասարդ սիրահարները, և՛ զորականները:

**Տյառնընդառաջ կամ քառասուն օրական
Հիսուսին տաճար բերելը
Նորապսակների օրհնության օր**

Տյառնընդառաջի տոնը Հայ Առաքելական և Արևելյան Եկեղեցիները համարում են տերունական տոն, որովհետև այն քառասուն օրական Հիսուսին տաճար բերելու հիշատակությունն է:

Քրիստոսի Ծնունդից քառասուն օր հետո, համաձայն առաջնածինների և մայրերի մաքրագործման մասին հրեական օրենքի, Հովսեփն ու Մարիամը Նրան տանում են Երուսաղեմի տաճար՝ Աստծուն ընծայելու (Ղուկ., Բ, 22): Ըստ մովսիսական օրենքի՝ ծննդաբերությունից հետո կանայք որոշ ժամանակ համարվում էին անմաքուր: Եթե նորածինը տղա էր, ապա մաքրության համար սահմանված էր 40, իսկ եթե աղջիկ՝ 80 օր: Այս օրերը լրանալուց հետո նորածնի ծնողները գնում էին տաճար՝ իրենց հետ տանելով մեկ տարեկան գառ՝ ողջակեզի, և մի զույգ աղավնի կամ տատրակ՝ մեղքերի քավության համար: Աղքատ ընտանիքները, ինչպիսին Հիսուսի ընտանիքն էր, կարող էին ընծայաբերել երկու տատրակ կամ աղավնու երկու ձագ՝ մեկը ողջակեզի և մյուսը՝ մեղքերի քավության համար (Ղևտ., ԺԲ):

Մարիամի և Հիսուսի համար տաճար գալը զուտ օրենքի գործադրություն էր: Նրանք ենթակա չէին օրենքին: Ս. Աստվածածնի պարագայում այս օրենքն անիմաստ էր, քանի որ նրանից Ծնվածը՝ Հիսուսը, հղացվել էր Սուրբ Հոգու գորությունով: Ս. Աստվածածինը չուներ սրբագործվելու խորհրդի կատարման անհրաժեշտություն, ինչպես սովորական կանայք: Հիսուսն Աստծու Միածին Որդին է, Հոր անդրանիկ ծնունդը ժամանակից դուրս՝ հավիտյանս հավիտենից, և Մարիամի անդրանիկ ծնունդը ժամանակի մեջ: Եվ Նա տաճար էր գնում իր իսկ սահմանած օրենքը կատարելու (ինչպես և թլփատության դեպքում էր)՝ դրանով հաստատե-

լով իր ճշմարիտ մարդեղությունը: Նաև՝ օրինակ էր տալիս հնազանդության ու խոնարհության, հաստատում օրինավորության անհրաժեշտությունը և մերժում օրինազանցությունը:

Սրբազան ավանդության համաձայն՝ երբ Հիսուսն ու Մարիամը մոտենում են տաճարին, արևելյան դուռը, որն Աստծու հրամանով փակ էր, մեծ դղրդյունով բացվում է: Համաձայն Քրիստոսից 6 դար առաջ ապրած Եզեկիելի մարգարեության՝ «այդ դուռը փակ է մնալու ու չի բացվելու, նրանով ոչ ոք չի անցնելու, որպեսզի Իսրայելի Տեր Աստվածը մտնի այդտեղով... Նա մտնելու է դռան կամարի տակի ճանապարհով և նույն տեղով էլ դուրս է գալու» (Եզեկիել, ԽԴ, 1-3): Երուսաղեմի բնակիչները ջահերով ու ճրագներով շտապում են տեսնելու տաճար Եկողին՝ միմյանց ձայն տալով. «Տերն անցավ այս դռնով»: Տեղ հասնելով՝ նրանք տեսնում են մանուկ Հիսուսին՝ ծնողների հետ:

Վերջիններս մտնում են տաճար, որտեղ նրանց ընդառաջ է գալիս Սիմեոն ծերունին: Ավետարանը հայտնում է, որ նա «արդար ու աստվածավախ էր» (Ղուկ., Բ, 25): Իսկ համաձայն ավանդության՝ նա եղել է այն 72 թարգմանիչ դպիրներից մեկը, ովքեր Եգիպտոսի Պտղոմեոս Բ (Ք. ա. 285-247 թթ.) թագավորի հանձնարարությամբ Ալեքսանդրիայում եբրայերենից հունարեն են թարգմանում Հին Կտակարանի գրքերը: Ըստ թարգմանիչների թվի՝ անգերազանցելի այս թարգմանությունը կոչվում է «Յոթանասնից»:

Թարգմանական աշխատանքների ժամանակ Սիմեոնը Եսայու գրքում հանդիպում է «Ահա կույսը պիտի հղանա ու որդի ծնի» (Եսայի, Է, 14) նախադասությունը և տարակուսելով, որ ոչ ոք դրան չի հավատա, ջնջում է այն: Սակայն դրա շուրջ երկար մտորելուց ու նիրհելուց հետո արթնանում և տեսնում է, որ իր ջնջած տողերը նորից նույն տեղում գրված են՝ ոսկե տառերով: Սիմեոնը փառաբանում է Աստծուն և երանի տալիս նրանց, ովքեր կտեսնեն Կուսածին Մանկանը և կգրկեն նրան: Աստծուն տեսնելու այդ անմար

փափազի համար Աստծու Սուրբ Հոգին նրան խոստանում է, որ նա մահ չի տեսնի մինչև Տիրոջ Օծյալին տեսնելը: Իր հավատի շնորհիվ Սիմեոնը, առաքյալների նման, արժանանում է այն երանությանը, որի մասին Տերն է ասում. «Երանի՛ է ձեր աչքերին, որ տեսնում են, ու ձեր ականջներին, որ լսում են: Ծջմարիտ եմ ասում ձեզ, որ շատ մարգարեներ ու արդարներ ցանկացան տեսնել, ինչ որ դուք տեսնում եք, բայց չտեսան» (Մատթ., ԺԳ, 16-17): Այդ ժամանակ Սիմեոնը խոր ծերության մեջ էր¹: Տաճարում տեսնելով Հիսուսին՝ նա փառաբանում է Աստծուն և խնդրում. «Այժմ, ո՛վ Տեր, խաղաղությամբ արձակիր Քո ծառային՝ ըստ Քո խոսքի, որովհետև աչքերս տեսան փրկությունը Քո, որ պատրաստեցիր բոլոր ժողովուրդների առաջ, լույս, որ կլինի հայտնություն հեթանոսների համար և փառք՝ Իսրայելի Քո ժողովրդի համար»: Եվ դիմելով Աստվածամորը՝ շարունակում է. «Ահա՛ սա նա է, որ պատճառ է դառնալու Իսրայելի մեջ շատերի անկման ու բարձրացման և նշան՝ հակառակության: Իսկ քո հոգու միջով էլ սուր պիտի անցնի, որպեսզի բազում սրտերի խորհուրդներ հայտնի դառնան» (Ղուկ., Բ, 29-35): Այստեղ ակնարկ կա նաև գալիք դեպքերի, որոնք պետք է կատարվեին խաչի վրա: Սիմեոնի մարգարեացումով հայտնի է դառնում Հիսուսի՝ խոստացված Փրկիչ, աշխարհի Լույս լինելը ոչ միայն հրեաների, այլև բոլոր հեթանոս ժողովուրդների համար. «Այն լույսն է, ճշմարիտ Լույսը, որ լուսավորում է ամեն մարդու, որ գալու է աշխարհ» (Հովհ., Ա, 9):

Ղուկասի Ավետարանում հիշատակվում է նաև Աննա մարգարեուհին՝ 84-ամյա մի բարեպաշտ այրի, ով ողջ ժամանակն անցկացնում էր տաճարում՝ պահքով ու աղոթքով (Ղուկ., Բ, 37): Տեսնելով մանուկ Հիսուսին՝ նա ևս փառաբանում է Աստծուն և ներկաների հետ խոսում Նրա մասին: Այսպիսով, համաձայն Եկեղեցու հայրերի, Սիմեոնը և Ան-

¹ Ըստ Եկեղեցու հայրերի հաշվարկների՝ նա ապրել է 344 տարի:

նան խորհրդանշում են Փրկչին ընդառաջ դուրս եկած Հին Ուխտի ողջ մարդկությունը:

Հայոց եկեղեցին Սիմեոն ծերունուն նվիրված հատուկ տոն չունի, այլ նրա հիշատակը նշվում է Տյառնընդառաջի տոնին, իսկ Աննայի անունը հիշվում է յուզաբեր կանանց հետ:

«Տյառնընդառաջ» նշանակում է «Տիրոջն ընդառաջ գնալ» կամ «Տիրոջն ընդառաջ դուրս գալ»: Տոնի խորհուրդը Տիրոջն ընդառաջ գնալու հրավերն է: Եվ ինչպես Նա խոնարհվեց ու դեպի մեզ եկավ մեր փրկության համար, այդպես էլ մենք պետք է գնանք Նրա հետ հանդիպման: Ժողովրդի մեջ օգտագործելի են նաև տոնի «Տերնդեզ» կամ «Տրնդեզ» անվանումները, որոնք «Տերն ընդ ձեզ» արտահայտության փոփոխված, աղճատված ձևերն են:

Տյառնընդառաջը Հայ եկեղեցու անշարժ տոներից է և նշվում է Քրիստոսի Ծննդից 40 օր հետո՝ փետրվարի 14-ին: Տոնի ծիսական արարողություններն սկսվում են փետրվարի 13-ի երեկոյան ժամերգութամբ, այնուհետև կատարվում է նախատոնակ, որի ժամանակ երգվում է «Լոյս գուարթ» շարականը: Նախատոնակի արարողությունը սկսվում է եկեղեցում ջահեր, մոմեր կամ ճրագներ վառելով՝ որպես օրինակ Քրիստոսի՝ երեկոյան ժամին տաճար գալու: Հավատացյալները տոնին մասնակցում են ձեռքներին օրհնված մոմեր պահած, որոնք արարողության ավարտին վառում են եկեղեցու կանթեղներից և տանում տները: Այս ամենը կարծես լույսի տոնախմբություն է հիշեցնում՝ խորհրդանշելով Սիմեոնի՝ Հիսուսին տված «Լույս» անունը: Օրվա ավետարանական ընթերցվածը նվիրված է քառասուն օրական Հիսուսի՝ տաճար գալուն: Կատարվում է նաև անդաստանի արարողություն: Առավոտյան ժամերգության ժամանակ եկեղեցու չորս կողմերում՝ հյուսիսում, հարավում, արևելքում, արևմուտքում, կարդացվում են չորս Ավետարաններից հատվածներ:

ԽԱՐՈՒՅԿ ՎԱՌԵԼԸ և նրա շուրջ պտտվելը կամ վրայից թռչելը Տյառնընդառաջի տոնի ժողովրդական ավանդույթներից է: Սա, իհարկե, հնագույն ժամանակներից մեզ հասած սովորույթ է: Հնում տարբեր ժողովուրդների հեթանոսական կրոններում մեծ տեղ էր հատկացվում կրակի պաշտամունքին, որին վերագրում էին մաքրող, սրբազործող գորույթյուն: Տոնի նախորդ օրը երեկոյան եկեղեցու բակում խարույկ էին վառում, որից խարույկ էին վառում նաև տների բակերում կամ տանիքներին: Դրանց վրայից նախ թռչում էին նորապսակները, ապա նաև նրանց հարազատները, հարևանները և այլն: Համարվում էր, որ կրակի վրայից թռչելը հեռու է պահում հիվանդություններից, անհաջողություններից և ամեն վատ բաններից:

Սակայն Տյառնընդառաջի տոնի խարույկն այլ իմաստ ու խորհուրդ ունի: Նախ, ինչպես Գրիգոր Տաթևացին է բացատրում «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հատորի» մեջ, ջահեր վառելը խորհրդանշում է Երուսաղեմի բնակիչների՝ քառասուն օրական Հիսուսին ջահերով ու ճրագներով ընդառաջ դուրս գալը, որի օրինակով և քրիստոնյաներն են տոնի օրը ջահեր ու մոմեր վառում և Տիրոջ գալստյան նախատոնակը կատարում: Միմյանց օրհնած մոմեր բաժանելու սովորույթը խորհրդանշում է իմաստուն կույսերի յուզը (Մատթ., ԻԵ, 1-13): Իսկ խարույկ վառելու, դրա վրայից թռչելու կամ շուրջը պտտվելու սովորույթը խորհրդանշում է, որ եթե հեթանոսները կրակը որպես աստված էին պաշտում, ապա քրիստոնյաները կրակը, որպես Աստծու ստեղծագործություն, Աստծուն են մատուցում, Ով եկավ «երկրի վրա կրակ գցելու» (Ղուկ., ԺԲ, 49)՝ ի Քրիստոս մկրտվողներին մյուսներից բաժանելու: Եթե հեթանոսներն Աստծու պատիվը կրակին էին տալիս, ապա քրիստոնյաները կրակը՝ որպես Քրիստոսի ծառա, բերում են Նրան ծառայեցնելու: Կրակի վրայից թռչելով՝ ոտնակոխ է արվում այն՝ ցույց տալով, որ այն աստված չէ, այլ Նա է Աստված, Ով քառա-

սուն օրական եկավ տաճար և երկրորդ անգամ է գալու աշխարհ: Այդ ժամանակ կրակը Նրա առջևից է գնալու:

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տնօրինութեամբ Տյառնընդառաջի տոնի օրը՝ փետրվարի 14-ը, հռչակվել է նաև Նորապսակների օրհնութեան օր:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Տյառնընդառաջը Հայ եկեղեցու այն տոներից է, որը ժողովուրդը, եկեղեցուն արարողություններին մասնակցելուց հետո, մշտապես նշել է իրեն հատուկ սովորություններով ու տոնախմբություններով:

Հին Ուխտի և ընդհանրապես նախաքրիստոնեական շրջանի բազմաթիվ սովորույթներ, ավանդույթներ ու պատկերացումներ Քրիստոսի աշխարհ գալով վերաիմաստավորվեցին՝ ձեռք բերելով նոր խորհուրդ ու իմաստ: Նման սովորույթներից է Տյառնընդառաջի տոնի օրը խարույկ վառելը:

Հուրը, կրակը, Աստվածաշնչի համաձայն, ունի նախ՝ փորձիչ նշանակություն, ինչպես երևում է Դանիելի մարգարեության մեջ Սեդրակի, Միսաքի ու Աբեդնագովի՝ կրակից անվնաս դուրս գալու պատմությունից, քանի որ վերջիններս անսահմանորեն հավատում էին Աստծուն ու ապավինում Նրան, և Աստված նրանց հետ էր (Դան., Գ, 8-94):

Երկրորդ՝ հուրն ունի կործանող ու պատժող նշանակություն, ինչպես, օրինակ, Եդիա մարգարեն երկնքից երկու անգամ կրակ վայր բերեց և ոչնչացրեց իրեն ձերբակալելու եկած զինվորներին (ԴԹագ., Ա, 1-11): Նաև մարգարեությունների ու Նոր Կտակարանի համաձայն՝ աշխարհի վերջում դատաստանը կատարվելու է կրակի միջոցով:

Երրորդ՝ կրակն ունի նաև մաքրագործող ու զորացնող նշանակություն: Այն դիտվում է որպես Սուրբ Հոգուն ուղեկցող հատկություն և Աստծու ներկայության նշանակ է:

Եվ Տյառնընդառաջի կրակը Հայ եկեղեցու ծիսակարգ է ներմուծվել՝ հավանաբար նկատի առնվելով նաև կրակի՝ աստվածաշնչյան այս խորհրդաբանությունը:

Սուրբ Վարդանանց տոն Բարի գործի եւ ազգային տուրքի օր

Սուրբ Վարդանանց տոնը հիշատակն է հանուն հավատի և հայրենյաց Սասանյան Պարսկաստանի դեմ մղված պատերազմի ժամանակ 451 թ. Ավարայրի ճակատամարտում ընկած 1036 հայ նահատակների: Այս տոնն իր խորհրդի մեջ միավորում է նաև բոլոր ժամանակներում հայրենյաց պաշտպան հերոսների հիշատակը:

449 թ. Հազկերտը պաշտոնական հրովարտակ է ուղարկում Հայաստան, Վրաստան և Աղվանք՝ պահանջելով զրադաշտականութուն ընդունել: Արտաշատում Հովսեփ Ա Հոդոցմեցի կաթողիկոսի (440–452 թթ.) գլխավորությամբ գումարվում է ժողով՝ հոգևորականների ու նախարարների մասնակցությամբ, որոնց թվում էին սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանը (Սահակ Ա Պարթև կաթողիկոսի (387–439 թթ.) դստեր որդին) և Հայաստանի մարզպան Վասակ Սյունին: Ժողովի մասնակիցները պատասխան նամակ են գրում Հազկերտին, որտեղ, մանրամասնորեն ներկայացնելով ու բացատրելով քրիստոնեական ուսմունքը, իրենց հավատի մեջ աներեր՝ մերժում են Հազկերտի պահանջը. «Այս հավատից մեզ ոչ ոք չի կարող խախտել, ո՛չ հրեշտակները և ո՛չ մարդիկ, ո՛չ սուրբ և ո՛չ հուրը, ո՛չ ջուրը և ո՛չ էլ որևէ այլ դառն հարված... Եթե այս հավատի մեջ թողնես, ո՛չ երկրի վրա ուրիշ տեր կընդունենք քո փոխարեն և ո՛չ էլ երկնքում ուրիշ Աստված կընդունենք Հիսուս Քրիստոսի փոխարեն, որից բացի ուրիշ Աստված չկա... Մեր հավատի ուխտը ո՛չ թե մարդու հետ է, որ երեսայի նման խաբվենք, այլ Աստծու հետ է անլուծելի կերպով, որ անհնար է քանդել ու հեռանալ ո՛չ այժմ և ո՛չ հետո, ո՛չ հավիտյանս և ո՛չ էլ հավիտենից հավիտյանս»¹: Պատասխանից խիստ զայրացած՝ Հազկերտը Պարսից տերության մայրաքաղաք է կանչում Հայաստանի տասը երևելի նախարարներին և բանտարկում: Քրիստո-

¹ Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989, էջ 81, 83:

նեռլթյունը հայ ժողովրդի համար սեփական ինքնություն էր ու ազգային կյանքի խարիսխ, և հայերը հրաժարվում են ուրանալ իրենց հավատը: Ընդդիմությունը պարսից հզոր արքայի կամքին այնքան գիտակցված էր և ուժեղ, որ զարմանք էր պատճառում: Բնորոշ է Գարեգին իշխանի պատասխանը Հազկերտին: Հազկերտը նրան և բոլոր քրիստոնյաներին ծաղրում է, որ իբրև Աստված հավատում են մեկին, ով մարդկանց ձեռքով խաչվեց ու մեռավ, ինչպես զրված է քրիստոնյաների Սուրբ Գրքում: Գարեգին իշխանը թագավորին պարզապես հարցնում է, թե ինչո՞ւ է կեսը կարգալտվել, եթե շարունակութունն էլ կարգային իր համար, կտեսներ, որ Խաչվածը Հարություն է առել: Նրան և ուրիշ շատերի, ովքեր չուրացան Քրիստոսին, սպանում են՝ չհասկանալով, թե որտեղից է նրանց ընդդիմանալու համարձակութունը: Սա սկիզբն էր գիտակցված մահերի: Հրաժարվելով ուրացութունից և չենթարկվելով Պարսկաստանի խորքերը գնալու հրամանին՝ հայրենիք վերադառնալու ճանապարհին իրենց գնդերով նահատակվում են Ատոմ Գնունին և Մանածիհր Ռշտունին: Ատոմյանների հիշատակը Տոնացույցով նշվում է Բուն բարեկենդանից երկու շաբաթ առաջ՝ երկուշաբթի օրը:

Բանտում հայ նախարարները խորապես մտահոգված էին իրենց երկրի ու ժողովրդի ճակատագրով: Նրանք խորհում են հանձն առնել կեղծ ուրացությունը, որպեսզի հայրենիք վերադառնան և նախապատրաստվեն դիմադրության: Թեկուզ և կեղծ, բայց ուրացությանը երկար ժամանակ ընդդիմանում է Վարդան Մամիկոնյանը: Ի վերջո տեղի է տալիս մյուս նախարարների փաստարկների առաջ և նույնպես առերես ուրանում: Հայ նախարարները Հայաստան են վերադառնում պարսից մեծաքանակ զորքի և մոգերի մեծաթիվ բազմության հետ, ովքեր պետք է կործանեին եկեղեցիները և հայ ժողովրդին կրակապաշտ դարձնեին: Նրանք բանակ են դնում Ծաղկոտն գավառի Անգղ գյուղաքաղաքի մոտ: Մոգերը պարսկական զորքի մի մասի հետ փորձում են քան-

դել Անգղի եկեղեցին, սակայն նրանց ղեմադրություն են ցույց տալիս 70-ամյա Ղևոնդ երեցը, միաբաններն ու ժողովուրդը: Նրանք փայտերով, քարերով և գործիքներով հարձակվում են մոգերի ու զինվորների վրա և ծեծելով՝ քշում:

Այսպես սկսվում է պարսից դեմ համաժողովրդական շարժումը, որի ոգեշնչողն էր Հայ եկեղեցին՝ Հովսեփ Հողոցմեցի կաթողիկոսի գլխավորությամբ, իրենց կեղծ ուրացությունը բացահայտած և Վարդան Մամիկոնյանի առաջնորդությամբ ղեմադրության պատրաստվող նախարարների ուխտապահ գունդը:

451 թ. գարնանը պարսկական մեծաքանակ՝ շուրջ 200 հազարանոց զորաբանակը Մուշկան Նյուսալավուրտի հրամանատարությամբ մտնում է Հայաստան և բանակում Արտազ գավառում՝ Տղմուտ գետի աջ ափին: Պարսկական զորքին ընդառաջ է գալիս հայոց զորքը: Նախարարների գնդերին միացել էին հոգևորականներ և աշխարհագորայիններ: Հայոց թիվը 66.000 էր: Ճակատամարտից առաջ՝ մայիսի 25-ին, սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանը դիմում է զորքին՝ քաջ լինելու հորդորով: Նա առանձնացնում է այս ճակատամարտը մինչ այդ իրենց մղած բազում մարտերից, որոնք երկրավոր թագավորների համար էին: Այս ճակատամարտը Աստծու համար է. «Բարերար Տիրոջն էլ տեսնում ենք մեզ իբրև առաջնորդ: Մեր զորավարը մարդ չէ, այլ բոլոր մարտիրոսների Զորագլուխը: Վախը թերահավատության նշան է, թերահավատությունը մենք վաղուց ենք մերժել մեզանից. նրա հետ թող վախն էլ փախչի մեր մտքերից ու խորհուրդներից»: Զորքին դիմում է նաև Ղևոնդ երեցը. «Քրիստոսը Իր մահով խափանեց մահի իշխանությունը: Եթե ուրեմն մահը մեռնում է մահով, չվախենանք Քրիստոսին մահակից լինել, որովհետև Ում հետ որ մեռնենք մենք, Նրա հետ էլ կկենդանանանք»¹: Ողջ գիշերն անցնում է աղոթքներով, սաղմոսերգությամբ, հսկումով, Աստվածաչնչի

¹ Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989, էջ 211, 217:

ընթերցումով: Հայոց բանակատեղին նմանվում է Եկեղեցու՝ ս. Ավագանով, Ավետարաններով, խաչերով ու սրբերի մասունքներով: Բոլորը Ավետարանի վրա երգումով միաբանվում են: Հոգևորականները մկրտում են չմկրտվածներին, լուսադեմին ս. Պատարագ մատուցում, և բոլորն ընդունում են ս. Հաղորդություն:

Մայիսի 26-ին, Տղմուտ գետի ափին՝ Ավարայր գյուղի մերձակա Շավարշան դաշտում սկսվում է ճակատամարտը: Հերոսական կռվում «Հաղթելուց ավելի տենչալի մարտիրոսության հասնելու» հրայրքով ընկնում են քաջերից քաջ և հավատարիմներից հավատարիմ Վարդանը՝ 8 նախարարների՝ Խորեն Խորխոռունու, Արտակ Պալունու, Տաճատ Գնթունու, Հմայակ Դիմաքսյանի, Ներսէս Քաջբերունու, Վահան Գնունու, Արսեն Ընծայեցու, Գարեգին Սրվանձտյանցի և տոհմակից ազնվականների հետ՝ 296 մարդ: Զոհված ևս 740-ի հետ նահատակների ընդհանուր թիվն էր 1036¹: Թշնամու կորուստը երեք անգամ ավելի էր:

Ավարայրի ճակատամարտն ավարտվում է կողմերի՝ իրենց ելման դիրքերը վերադառնալով: Եղիշե պատմիչի գնահատմամբ՝ քաջերը քաջերի դեմ ելան, և ոչ մի կողմը չհաղթեց: Նախարարները որոշում են հետ քաշվել և ամրանալ լեռներում: Ճակատամարտում բանակը կատարել էր իր առաջադրանքը՝ այնպիսի հարված տալով պարսից զորքին, որ վերջինս արնածոր մտնի Հայաստանի խորքերը, ուր գեները վայր չէին դնում զինված ջոկատները:

Ընդհանուր արդյունքում պարսից դեմ պատերազմն ավարտվում է հայ ժողովրդի հաղթանակով, որի կիզակետը Ավարայրն է: Այստեղ հայը կյանքով վկայեց, որ քրիստո-

¹ Ստեփանոս Օրբելյանը իր «Սյունիքի պատմություն» (Երևան, 1986, էջ 107) աշխ. մեջ հիշում է Վարդանանց պատերազմի դրվագներից մեկը՝ Ավարայրին մասնակից արցախցի Մարտիրեի և նրա զինվորների նահատակությունը Եղեգիսի կիրճում՝ «Եղեգիս և Սոզան գետերի միջև գտնվող քարաժայռերով պատած բլրի մոտ», ճակատամարտից հետո Արցախ վերադառնալու ճանապարհին: Մարտիրեի և նրա զինվորների նահատակության վայրը կոչվում է Անգեղաձոր:

նեությունն ունի իբրև մաշկի գույն: Տապալվում է ոչ միայն Հազկերտի ծրագիրը հայ ժողովրդին դավանափոխ անելու, այլև Հազկերտն ինքը: Պարսկաստանը ստիպված է լինում վերականգնել նախորդ իրավիճակը Հայաստանում՝ հանգիստ թողնելով հայերին քրիստոնեական իրենց հավատի մեջ և ճանաչելով ներքին կյանքում հայ նախարարների ինքնավարութունը:

Վարդանանց նահատակներին են ձոնված Ներսես Շնորհալի կաթողիկոսի (1166–1173 թթ.) «Նորահրաչ» և «Արիացեալք» շարականները: «Նորահրաչ» շարականի յուրաքանչյուր տունը նվիրված է նահատակ իշխաններից մեկին. սկսվում է «նորահրաչ պսակաւոր» Վարդանով և ավարտվում «յառաջադէմն» Գարեգինով:

Սուրբ Վարդանանց հավատավոր հոգով և անձնագոհ ոգով դեպի Քրիստոս ու հավերժութուն իր ընթացքի մեջ գորացել է հայոց կյանքը ու դիմակայել հետագա դարերի բազմաթիվ այլ փորձությունների: Ավարայրի դաշտում սկիզբ առած «վասն հավատոյ, վասն հայրենեաց» գոյամարտն իր շարունակութունն ունեցավ դարերի մեջ՝ Դավիթ Բեկի, Անդրանիկի ու Ֆիդայիների, Սարգսրապատի ու Արցախի հերոսամարտերում:

Ազգասիրության ու աստվածսիրության կենդանի օրինակ են Վարդանանք: Ազգասիրությունն առաջին հերթին եղբայրասիրությունն է, և եթե չսիրենք մեր եղբորը, ում տեսնում ենք, ինչպե՞ս կարող ենք սիրել Աստծուն, ում չենք տեսնում (Ա Հովհ., Գ, 20): Այսինքն՝ հանուն սիրո և մեր անձերը մեր եղբայրների՝ ազգի համար գոհելով՝ հավատարիմ ենք մնում Քրիստոսի պատվիրաններին: Սուրբ Վարդանանց անձնագոհ ոգին միայն օրհասի պահին չէ, որ պիտի դրսևորվի: Վարդանանք այնտեղ են, որտեղ ունևորը բաժին է տալիս կարոտյալին, որտեղ իշխանավորը գերադասում է ժողովրդի՝ շահը, որտեղ դատավորը արդա՛ր դատն է պաշտպանում, որտեղ զինվորն անձնագոհ է հայրենիքը պաշտպանելիս, իսկ հոգևորականը՝ իր ծառայությունը կա-

տարելիս և հասարակ քաղաքացիները բարեխիղճ ու օրինապահ են իրենց պարտականությունների մեջ: Այսօր Վարդանանց պատերազմն է շարունակվում, երբ «վասն հավատոյ» մերժվում են բազում աղանդների, կրոնական տարբեր շարժումների և ուղղությունների սուտ, ազգավեր ու կործանարար գաղափարախոսությունները, որոնք բացահայտ, զենքով ու հալածանքներով չեն ուղեկցվում, այլ Հիսուսի ու Ավետարանի անունով են հանդես գալիս, սակայն բերում են միայն հավատափոխություն, ուրացում, հոգևոր երկպառակություն, ազգային զիտակցություն ու արժեքների ոչնչացում, ազգի ջլատում:

Վարդանանց պատերազմը քրիստոնեություն և, ընդհանրապես, համաշխարհային պատմություն մեջ հոգևոր կյանքի անկախություն, հավատի և խղճի ազատություն համար մղված փառապանծ պատերազմ է: Նշելով Սուրբ Վարդանանց տոնը՝ հայ ժողովուրդը 16 հարյուրամյակից ավելի պատասխան է տալիս այս անանց արժեքները կարևորելու, գնահատելու, պահպանելու ու պաշտպանելու խնդիրներին:

Հայ եկեղեցին Սուրբ Վարդանանց տոնը նշում է Բուն բարեկենդանի նախորդ հինգշաբթի օրը: Եթե այդ օրը համընկնում է փետրվարի 14-ին նշվող Տյառնընդառաջի տոնի հետ, Սուրբ Վարդանանց տոնը տեղափոխվում է Բուն բարեկենդանին նախորդող երկուշաբթի օրը:

Ըստ որոշ մեկնաբանությունների՝ Հայ եկեղեցին Ս. Վարդանանց տոնը չի նշում Ավարայրի ճակատամարտի օրը՝ մայիսի 26-ին, հավանաբար այն պատճառով, որ Վրթանես Ա Պարթև կաթողիկոսի կողմից 4-րդ դարում հայոց տոնացույցում արդեն հաստատված էր ազգային նահատակների տոն՝ ի հիշատակ 337 թ. Պարսից տերության ներխուժման դեմ մղվող պատերազմում նահատակված Վաչե Մամիկոնյան հայոց սպարապետի և նրա զինակիցների (տե՛ս վերևում՝ «Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու տոներ» ենթավերնագիրը): Այս տոնը, ամենայն հավանակա-

նությամբ, նշվել է հենց Բուն բարեկենդանի նախորդ հինգ-չաբթի օրը: Վաչեյանների այս տոնը 5-րդ դարում միավորվեց հայ ժողովրդի քրիստոնյա ինքնության հաստատման և ազատության ձգտումի առավել մեծ հնչեղություն ունեցող հիշատակին՝ Վարդանանց պատերազմի նահատակների տոնին, և Վարդանանց անունով հատկանշվեց, սակայն տոնի օրը մնաց անխախտ:

Սուրբ Վարդանանց տոնն անվանակոչության տոն է բոլոր այն անձանց, ովքեր կրում են զորավարների կամ զինվորականների անուններ (Վարդան, Գարեգին, Խորեն, Տաճատ, Հմայակ, Վահան և այլն): Սուրբ Վարդանը, ինչպես ս. Սարգիսը և ս. Գևորգը, նաև հովանավոր սուրբ է բոլոր զինվորականների համար:

Վաղ միջնադարից սկսած Վարդան Մամիկոնյանին և նրա զինակիցներին նվիրված եկեղեցիներ ու սրբատեղիներ են կառուցվել Հայաստանում ու հայկական գաղթավայրերում: Ս. Վարդանի անունով հնագույն կառույցը Զովունիի՝ 5-րդ դարում կառուցված մատուռ-դամբարանն է, որտեղ, ըստ ավանդության, թաղված է Վարդանի զինակից, Ավարայրում իր 19 զինվորների հետ նահատակված Տաճատ Գնթունին:

Վանի Ս. Վարդան եկեղեցում ժամանակին պահվել է Վարդանի մասունքներից՝ ճկույթը: Ս. Վարդանի անունով եկեղեցիներ ու վանքեր են կառուցվել Ռչտունիքում, Մոկսում, Հայոց ձորում, Համչենում, Նախիջևանում, Ախալցխայում, ԱՄՆ-ում (Նյու Յորք) և այլուր:

Կոտայքի մարզի Ալափարս գյուղի Ս. Վարդան զորավար եկեղեցու բեմի վրա դրված է սև գույնի քար, որը, ըստ ավանդության, ներկված է Վարդանի արյունով: Քարն իրենց հետ Մակու քաղաքից բերել են Պարսկաստանից գաղթած և Ալափարսում հաստատված հայերը:

Ս. Վարդանի անունով հայտնի է Սիսիանի շրջանի Շոռոթ գյուղի մոտի սրբավայրը: Երբ այստեղի բնակիչները գաղթել են Պարսկաստանից՝ իրենց հետ հող են վերցրել Վար-

դան զորավարի գերեզմանից: Հաստատվելով նոր տեղում՝ այդ հողի վրա վանք են կառուցել և անունը դրել Ս. Վարդան:

Հոռու Դսեղ գյուղի արևելյան մասում մինչ օրս կանգնած է ս. Վարդանին նվիրված խաչքար, որը կոչվում է Սիրուն խաչ:

Ս. Վարդան զորավարի անվան հետ է կապվում նաև Իջևանի Սարի գյուղի վիթխարի կաղնին, որը, ըստ ավանդույթյան, տնկել է Վարդան զորավարը: Հսկա ծառի բնի ներքևի մասում կա մեծ բացվածք, որտեղ կարող են տեղավորվել մի քանի մարդ: Ծառի տակից հոսում է աղբյուր, որը կոչվում է Զորավարի աղբյուր: Այն համարվում է առողջույթյուն և կյանք, ինչպես նաև պատերազմ զնացողներին պահպանույթյուն պարգևող¹:

Սուրբ Ղևոնդյան քահանաների տոն

Սուրբ Վարդանանց հետ «վասն հավատոյ, վասն հայրենեաց» պատերազմի զինվորներ ու նահատակներ են սուրբ Ղևոնդյանները՝ Հովսեփ Հողոցմեցի կաթողիկոսը և ինն այլ հոգևորականներ, ովքեր մարտիրոսի պսակն առան ավելի ուշ՝ 454 թ.: Ավարայրի ճակատամարտից հետո երկիր մտած պարսից զորքը հայոց կաթողիկոսին և իրենց դեմ պայքարում աչքի ընկած հոգևորականներին շղթայակապ ու չարչարանքներով տանում են Պարսկաստան, ուր բանտարկում են և փորձում անլուր տանջանքներով պարտադրել հավատափոխույթյուն:

Նախապես պարսից ատյանի՝ դատարանի առջև կանգնեցին Հովսեփ կաթողիկոսը, Սահակ եպիսկոպոսը, Ղևոնդ, Արչեն, Սամուել, Մուշե երեցները, Աբրահամ և Քաջաջ սարկավազները (ութ հոգևորական): Թաթիկ եպիսկոպոսին՝ իբ-

¹ Հայոց սրբերը և սրբավայրերը, Երևան, «Հայաստան», 2001, էջ 51-52:

րև խիստ վտանգավորի, դեռ Հայաստանում ձերբակալելիս անմիջապես աքսորել էին Խուժիստան: Դատավարութեան ընթացքում հայ հոգևորականները վերստին համբերութեամբ ու աներկյուղ պաշտպանում են քրիստոնեական հավատը: Նրանց և ձերբակալված նախարարներին աքսորում են սկզբում Վրկան: Մինչև Պարսկաստան ողջ ճանապարհը նրանք անցել էին ոտքով, իսկ Վրկանում շղթայակապ էին պահվում և հատկապես՝ խիստ մեկուսացված, քանզի վախենում էին, որ նրանց հետ զրույցներում, նրանց քաջարի հավատի օրինակով մարդիկ քրիստոնյա կղառնան: Շուտով, 454 թ., նրանց և նախարարներին փոխադրում են Ապար աշխարհ (Խորասան) և արգելափակում Նյուշապուհ քաղաքում:

Վարդգեստ ավանում, որը պարսից բանակատեղին էր, Հազկերտի կարգադրութեամբ նահատակում են Սամուել երեցին և Աբրահամ սարկավազին: Հրամայվում է նաև Խուժիստանում սպանել Թաթիկ եպիսկոպոսին: Մյուսները պահվում էին Նյուշապուհում, որի մոզպետը օրեր անց զարմանում է, որ նրանք դժնդակ պայմաններում ո՛չ հոգով են տկարանում, ո՛չ մարմնով հիվանդանում, և հայ հոգևորականներից լսելով քրիստոնեական հավատի մասին՝ մկրտվում է քրիստոնյա: Բանտարկյալ հոգևորականներին ուրացութուն պարտադրելու բոլոր փորձերն ապարդյուն են անցնում, և նրանց Ռեան քաղաքի մոտ նահատակում են: Կարճ միջոց անց նահատակվում է նաև քրիստոնեութուն ընդունած Նյուշապուհի մոզպետը:

Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցին Սուրբ Ղևոնդյանների տոնը նշում է Բուն բարեկենդանի նախորդ երեքշաբթի օրը: Ս. Ղևոնդյանների հիշատակի օրը համարվում է Հայ եկեղեցու քահանաների դասի տոնը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Պատմությունն ավելին է, քան շարադրանքը անցյալի դեպքերի ու իրադարձությունների: Այն այդ դեպքերի և իրադարձությունների

միջոցով ազգի հավաքական գիտակցության կազմավորողը, ինքնության ճանաչման ելակետն ու պայմանը, ազգային մշակույթի ակունքն ու ոգին է:

Այն օրից, երբ Հայկ նահապետը փշրեց բռնության շղթաները և հայի համար հայրենի հողի սահմանը հաստատեց, հայոց սրտում դրոշմվեց ազատ ապրելու և նախնյաց ժառանգությունը պաշտպանելու կնիքը: Ազատասեր այս զգացումով հայ ժողովուրդն ընդունեց քրիստոնեությունը՝ մարդկությանը շնորհված մեծագույն ազատությունը՝ դարձրեց դեպի Աստված: Եվ ինչքան էլ հայը նվաճվեց, միևնույն է, Հայկյան աստվածզգաց սրտով և Լուսավորչական աստվածատես հոգով ներքուստ ազատ մնաց՝ շարունակելով իր հոգևոր-մշակութային առաքելությունը:

Վարդանանց պատերազմն այս իրողության մեծագույն արտահայտությունն է: Վարդանանց համար պայքարը հանուն քրիստոնեական հավատի նույնն է թե՛ հանուն հայրենիքի ու հայրենյաց ժառանգության: 5-րդ դարից ի վեր հայ ժողովրդի կյանքում այս ըմբռնումը և Վարդանանց ոգին դարձավ լուսավորող ու առաջնորդող ճանապարհ: Եվ ինչպես Վազգեն Ա Վեհափառ հայրապետն է գրում՝ «յուր քաջ որդվոց սուրբ արյունով» արիացած հայ ժողովուրդը հազար հինգ հարյուր տարիներ շարունակեց արյունոտ, բայց ազնիվ ճանապարհը՝ մեր հինավուրց ազգի պատմությունը բարուն ու գեղեցիկին ծառայելուն նվիրված խոսուն հուշարձան դարձնելով: Քրիստոսի Ավետարանով հայ ժողովուրդը հավատաց կյանքին, լույսին ու շինարար աշխատանքին և հավատաց նաև, որ «սերը երբեք չի անհետանում» (Ա Կորնթ., ԺԳ, 8): «Ավարայրը լրումը եղավ հայ ժողովրդի ոգեկան ուժերու արգասավորման ու պայծառ արտահայտությունը ազգային ինքնագիտակցության, և միաժամանակ սկիզբը մեր բուն ազգային պատմության, որն իր դրոշմը դրավ հետագա բոլոր դարերուն վրա: Վարդանանց և Ղևոնդյանց նահատակությունը դարձավ մեր ժողովրդի ճակատագիրը: Եվ այդ օրեն ի վեր, ամբողջ հազար և հինգ հարյուր տարիներ շարունակ, մեր նախնիք նույն հերոսական մարտը շարունակեցին «վասն Հիսուսի, վասն հայրենյաց», նույն «զի բարձրասցի կողմն ճշմարտութեան»¹ ոգիով, միշտ մահը մահով հաղթելու հավատքով»²:

¹ «Որպեսզի բարձրանա ճշմարտության կողմը» (Եղիշեի խոսքերից):

² Վազգեն Ա Ամենայն հայոց կաթողիկոսի կոնդակը ապրիլյան մեծ եղեռնի առթիվ, «Էջմիածին», 1964, Ը-Թ, էջ 3-5:



ՄԱՐՏ

Բուն բարեկենդան եւ Մեծ պահք

Հայ եկեղեցու կանոնի համաձայն՝ պահքի բոլոր շաբաթների նախընթաց կիրակի օրը, միակ բացառությամբ Ս. Ծննդյան պահքի, կոչվում է բարեկենդան: Մեծ պահքին նախորդող կիրակին կոչվում է Բուն բարեկենդան: «Բարեկենդան» նշանակում է բարի կենդանություն, բարի կյանք, աշխարհիկ իմաստով՝ ուրախություն, տոնախմբություն, իսկ կրոնական իմաստով՝ երանական վիճակ: Սա հիշատակն է Ադամի՝ դրախտում երանելի ու երջանիկ այն կյանքի, որը նա վայելում էր Աստծու անմիջական ներկայությամբ: Ինչպես Գրիգոր Տաթևացին է գրում. «Մարդը պատվի մեջ էր, քանզի ստեղծվեց որպես բոլոր տեսանելի արարածների թագավոր ու իշխան, և նրա համար ստեղծվեցին երկինքն ու երկիրը, բույսերն ու կենդանիները, ինչպես Սուրբ Գիրքն է ասում. «Ամեն ինչ նրան հնազանդ ստեղծեցիր և դրեցիր նրա ոտքերի տակ» (Սաղմ., ԽԸ, 3)»: Քանզի բոլոր արարածները մարդու ծառաներն ու սպասավորներն են... Իսկ մարդը ոչ ոքի ծառան չէ, այլ ազատ է և ինքնակալ»¹: Բուն բարեկենդանը մարդուն հիշեցնում է իր երջանիկ վիճակը, իսկ Մեծ պահքը՝ խորհել տալիս, թե ինչպե՞ս է կորցրել այն և մատնանշում դրան վերադառնալու միջոցն ու ճանապարհը: «Այս պատճառով, երբ պահքով հեռու ենք մնում ավելորդ կերակուրներից ու ըմպելիքներից և տքնությամբ ու աղոթքով չարչարում մեր մարմինը, ազատվում ենք խառնվածքի չարունակությունից, որը դեպի մեղքն է ձգում: Եվ սրբվելով մեղքերից՝ մեր մեջ վերստին պայծառանում է Աստծու պատկերը, որն ունեինք ի սկզբանե՝ նախքան մեղանչելը դրախտում»²: Այսպիսով, բարեկենդանը, լինելով հակադ-

¹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Բուն բարեկենդանի, Գանձասար, Երևան, 1995:

² Նույն տեղում:

րությունը պահքի, այնուամենայնիվ նրա նպատակն է, որ րովհետև պահքի միջոցով ձգտում ենք վերադառնալ բարի կենդանության՝ Աստվածատեսության:

Ինչպես արդեն նշվել է՝ Աստված առաջին մարդու համար պահք սահմանեց դրախտում՝ պատվիրելով. «Դրախտում ամեն ծառի պտուղներից կարող ես ուտել, բայց բարու և չարի գիտության ծառից մի՛ կերեք» (Ծննդ., Բ, 16-17): Բոլոր ծառերի պտուղներից ուտելը խորհրդանշում է բարեկենդանը, իսկ միայն մի ծառի պտուղներից չուտելը՝ պահքը: Եկեղեցու հայրերը բարեկենդանը համեմատում են դրախտի փափկության, իսկ դրախտի տնկիներն ու բողբոջները՝ Եկեղեցու մանուկների հետ: Կենաց ծառը Քրիստոսի օրինակն է Եկեղեցում, իսկ պտղաբեր ծառերն ու բուրոմնավետ ծաղիկները՝ առաքյալների, մարգարեների, ավետարանիչների ու սուրբ վարդապետների, ովքեր Քրիստոսի անուշ բուրմունքն են. «Քրիստոսի անուշ բուրմունքն ենք Աստծու առջև», ինչպես Պողոս առաքյալն է ասում (Բ Կորնթ., Բ, 15):

Բուն բարեկենդանը ժամանակին տոնվել է մեծահանդես տոնախմբություններով, խրախճանքներով, այդ օրը կազմակերպվել են խաղեր, մրցույթներ ու զիմակահանդեսներ, որոնք արևմտյան որոշ երկրներում գոյություն ունեն մինչ այժմ (ինչպես, օրինակ, Բրազիլիայի, Հոնոլի և Վենեսուելի՝ ամեն տարի կազմակերպվող զիմակահանդեսները):

Բուն բարեկենդանի երեկոյան սկսվում է պահքի քառասնօրյա շրջանը, որը պահքերից ամենաերկարատևն է, ինչի պատճառով էլ կոչվում է Մեծ: Այն շարունակվում է մինչև Զատիկ: Իբրև պահեցողության քառասնօրյա շրջան, Մեծ պահքի համար օրինակ է Փրկչի՝ անապատում 40-օրյա ծոմապահությունը: Եվ որովհետև մարդկային սովորական բնությունն անկարող է տոկալ 40 օրվա ծոմապահությանը, ուստի Եկեղեցին տնօրինել է կատարել 40-օրյա պահեցողություն՝ կենդանական ծագում ունեցող կերակրատեսակներից հրաժարվելով: Քրիստոսն անմեղ էր և պահք պահեց

ոչ նրա համար, որ ուներ դրա կարիքը, այլ հաստատելու համար, որ Հին ուխտն ու Նոր ուխտը, մարգարեներն ու Քրիստոսը իրար հակառակ չեն, այլ լրացնում են միմյանց: Եթե Մովսեսն ու Եղիան Աստծու Խոսքը պահեցին նրա հրեշտակի տված կերակրի զորությամբ, ապա Քրիստոսը պահեց իր զորությամբ: Պահքով Նա ցույց տվեց իր Աստվածային, իսկ քաղցելով՝ մարդկային բնությունը¹:

Մեծ պահքի տևողությունը 48 օր է՝ ներառյալ նաև Ավագ շաբաթվա օրերը, երբ նշվում են Քրիստոսի երկրային կյանքի վերջին շաբաթվա հիշատակները:

Մեծ պահքի նպատակը հավատացյալների նախապատրաստությունն է ս. Հաղորդությանն արժանապես մոտենալուն և Հարություն տոնն առավել մեծ ուրախությամբ տոնելուն: Այն հոգևոր նախապատրաստության, ինքնամաքրման ժամանակաշրջան է:

Ինչպես Ներսես Շնորհալին է ասում. «Ժուժկալությունը բոլոր առաքինությունների ամբողջությունն ու հիմքն է, քանզի նա, ով իր ներսում ժուժկալ է չարի նկատմամբ, բոլոր տեսակի բարիքներն իր մեջ է կրում... Եվ այս է ժուժկալության սահմանումը. ժուժկալ լինել ամեն բանի մեջ, որոնցից աստվածային օրենքները հրամայում են հրաժարվել» («Թուղթ ընդհանրական»):

Բուն բարեկենդանի նախորդ շաբաթ օրը, երեկոյան ժամերգության ընթացքում փակվում են բոլոր եկեղեցիների խորանների վարագույրները, որը փակ է մնում ողջ Մեծ պահքի ընթացքում՝ մինչև Հարության ճրագալույցի պատարագը: Վարագույրը բացվում է միայն կարևոր տոների առիթով, երբ մատուցվում է ս. Պատարագ՝ Ծաղկազարդին, Ավագ հինգշաբթի՝ ոտնվայի արարողությանը, ինչպես նաև՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի մուտքը վիրապ, Ս. Աստվածածնի ավետման, Տյառնընդառաջի տոներին, եթե դրանք ընկնում են Մեծ պահքի օրերին:

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Բուն բարեկենդանի, Գանձասար, 1995:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Բարեկենդանի օրերին՝ իբրև հիշատակ առաջին մարդկանց դրախտային երջանիկ ու անհոգ կյանքի, տոնական սեղաններ են պատրաստվում և ուրախություններ կազմակերպվում: Նաև՝ որպեսզի հավատացյալներն ուրախ սրտով մտնեն բարեկենդանին հաջորդող պահի շրջան, քանզի պահի՝ զոջումի, ինքնամաքումի ու աղոթքի միջով կրկին դառնում ենք դեպի Աստված:

Քառասնօրյա պահը կոչվում է նաև օրերն աղ ու հացով անցկացնելու, այսինքն՝ ճգնելու, աղոթքի ու խոկումի ժամանակաշրջան, քանի որ նախկինում աղն ու հացը ճգնակյացների ու անապատականների կերակուրն էր:

ՀՈԳԻՆ ԱՐԱՋՆԱՅԻՆ Է ՄԱՐՄՆԻ ՀԱՆԴԵՊ: Այս ըմբռնումով է, որ պահը սահմանվեց: Այն ամրապնդում է հավատը և մաքրում ու զորացնում է հոգին: Պահը Քրիստոսի Եկեղեցու կյանքի կարևոր երևույթներից է: Ինչպես մարմնի համար հիվանդությունն է կործանարար, այնպես էլ հոգու համար՝ մեղքը: Եվ հոգին մեղքի հիվանդությունից բուժելու միջոցը պահքն է: Պահի նպատակը՝ ապաշխարանքը, զոջումը, մեղքից ազատվելու ճիգն է:

Եվ Պողոս առաքյալի խոսքը՝ «...Հոգով ընթացեք և մարմնի ցանկությունը մի՛ կատարեք, քանի որ մարմինը հոգու հակառակն է ցանկանում, իսկ հոգին՝ մարմնի հակառակը» (Գաղ., Ե, 17), բոլոր ժամանակների բոլոր սերունդներին է ուղղված:

Մեծ պահքի կիրակիներ

Մեծ պահքի կիրակիներից յուրաքանչյուրն ունի իր խորհուրդը՝ բոլորը միասին ներկայացնելով դրախտից Գողգոթա տանող ճանապարհը, այսինքն՝ մարդկության փրկագործության ուղին: Հայ եկեղեցու յուրահատկություններից են Մեծ պահքի կիրակիներին տրված հատուկ անունները: Մյուս եկեղեցիները դրանք զատորոշում են թվական անուններով՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ կիրակիներ և այլն:

Ինչպես արդեն նշվել է՝ Մեծ պահքի առաջին կիրակին Բուն բարեկենդանն է:

ԱՐՏԱՔՍՄԱՆ ԿԻՐԱԿԻՆ Մեծ պահաքի երկրորդ կիրակին է, որն իր անունն ու խորհուրդը ստացել է մարդու՝ դրախտից արտաքսվելու հինկտակարանյան պատմությունից: Ադամն ու Եվան, զանցառելով Աստծու պատվիրանը՝ չուտել բարու և չարի գիտությունը՝ ծառի պտուղը, վստահելով ու հավատալով օձի հորդորներին՝ կերան այն: Այդ պատճառով արտաքսվեցին դրախտից և կորցրեցին Աստծու ներկայությունը իրենց երջանիկ ու երանական կյանքը դրախտում: Ադամն ու Եվան կերան արգելված պտուղը՝ այսինքն՝ չհնազանդվեցին Աստծու պատվիրաններին, մեղք գործեցին, հետևելով օձի՝ չարի խորհուրդներին՝ հեռացան իրենց երջանկության աղբյուրից՝ Աստծուց: Աստված պատժեց առաջին տղամարդուն ու կնոջը և արտաքսեց դրախտից (Ծննդ., Գ):

Ադամի ու Եվայի պատմությունը հավերժ կրկնվում է յուրաքանչյուր մարդու ծնունդի հետ: Այն յուրաքանչյուրի պատմությունն է, որովհետև բոլորն էլ անցնում են փորձությունների միջով, հրապուրվում «արգելված պտուղով»՝ այն հրամայելով նաև ուրիշներին: Եվ սթափության ժամին տեսնում են իրենց անմեղությունից «մերկացած» ու «դրախտից արտաքսված»՝ կյանքի դժվարություններին և տառապանքներին հանձնված: Ներսես Շնորհալու շուրթերով ողջ մարդկությունն է ողբում. «Գող եղէ մեղաց, գտող կորստեան, գուբ ինձ փորեցի» (Ժամագիրք, Գիշերային ժամ, Աշխարհ ամենայն):

Մեծ պահաքի երրորդ և հաջորդ կիրակիներն իրենց անուններն ու խորհուրդները ստացել են օրվա ավետարանական ընթերցվածքի գլխավոր առակներից:

ԱՆԱՌԱԿԻ ԿԻՐԱԿԻ է կոչվում Մեծ պահաքի երրորդ կիրակին՝ մատնանշելով Հիսուսի պատմած Անառակ որդու առակը (Ղուկ., ԺԵ, 11-32): Առակը խտացնում է Քրիստոսի Ավետարանի հիմնական գաղափարը՝ Աստված հոգատար Հայր է մարդու համար, անսահման սիրող ու ներողամիտ: Անառակի կիրակիի խորհուրդը մարդու՝ անկումից վերելքը,

կորստից փրկութիւնը, ընկած վիճակից վերականգնումն է, ինչը նաև Մեծ պահլի նպատակն է:

Բնորոշ է, որ Քրիստոսը Անառակ որդու առակը պատմեց մարդկանց, երբ օրենսգետները վրդովվում էին ու դժգոհում, որ նա ընդունում է մեղավորներին, նրանց հետ սեղան նստում: Եվ Հիսուսը առակով պատմեց, որ մի մարդ երկու որդի ուներ, ու նրանցից կրտսերը, պահանջելով հորից իր հասանելիք ժառանգութիւնը, փողի վերածեց այն, հեռացավ տանից ու ապրեց շվայտ կյանքով: Վատնելով ու կորցնելով ունեցածը՝ չարքաշ ծառայութեան մտով մեկի մոտ և մի օր, երբ նեղութեան մեջ զղջաց իր արարքների համար, որոշեց դառնալ տուն և ներում հայցել հորից ու նրան ծառայել, քանի որ իրեն արժանի էր համարում որդի կոչվելու: Բայց հայրը, տեսնելով նրա դարձը, ինքն ընդառաջ դուրս եկավ, գրկեց որդուն, ծառաներին հրամայեց նոր զգեստներ ու կոշիկներ հագցնել նրան, մատանի դնել նրա մատին ու պատվել, պարարտ եզ մորթել և ուրախանալ: Ազարակից վերադարձող ավագ որդին դժգոհում է հորը, որ ինքը տարիներ շարունակ հնազանդ է եղել ու ծառայել նրան, բայց ոչ մի անգամ իր համար նման ուրախութիւն չի կազմակերպել: Եվ հնչում է հոր պատասխանը. «Որդայակ, դու միշտ ինձ հետ ես, և ամենը, որ իմն է, քոնն է, բայց պետք էր ուրախ լինել և ցնծալ, որովհետեւ քո այս եղբայրը մեռած էր և կենդանացավ, կորած էր և գտնվեց»: Առակով Քրիստոսը՝ մարդկութեան Փրկիչը, ասում է մարդկանց, որ վերադարձի ճանապարհը միշտ բաց է ցանկացողի համար: Եվ ինչպես անառակ որդին զղջաց ու ներողութիւն հայցեց հորից և վերստին ընդունվեց նրա հարկի տակ, նորից արժանացավ նախկին պատիվներին, և երջանիկ հայրը ուրախութեան խնջույք կազմակերպեց նրա վերադարձի առիթով, այնպես էլ ընկած ու մեղավոր մարդն ապաշխարութեամբ ու զղջումով կարող է վերագտնել ճանապարհը դեպի կորցրած դրախտ և վստահ լինել, որ Աստված՝ իբրև

Հայր, երկնքում ուրախությամբ ու սիրով սպասում է իր որդուն:

Առակը պատմությունն է երկու եղբայրների: Ավագ որդին, ըստ որոշ մեկնիչների, խորհրդանշում է հրեա ժողովրդին, որը մշտապես ծառայում էր Աստծուն և Նրա պատվիրանները որպես օրենք ընդունում: Հրեական այս միջավայրում ծնվեց Հիսուսը, այստեղ քարոզեց՝ բերելով լրումը օրենքի և մանավանդ «սիրիր մերձավորիդ» պատվիրանի՝ ուսուցանելով սիրել ոչ միայն կրոնակցին ու ազգակցին, այլ անգամ թշնամուն:

Կրտսեր որդին խորհրդանշիչն է հեթանոս ժողովուրդների, որոնք Աստծուց հեռանալով՝ դուրս էին մնացել Նրա տնից և օրենքից, սակայն նրանց մեջ քարոզվեց Ավետարանն ու լսելի եղավ: Երկուսին էլ՝ հրեաներին և հեթանոսներին, քարոզվեց Ավետարանը, սակայն առավելապես հեթանոս ժողովուրդներն ունկն դրեցին նրա կոչին, զղջացին, ապաշխարեցին և վերադարձան իրենց Հոր տուն: «Բայց ասում եմ ձեզ, որ արևելքից ու արևմուտքից շատերը պիտի գան ու երկնքի արքայության մեջ սեղան պիտի նստեն Աբրահամի, Իսահակի ու Հակոբի հետ, իսկ արքայության որդիները պիտի ելնեն արտաքին խավարը. այնտեղ պիտի լինի լաց և ատամների կրճատում» (Մատթ., Ը, 11-12):

Երկու եղբայրները ներկայացնում են նաև մարդկության երկու հիմնական բարոյական տեսակները. առաջինը մաքրակրոն է, սակայն աններող, անսեր: Օրինապահ է, սակայն՝ փարիսեցի, ցանկանում է պահել արդեն հաստատված կարգերը, որովհետև շահավետ են իրեն: Երկրորդը մեղքերի մեջ թաղված է, սակայն ընդունակ է զղջալու, ապաշխարելու ու նորը, ավելի կատարյալը կառուցելու:

Անառակի կիրակիի խորհրդի նպատակը նախևառաջ մարդուն Աստծու ողորմածությունը, հայրությունը մատնանշելն է: Հոր տանը երջանիկ ապրող երիտասարդը կորցրել էր «գրախտային» կյանքը՝ չգնահատելով իր ունեցած հարստությունը և հոր սերն ու հոգատարությունը: Սակայն

զղջալով՝ վերադարձավ և ընդունվեց հոր կողմից: Նույն կերպ և հայրական անսահման սիրով Աստված սպասում է իր մեղավոր որդու զղջումին ու վերադարձին, որպեսզի ուրախությամբ նույն պատվի մեջ վերականգնի նրան:

ԱՆԻՐԱՎ ՏՆՏԵՍԻ ԿԻՐԱԿԻ է կոչվում Մեծ պահգրի չորրորդ կիրակին (Ղուկ., ԺԶ, 1-8): Այս առակով Հիսուսը պատմում է գոլտ աշխարհիկ, անիրավ, բարոյական սկզբունքներից զուրկ մի տնտեսի մասին, ով ջանք չէր խնայում իր երկրային ու ֆիզիկական կյանքը ապահովելու համար: Երբ նրան ամբաստանում են տիրոջ առաջ, թե՛ վատնում է վերջինիս ունեցվածքը, տերը կանչում է նրան և հաշվետվություն պահանջում: Տնտեսն անհանգստանում է, որ կարող է բացահայտվել իր անազնվությունը, և կանչում է տիրոջ պարտապաններին ու նրանց հետ միասին փոխում մուրհակները: Իմանալով այս մասին՝ տերը գովում է նրան: Տնտեսի անազնվությունը չէ, սակայն, որ առակի խորհրդով գովաբանվում է: Այդ օրինակով Քրիստոսը գովում է նպատակին հասնելու մարդու աննահանջ ջանքն ու հնարամտությունը: Յուրաքանչյուր մարդ այս աշխարհում Աստծու կողմից նշանակված տնտես է, ով պետք է իմաստնաբար տնօրինի իր բաժին տնտեսությունը՝ կյանքը, խելքը, շնորհները, ինչպես նաև նյութական հարստությունն ու ունեցվածքը: «Այս աշխարհի որդիներն ավելի հնարամիտ են իրենց շրջանակում իրենց գործերը և հետապնդածը հաջողեցնելու համար, քան լույսի որդիները իրենց սերնդի մեջ: Անիրավ մամոնայից (դրամ) ձեզ համար բարեկամներ արեք»,-պատվիրում է Հիսուսն առակում (Ղուկ., ԺԶ, 8-9): Աշխարհի որդիները նրանք են, ովքեր ապրում են գոլտ այս աշխարհի համար՝ չհոգալով հոգու մասին: Նրանց խորթ են բարոյական օրենքները, իսկ մյուս օրենքներն օգտակար են այնքանով, որքանով ծառայում են իրենց նյութական շահին ու հաճույքին: Չեն հավատում Աստծու գոյությունը և չեն ձգտում հավիտենական կյանքի: Սրանց բնորոշ ներկայացուցիչը առակի տնտեսն է: Հակառակ այս մարդկանց,

Հիսուսը լույսի որդիներ է կոչում նրանց, ովքեր երկրային կյանքում կարևորում են հոգևոր արժեքները, հույսն ունեն հավիտենական կյանքի և ապրում են բարոյական չափանիշներով, որոնք խարսխված են Ավետարանի պատվիրաններին: Առակում աշխարհի որդիների օրինակով Հիսուսը ցանկանում է թելադրել լույսի որդիներին, որ եթե առաջիններն այդքան քաջեռանդ օգտագործում են ցանկացած միջոց, խելք ու կարողություն՝ իրենց երկրավոր ու ժամանակավոր կյանքն ապահովելու, ինչն^օւ նույն քաջեռանդությունն ու նախանձախնդրությունը չպիտի դրսևորեն լույսի որդիները՝ անհամեմատ արժեքավոր հավիտենական կյանքի համար:

Մեծ պահքի 24-րդ օրը, կոչվում է ՄԻՋԻՆՔ: Այն հիշեցնում է, որ պահքը հասել է իր կեսին: Միջինքին չկան եկեղեցական հատուկ արարողություններ: Ժողովրդական սովորույթներից է միջինքի կարկանդակը, որի մեջ դնում են դրամ: Ում բաժնում այն ընկնի, նա էլ այդ տարի կլինի հաջողակ և հարուստ: Կարկանդակի մեջ դնում են նաև փոքրիկ թղթիկների վրա գրված սաղմոսներ: Իսկ Հայաստանի որոշ շրջաններում միջինքի նախորդ օրը եկեղեցիներում թասի մեջ լցնում են ջուր և ձեթ, որում մինչև առավոտ վառվում է խաչաձև պատրույգ: Դա կոչվում է «լիճք»: Լիճքի ջրով պատրաստվում է միջինքի կարկանդակի խմորը:

ԴԱՏԱՎՈՐԻ ԿԻՐԱԿԻ է կոչվում Մեծ պահքի հինգերորդ կիրակին: Անիրավ դատավորի ու այրի կնոջ մասին առակը (Ղուկ., ԺԸ, 1-8) պատմում է, թե ինչպես Աստծուց չվախեցող և մարդկանցից չամաչող մի դատավոր՝ հոգնած այրի կնոջ անդադրում դիմումներից, ի վերջո արդարություն բերում է նրա հարցը: Դատավորի կիրակին իր խորհրդով շեշտում է անձանձրույթ ու հարատև աղոթքի կարևորությունը, որը Հիսուսն Ինքն է իր խոսքով ու կյանքով հաստատել, երբ հաճախ ամբողջ գիշերն աղոթքով էր անցկացնում, իսկ երբեմն էլ «խույս էր տալիս դեպի ամայի տեղեր և աղոթքի էր կանգնում» (Ղուկ., Ե, 16): Աղոթքը հոգևոր կյանքի ողնուծուծն է, հոգին: Քրիստոսն ուսուցանում է, որ

չպետք է աղոթել մարդկանց ցուցադրելու, երևալու համար, այլ Անհրավ դատավորի առակի այրի կնոջ նման՝ հարատև, ջերմեռանդ, մաքուր սրտով ու անկեղծ հավատով, որի առաջ տեղի տվեց անգամ անհրավությունը:

ԳԱԼՍՏՅԱՆ ԿԻՐԱԿԻ է կոչվում Մեծ պահքի վեցերորդ կիրակին, որը նվիրված է Քրիստոսի երկրորդ Գալստյանը: Այդպես կոչելով՝ Եկեղեցին նախ հիշեցնում է Փրկչի առաջին Գալուստը՝ մարդեղությունը, որով հնարավոր դարձավ մարդու նորոգությունը, ու նրա առջև բացվեց փրկության դուռը: Գալստյան կիրակիի ավետարանական հատվածները (Ղուկ., ԻԱ, 5-38, Մատթ., ԻԲ, 34-ԻԳ, 39) սկսվում են Հիսուսի՝ մեսիա լինելը հաստատելով և ավարտվում՝ Նրա երկրորդ Գալստյան ակնարկով. «Ձեզ ասում եմ, որ այսուհետև Ինձ այլևս չեք տեսնի, մինչև որ ասեք՝ օրհնյալ է Նա, Ով գալիս է Տիրոջ անունով»: Քրիստոսի երկրորդ Գալստյան խորհուրդը կրող կիրակին հիշեցնում է, որ Նրա Գալստյամբ սկսվելու է նոր դարաշրջան, բացվելու է վարագույրը «նոր երկնքի ու նոր երկրի» (Բ Պետրոս, Գ, 13, Հայտն., ԻԱ, 1), ուր կվերանա Մեծ պահքը, քանի որ չեն լինի դրա անհրաժեշտությունը ծնող պատճառները՝ մարդկային մեղքերը, որտեղ կտիրեն ուրախությունն ու ցնծությունը, և կբնակվի արդարությունը (հմմտ. Բ Պետրոս, Գ, 13), և որի բնակիչները «հաղթողները» (հմմտ. Հայտն., ԻԱ, 7) կլինեն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Հայ եկեղեցուն ինքնատիպ դիմագիծ տվող երևույթներից մեկն էլ Մեծ պահքի կիրակիներին տրված հատուկ անուններն են: Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյանի գեղեցիկ բնորոշմամբ՝ այդ կիրակիները ոսկե շղթայով գոտևորում են Մեծ պահքը: Կիրակիներից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձին խորհուրդը, սակայն բոլորը միասին մի հոյակապ ամբողջությամբ մարդու փրկագործության ճանապարհն են նշում: Դրանց ամբողջությունը դրախտից Գողգոթա, այսինքն՝ անկումից փրկություն, մահվանից հարություն, արտաքսումից վերադարձ այն ճանապարհն է ներկայացնում, որը յուրաքանչյուր մարդ անցնում է յուրովի:

ԱՊՐԻԼ

Հիսուսի մուտքը Երուսաղեմ կամ Ծաղկազարդ- Երեխաների օրհնության օր

Մեծ պահքի վերջին կիրակին կոչվում է Ծաղկազարդի կիրակի: Այն հիշատակությունն է Հիսուսի՝ իբրև Մեսիա, Երուսաղեմ հանդիսավոր մուտքի (Մատթ., ԻԱ, 1-11, Մարկոս, ԺԱ, 1-11, Ղուկ., ԺԹ, 28-40, Հովհ., ԺԲ, 12-19):

Ծաղկազարդի նախորդ երեկոյան նշվում է Ղազարոսի հարություն (Հովհ., ԺԱ, 1-44) հիշատակը՝ որպես օրինակ և ակնարկություն համընդհանուր հարության ու փրկագործության: Այն պետք է իրականանա ապագայում, սակայն միաժամանակ արդեն իսկ իրականություն է Ղազարոսի հարության մը, և Քրիստոսն Ինքն է Հարությունն ու Կյանքը (Հովհ., ԺԱ, 25): Ի Քրիստոս մկրտության մը, քրիստոնեական հավատով մարդն ընդունում է Նրան և հոգևոր նոր ծնունդ ապրում, նորոգվում ու հարություն առնում: Նշելով Ղազարոսի հարության հիշատակը՝ Եկեղեցին փառաբանում է Հիսուսին՝ որպես մահը հաղթողի և հավիտենական կյանք պարգևողի:

Իր աշակերտների հետ Հիսուսն ուղևորվում է դեպի Երուսաղեմ: Մոտենալով Երուսաղեմին մերձակա Զիթենյաց լեռան մոտ գտնվող Բեթփագե գյուղին՝ Հիսուսը Պետրոս և Հովհաննես առաքյալներին պատվիրում է գնալ այնտեղ և բերել փողոցում կապված ավանակը՝ իր քուռակի հետ: Հիսուսը նրանց պատվիրում է նաև, որ եթե հարցնեն, թե ինչու են տանում, պատասխանեն, որ Տիրոջը պետք են: Առաքյալներն այդպես էլ անում են. գտնում և բերում են ավանակին ու նրա քուռակին, նրանց վրա զգեստներ փռում, և Հիսուսը, նստած ավանակի վրա, մտնում է Երուսաղեմ: Բազմաթիվ մարդիկ հանում են իրենց զգեստները և փռում Նրա ճանապարհին, իսկ մյուսները Հիսուսին ղիմավորում ու ողջունում են ձիթենու կամ արմավենու կանաչ ուտերով:

և «Ովսա՛ննա Բարձրյալին, օրհնյա՛լ լինի նա, որ գալիս է Տիրոջ անունով» բացականչություններով՝ ճանաչելով Նրան որպես Թագավոր՝ հաղթական պսակը գլխին:

Երուսաղեմի մոտ Հիսուսին ժողովուրդը դիմավորում է որպես Մեսիայի՝ Փրկչի, համաձայն մարգարեության՝ «...Նրան են սպասում ժողովուրդները: Իր ավանակը կհապի որթից, իսկ որթի ոստից՝ էջի քուռակը: Իր պատմուճանը կլվա գինով և իր հագուստը՝ խաղողի արյամբ» (Ծննդ., ևսԹ, 10-11):

Ինչպես նշվեց, Ծաղկազարդի խորհրդով եկեղեցին հիշատակում է Հիսուսի հաղթական մուտքը Երուսաղեմ, որը նաև Նրա խորհրդանշական մուտքն է Վերին Երուսաղեմ: Եթե երկրային Երուսաղեմ մտնելով՝ պետք է խաչի վրա մատնվեր տառապագին մահվան, ապա երկնային Երուսաղեմում պետք է հավիտյան Թագավորի: Այս իմաստով Քրիստոսի մուտքը Երուսաղեմ կոչվում է նաև Գալուստ, ինչի պատճառով և Ծաղկազարդի երեկոյան կատարվում է դռնբացեքի խորհրդանշական արարողությունը: Ծեսի ընդհանուր իմաստն այն է, որ Քրիստոսը, Վերին Երուսաղեմ մտնելով, մեզ ևս արժանացնի փրկության դռնից ներս մտնելու շնորհին. «Բա՛ց մեզ, Տե՛ր, բա՛ց մեզ, Տե՛ր, բա՛ց մեզ, Տե՛ր, զգուռն ողորմութեան, որ ողբալով կարգամք առ Քեզ» աղաչանքն անպատասխան չի մնում: Աստծու ողորմության դուռը բաց է և՛ արդարների, և՛ մեղավորների առաջ, ովքեր կարող են արդարանալ մեղքերի խոստովանությամբ, ապաշխարությամբ ու զղջումով: Նախկինում դռնբացեքի արարողության ժամանակ եկեղեցու դռները փակվում էին, և արարողությունը շարունակվում էր գավթում: Սակայն այժմ փակվում է միայն խորանի վարագույրը, և արարողությունը կատարվում է եկեղեցու ասյանում:

Արմավենու կամ ձիթենու կանաչ ոստերով Տիրոջը Երուսաղեմի մոտ դիմավորելու հիշատակությունն է Ծաղկազարդի տոնին եկեղեցիներում ծառերի կանաչ ճյուղեր օրհնելը և տուն տանելը:

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն հայոց կաթողիկոսի տնօրինութեամբ Ծաղկազարդի տոնը հայտարարվել է որպես Երեկոսաների օրհնութեան օր:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Երուսաղեմը Հիսուսի երկրային կյանքի վերջին դրվագների վայրն է: Հիսուսի՝ որպես Մեսիայի, հանդիսավոր մուտքը Երուսաղեմ և ժողովրդի ցնծագին դիմավորումը խորհրդանշում է, որ ինչպես երկնային Թագավորը մտավ Երուսաղեմ՝ մարդու փրկության համար կամավոր Ինքնազոհողությամբ հանձն առնելու չարչարանքներն ու մահը, այնպես էլ փառքով մտնելու է Վերին Երուսաղեմ՝ նախապատրաստելու նաև մարդու ճանապարհը դեպի երկնային արքայություն:

Ավագ շաբաթ

Ծաղկազարդի հաջորդ շաբաթը կոչվում է Ավագ: Այն հիշատակությունն է Երուսաղեմ մտնելուց հետո Քրիստոսի կյանքի վերջին յոթ օրերի իրադարձությունների և նախապատրաստությունը՝ Քրիստոսի Հարություն տոնի: Շաբաթը կոչվում է Ավագ, որովհետև ամենամեծն ու նշանակալին է հիշատակվող դեպքերի թե՛ կարևորությամբ և թե՛ խորհրդով: Ինչպես ողջ շաբաթը, այնպես և յոթ օրերից յուրաքանչյուրը բնորոշվում է «Ավագ» անունով: Ավագ շաբաթվա իրադարձությունները ներկայացնում են Հիսուսի՝ հանուն մարդկության սիրո ու փրկության կատարած Ինքնազոհողությունը՝ չարչարանքները, խաչին դամվելը, մահը և թաղվելը: Այդ օրերին Եկեղեցին նորից վերապրում է մարդկության անցած ողջ ուղին՝ դրախտային երանավետ կյանքից, անհնազանդության հետևանք անկումից ու շնորհագուրդ, տառապազին կյանքից մինչև Քրիստոսի պարգևած փրկության հուսառատ պահը, շնորհն ու օրհնությունը: Հովհան Ոսկեբերանի խոսքերով՝ «Այդ շաբաթ... տրորվեց ու ոտնահարվեց մահը, ջնջվեց մեղքը, փշրվեցին երգումն ու

դրախտի փականը, կոտորվեց երկնքի անմատչելիությունը, մարդիկ մերձեցան հրեշտակներին, հեռացվեց բաժանութ-
յան պատնեշը, զավթվեցին անջրպետող սահմանները, Աստ-
ված աշխարհում հաշտեցրեց երկնայինն ու երկրայինը»:

Ավագ երկուշաբթի, Ավագ երեքշաբթի և Ավագ չորեքշաբ-
թի օրերին եկեղեցում հինկտակարանյան ընթերցումներն ու
հիշատակությունները վերաբերում են Աստծու արարչագոր-
ծությունը, մարդու ստեղծմանը, Աստծու ներկայությունը
դրախտում նրա երանավետ վիճակին, պատվիրանագան-
ցությունն ու դրախտից արտաքսմանը, մեղավոր մարդկույթ-
յան պատուհասմանը ջրհեղեղի միջոցով, նոր մարդկության
սկզբնավորմանը Նոյի ընտանիքից, Աբրահամի ջանքերին՝
Աստծու ցասումից փրկելու Սոդոմի ու Գոմորի ամբարիշտ
բնակիչներին, Ղովտի ընտանիքի փրկությունը: Եվ այս աս-
մենը՝ հիշեցնելու համար Աստվածորդու մարդանալու, աշ-
խարհ գալու անհրաժեշտությունն ու մարդկության
փրկությունը Քրիստոսով: Նորկտակարանյան ընթերցում-
ները հիշեցնում են Հիսուսի կյանքի վերջին օրերի իրադար-
ձությունները:

Ավագ երկուշաբթին հիշատակությունն է Հիսուսի՝ ան-
պտուղ թզենուն անիծելու (Մարկ., ԺԱ, 12-14, 20-25,
Մատթ., ԻԱ, 18-19) և Երուսաղեմի տաճարը լումայափոխնե-
րից ու աղավնավաճառներից մաքրելու (Մարկ., ԺԱ, 15-19,
Մատթ., ԻԱ, 12-17, Ղուկ., ԺԹ, 45-48, Հովհ., Բ, 13-22):

Անպտուղ թզենու չորացման դրվագը օրինակն ու
խորհրդանիշն է հավատի ու դրա հրաշագործ գործության.
«...Եթե հավատ ունենաք և չերկմտեք, ոչ միայն կանեք այդ
թզենուն պատահածը, այլ թեկուզ և այդ լեռանն ասեք՝ ե-
լի՛ր ու ծովը ընկի՛ր, այն կկատարվի: Եվ ամեն ինչ, որ ուզեք
աղոթքի մեջ հավատով, կստանաք»,-ուսուցանում է Հիսուսը
(Մատթ., ԻԱ, 20-22): Թզենին խորհրդանշում է թերահավատ
ու երկմիտ, նաև՝ հավատացող, սակայն հավատի գործեր
չկատարող մարդուն: Պատկերն է այն մարդկության, որը հե-

ուս է զղջումից ու ապաշխարութիւնից և այդ պատճառով դատապարտված է կորստյան:

Հիսուսը դուրս հանեց տաճարում առևտուր կատարող բոլոր լուծայափոխներին ու աղավնավաճառներին՝ շրջելով ու կործանելով նրանց սեղանները, և մաքրեց Աստծու տունը. «Գրված է՝ իմ տունը աղոթքի տուն պիտի կոչվի, իսկ դուք ավագակների որջ եք արել այդ» (Մատթ., ԻԱ, 12-13): Աստծու տաճարը երկինք է երկրի վրա և միայն աղոթքի ու պաշտամունքի տուն: Տաճարի մաքրագործումը նաև ակնարկ է աստվածային Դատաստանի:

Ավագ երեքշաբթին եկեղեցական Տոնացույցով նվիրված է Տասը կույսերի առակին (Մատթ., ԻԵ, 1-13): Առակով Հիսուսն այլաբանորեն պատասխանում է Իրեն տրված՝ Երկնքի արքայութեան մասին հարցերին և հայտնում այնտեղ մտնելու պայմանները. հարատե աղոթք և հավատի արգասավոր գործեր: Տասը կույսերից հինգը նախապես հոգացին իրենց լապտերների լույսը վառ պահելու մասին, և երբ Փեսան՝ Փրկիչը եկավ, Նրա հետ մտան ուրախութեան սրահ: Մյուս հինգը, ովքեր իրենց լապտերների համար յուղ չէին վերցրել, պատրաստ չեղան Փրկչի Գալստյանը և երբ գնացին յուղ գնելու ու վերադարձան, դուռը նրանց առջև փակվեց: Առաջին հինգը խորհրդանշում են այն հավատավոր քրիստոնյաներին, ովքեր հարատեում են հոգևոր արթնութեան մեջ ու միշտ պատրաստ են Փրկչի Գալստյանը: Եվ Ավագ երեքշաբթիի խորհուրդը պատրաստ գտնվելու այս հրավերն է մարդկանց, պատրաստ՝ իրենց հավատով, խոհերով ու գործերով, հակառակ դեպքում կհայտնվեն երկնքի արքայութեան փակ դռների հետևում և կլսեն Աստծու մերժումը. «Ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, որ ձեզ չեմ ճանաչում» (Մատթ., ԻԵ, 12):

Հայ եկեղեցու Ավագ երեքշաբթիի ծիսական արարողութիւնների շարքից է տասը կույսերին խորհրդանշող տասը մանուկների՝ Ավետարանի ընթերցմամբ ս. խորանի առջև կանգնելու սովորութիւնը՝ 5 վառվող և 5 հանգած մոմերով:

Ավագ չորեքշաբթին հիշատակությունն է մի կնոջ ձեռքով Բեթանիայում Հիսուսի գլուխը և ոտքերը նարդոսի թանկարժեք յուղով օծելու (Մատթ., ԻԶ, 6-13, Մարկ., ԺԴ, 3-9, Հովհ., ԺԲ, 1-11): Խորհրդանշական այս օժուժը մատնանշում է Հիսուսի՝ Տեր և Թագավոր ամենայնի լինելը, ինչպես նաև նախագուշակում Նրա չարչարանքներն ու մահը. «...Իմ մարմնի վրա այդ յուղը թափելով՝ նա Իմ թաղվելը կանխանչեց»: Հիսուսն այսպես ասաց, քանզի կանխապես գիտեր Իր խաչվելու, թաղվելու և Հարություն առնելու մասին, գիտեր Իր աշխարհ գալու առաքելության մասին: Բայց Նա կարևորեց այդ կնոջ արածը, որովհետև իր ինքնաբուխ հավատով օծելով Հիսուսի գլուխը՝ բեթանացի կինը նախքան Հարությունը վկայեց Հիսուսի Օծյալ Փրկիչ լինելը:

Չորեքշաբթին նաև մատնության օրն է, երբ աշակերտներից Հուդա Իսկարիովտացին 30 արծաթով համաձայնեց մատնել Հիսուսին:

Ավագ հինգշաբթի առավոտյան Եկեղեցին նշում է ՎԵՐՋԻՆ կամ ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ընթրիքի հիշատակությունը, որի ժամանակ հաստատվեց Հաղորդության խորհուրդը (Մատթ., ԻԶ, 17-25, Մարկ., ԺԴ, 12-26, Ղուկ., ԻԲ, 7-14, 21-23, Հովհ., ԺԳ, 21-30): Վերջին ընթրիքի ժամանակ Հիսուսը, օրհնելով և աշակերտներին բաժանելով հացն ու գինին, դրանք ներկայացրեց որպես Իր Մարմինը և Արյունը, այսինքն՝ Նրա կամավոր զոհաբերությունը խաչի վրա հանուն մարդկության փրկության: «Առե՛ք, կերե՛ք...», ասաց, և «խմեցե՛ք դրանից բոլորդ»՝ իբրև Իր՝ մարդկության Փրկչի հետ կենդանի հաղորդություն:

Հաղորդության համար Հիսուսն ընտրեց հացն ու գինին, որովհետև, ինչպես Գրիգոր Տաթևացին է ասում, հացը ցորենի բազում հատիկներից է ժողովվում, և գինին խաղողի բազմաթիվ պտուղներից է հավաքվում: Եվ սա մատնանշում է սուրբ Եկեղեցին, որը Քրիստոսի խորհրդանշական մարմինն է և բազմաթիվ հավատացյալներից է համախմբվել: Այսպես Հիսուսը հաստատեց Հաղորդության խորհուրդը:

Հետագայում եկեղեցու հայրերի կողմից այն մոլորակային Պատարագի արարողություն: Հայ Առաքելական Եկեղեցին հավատում է, որ սրբազան Պատարագի արարողությամբ հացն ու գինին փոխակերպվում են Տիրոջ մարմնի և արյան:

Հինգշաբթի օրվա ավետարանական ընթերցումներն ամբողջովին նվիրված են Քրիստոսի Հարությունը: Այս օրը մատուցվում է պատարագ, կատարվում խոստովանություն և ցանկացողներին տրվում է հաղորդություն, սակայն՝ պահքը չլուծելու պայմանով:

ՈՏՆԼՎԱ: Երուսաղեմում՝ Վերնատանը աշակերտների հետ զատկական սեղան նստելուց առաջ Հիսուսը մեկ առ մեկ լվանում է աշակերտների ոտքերը: Աստված լվանում է Իր արարածների ոտքերը՝ ցույց տալով Իր կատարյալ սերը նրանց հանդեպ և խոնարհություն ու հեզություն օրինակ դառնալով՝ հորդորում նրանց նույն կերպ վարվել միմյանց հանդեպ:

Ավագ Հինգշաբթի օրվա երկրորդ կեսին եկեղեցիներում կատարվում է ոտնլվայի արարողությունը: Բացվում է ս. խորանի վարագույրը, նախ օրհնվում են յուզը և ջուրը, այնուհետև բեմի վրա բարձրաստիճան հոգևորականը (կաթողիկոսը կամ եպիսկոպոսը և կամ քահանան) լվանում են 12 եկեղեցական սպասավորների, իսկ թեմերում՝ երեխաների ոտքերը՝ ի հիշատակ Հիսուսի կատարած ոտնլվայի, և յուզով օծում՝ խորհրդանշելով մի կնոջ կողմից Հիսուսի ոտքերի օծումը յուզով: Արարողությունից հետո օրհնված յուզը բաժանվում է հավատացյալներին:

Ոտնլվայի արարողության հաստատումը վերագրվում է Եփրեմ Խուրի Ասորուն (306–373 թթ.): Արարողությունը Հայ եկեղեցու ծիսակարգ է անցել 11-րդ դարում՝ Գրիգոր Վկայասեր կաթողիկոսի (1066–1105 թթ.) կողմից:

Ավագ Հինգշաբթի երեկոն կիզակետն է հավատի ու անհավատության, հավատարմության ու դավաճանության պայքարի: Այդ գիշեր Հիսուսը հայտնում է նաև Հուզայի՝

Իրեն մատնելու մասին. «Հիմա ինչ որ անելու ես, իսկույն արա» (Հովհ., ԺԳ, 27):

ԽԱՎԱՐՄԱՆ ՔԱՆԻ ՈՐ, եկեղեցական օրացույցի համաձայն, հաջորդ օրն սկսվում է նախորդ օրվա երեկոյան ժամերգության ավարտից հետո, ապա Ավագ ուրբաթի արարողությունները սկսվում են հինգշաբթի օրվա ուշ երեկոյան: Քրիստոսի մատնությունը, չարչարանքներին ու խաչելությունը նվիրված Ավագ ուրբաթի արարողությունները կոչվում են Խավարման կարգ: Ավետարանական ընթերցումները հիշատակում են Հուդայի մատնությունը, Հիսուսի՝ Գեթսեմանիի այգում աղոթքը, ձերբակալությունը, քահանայապետերի կողմից հարցաքննվելը, չարչարանքներն ու խաչելությունը, Պետրոսի երեք անգամ ուրանալն ու զղջալը: Խավարման արարողության ժամանակ եկեղեցու խորանի վրա վառվում է 12 մոմ՝ խորհրդանշելով Հիսուսի աշակերտներին: Դրանց մեջտեղում վառվում է մյուսներից ավելի մեծ մոմ, որը Հիսուսին է խորհրդանշում: Հուդային խորհրդանշում է ծայրում վառվող սև մոմը: Ավետարանական յուրաքանչյուր հատվածի ընթերցումից հետո հանգնում են յուրաքանչյուր կողմից մեկական մոմ: Միայն Հիսուսին խորհրդանշող մոմն է շարունակվում վառվել՝ ի նշան ձերբակալության ժամանակ աշակերտների փախուստի և Հիսուսի՝ միայնակ մնալու:

Ավագ ուրբաթը Հիսուսի չարչարանքների ու խաչելության (Մատթ., ԻԷ, 32-44, Մարկ., ԺԵ, 21-32, Ղուկ., ԻԳ, 26-43, Հովհ., ԺԸ, 17-27) հիշատակության խորհուրդն է:

Խորհրդավոր ընթրիքից հետո Գեթսեմանիի պարտեզում Հուդայի առաջնորդությամբ հռոմեացի զինվորները ձերբակալում են Հիսուսին: Ենթարկվելով գանահարության, չարչարանքների ու ծաղրանքի՝ Նա դատապարտվում է մահվան և գամվում խաչին: Հիսուսի խաչելությամբ ու մահով իրականանում և լրման են հասնում հինկտակարանյան բոլոր մարգարեությունները Մեսիայի գալստյան և փրկագործական առաքելության վերաբերյալ: Հիսուսի մահվան պա-

հին արևն ու լուսինը խավարում են, Երուսաղեմի տաճարի վարագույրը պատռվում է, երկիրը շարժվում է, ժայռերը ճեղքվում են, և բացվում են գերեզմանները՝ ազդարարելով հին աշխարհի ու դժոխքի մոտալուտ կործանումը:

Մեռած Հիսուսին խաչից իջեցնում և պատանքի մեջ փաթաթելով՝ դնում են վիմափոր գերեզմանի մեջ ու գերեզմանի մուտքը փակում վե՛մ քարով:

Բուն Ավագ ուրբաթ օրը նշվում է Հիսուսի՝ խաչից իջեցման և թաղման հիշատակը: Այդ օրը պատարագ չի մատուցվում, որովհետև ուրբաթ օրը Հիսուսն Ինքը պատարագվեց՝ որպես կենդանի զոհ: Առավոտյան ժամերգության ընթացքում կարդացվում են Հիսուսի՝ Պիղատոսի մոտ տարվելու, Գողգոթայի վրա խաչվելու, մահվան, արևի խավարման ավետարանական հատվածները: Երեկոյան կատարվում է թաղման կարգ: Պատրաստվում է Հիսուսի խորհրդանշական ծաղկահյուս գերեզմանը, որը շարականների երգեցողությամբ, թափորով ու խնկարկուծյամբ տեղադրվում է եկեղեցում: Գերեզմանի առաջ ծնրադիր երգվում է «Սուրբ Աստվածը», որը վերագրվում է Հովսեփ Արիմաթացուն, ով առաջինն այն երգեց Հիսուսին խաչից իջեցնելու ժամանակ: «Օրը ուրբաթ էր, ու լուսանում էր շաբաթը» (Ղուկ., ԻԴ, 54):

Ավագ շաբաթ օրը նվիրված է Հիսուսի թաղմանը և գերեզմանի կնքմանը (Մատթ., ԻԷ, 57-66, Մարկ., ԺԵ, 42-47, Ղուկ., ԻԳ, 50-56, Հովհ., ԺԹ, 38-42): Քանի որ շաբաթ օրը հրեական օրենքով հանգստյան օր էր, աշակերտները հեռանում են՝ հաջորդ օրը վերադառնալու և Հիսուսի մարմինը օձելու մտադրությամբ: Նախորդ օրերի լարվածությունը Ավագ շաբաթվա եկեղեցական արարողություններում արդեն չի զգացվում: Այս օրն իրոք հանգստի ու խաղաղության մթնոլորտով է հատկանշվում. զգացվում է Հիսուսի Հարության մոտ լինելը:

Շաբաթ երեկոյան, ինչպես Ս. Ծննդյան տոնի նախորդ երեկոյան, եկեղեցիներում մատուցվում է ճրագալույցի Պատարագ, որի ավարտին վերջանում է նաև Մեծ պահքը: Պա-

տարագից հետո կատարվում է նաև Ս. Հարության նախատոնակը: Տրվում է նաև Հիսուսի Հարության ավետիսը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Ավագ շաբաթը հատկանշական է եկեղեցական խորհրդավոր արարողություններով: Ավագ շաբաթվա բոլոր օրերը, ինչպես Մեծ պահքի կիրակիները, ունեն իրենց հատուկ խորհուրդներ ու արարողություններ, սակայն, Մեծ պահքի կիրակիների նման, Ավագ շաբաթվա յոթ օրերն էլ մի ամբողջություն են: Իրենց ամբողջությամբ այդ օրերը ներկայացնում են Հիսուսի կյանքի վերջին՝ ամենանշանակալի իրադարձությունները:

Ավագ շաբաթվա յուրաքանչյուր օր, ներկա գտնվելով եկեղեցական արարողություններին և մասնակից դառնալով դրանց խորհուրդներին, հավատացյալները կարծես մասնակիցն են դառնում հիշատակվող իրադարձությունների. գիտակցում են իրենց թերահավատությունը և զղջումից, ապաշխարությունից հեռու անպտուղ կյանքը՝ ճիշտ անիծված թգեմու նման: Եվ հավատավոր կույսերի նման երկնքի արքայության փակ դռների հետևում լինելու երկյուղով, աղոթքով ու հավատի արգասավոր գործերով պատրաստվում են Փրկչի գալստյանը: Անցնում են Հիսուսի չարչարանքների, խաչին գանվելու, մահվան ու թաղվելու ճանապարհը՝ մինչև Քրիստոսի պարզևած Փրկության հուսառատ պահը՝ Հարությունը:

Սուրբ Հարությունն կամ՝ Չատիկ

Քրիստոնեական տոների շարքում կարևոր և առանցքային են Ս. Ծննդյան և Ս. Հարության տոները, որոնք մեզ են ավանդվել դեռևս առաքելական ժամանակներից:

Քրիստոսի հրաշափառ Հարությունը մարդկության պատմության ամենակարևոր ու առանցքային իրադարձությունն է:

Քրիստոսի Հարությունը մանրամասն նկարագրված է չորս Ավետարաններում (Մատթ., ԻԸ, 1-20, Մարկ., ԺԶ, 1-18, Ղուկ., ԻԴ, 1-49, Հովհ., Ի, 1-29):

Ուրբաթ երեկոյան, երբ Քրիստոսի Մարմինը դրվեց գերեզման, խավարն արդեն տիրապետող էր դարձել: Խավար էր նաև մարդկանց հոգիներում՝ Քրիստոսի աշակերտների ու հետևորդների, ովքեր տրտում և հուսաբեկ, շփոթված ու իրարամերժ գգացումներով ցրվել էին:

Հակապատկերն է կիրակի առավոտը, երբ յուզաբեր կանայք գնում են Քրիստոսի գերեզման՝ Նրա մարմինը օծելու և խնկարկելու: Նրանք գտնում են վեմը մի կողմ գլորված և գերեզմանը՝ դատարկ: Նրանց դիմավորում են երկու լուսազգեստ հրեշտակներ, ովքեր և ավետում են Քրիստոսի հուսաբեր Հարուժյունը:

Հարուժյան կիրակին առանձնանում է լույսի շքահանդեսով. Քրիստոսի երկրային կյանքը սկսվում է լույսով և ավարտվում լույսով: Ինչպես վեմը գլորվեց մի կողմ, և գերեզմանի խավարը փարատվեց լույսի հրավառությամբ, այնպես էլ Քրիստոսի Հարուժյամբ քանդվեցին առաջին մարդկանց մեղքով հավիտենական կյանքի ճանապարհը պատնեշող բոլոր արգելքները, և փրկության հույսով իմաստավորվեց ու լուսավորվեց մարդու կյանքը:

Գրիգոր Տաթևացին իր «Քարոզ սուրբ Զատիկի մասին» ճառում բերում է բոլոր փաստարկները, թե ինչո՞ւ նահապետները, մարգարեները, սրբերը և մյուս արդարները չկարողացան մարդկությանն ազատել մեղքից ու մահից, և միայն Քրիստոսը՝ Աստվածորդին էր ի գորու դա անելու¹:

Սրբերը չէին կարող մարդկության մեղքը քավել ու ազատել մահից, որովհետև նրանք իրենք էլ մարդիկ էին, և մեկ մարդու փրկությունն ամբողջապես չէր կարող տարածվել առաջինների ու վերջինների վրա: Նաև՝ մահկանացուն ու ապականելին չի կարող կյանք ու անապականություն տալ, այլ՝ անմահը և բնությամբ անապականը: Հանցանքին՝ մեղքին, հետևում է պատիժը՝ մահը: Մարդը ծնունդով հաղորդակից է լինում սկզբնական մեղքին, իսկ որպես պատիժ՝ մեռնում: Քրիստոսն իր անապական

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ սուրբ Զատիկի մասին, Գանձասար, 1995:

Ծնունդով մարդուն ազատեց մեղքից, իսկ իր մահով՝ մահ-վանից: Քրիստոսը նախ մեռավ, հետո Հարուժյունն առավ, մարդն էլ մեռնում է՝ հետագայում հարուժյամբ կենդանա-նալու համար: «Եվ եթե մեռելների հարուժյունն չկա, ապա և Քրիստոս հարուժյունն չի առել: Եվ եթե Քրիստոս հարուժյունն չի առել, իզուր է մեր քարոզությունը, իզուր է և ձեր հավատը» (Ա Կորնթ., ԺԵ, 13-14):

«Հարուժյուն» բառը ճշգրիտ բնորոշումն է կատարված իրադարձության: «Հարուժյան» հետ զուգահեռ օգտագործ-վում է նաև «զատիկ» բառը:

Չատիկը հին հրեաների մոտ եգիպտական գերությունից ազատագրվելու տոնն է, իսկ քրիստոնյաների մոտ՝ Քրիստոսի Հարուժյան: «Չատիկ» բառին տարբեր ժամանակնե-րում տրվել են բազմաթիվ մեկնաբանություններ:

Հրաչյա Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանի» համաձայն՝ պարսկերեն՝ *zadan*, սանսկրիտով՝ *han* ձևերը ծագում են հնդեվրոպական նախալեզվի *gha, ghan*՝ դարնել, վիրավորել արմատից, ըստ այսմ՝ «զատիկ» բառի բուն նշա-նակությունն է «զենում, զոհ»: Նույն տեղում Հր. Աճառյա-նը նաև գրում է. «Ճառընտիրն ունի. «Չատիկն ըստ եբրա-յեցւոցն (պասեք) անցարան. իսկ հայոց լեզուիս՝ ազատու-թիւնն ի չարչարանաց»: Այսպես և Տաթևացին Ձմ. ՃԽԲ. «Չատիկն ազատութիւնն թարգմանի»: ՆՀԲ («Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի»)՝ «զատումն կամ ազատութիւն...»¹:

«Չատիկ» բառին տրված զատվելու, բաժանվելու մեկնա-բանության մեջ նկատի է առնված հրեաների՝ եգիպտական գերությունից բաժանումը, իսկ Քրիստոսի Հարուժյամբ՝ մեղքից ու մահից զատվելը և վերջնական իմաստով՝ դեպի Աստված վերադարձը: Այդպես և «զատիկ» բառի կապը «ա-զատ» բառի հետ հրեաների՝ եգիպտական գերությունից ա-զատագրումն է, իսկ Քրիստոսի Հարուժյամբ՝ ազատագրու-մը հեթանոս աշխարհի մեղքի կապանքներից:

¹ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Բ, Երևան, 1973, էջ 82:

«Զատիկ» բառը օգտագործվում է նաև Հին Կտակարանում գործածվող եբրայերեն «պասեք» բառին համարժեք: Հին հրեաների մոտ պասեքը կամ զատիկը Եգիպտոսի գերությունից ազատագրվելու հիշատակության տոնն է (ՆԼք, ԼԲ(12): Պասեքի և Զատիկի պատմական կապն այն է, որ Քրիստոսի խաչելությունը կատարվեց հրեաների պասեքի օրը, իսկ Հարությունը՝ դրա երրորդ օրը: Բացի պատմական այս զուգորդություններից, պասեքի ու Զատիկի մեջ կան նաև իմաստային առնչություններ: Ինչպես պասեքը հիշատակությունն էր հրեաների՝ չարչարանքներից ազատագրության, նույն կերպ և Քրիստոսի չարչարանքներից, մահից ու Հարությունից հետո ողջ մարդկությունը ազատագրվեց մեղսալի կյանքի տառապանքներից և հաղորդակից դարձավ հավերժական կյանքին: Հրեաների ազատագրումը կատարվեց գառան արյունը դռան փեղկերին ու վերնասեմին և պատուհանների փեղկերին քսելով, որտեղ, ըստ Գրիգոր Տաթևացու («Քարոզ սուրբ Զատիկի մասին»), տունը Աստծու արքայությունն է, դռան փեղկերը՝ մեղքը և պատիժը, իսկ վերնասեմը՝ արդար դատաստանը: Քրիստոսի՝ Աստծու Գառան արյամբ մարդկանցից վերցվեցին մեղքն ու պատիժը, իսկ արդար դատաստանը փոխարինվեց Աստծու ողորմությամբ:

ԿԱՐՄԻՐ ՆԵՐԿՎԱԾ ԶՎԵՐ նվիրելը միմյանց՝ Զատիկի տոնի սովորություններից է: Համաձայն ավանդության՝ Մարիամ Մազթաղենացին, Հռոմում ներկայանալով Տիբերիոս կայսերը (14–37 թթ.) և վկայելով իր քրիստոնեական հավատը, վերջինիս կարմիր ներկած ձու է նվիրում՝ ասելով. «Քրիստոս հարյավ ի մեռելոց»: Ձուն խորհրդանշում է նոր կյանքի սկզբնավորումը, իսկ կարմիր գույնը՝ Քրիստոսի կենդանարար արյունը:

Քրիստոսի խաչելությունը համընկավ գարնանային գիշերահավասարի, իսկ Հարությունը՝ հրեական զատիկի լուսնի լրման հետ: Քրիստոնեության սկզբնական շրջանում Քրիստոսի Հարությունը տոնում էին հրեաների պասեքի տոնի օ-

րը: 325 թ. Նիկիայի տիեզերական առաջին ժողովի սահմանած կարգի համաձայն՝ Քրիստոսի Հարուժյան տոնը նշվում է գարնանային գիշերահավասարից հետո լուսնի լրմանը հաջորդող կիրակի օրը, այսինքն՝ կարող է նշվել մարտի 22-ից ապրիլի 25-ն ընկած 35-օրյա ժամանակահատվածում:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Հին և Նոր Կտակարանները մեկ ամբողջություն են. Նոր Կտակարանը լրացնում է Հին: Հրեական զատիկը նախատիպն ու նախօրինակն է Քրիստոսի Ինքնակամ զոհաբերության, ինչի մասին վկայում է նաև Պողոս առաքյալը. «Եվ այս բոլորը իբրև օրինակ պատահեց նրանց հետ, բայց որպես խրատ գրվեց մեզ համար, մեզ, որոնց համար հասել է հավիտյանների վախճանը» (Ա Կորնթ., Ժ, 11):

Քրիստոսի Հարությունը կյանքի հաղթանակն է մահվան դեմ, ճշմարտության հաստատումը և ստի ու կեղծիքի մերժումը, մեղքից ազատվելու և այն մերժելու մարդու հնարավորությունը հավատով, սրբության ու հոգևոր մաքրագործումի միակ ուղիով:

Ինչպես Եսայի մարգարեն է ասում. «Այն ժողովուրդը, որն ընթանում էր խավարի միջով, տեսավ մեծ լույս. ձեզ համար էլ, որ բնավում եք աշխարհում և մահվան ստվերների մեջ, լույս պիտի ծագի» (Եսայի, Թ, 2):

Սուրբ Աստվածածնին նվիրված տոներ

**Ս. Հովակիմի եւ ս. Մննայի, Ս. Աստվածածնի Մննայից
Հղացման, Ս. Աստվածածնի ծննդյան, Ս. Աստվածածնի
տաճարին ընծայման, Ս. Աստվածածնի գոտու գյուտի,
Ս. Աստվածածնի տուփի գյուտի տոներ**

Նոր Կտակարանում Աստվածածնի կյանքի մասին դրվագները ներկայացված են միայն Քրիստոսի կյանքի ու փրկչական գործունեության հետ կապված: Ս. Տիրամոր կենսագրության զգալի մասը ամբողջացնում են եկեղեցական հնագույն ավանդությունները: Համաձայն դրանց՝ Աստվա-

ծածնի ծնողներն են Հովակիմը և Աննան: Հովակիմը սերում էր Դավթի ցեղից և մեծահարուստ ու բարեպաշտ մարդ էր: Աննան սերում էր քահանայական տոհմից և համեստ ու աստվածավախ կին էր: Երկուսն էլ հավատավոր ու առաքինի անձնավորություններ էին, սակայն զրկված էին զավակ ունենալու երջանկությունից: Չնայած առաջացած տարիքին, նրանք չէին հուսալքվում և անընդհատ աղոթում էին Աստծուն՝ Նրանից ողորմածություն հայցելով: Եվ մի օր Տիրոջ հրեշտակը այցելում է նրանց և հայտնում, որ շուտով զավակ կունենան, ում անունը ողջ աշխարհում պիտի տարածվի: Աննան ուխտ է անում, որ եթե զավակ ունենա, ապա նրան կնվիրի Աստծուն: Մինչ օրս էլ Երուսաղեմում ցույց են տալիս Աստվածամոր բարեպաշտ ծնողների տան տեղը, որտեղ հետագայում կառուցվել է եկեղեցի:

Ս. Հովակիմի և Աննայի հիշատակը Հայ եկեղեցին տոնում է յուզաբեր կանանց հետ՝ Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի իննօրյակին հաջորդող երեքշաբթի օրը:

Ս. Աստվածածնի՝ Աննայից հղացման տոնը Հայ եկեղեցին նշում է դեկտեմբերի 9-ին:

Շուտով և ծնվում է Աստծու կողմից խոստացված հրաշագեղ մանուկը: Նրան կոչում են Մարիամ, որը մեկնաբանվում է տարբեր կերպ՝ Լուսավորյալ, Տիրուհի, Հույս: Ս. Կույսի ծննդյան տոնը Հայ եկեղեցին նշում է սեպտեմբերի 8-ին:

Ս. Մարիամի ծնունդից առաջ Աննան արդեն ուխտել էր իր մանկանը նվիրել Աստծու ծառայությանը: Երեք տարեկանում Ս. Մարիամն ընծայվում է տաճարին՝ սնվելով ու հասակ առնելով առաքինություն և աղոթքներով:

Տաճարին երեքամյա սուրբ Աստվածածնին ընծայելու տոնը Հայ եկեղեցում նշվում է նոյեմբերի 21-ին:

Ս. Աստվածածինը Տիրոջ Կամքով մարմնով երկինք վերափոխվեց, և նրա մասունքների բացակայությունը պայմանավորեց, որ Տիրամոր հանդեպ սերն ու հարգանքը դրսևորվեն նրան պատկանող իրերին փոխանցված ակնածանքի

մեջ: Այն արտահայտվել է դրանց գտնվելու առիթով սահմանված տոներում:

Ըստ ավանդույթյան՝ Աստվածածինն իրեն պատկանող երկու զգեստները և գոտին վերափոխումից առաջ կտակում է երկու աղքատ քրիստոնյա կանանց, ովքեր խնամքով ու զգուշույթյամբ պահում են իրենց համար թանկագին այդ հիշատակները և փոխանցում սերնդից սերունդ: Հետագայում Տիրամոր գոտին հայտնաբերվում է Երուսաղեմում և Արկադիոս կայսեր օրոք (395–408 թթ.) տեղափոխվում Կոստանդնուպոլիս, որտեղ կայսեր և նրա դստեր ջանքերով զետեղվում է թանկարժեք տապանակի մեջ ու տեղադրվում Ս. Աստվածածնի անունը կրող եկեղեցում:

Ս. Աստվածածնի գոտու գյուտի տոնը Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին նշում է Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնին հաջորդող երկրորդ կիրակի օրը:

Նույն կերպ քրիստոնեական բոլոր եկեղեցիները մեծ ակնածանքով տոնում են Աստվածածնի տուփի գտնվելու հիշատակը: Նրանում պահվում էր Տիրամոր գլխանոցը: Ավանդույթյան համաձայն՝ տուփը 5-րդ դարում գտնում են կոստանդնուպոլսեցի երկու ազնվական եղբայրներ՝ Գալիլիայի Նազարեթ գյուղում, մի ծեր կնոջ տանը: Տիրամոր տուփը տանում են Կոստանդնուպոլիս և տեղադրում Ս. Աստվածածնի անունը կրող եկեղեցում:

Ս. Աստվածածնի տուփի գյուտի տոնը Հայ եկեղեցին նշում է Հոգեգալուստին հաջորդող հինգերորդ կիրակի օրը:

Սուրբ Աստվածածնի ավետման տոն Մայրության եւ գեղեցկության օր

Ղուկասի Ավետարանը սկսվում է Հովհաննես Մկրտչի ծննդյան պատմությամբ և Հիսուսի Ծննդյան ավետումով (Ղուկ., Ա, 26-38): «Ավետում» նշանակում է բարի լուր տալ:

Աստծու մարդեղության՝ մարդկության համար մեծագույն իրադարձությունը սկսվում է Գալիլիայի քաղաքներից մեկում՝ Նազարեթում: Այստեղ ապրող Մարիամին հայտնվում է Գաբրիել հրեշտակապետը և ողջունում. «Ուրախացի՛ր, ո՛վ շնորհընկալ, Տերը քեզ հետ է»: Այս անսովոր ողջունից խռովված ու շփոթված Կույսին հրեշտակը սրտապնդում և հանդիսավոր ավետում է Աստծու Որդու՝ Մարիամից ծնվելու մասին. «Մի՛ վախեցիր, Մարիա՛մ, որովհետև Աստուծոց դու շնորհ գտար: Եվ ահա՛ դու կհղիանաս և կծնես մի Որդի ու Նրա անունը Հիսուս կգնես: Նա մեծ կլինի և Բարձրյալի Որդի կկոչվի: Եվ Տեր Աստված Նրան կտա Նրա հոր՝ Դավթի անունը, և Նա հավիտյան կթագավորի Հակոբի տան վրա, և Նրա թագավորությունը վախճան չի ունենա»: Ըստ մի ավանդության՝ Գաբրիել հրեշտակապետը Մարիամին հայտնվում է այն պահին, երբ նա կարդում էր Ս. Գրքի Եսայու մարգարեությունը կույսի հղիանալու և որդի ծնելու մասին (Եսայի, է, 14): Ըստ մեկ այլ ավանդության՝ Երուսաղեմի տաճարի համար վարագույր գործելու նպատակով հոգևորականները որոշում են ոսկեթել բեհեզը, ծիրանի, կարմիր ու կապույտ թելերը բաժանել նախօրոք ընտրված 12 կույսերի (բոլորն էլ՝ Դավթի սերնդից) միջև, որպեսզի վերջիններս մանեն դրանք: Ընտրված 12 կույսերի թվում է լինում նաև Մարիամը: Վիճակահանությամբ Մարիամին ընկնում են ծիրանի և կարմիր թելերը: Մի անգամ ջրհորից ջուր հանելիս Մարիամը լսում է Գաբրիել հրեշտակապետի խոսքերը. «Ուրախացի՛ր, ո՛վ շնորհընկալ, Տերը քեզ հետ է»: Մարիամը շուրջը ոչ մեկին չտեսնելով՝ շփոթվում ու վախենում է: Նա վազում է տուն և ձեռքը վերցնում իլիկը: Հենց այս պահին հրեշտակապետը հայտնվում է նրան և ավետում Աստվածորդու Մնունդը: Այդ պատճառով հայոց մանրանկարներում ավետման պահին Աստվածածինը ներկայացվում է կամ Ս. Գիրքը կարդալիս, կամ իլիկով թել մանելիս:

Մարիամին անհնարին են թվում հրեշտակի խոսքերը, քանի որ ինքը կույս էր: Սակայն հրեշտակը հանգստացնում է նրան. «Սուրբ Հոգին կգա քեզ վրա, և Բարձրյալի զորությունը հովանի կլինի քեզ, որովհետև նա, Ով ծնվելու է քեզանից, սուրբ է և Աստուծու Որդի կկոչվի»: Եվ «...Աստուծու համար անկարելի ոչինչ չկա»: «Ահավասիկ ես մնում եմ Տիրոջ աղախինը. թո՛ղ քո խոսքի համաձայն լինի ինձ»: Կույսի՝ խոր հնազանդությամբ հրեշտակին տված այս պատասխանը մարդկության առաջ բացեց փրկության ճանապարհը: Հանձին Աստվածամոր՝ մարդն իր ազատ կամքով ընտրում է դեպի Աստված վերադարձի ճանապարհը: Ս. Աստվածածինը սրբազրուծ է նախածնողների՝ Ադամի ու Եվայի սխալը՝ անտրտունը ու սիրով հնազանդվելով Աստուծու կամքին: Սա է Աստվածամոր մեծության գաղտնիքը, և սրանում է նրա՝ ողջ մարդկության համար Աստուծու առաջ բարեխոսելու զորությունը: Առաջին կնոջը՝ Եվային, Աստված պատժեց տառապանքներ կրելու, ցավերով երեխաներ ծնելու, իսկ Աստվածամորը՝ նոր Եվային, շնորհ և ուրախությունն ուղարկեց: Առաջին կնոջով աշխարհ մտավ անեծքը, իսկ Աստվածածնով՝ Շնորհը, Լույսը, Փրկությունն ու Կյանքը՝ Հիսուս Քրիստոսը:

Եկեղեցու հայրերը Աստվածածնին նմանեցրել են Եկեղեցու հետ. ինչպես նրանից Ծնվեց Քրիստոսը, այնպես էլ Եկեղեցու ավագանից ծնվում են քրիստոնյաները, և ինչպես Աստվածածինը աշխարհ բերեց Կենդանի Հացը, այնպես էլ Եկեղեցին է իր զավակներին Հաղորդության միջոցով կենդանի հաց մատուցում:

Նոր Կտակարանում Աստվածամոր մասին քիչ է պատմվում, քանի որ Ավետարանի նպատակը որևէ մեկի կենսագրությունը ներկայացնելը չէ, այլ Քրիստոսի փրկագործության ու քարոզչության էություն բացահայտումը: Սակայն Աստվածամոր մասին ավետարանական բոլոր պատմություններում նա միշտ իր Որդու՝ Քրիստոսի կողքին է. և՛ Կանայի հարսանիքում, և՛ Երուսաղեմ ուխտի գնալիս, և՛ առա-

վել ևս Գողգոթայում, երբ աշակերտներն անգամ չքել են Քրիստոսին: Աստվածամոր հեզուլթյունը, խոնարհուլթյունն ու Աստծու կամքին հնազանդուլթյունը բոլոր ժամանակներում մայրուլթյան օրինակն է ազգերի համար: Բայց նաև՝ բոլոր առաքիլնուլթյունների խտացումը և անկրկնելի օրինակը:

Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին Ս. Աստվածածնի ավետման տոնը նշում է ապրիլի 7-ին՝ որպես անշարժ տոն:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ Ամենայն հայոց կաթողիկոսի բարձր տնօրինուլթյամբ այդ օրը հայտարարվել է որպես Մայրուլթյան օրհնուլթյան օր: Տոնը նշվում է նաև պետականորեն՝ որպես Մայրուլթյան և գեղեցկուլթյան օր: Այդ օրը Հայաստանյայց բոլոր եկեղեցիներում կատարվում է մայրուլթյան բերկրանքին սպասող կանանց օրհնուլթյան հատուկ կարգ, որպեսզի կանանցից ամենաօրհնյալի՝ Աստվածամոր բարեխոսուլթյամբ Աստծու օրհնուլթյունը մտնի յուրաքանչյուր հայ ընտանիք, և շնորհընկալ Կույսի միջոցով բոլորը շնորհ գտնեն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Ս. Աստվածամայրը եզակի և բացառիկ դեմք է քրիստոնեական Եկեղեցու սրբերի շարքում, Եկեղեցու և քրիստոնյա ժողովուրդների սիրո ու հարգանքի արտահայտուլթյուններում նա երկրորդն է իր Աստվածային Որդուց հետո: Եկեղեցին նրա պատվին սահմանել է յոթ տոն, բացի այդ առավոտյան ժամերգուլթյունների ժամանակ նրան նվիրված բազմաթիվ շարականներ են երգվում, իսկ մեր բոլոր ս. Պատարագները սկսվում են նրա բարեխոսուլթյանը դիմելով: Աստվածամոր խոնարհուլթյունն ու հնազանդուլթյունը Աստծու կամքին, նրա մաքուր կյանքը, առաքիլի վարքը և աստվածահաճո ընթացքը պատգամ են հավատով ու բարոյական սկզբունքներով ապրելու: Նաև՝ բոլոր ժամանակներում առաքիլնուլթյան ու գեղեցկուլթյան, մայրուլթյան օրինակ են բոլոր ժողովուրդների համար:

Ցեղասպանության զոհերի Հիշատակի օր Ապրիլի 24

1914 թ. օգոստոսի 1-ին սկսված Առաջին համաշխարհային պատերազմը Թուրքիային հարմար և երկար սպասված հնարավորություն է ընձեռում իր տարածքում ապրող ոչ թուրքական բնակչությանը ձուլելու կամ լիովին ոչնչացնելու վաղեմի պլաններն իրականացնելու համար: Երիտթուրքական կառավարությունը որդեգրել էր պանթուրքիզմի գաղափարախոսությունը՝ Բոսֆորից Չինաստան ընդարձակ տարածքում համաթուրքական պետություն ստեղծելու մասին: Այդ ծրագրի իրականացման ճանապարհին լուրջ խոչընդոտ էր քրիստոնյա հայ ժողովուրդը:

1914 թ. հոկտեմբերին Թուրքիայի ներքին գործերի նախարար Թալեաթի նախագահությամբ երիտթուրքական դեկավար շրջանակների ժողովը որոշում է կազմել երեքի հանձնախումբ, որին հանձնարարվում է հայկական կոտորածների կազմակերպումը: Երեքի՝ Նազըմի, Բեհաէդդին Շաքիրի, լուսավորության նախարար Միդհատ Շուքրիի կազմած ծրագիրը հանգում էր հայ բնակչությանը խումբ-խումբ գաղթեցնելուն և ճանապարհներին հատուկ զորաջոկատների միջոցով կոտորելուն: Հայաջնջման ծրագիրը գործողության մեջ է դրվում արդեն պատերազմի սկզբից: Դրա ակտիվ դերակատարներն են դառնում ներքին գործերի նախարար Թալեաթը, ռազմական նախարար Էնվերը, ծովային նախարար Ահմալը և այլն:

Ծրագրի առաջին մասով 18–45 տարեկան հայ տղամարդկանց զորակոչում են բանակ, սակայն նրանց զենք տալու փոխարեն օգտագործում են շինարարական աշխատանքներում կամ բանեցնում որպես բեռնակիրներ: Ռուսական զորքերի առաջխաղացման պայմաններում հայ զինվորներին մեղադրում են դասալքության մեջ և ոչնչացնում: 1915 թ. ապրիլի 15-ին Թալեաթը, Էնվերը, Նազըմը ստորագրում են հայերի տեղահանության ու բնաջնջման մասին հրամանը և

ուղարկում տեղական իշխանություններին: Ապրիլի 24-ից 29-ը Կոստանդնուպոլսում (Ստամբուլ) ձերբակալվում են հայ մտավորականության 235 անվանի ներկայացուցիչները՝ հոգևորականներ, ուսուցիչներ, երեսփոխաններ, բժիշկներ, արվեստագետներ, գրողներ, հասարակական-քաղաքական գործիչներ, լրագրողներ և այլն: Հաջորդ օրերին նրանց թիվը հասնում է 800-ի, իսկ այլ վայրերում ձերբակալվածների հետ՝ 3000-ի: Նրանց թվում էին Ռուբեն Սևակը, Ռուբեն Զարդարյանը, Գրիգոր Զոհրապը, Սիամանթոն, Վարուժանը, Երուխանը, Հովհաննես Թլկատինցին, բժիշկ Նազարեթ Տաղավարյանը, Կոմիտասը, Երվանդ Օտյանը: Նրանց գնացքով տեղափոխում են դեպի Անկարա և ճանապարհին (Այաշ, Չանղըր, Չորում) փոքր խմբերով առանձնացնելով՝ ամառի անապատներում ամենավայրենի միջոցներով նահատակում: Որպես պետական հանցագործներ ձերբակալվում և Կ. Պոլսում կախաղան են բարձրացվում Հնչակյան կուսակցության 20 անդամներ, Զեյթունում, Վասպուրականում և այլ վայրերում ձերբակալվում և դավադրությունների միջոցով սպանում են հայ մտավորական, հասարակական, մշակութային և հոգևոր գործիչներին: Կոտորածներից չեն փրկվում նաև հայ հոգևորականները. եղեռնին զոհ են գնում շուրջ 4000 հոգևորական Հայաստանի տարբեր մասերում: Իր գործունեությունը դադարեցնում է Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարքարանը, Զավեն պատրիարքը աքսորվում է Մոսուլ, Բաղդադ:

1915 թ. գարնանից սկսվում է հայ բնակչության մասսայական տեղահանությունը: Բացի Կ. Պոլսից, Իզմիրից, Քոթաշիայից, որտեղ օտարերկրյա ներկայացուցիչները կարող էին ականատես լինել, մնացած բոլոր վայրերից հայությունը զանգվածաբար քշում են Միջագետքի անապատները: Նրանց գերակշիռ մասը մեռնում է՝ զոհ գնալով գազանաբարո սպանություններին, սովին ու հիվանդություններին: Ողջ մնացածները աքսորվածների միայն 10 տոկոսն էին կազմում: Տեղահանությունն անցկացվում է չափազանց ա-

րագ և կազմակերպված: Աքսորյալներին իբրև թե ապահովության համար տալիս էին զինված ուղեկցող ջոկատներ, որոնք էլ ճանապարհներին իրենց միացող չեթենների ու քրդերի ջոկատների հետ հարձակվում և ոչնչացնում էին հայ բնակչությանը՝ կանանց, երեխաներին, ծերերին: Զանգվածային ջարդերը խարբերում, Մալաթիայում, Արաբկիրում, Երզնկայում, Ակնում, Թոքատում, Բիթլիսում, Մուշում, Սասունում, էրզրումում և այլուր խլում են ավելի քան 1,5 մլն հայերի կյանք: Հայերի գերեզմաններ են դառնում Միջագետքի անապատները՝ Դեր Զորը, Ռաս ուլ-Այնը, Մեսքենեն և այլն, Կամախի ձորը Եփրատի ափին:

Իհարկե, ինքնապաշտպանական կռիվներ եղան Վանում, Մուսում, Շատախում, Տարոնում, Սասունում, Շապին-Գարահիսարում, Սուետիայում (Մուսա լեռան հերոսամարտը), Ուրֆայում և այլուր: Սակայն այս բոլոր ինքնապաշտպանական մարտերը, չնայած իրենց հերոսականությանն ու համառությանը, չէին կարող փրկել ընդհանուր իրավիճակը:

Հայոց ցեղասպանությունը, ինչպես ժամանակին, այնպես էլ հետագայում, դատապարտել են համաշխարհային հասարակական-քաղաքական, մշակութային, հոգևոր և պետական նշանավոր շատ գործիչներ: 1915 թ. Թուրքիայում Ամերիկայի դեսպան Հենրի Մորգենթաուն իր հուշերում նկարագրել է հայկական կոտորածները՝ նշելով, որ դրանք կազմակերպվել և իրականացվել են նախօրոք մշակված հատուկ ծրագրով: Նույն տեսակետն է հայտնում նաև անգլիացի պատմաբան Թոյնբին: Անգլիացի Բրայսը կազմում և իր կառավարությանն է հանձնում հայերի ցեղասպանության մասին փաստաթղթերի (թվով 150) ժողովածուն: Թուրք ջարդարարների դեմ Մուսա լեռան հերոսամարտին է նվիրում իր «Մուսա լեռան 40 օրը» վեպը ավստրիացի գրող Ֆրանց Վերֆելը: Գերմանացի գիտնական Յոհաննես Լեփսիուսը գրում է «Զեկուցագիր Թուրքիայում հայ ժողովրդի վիճակի մասին» գիրքը, որտեղ նկարագրում է հայերի դեմ բռնություններն ու հալածանքը Թուրքիայում: Հայկական ջարդե-

րի դեմ հանդես են գալիս ժամանակի սոցիալիստական կուսակցությունների նշանավոր դեմքերը՝ ժան ժորեսը, Կարլ Լիբկնեխտը, որը հայտարարում է, որ Թուրքիան իր ձեռքերը թաթախել է հայերի արյան մեջ՝ ամենադաժան կոտորած սարքելով հայ ժողովրդի նկատմամբ: Հայկական կոտորածների դեմ հանդես են եկել Ֆրանսիացի հայտնի գրողներ և հրապարակախոսներ՝ էմիլ Բիսոն, Անատոլ Ֆրանսը, Ռոմեն Ռոլանը, Հանրի Բարբին: Հայկական ջարդերի դեմ «էմիլ Վերհարները Հայաստանի մասին» հոդվածով հանդես է եկել նաև ռուս հայտնի գրող Վալերի Բրյուսովը: Հայ ժողովրդի հանդեպ իրականացված ցեղասպանության դատապարտութամբ և հայերի պաշտպանութան, նրանց օգնություն կազմակերպելու կոչերով հանդես են եկել էդգար Լոնգեն, Ֆրանսիացի հայագետներ Մեյեն, Մաքլերը, գերմանացի Մարկվարտը, շվեյցարացի Լեոպոլդ Ֆավրը: Անգնահատելի է նորվեգացի հայտնի բեռախույզ, հասարակական գործիչ, մեծ մարդասեր Ֆրիտյոֆ Նանսենի օգնությունը արհավիրքից մազապուրծ հայերին:

1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունը նոր ժամանակների պատմության մեջ մասսայական ժողովրդասպանության քաղաքականության սկիզբն էր, որը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին ավելի կատարելագործված մեթոդներով և ավելի մեծ մասշտաբներով հրեա, սլավոն և այլ ժողովուրդների նկատմամբ կիրառեցին գերմանացի ֆաշիստները: Սակայն Օսմանյան կայսրությունում իրականացված ոճիրը, հակառակ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին հիտլերյան վարչակարգի կողմից կատարված հանցագործությունների, որոնք դատապարտեցին և՛ գերմանական ժողովուրդը, և՛ համաշխարհային հասարակայնությունը, դեռևս չի ընդունվել թուրքական պետության կողմից, ոճրագործը ըստ արժանվույն չի դատապարտվել, և հայ ժողովուրդը հատուցում չի ստացել, ինչպես դա կատարվեց գերմանական ֆաշիզմից մարդկային, նյութական ու բարոյական վիթխարի վնասներ կրած հրեաների և

մյուս ժողովուրդների դեպքում: Գերմանական կառավարությունը մինչ այժմ էլ շարունակում է նյութական փոխհատուցումը հրեաներին և պատերազմից տուժած մյուս ժողովուրդներին, իսկ հայ ժողովրդի պարագայում նույն՝ մարդկային, նյութական ու բարոյական վնասներին գումարվում է նաև պատմական հայրենիքի հայաթափված ու բռնազավթված լինելը:

1946 թ. դեկտեմբերի 1-ի 96(1) բանաձևով ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան ցեղասպանությունը՝ գենոցիդը (genos՝ ցեղ, տոհմ, caedo՝ սպանում եմ), հռչակել է միջազգային իրավունքի նորմերը ոտնահարող հանցագործություն: 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին այս բանաձևի հիման վրա Գլխավոր ասամբլեան հաստատում է «Ցեղասպանության հանցագործությունները կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիան, որով հայտարարվում է, որ ցեղասպանությունը վաղեմության ժամկետ չունի, և այն իրագործած յուրաքանչյուր պետություն իրավական պատասխանատվություն է կրում: 1965 թ. Հելսինկիում, Խաղաղության համաշխարհային վեհաժողովը ընդունում է բանաձև, որով ճանաչվում և դատապարտվում է 1915 թ. հայոց ցեղասպանությունը: Նույն թվականին, ոչ միայն Հայաստանում, նաև աշխարհի մի շարք երկրներում լայնորեն նշվում է եղեռնի 50-ամյակը, որին նպաստում են Սփյուռքի հայկական կազմակերպությունների գործողությունները: Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Մեծ Բրիտանիայում և այլ երկրներում մարդու իրավունքների պաշտպանության կազմակերպությունները ճնշում են գործադրում իրենց կառավարությունների վրա՝ ճանաչելու և դատապարտելու Հայոց ցեղասպանությունը: Արդյունքում միջազգային հեղինակավոր մի շարք կազմակերպություններ, պետական պաշտոնական շրջանակներ քննարկումներ են անցկացնում այն ճանաչելու և դատապարտելու ուղղությամբ: Ողջ աշխարհում սկսված այս իրադարձությունները լայն արձագանք են գտնում նաև Հայաստանում, որտեղ 1960-ական թվականների խրուչչովյան հա-

լոցքի՝ հարաբերական ազատությունների շրջանում սկսվում է ազգային զարթոնքի նոր վերելք: Այն նշանավորվում է 1965 թ. ապրիլի 24-ին Երևանում կազմակերպված հզոր ցույցով: Ցուցարարները հանրապետության ղեկավարներից պահանջում էին դատապարտել հայերի ցեղասպանությունը և պաշտպանել հայ ժողովրդի պատմական իրավունքները: Համազգային պայքարի կարևոր նվաճում էր այն, որ 1965-1967 թթ. Երևանում՝ Ծիծեռնակաբերդում, կառուցվում է Օսմանյան Թուրքիայում 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության զոհերի հուշարձան-համալիրը (ճարտարապետներ՝ Ա. Թարխանյան, Ս. Քալաշյան, քանդակագործ՝ Հ. Խաչատրյան), որը դառնում է ուխտավայր հայ ժողովրդի համար: 1973 թ. ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների պաշտպանության հանձնաժողովի «Փոքրամասնությունների խտրականությունների կանխման և պաշտպանության» ենթահանձնաժողովը ուսումնասիրություններ է սկսում 1915 թ. Թուրքիայում հայկական ջարդերի վերաբերյալ, որոնց մասին գեկուցումը, ի վերջո, լսվում է 1985 թ. օգոստոսի 29-ին: 1987 թ. հունիսի 18-ին Եվրախորհրդարանն ընդունում է «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևը, որով Օսմանյան Թուրքիայի տարածքում 1915–1917 թթ. հայ ժողովրդի հանդեպ իրականացված անլուր բռնությունները որակվում են իբրև ցեղասպանություն: Հայոց ցեղասպանությունը միջազգային կազմակերպությունների կողմից դատապարտվելու հաջորդող քայլերից են Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի, որի անդամ է նաև Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, 1983 թ., ապա՝ 1989 թ. ընդունած բանաձևերը, որոնցով ճանաչվում է նաև սփյուռքահայերի՝ պատմական հայրենիք վերադառնալու իրավունքը:

1988 թ. նոյեմբերի 22-ին, Արցախյան շարժման բռնու վերելքի ազդեցությամբ, խորհրդային Հայաստանի Գերագույն խորհուրդն ընդունում է «Օսմանյան Թուրքիայում հայերի 1915 թ. ցեղասպանության դատապարտման մասին»

օրենքը: Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և դատապարտման գործընթացում շրջադարձային կարելի է համարել 1995 թ. ապրիլի 14-ին Ռուսաստանի Դաշնության Պետական դումայի կողմից միաձայն՝ 283 կողմ, դեմ և ձեռնպահ չկա, ընդունված որոշումը՝ պաշտոնապես դատապարտել թուրքական պետության կողմից 1915–1922 թթ. գործադրված հայերի ցեղասպանությունը՝ ապրիլի 24-ը ընդունելով որպես ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր: 1998 թվականից սկսած՝ հայերի ցեղասպանության միջազգային ճանաչման խնդիրը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության գործունեության կենտրոնում: Սփյուռքի հայ համայնքների անմիջական մասնակցության պայմաններում Հայաստանի արտաքին քաղաքականության շնորհիվ աշխարհի տարբեր պետություններ ճանաչել և դատապարտել են Օսմանյան թուրքիայում հայերի ցեղասպանությունը: Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացը շարունակվում է նաև այսօր:

Թուրքիայում իրականացված հայոց ցեղասպանությունը զոհ գնացած շուրջ 1,5 միլիոն անմեղ զոհերի հիշատակը անմար է հայ ժողովրդի հիշողության մեջ ու սրտում, և ոչ մի բռնություն ու արգելք չի կարողացել մոռացնել տալ այն: Դեռևս Գեորգ Ե Սուրենյանց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, ով Մեծ եղեռնի ականատեսը եղավ, 1921 թ. հոկտեմբերի 30-ի կոնգակով ապրիլի 24-ը սահմանել էր որպես Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր, սակայն Խորհրդային Հայաստանի ԿՊ(Բ) ԿԿ նախագահության 1926 թ. օգոստոսի 31-ի նիստի որոշումով ցեղասպանության զոհերի հիշատակի նշումը արգելվում է: Հայաստանի նորանկախ Հանրապետության Ազգային ժողովը 1996 թ. փետրվարի 21-ին ընդունել է որոշում՝ ամեն տարի ապրիլի 24-ը նշել որպես Օսմանյան թուրքիայում 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր:

Հայաստանում և Սփյուռքում ապրիլի 24-ը՝ որպես Հայոց ցեղասպանության օր, նշվել է տարբեր միջոցառումներով: Ցեղասպանության զոհերի հիշատակին ամենուր, ուր հայ է ապրում, կանգնեցվել են խաչքարեր, կառուցվել հուշարձաններ: Ապրիլի 24-ին Ամենայն Հայոց հայրապետը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանության ներկայացուցիչների հետ, Հայաստանի պետական իշխանության ներկայացուցիչները՝ նախագահը, վարչապետը, ԱԺ նախագահը, նախարարներ, մշակույթի, հասարակական-քաղաքական, կուսակցական գործիչներ, ուսանողներ, դպրոցականներ, հազարավոր հայեր Հայաստանից, Արցախից ու Սփյուռքից այցելում են Ծիծեռնակաբերդ և ծաղիկներ դնում Մեծ եղեռնի հուշարձանին:

Մեծ եղեռնի 50-ամյակի առիթով Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը 1964 թ. օգոստոսի 17-ի կոնդակով հրահանգում է՝ Հայաստանյայց բոլոր եկեղեցիներում ապրիլի 24-ին կատարել կրոնական հատուկ արարողություններ և հոգեհանգստյան պաշտոններ, բոլոր հայ եկեղեցիներում ս. սեղանի առջև գետեղել մշտավառ կանթեղներ՝ նվիրված հայ նահատակների հիշատակին, Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում առաջին մարտիրոս ս. Ստեփանոսի սեղանի մոտ մատուցել Պատարագ: Կոնդակով հորդորվում է հայ եկեղեցական իշխանություններին, ազգային-հասարակական կազմակերպություններին, պատմագիտական-գրական-մշակութային հաստատություններին և հայ մամուլին իրենց պարտքը համարել խոսքով ու գործով ոգեկոչելու նվիրական հիշատակը Մեծ եղեռնի բյուրավոր զոհերի՝ հրապարակելով հայ և այլազգի հեղինակների պատմական վկայությունները, վավերաթղթերը, ուսումնասիրությունները, հուշերը, գրական-գեղարվեստական գործերը:

Սումգաիթյան ջարդեր

1915 թ. անմեղ նահատակներին 1988 թ. միացան սոսմ-
գախթյան զոհերը: Ադրբեջանական իշխանութիւններն ու
ԽՍՀՄ կենտրոնական մարմինները Ղարաբաղյան շարժումը
կասեցնելու նպատակով, ոտնահարելով խորհրդային սահ-
մանադրութեան դրույթները, մարդու իրավունքների մի-
ջազգային բոլոր նորմերն ու համամարդկային բարոյական
արժեքները, արցախահայութեան խաղաղ հանրահավաքնե-
րին հակադրեցին բիրտ ուժի ու բռնութեան քաղաքակա-
նութիւնը: 1988 թ. փետրվարի 27–29-ը Բաքվից ընդամենը
25 կմ հեռավորութեան վրա գտնվող Սոսմգախթ քաղաքում,
Ադրբեջանի բարձրագույն ղեկավարութեան լուռ համաձայ-
նութեան պայմաններում, կազմակերպվում է տեղի հայ
բնակչութեան կոտորած, որի ընթացքում, ըստ պաշտոնա-
կան տվյալների, գազանաբար տանջամահ է արվել 32
մարդ, խոչտանգվել և ծանր վիրավորվել շուրջ 200-ը:
Սոսմգախթյան ջարդը, արյունահեղութիւնը, թալանն ու
կոտորածը մեծ դժվարութեամբ միայն երեք օր հետո է հա-
ջողվում դադարեցնել քաղաք մտած ուղիական ստորաբա-
ժանումներին, որոնք քաղաքից դուրս են հանում կենդանի
մնացած շուրջ 3000 հայերի: Նրանց մեծ մասն ապաստա-
նում է Հայաստանում, ոմանք՝ այլ երկրներում:

Սոսմգախթյան զոհերի հիշատակին Հայոց ցեղասպա-
նութեան հուշարձան-համալիրի տարածքում տեղադրվել է
խաչքար: Ապրիլի 24-ին Հայ Առաքելական բոլոր եկեղեցի-
ներում Պատարագ է մատուցվում նաև 1988 թ. սոսմգախթ-
յան զոհերի հիշատակին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ 1915 թ. հայերի հանդէպ թուրքիայում իրականացված եղեռնը
շարունակվեց մինչև 1922 թ., որի արդյունքում Արևմտյան Հայաս-
տանը դատարկվեց իր բնիկ ժողովրդից, հայաթափվեց Կիլիկիան,
ուր հայերը բնակչութեան հիմնական մաս էին կազմում: Հայերը կո-
տորվեցին կամ հեռացան թուրքիայի բոլոր հատվածներից, բացա-

ռությանը կենտրոնական մի քանի քաղաքների, ուր կային օտարերկրյա ներկայացուցչություններ:

Թեպետ գտնվեցին անհատներ, ովքեր դատապարտեցին հայկական ցեղասպանությունը, բայց երկար ժամանակ հայ ժողովուրդը միայնակ էր իր վշտի մեջ, մինչև որ տարբեր մի շարք պետություններ ու միջազգային կազմակերպություններ, հասարակական ու պետական կառույցներ ճանաչեցին Հայոց ցեղասպանությունը: Առայժմ այն չի ճանաչում Թուրքիայի Հանրապետությունը, սակայն Թուրքիայում էլ կան անձեր, ովքեր ընդունում են տեղի ունեցած ցեղասպանությունը: Տեղին է հիշել, որ ցեղասպանություն իրականացվել է ոչ միայն հայերի, այլև Թուրքիայում ապրող հույների և ասորիների նկատմամբ: Ցեղասպանությունը մարդկության դեմ գործված հանցագործություններից ծանրագույնն է: Այն սահմաններ ու ժամանակ չի ճանաչում: Ցեղասպանության և ամեն բռնության դատապարտումն ու մերժումը մարդկության ճանապարհն է դեպի խաղաղ, արդար ու առաջագնաց ապագա:

Ապրիլի 24-ը հայ ժողովրդի համար եղեռնի անմեղ նահատակների հիշատակի օր է, որը նշվում է Հայաստանում և Սփյուռքում համայն հայության կողմից: Հայ ժողովուրդը խոնարհվում է իր նահատակների հիշատակի առջև, ովքեր զոհվեցին, պարզապես որովհետև հայ էին և քրիստոնյա: Ցեղասպանության համընդհանուր ճանաչման համար ջանքեր են ներդրում Հայաստանի Հանրապետությունը, Սփյուռքի հայկական կազմակերպությունները: Հայ ժողովուրդը հավատում է իր արդար դատի հաղթանակին, իր վերածնված կյանքին: Եվ ինչպես Ամենայն հայոց հայրապետ Վազգեն Առաջինն է գրում ապրիլյան եղեռնի 50-ամյակի իր կոնդակում՝ «...Այդ սև օրերուն եկած էր պահ մը, երբ «այս աշխարհի վրայ այլևս անհնար էր հայ ըլլալ: Ամեն յոյս կորսուած կը թուէր, և հայոց պատմութեան գիրքը՝ փակուած ու արեան մէջ թաղուած: Բայց ո՛վ անհմանալի խորհուրդ մահուան և կեանքի, և ո՛վ հրաշագործ ոգի հայոց պատմութեան: Նահատակուած էր ամբողջ ժողովուրդ մը, այո՛, սակայն հայերը չէին մեռած ի սպառ, վասնզի անոնք զոհուեր էին հաւատքով ամուր, թէ «կեանք Քրիստոս է և մեռանել՝ շահ» (Փիլիպ. Ա 21):

Ինչպէս Վարդանանց հերոսամարտի օրերուն և այնուհետև դարեր շարունակ, մահը յաղթող հայոց պատմութեան ոգին անգամ մը ևս պատռեց վարագոյրը անողոր ճակատագրին ու կեանքի կոչեց մնացորդացը մեր նահատակուած ազգին: ...Հայոց նահատակութիւնը վերջնապէս պսակուած է յաղթութեան բրաբիոնով ու նոր կեանքի լուսաբացով և վերածնած է մեր հինաւուրց երկիրը Հայաստան, իբրև ազգային պետութիւն:»¹:

¹ «Էջմիածին», 1964 թ., Ը-Թ, էջ 3-5:



ՄԱՅԻՍ

Սուրբ Խաչի երեւման տոն

Տոնը հիշատակութիւնն է Երուսաղեմի երկնքում խաչանման լույսի երեւման:

351 թ. մայիսի 7-ին՝ օրվա երրորդ ժամին, այսինքն՝ առավոտյան ժամը 9-ին, Երուսաղեմի երկինքը փայլում է տերունական Խաչի նշանով, որը հայտնվելով՝ տարածվում է Գողգոթայից մինչև Զիթենյաց լեռը: Խաչի պայծառ երևումը մթագնում է անգամ արեգակի լույսը: Խաչանշան լույսը երևացել էր դեռևս Քրիստոսի Խաչափայտի՝ առաջին անգամ երևան գալու ժամանակ: Այս անգամ նույնպես Խաչի նշանը Երուսաղեմի երկնքում տեսնում են բազմաթիվ մարդիկ, և շատերը դարձի են գալիս: Երկնային այս հրաշքի առիթով Երուսաղեմի այդ ժամանակվա հայրապետ Կյուրեղ Երուսաղեմցին նամակ է ուղարկում Կոստանդին Բ կայսրին (351–361 թթ., միջնեկ որդին Կոստանդիանոս Մեծի): Նամակում Երուսաղեմի հայրապետը կայսրին տեղեկացնում է կատարված հրաշքի մասին և հորդորում՝ անհողողող մնալ Քրիստոսի ճշմարիտ հավատի մեջ, հետ կանգնել արիստականների¹ մոլորութիւններից և հավատարիմ մնալ նիկիական դավանությանը:

Նամակը 5-րդ դարում թարգմանվում է հայերեն և մինչ օրս Ս. Խաչի երեւման տոնին կարդացվում է հայոց եկեղեցիներում: Տոնը նշում են միայն Հայ Առաքելական և Հռոյն Ուղղափառ Եկեղեցիները: Հայ եկեղեցին այն նշում է Զատիկին հաջորդող հինգերորդ կիրակի օրը:

Հայոց պատմության մեջ էլ քիչ չեն խաչի երևումները: Կորյունը և Մովսես Խորենացին Մեսրոպ Մաշտոցի մահը և

¹ Արիստր Ալեքսանդրիայում նշանավոր քահանա էր: Նա կասկածի տակ առավ Քրիստոսի՝ Դոր հետ համագոյությունը, ըստ եւթյան՝ ճշմարիտ Աստվածությունը: Արիստականությունը մերժվեց 325 թ. Նիկիայում հրավիրված Ա տիեզերական ժողովում:

Թաղումը նկարագրելիս հիշում են, որ Վաղարշապատում լուսավոր խաչանշանը մի քանի օր շարունակ փայլել է երկնքում՝ այն տան վերևում, ուր սուրբն ավանդել է հոգին, ինչպես նաև ուղեկցել թաղման թափորը մինչև հողաղարկավորության վայր և անհետացել միայն սրբի մարմինը գերեզման իջեցնելուց հետո¹:

Խաչի լուսապայծառ երևումներից է նաև Վարագ լեռան վրա երկու ճգնավորների տեսիլքը, որով գտնվում է այդտեղ պահ տրված Քրիստոսի Խաչափայտի մասունքը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Խաչը մարդկության կիրառած ծանրագույն մահապատժի գործիքներից է: Հին աշխարհում այն առավելաբար կիրառվում էր Հռոմեական կայսրության մեջ՝ ավագակների, ապստամբ գերիների կամ ծանր հանցապարտների նկատմամբ, շրջանցելով, սակայն, հռոմեական քաղաքացիություն ունեցողներին²: Խաչն անիծյալ ու մահացու գործիք էր, իսկ դրան դատապարտվածը՝ անարգանքի ու նախատինքի արժանի: Հին Ուխտում ևս նույն վերաբերմունքն է դրա նկատմամբ. «Անիծված է նա, ով կախված է փայտից» (Բ Օրենք, ԻԱ, 23): Հիսուս Քրիստոսն էլ անարգվեց մարդկանցից, խաչվեց և մահացավ խաչի վրա: Սակայն ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՎ, և խաչն այլևս մահվան խորհրդանիշը չէ, այլ կյանքի, հարության ու հաղթանակի. նրա վրա խաչված Փրկիչն Իր Հարությամբ մահը խորտակեց և մարդուն հարություն պարգևեց, որով «խաչը գերեզմանների կնիքն է և կյանքի հարությունը»³: Ս. Խաչը Քրիստոսի կենարար արյամբ պատժի նյութական գործիքից բարձրացավ մինչև քրիստոնեական բարոյական կյանքի խորհրդանիշ՝ իբրև հրաշագործ գործություն չարի դեմ: Քրիստոսի խաչը նվիրագործվեց մարդկության փրկագործության մեծ խորհրդով, Աստծու՝ մարդու հանդեպ մեծագույն սիրո արտահայտությամբ:

¹ Կորյուն, Վարք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Երևան, 1994, էջ 79-80: Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1990, էջ 234-235:

² Օրինակ՝ և՛ Պետրոս, և՛ Պողոս առաքյալներին Հռոմում ձերբակալեցին քրիստոնյա լինելու և քրիստոնեություն քարոզելու մեղադրանքով, սակայն Պետրոս առաքյալին խաչեցին, այն դեպքում, երբ Պողոս առաքյալին սրով գլխատեցին, քանի որ վերջինս Հռոմեական կայսրության քաղաքացի էր:

³ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ խաչի, Ս. Էջմիածին, 1997:

Ս. Խաչի երևումները պատմության տարբեր ժամանակաշրջաններում մատնանշում են Աստուծու ներկայությունը մարդկանց մեջ և ապացույց են մարդկանց հանդեպ Նրա սիրո ու հոգատարության:

Երկրապահի օր

Հայաստանի Հանրապետությունում մայիսի 8-ը նշվում է որպես Երկրապահի օր: Այն կապվում է Արցախյան ազատամարտի հետ, երբ հայուկները Արցախում պաշտպանեց իր հայրենի հողը, որը դժվարին ժամանակներում հանգամանքների անարդար բերումով Նախիջևանի տարածքի հետ հայտվել էր խորհրդային Ադրբեջանի կազմում:

Ադրբեջանական ժողովրդական ճակատի գրոհայինները 1990 թ. հունվար-փետրվարից սկսում են զինված հարձակումները Ադրբեջանի հետ Հայաստանի սահմանի ողջ երկայնքով: Ինքնաբուխ հայրենասիրությամբ ծնունդ են առնում հայ աշխարհագորայինների առաջին կամավորական ջոկատները, որոնց թիվը հասնում է շուրջ 80-ի: Կամավորները Հայաստանի սահմաններում մարտնչում են թվական մեծ գերակշռություն ունեցող և անհամեմատ լավ զինված հակառակորդի դեմ: Ընդ որում, այդ շրջանում որպես զենքի հայթայթման աղբյուր ծառայում էին ռազմականացված հիմնարկությունները, հակակարկտային հրետանու կրակակետերը, ռազմագիտության ամբիոններն ու դասարանները, որսորդական խանութները և, ընդհանրապես, բոլոր հնարավոր վայրերը: Հայ երկրապահը արժանի հակահարված է տալիս և անձնվիրաբար կասեցնում Երասխավանի, Վայքի, Մեղրու, Կապանի, Նոյեմբերյանի, Իջևանի, Ինչպես նաև Գետաշենի ու Շահումյանի շրջանի վրա ադրբեջանական զինյալների հարձակումները:

1991 թ. ադրբեջանական օմոնի և խորհրդային բանակի միասնական ջանքերով իրականացված «Օղակ» գործողության արդյունքում հայաթափվում են Գետաշեն, Մարտունաշեն գյուղերը, հաջորդում են Հադրութի շրջանի

շուրջ տասը դյուղերի, ինչպես նաև Բերդաձորի ողջ հայ բնակչության բռնի տեղահանությունները: Բոլոր այս ճնշումներին դեմ-հանդիման կանգնած էին հայ կամավորականները: Նրանց գործողությունները թեև տարերային, երբեմն անկազմակերպ էին, սակայն նրանց կամքի, վճռականության, ինքնագոհողության ու հերոսության շնորհիվ ամուր պահվեցին Հայաստանի և Արցախի սահմանները: Հայ երկրապաշտների մի մասը հերոսաբար զոհվեց ինքնապաշտպանական կռիվներում, մյուս մասը, արդեն 1992 թվականից սկսած, շարունակեց պայքարը նորաստեղծ հայկական բանակի ստորաբաժանումներում: Հայ ժողովուրդը երբեք չի մոռանա իր հերոս զավակների նվիրական անունները՝ Մովսես Գորգիսյան, Թաթուլ Կրպեյան, Ջիվան Աբրահամյան, Լեոնիդ Ազգալդյան, Աշոտ Ղուլյան (Բեկոր), Վլադիմիր Բալայան, Արմեն Մելքոնյան, Մոնթե Մելքոնյան (Ավո), Պետրոս Ղևոնդյան և բազում քաջեր:

Երկրապաշտ օրը ողջ հայ ժողովրդի տոնն է, քանզի վերականգնվեցին հայրենի կորցրած արժեքները և պաշտպանվեց ազգային արժանապատվությունը:

Երկրապաշտ օրը Հայաստանում և Արցախում նշվում է տոնական միջոցառումներով: Դրանք սկսվում են առավոտյան Երևանում՝ Եռաբլուր, Ստեփանակերտում՝ զոհված ազատամարտիկների հուշահամալիր այցելությամբ և ծաղկեպսակներ դնելով, ինչպես նաև հանդիսավոր նիստերով ու տոնական համերգներով: Տոնական միջոցառումներն ավարտվում են երեկոյան մեծ հրավառությամբ: Երկրապաշտ օրվա առիթով Արցախյան պատերազմի մի շարք մասնակիցներ և զորահրամանատարներ պարգևատրվում են մեդալներով ու մարտական շքանշաններով: Հայաստանյայց եկեղեցիներում մատուցվում է Պատարագ՝ զոհված քաջորդիների հիշատակին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Արցախյան հերոսամարտը սրբագործվեց «յուր քաջ որդվոց սուրբ արյունով», ովքեր, արիացած «ազատատենչ Հայկի ու քրիստոսասեր Վարդանի»¹ ոգով, Ավարայրի, Սարդարապատի, Բաշ-Ապարանի անձնագրի նվիրունով ոտքի կանգնեցին հող հայրենին պաշտպանելու: Ինքնապաշտպանական առաջին ջոկատներում մարտական մկրտություն ստացած անփորձ կամավոր «ֆիդայիները» վերաճեցին ռազմական փորձ, մարտական պատրաստվածություն, շատ շուտով՝ հերոսական անցյալ ունեցող և գիտակցված պայքարի ելած Երկրապահի, ում անկոտրում կամքով, հզոր բազկով ու նվիրյալ ոգով ամուր պահվեցին Հայաստանի սահմաններն ու ազատագրվեց Արցախը: Հայ կամավորական երկրապահ զորաջոկատները դարձան այն կենսունակ սաղմերը, որոնցից հետագայում ծնունդ առան հայոց բանակի ստորաբաժանումները՝ հայկական բանակը տարածաշրջանում դարձնելով հզոր ուժ:

Հաղթանակի ու խաղաղության տոն

1939 թ. սեպտեմբերի 1-ին Ֆաշիստական Գերմանիան սկսում է «Սպիտակ պլան» ռազմական գործողությունը Լեհաստանի դեմ, որով և սկսվում է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը: Կոչ անելով անխնա ոչնչացնել ոչ արիական ծագում ունեցող բոլոր ժողովուրդներին՝ գերմանական Ֆաշիզմը գործում էր նույն մեթոդներով, ինչ թուրք ջարդարարները հայերի ցեղասպանության ընթացքում: Մինչև 1941 թ. գարուն գերմանական զորքերը նվաճում են Ավստրիան, Լեհաստանը, Դանիան, Նորվեգիան, Բելգիան, Հոլանդիան, Լյուքսեմբուրգը, Ֆրանսիան, Հարավսլավիան, Հունաստանը: Գերմանական բլոկին են միանում նաև Ռումինիան ու Բուլղարիան:

1941 թ. հունիսի 22-ին առանց պատերազմ հայտարարելու գերմանական զորքերը Բալթիկ ծովից մինչև Սև ծով սահմանի երկայնքով անցնում են հարձակման ԽՍՀՄ-ի

¹ Վազգեն Ա Վեհափառ հայրապետի 1972 թ. սեպտեմբերի 3-ի կոնդակից («Էջմիածին», 1972):

դեմ: Խորհրդային Միութեան ժողովուրդների, այդ թվում և հայ ժողովրդի համար սկսվում է Հայրենական մեծ պատերազմը:

Ֆաշիստական Գերմանիայի համար չափազանց հաջող սկսված պատերազմը, սակայն, ավարտվում է նրա պարտությունով: 1945 թ. մայիսի 8-ին Բեռլինում Գերմանիան ստորագրում է անվերապահ կապիտուլյացիա: Մայիսի 9-ը հայտարարվում է Հաղթանակի օր:

Սակայն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմն ավարտվում է միայն 1945 թ. սեպտեմբերի 2-ին, երբ Ճապոնիան, Խորհրդային Միութեան կողմից պարտվելով Հեռավոր Արևելքում, ամերիկյան «Միսուրի» հածանավի վրա ստորագրում է վերջնական կապիտուլյացիան:

Գերմանական Ֆաշիզմի դեմ պատերազմում հայ ժողովուրդը ևս բերել է իր գործուն մասնակցությունն ինչպես Խորհրդային Հայաստանում, այնպես էլ Սփյուռքում:

1941 թ. հուլիսի 5-ին կաթողիկոսական տեղապահ Գեորգ արքեպիսկոպոս Չորեքչյանը (հետագայում՝ Ամենայն հայոց կաթողիկոս) նամակով դիմում է Հայաստանի և Սփյուռքի թեմերին՝ պատվիրելով բոլոր եկեղեցիներում մատուցել հանդիսավոր Պատարագ ու կատարել մաղթանք խորհրդային բանակի հաղթության համար, ինչպես նաև կոչելով և՛ Հայաստանի, և՛ Սփյուռքի հայությունը՝ բոլոր միջոցներով օժանդակել ու օգնել խորհրդային բանակին գերմանական Ֆաշիզմի՝ համաշխարհային այդ չարիքի դեմ պայքարում:

Այդ տարիներին, ինչպես ողջ ԽՍՀՄ տարածքում, նույնպես և Հայաստանում տնտեսությունը վերակառուցվում է պատերազմի պահանջներին համապատասխան: Հայաստանի բնակչության հավաքած 216 մլն ռուբլով կազմվում են «Խորհրդային Հայաստան», «Հայաստանի ֆիզկուլտուրնիկ» օղային էսկադրիլիաները, «Հայաստանի կոմերիտական», «Հայաստանի կոլտնտեսական» տանկային շարասյուները, Հայաստանն ընդունում է օկուպացված շրջաններից

էվակուացված ընտանիքներին, որբերին, օժանդակում ազատագրված մարզերի վերականգնմանը և այլն:

Պատերազմի առաջին իսկ օրերից կազմվում են հայկական ազգային 408, 409, 89, 390, 76 և 261-րդ ղեկիզիաները: Խորհրդային բանակում կռվում էր շուրջ 450000 հայ մարտիկ, որոնցից 150000-ը պատերազմի դաշտից տուն չի վերադառնում: Հայկական ազգային ղեկիզիաներից 390-րդը լիովին ոչնչանում է 1942 թ. Ղրիմի Կերչ թերակղզու համար մղված մարտերում: Ստալինգրադի դաժան մարտերին մասնակցում է նաև հայկական 76-րդ ղեկիզիան, որն այստեղ կրում է մեծ կորուստներ: 408-րդ հայկական ղեկիզիան կռիվներով հասնում է մինչև Դանուբի ափերը, իսկ 409-րդը հաղթական մարտերով հասնում է Ավստրիա, Չեխոսլովակիա՝ Պրագայում ղիմավորելով հաղթանակը: Ամենաերկար մարտական ուղին՝ 3700 կմ, անցնում է 89-րդ հայկական ղեկիզիան: Թաման թերակղզին ազատագրելուց հետո ղեկիզիան ստանում է Թամանյան անունը և այդ անունով 1945 թ. մայիսին, միակը ազգային ղեկիզիաներից, մասնակցում է Բեռլինի մարտերին ու հաղթանակը ղիմավորում Բեռլինում:

Հայ ժողովուրդն այդ պատերազմում տվել է 60-ից ավելի գեներալներ, մարշալներ՝ Միքայել Պարսեղով, Սարգիս Մարտիրոսյան, Հայկ Մարտիրոսյան, Անդրանիկ Ղազարյան, Ասքանազ Կարապետյան, Իվան Վեքիլով, Բազրատ Առուչանյան, Հովհաննես Գալստյան, Քրիստափոր Միքայելյան, Հովհաննես Բաղրամյան, Համազասպ Բաբաջանյան, Արմենակ Խանփերցյան, ծովակալ Իվան Իսակով և այլն: 100 հայորդիներ արժանացել են Սովետական Միության հերոսի կոչման, որոնցից 36-ը՝ հետմահու: Հայ հերոս օդաչու Լազր Չափչախյանն առաջինն է Սովետական Միության հերոսի կոչում ստացել՝ դեռ պատերազմի սկզբում: Սովետական Միության առաջին կրկնակի հերոսը օդաչու Նելսոն Ստեփանյանն է՝ «Բալթիկայի մրրկահավը»: Հերոսի «Ոսկե աստղով» պարգևատրվել են նաև Սերգեյ Օհանյանը,

Զահան Կարախանյանը, Սուրեն Սարգսյանը, Աշոտ Ղազարյանը, Հունան Ավետիսյանը և ուրիշներ:

Օկուպացված տարածքներում տեղացի հայերը, ինչպես նաև փախած հայ ռազմագերիները ներգրավվում են պարտիզանական պայքարի մեջ: Բազմաթիվ հայ ռազմագերիներ ընդգրկվում են Եվրոպայի նվաճված երկրներում կազմակերպված Դիմադրություն շարժման մեջ: Ֆրանսիայում գործում էր հայ ռազմագերիներից կազմված խորհրդային առաջին պարտիզանական ջոկատը, որի հրամանատարներն էին Ալեքսանդր Ղազարյանը, Բարթոլո Պետրոսյանը, Լևոն Տիտանյանը:

Փաշիզմի դեմ պայքարել են նաև հազարավոր սփյուռքահայեր: ԱՄՆ-ի, Ռուսիայի, Ֆրանսիայի, Լատինական Ամերիկայի երկրների, Սիրիայի, Եգիպտոսի, Լիբանանի գաղութներում կազմակերպվում են եկեղեցական, հայրենակցական, մշակութային, երիտասարդական տարբեր միություններ ու կազմակերպություններ, որոնք գործունե կերպով աջակցում են դաշնակիցների պայքարին ընդդեմ Փաշիզմի: Արձագանքելով Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքչյանի կոչին՝ սփյուռքահայերն իրենց միջոցներով կազմում են «Սասունցի Դավիթ» տանկային շարասյունը, որը գեներալ Բաղրամյանի հրամանատարությունից տակ կռվում է Մերձբալթյան առաջին ռազմաճակատում: Մեկ այլ տանկային շարասյուն՝ «Գեներալ Բաղրամյան», կազմավորվում է իրանահայերի հանգանակած միջոցներով: Պատերազմի առաջին իսկ օրերից բազմաթիվ սփյուռքահայեր իրենց երկրների բանակներում կռվում էին Փաշիզմի դեմ: Միայն ԱՄՆ-ի ռազմական ուժերում կռվում էր շուրջ 18000 հայ երիտասարդ, եգիպտահայերը կռվում էին անգլիական, Սիրիայի և Լիբանանի հայերը՝ Ֆրանսիական բանակների շարքերում: Ֆրանսիայում գործող «Ստալինգրադ» ընդհատակյա դիվերսիոն ջոկատի հրամանատարն էր Միսաք Մանուչյանը, ով իր 22 ընկերների հետ 1943 թ. ձերբակալվում է և 1944 թ. մահապատժի ենթարկվում:

Միլիոնավոր մարդկանց կյանքի ծանր գնով ձեռք բերվեց հաղթանակը, և հայերը, խորհրդային պետության մյուս ժողովուրդների հետ, վճռական ներդրում են ունեցել մեծ հաղթանակի նվաճման գործում: Ըստ այդմ՝ մայիսի 9-ին տոնվող Հաղթանակի և խաղաղության տոնը հայ ժողովրդի համար կարևորվում է գերմանական Ֆաշիզմի դեմ պատերազմում նրա տված զոհերով ու կրած տառապանքներով:

Շուշիի ազատագրման օր

Մայիսի 9-ը մեր օրերում նշանավորվում է հայկական զենքի նոր հաղթանակով, որը նոր իմաստ ու փայլ է հաղորդում խաղաղության տոնահանդես դարձած այդ հրաշալի օրվան:

1992–1993 թթ. նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության համար նոր դժվարությունների ու ծանր փորձությունների տարիներ էին: Արցախում պատերազմը գնալով ավելի լայն ծավալներ ու դաժան բնույթ էր ընդունում: Ադրբեջանական զինված կազմավորումները շրջափակել էին Արցախը և Հայաստանի սահմանները: Ադրբեջանը, օգտվելով թուրքիայի բացահայտ աջակցությունից, որը շրջափակել էր Հայաստանի սահմանները և մեծ քանակությամբ զենք ու զինամթերք էր ուղարկում Ադրբեջան, ռազմական հենակետերից և օդուժի միջոցով մշտապես հրետակոծում ու ռմբակոծում էր Արցախի բնակավայրերը: Հատկապես ծանր դրուժյան մեջ էր մայրաքաղաք Ստեփանակերտը, որը խոջալուից, Աղդամից ու Շուշիից անընդմեջ հրթիռահրետակոծվում էր: Մեծ էին ավերածությունները, մարդկային զոհերը: Քաղաքը զրկվել էր ջրից, բնակիչները ստիպված էին ապաստանել գետնանկուղներում: Խաղաղ բնակչության անվտանգության ապահովման նպատակով 1992 թ. ձմռանից ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերը ձեռնամուխ են լինում հակառակորդի կրակակետերը ոչնչացնելուն: Փետրվարի վերջերին

հայ ազատամարտիկների կողմից ոչնչացվում է խոչընդոտում տեղակայված ադրբեջանական խոշոր ռազմական խմբավորումը:

Հայ ազատագրական պայքարի փայլուն էջերից է Շուշիի ազատագրումը: Շուշին հայոց հնագույն քաղաքներից, հայ մշակույթի ավանդական կենտրոններից է, որը ադրբեջանական իշխանութունների 70-ամյա հայաստանի քաղաքականութան հետևանքով գրեթե ամբողջությամբ հայաթափվել էր: Գտնվելով բարձունքի վրա՝ անառիկ բերդի նման իշխում է շրջապատի տեղանքի վրա, ինչը ադրբեջանցի զինյալները օգտագործում էին հատկապես Ստեփանակերտը հրթրոսահրետակոծելու նպատակով: Շուրջ երկու տարի Շուշիից ուղիղ նշանառությամբ մահաբեր արկեր էին թափվում Ստեփանակերտի վրա՝ մահ ու ավեր սփռելով քաղաքում: 1992 թ. մայիսի 9-ին Արցախի ազատամարտիկները գնդապետ Արկաղի Տեր-Թադևոսյանի (Գոմանդոս) հրամանատարությամբ հերոսական ջանքերի շնորհիվ ազատագրում են հայոց հինավուրց քաղաք Շուշին՝ վերացնելով Ստեփանակերտին սպառնացող վտանգը: Զարգացնելով ռազմական հաջողությունը՝ ԼՂՀ զինված ուժերը մի քանի օր անց լիովին մաքրում են Լաչինի միջանցքը՝ ճեղքելով գրեթե 5 տարի տևած Արցախի շրջափակումը և այն կապելով Հայաստանի հետ: Սկսվում է Լաչինի մարդասիրական միջանցքով Հայաստանից Արցախ սննդամթերքի, վառելանյութի և այլ անհրաժեշտ ապրանքների առաքումը: 1993 թ. գարնանից մինչև ձմեռ մաքրվում է Մարտակերտը, ոչնչացվում են ռազմական խմբավորումները Քելբաջարում, Աղբամոնում, Ֆիզուլիում, Կուբաթլիում, Ջեբրաիլի և Զանգելանի շրջաններում:

Շուշիի ազատագրումը հայոց համար ոչ միայն ռազմական մեծ հաղթանակ էր, այլ նաև պատմական-ազգային-հոգևոր-մշակութային արժեքների վերադարձ:

Շուշիի հայերին արտաքսելուց հետո քաղաքի Ղազանչեցոց Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցին վերածվել էր զինապահեստի:

Ադրբեջանցիները կոտրել էին զանգակատան հրեշտակների արձանները: Շուշիի ազատագրումից հետո շարունակվում է եկեղեցու վերանորոգումը, որը կասեցվել էր 1988-ին և որն ավարտվում է 1998 թ.: Շուշիի Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցին հանդիսավորապես վերաբացվում և օծվում է 1998 թ. հուլիսի 19-ին՝ Քրիստոսի Պայծառակերպության տոնի օրը:

Այսպիսով, մայիսի 9-ը հայ ժողովրդի համար Հաղթանակի ու խաղաղության կրկնակի՝ տոն է:

Մայիսի 9-ը ողջ աշխարհում նշվում է տոնական միջոցառումների շղթայով, որոնց մասնակցում են միլիոնավոր մարզիկ: Հայաստանում այդ օրն առավոտյան Անհայտ զինվորի և Արցախյան պատերազմում զոհվածների շիրիմներին ծաղկեպսակներ են դնում հոգևոր և պետական բարձրաստիճան ներկայացուցիչներ, մտավորականներ, Հայրենական մեծ պատերազմի վետերաններ, բազմաթիվ մարզիկ, դպրոցականներ և այլն: Այդ օրը Հայաստանի բոլոր մարզերում կազմակերպվում են տոնական միջոցառումներ, հանդիսավոր նիստեր, համերգներ, զբոսայգիներում անցկացվում են խաղեր, պարեր, ամբողջ օրը հնչում է ուրախ երաժշտություն և այլն: Երեկոյան տոնական միջոցառումների շարքը եզրափակում է մեծ հրավառությունը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Պատմության անկանխատեսելի տրամաբանությամբ մայիս ամիսը հայ ժողովրդի համար դարձել է հաղթանակների ամիս: Ավարայրով, Սարդարապատով ու Բաշ-Ապարանով, ազգային անկախ պետականության վերականգնմամբ փառավորված մայիսը նշանավորվեց ֆաշիզմի դեմ տարած հաղթանակով ու Շուշիի ազատագրությամբ:

Հայ ժողովուրդն իր մասնակցությունն է բերել ժողովուրդների պայքարին ֆաշիզմի դեմ, որը թուրք ջարդարարների օրինակով ընդունելի էր համարում մարդկանց համատարած ոչնչացումը ցեղային պատկանելության համար: Պատահական չեն Հիտլերի խոսքերը 1939 թ. օգոստոսին Օբերգալցբուրգում կայացած Լեհաստանի հարցերին նվիրված խորհրդակցություններից մեկում. «Այժմ, մեր ժամանակներում, այլևս ո՞վ է հիշում Թուրքիայում հայերի բնաջնջման

մասին»: Եվ պատահական չէր հայ զինվորի աներկբա կամքը՝ ոչնչացնելու «Ֆաշիզմ» կոչվող երևույթը:

Մայիսի 9-ը բոլորի համար նաև աղոթքի օր է՝ համայն աշխարհի խաղաղության և ժողովուրդների իսկական եղբայրության համար, որպեսզի աշխարհում մշտապես «ողորմությունն ու ճշմարտությունը պատահեն, արդարությունն ու խաղաղությունը համբուրվեն» (տե՛ս Սաղմ. 27, 14):

Համբարձման տոն

Համբարձման տոնը Հարուցյալ Հիսուսի՝ մարմնով երկինք բարձրանալու և Հոր աջ կողմում նստելու հիշատակն է: «Համբարձում» նշանակում է բարձրացում:

Նոր Կտակարանի վկայությունք (Մարկ., ԺԶ, 19-20, Ղուկ., ԻԴ, 50-53, Գործք, Ա, 9-11)՝ Հիսուսն Իր Հարուցյունից հետո 40 օր բազմիցս հայտնվում է Իր հետևողներին՝ Մարիամ Մագժաղենացուն, յուզաբեր կանանց, Պետրոսին, Էմմավուսի ճամփորդներին, առաքյալներին՝ Վերնատանը և Գալիլիայի Տիբերիական ծովափի եզերքին՝ վերահաստատելով նրանց իրենց առաքելական կոչման և հավատի մեջ. «Գնացե՛ք, աշակերտ դարձրե՛ք բոլոր ազգերին...»: Այս հանդիպումների ժամանակ Նա քաջալերում, մխիթարում և հուսադրում է նրանց, խոսում երկինքի արքայություն, առաքյալների կոչման մասին: Հորդորում է առաքյալներին՝ չտրտմել, չերկնչել, այլ համբերությունք, հույսով ու արիությունք դիմակայել Ավետարանի քարոզության ընթացքում նրանց սպասվելիք փորձություններին: Քրիստոսը՝ Աստծու Որդին, չունեի ուտելու կամ խմելու կարիք, սակայն երբ հայտնվում է առաքյալներին և ուտում ու խմում նրանց հետ՝ Իրեն տեսողների հոգիներից վերջնականապես վանում է կասկածն ու երկյուղը՝ հաստատելով Իր իրական հարուցյունն այն նույն մարմնով, որով խաչվել էր և գերեզման դրվել, ինչպես նաև հուսադրելով բոլոր մարդկանց՝ գալիք հարուցյան ու հավերժական կյանքի իրողությունք: Վերջին անգամ Քրիստոսը հայտնվում է Ձիթենյաց լեռան վրա, որտեղ օրհնում է բոլորին «...և մինչ Նա օրհն-

նում էր, բաժանվեց նրանցից և դեպի երկինք էր վերանում»։ Աշակերտների հայացքներից Նրան ծածկում է լուսեղեն ամպը, և նույն պահին լուսազգեստ հրեշտակները, երևալով երկնքում, ազդարարում են. «Ո՛վ գալիլիացիներ, ինչո՞ւ եք կանգնած նայում երկնքին, այն Հիսուսը, որ ձեր միջից երկինք վերացավ, պիտի գա նույն ձևով, ինչպես տեսաք Նրա՝ երկինք գնալը»։ Եվ Հայր Աստված, ընդունելով իր սիրելի Որդուն, «նստեցրեց իր աջ կողմում, երկնքի մեջ» (Եփես., Ա, 20)։

Քրիստոսի Համբարձումը բոլոր տերունական տոների և տնօրինական խորհուրդների ամբողջացումն է՝ սկսած Տիրոջ Ս. Ծնունդից մինչև Ս. Հարություն։ Առնելով մարդկային մեր բնությունը՝ Քրիստոսն իր գալուստով մաքրեց ու օրհնեց անեծքով դատապարտված արարածներին, շրջելով երկրի վրա, մկրտվելով ջրում և թաղվելով գերեզմանում՝ մաքրեց հողն ու ջուրը, իսկ հարությունից հետո՝ օդն ու կրակը։ Նա մարդկային բնությունը միավորեց Աստծու Խոսքին։ Իր՝ երկինք Համբարձումով մարդկային անպատիվ բնությունը բարձրացրեց վեր՝ արժանացնելով անզուգական պատվի ու փառքի։ Եվ ցույց տվեց դեպի երկինք մարդուն խոստացված ճանապարհը. «Եթե ես գնամ, ձեզ համար տեղ կպատրաստեմ, դարձյալ կգամ և ձեզ կվերցնեմ Ինձ մոտ, որպեսզի ուր ես եմ, այնտեղ նաև դուք լինեք» (Հովհ., ԺԴ, 3)։ Քրիստոսը համբարձվեց, որպեսզի Սուրբ Հոգին առաքի. «Եթե ես չգնամ, Մխիթարիչը ձեզ մոտ չի գա. իսկ եթե գնամ, Նրան կուղարկեմ ձեզ մոտ» (Հովհ., ԺԶ, 7), իսկ երբ «...Սուրբ Հոգին իջնի ձեզ վրա, գորություն կստանաք և Ինձ վկաներ կլինեք Երուսաղեմում, ամբողջ Հրեաստանում ու Սամարիայում և մինչև երկրի ծայրերը» (Գործք., Ա, 7-8)։ Փրկիչը մարմնով բաժանվեց մարդկանցից, սակայն մշտապես նրանց հետ է Հոգու միջոցով, ուստի Փրկչի Համբարձումը Հոգեգալուստի նախապատրաստումն էր նաև, որի արդյունքում առաքյալների երկրեերկիր քարոզությամբ Ավետարանը քարոզվեց բոլոր մյուս ժողովուրդներին։

Քրիստոսը «...երկինք վերացավ և նստեց Հոր աջ կողմը» (Մարկ., ԺԶ, 19): Ավետարանի այս նախադասությունը չպետք է տառացի հասկանալ: Հոգի է Աստված, և Նրա համար չկան աջ կամ ձախ կողմեր: Քրիստոսի՝ Հոր աջ կողմում նստելու պատկերով ցույց է տրվում Նրա աստվածային փառքը, այսինքն՝ Քրիստոսն աթոռակից է Հորը և Սուրբ Հոգուն, նաև փառքով հավասար է Հոր Աստվածությանը, թագավորում է, ինչպես Հայրը և ունի դատաստանի զորություն: Հայաստանյայց եկեղեցին Համբարձման տոնը նշում է Ս. Հարության տոնից 40 օր հետո՝ հինգշաբթի օրը:

Համբարձման տոնի ժողովրդական սովորույթներից է վիճակ գցելը: Այդ օրը երիտասարդ աղջիկները, ծաղկեփնջեր կազմելով ու երգելով, ուրախ զբոսանքի են դուրս գալիս և վիճակ գցում՝ երջանիկ ապագայի ակնկալիքով: Վիճակ գցելու առիթով երգվում են ժողովրդական երգեր, որոնց «Ջան գյուլում, ջան, ջան» տողը պարբերաբար կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո: Այստեղից էլ՝ Համբարձման տոնը ժողովրդի շրջանում ստացել է նաև «Ջան գյուլում» անունը: Իսկ վիճակ գցելու սովորույթը առաքյալների՝ Քրիստոսի Համբարձումից հետո Երուսաղեմ վերադառնալու և Վերնատանը վիճակ գցելու հիշատակությունն է, երբ տիրադավ Հուդա Իսկարիովտացու փոխարեն 12-րդ առաքյալ է ընտրվում Մատթիան:

Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին Քրիստոսի Համբարձման տոնի օրը հիշատակում է նաև 1441 թ. Հայոց Կաթողիկոսական Աթոռը Սսից տեղափոխելու և Ս. Էջմիածնում վերահաստատելու պատմական դեպքը (տե՛ս Կաթողիկե Ս. Էջմիածնի տոն):

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Քրիստոսի Համբարձումը Նրա երկրային առաքելության ավարտն է, սակայն շարունակությունն է աշխարհում Նրա ամոքիչ ու հուսատու ներկայության. «Եվ ահա ես ձեզ հետ եմ բոլոր օրերում, մինչև աշխարհի վախճանը» (Մատթ., ԻԸ, 20): Եթե Տերունական մյուս տոները հիշատա-

կություններն են Քրիստոսի մարդկային կյանքի դեպքերի, ապա Համբարձման տոնը հայտնապես Նրա Աստվածությունն է մատնանշում ու շեշտում: Համբարձումից հետո Հիսուսն այլևս դադարում է ժամանակի մեջ պատմական անձ լինելուց և շարունակում է մշտակա, իրական ու զգալի Իր ներկայությունը յուրաքանչյուր քրիստոնյայի և Իր Եկեղեցու կյանքում: «Մի՛ վախեցիր, հոտ փոքրիկ, որովհետև ձեր Հայրը հաճել է տալ ձեզ արքայությունը» (Մատթ., ԺԲ, 32):

Հանրապետության տոն

Սարգարապատի, Ղարաքիլիսայի, Բաշ-Ապարանի մայիսյան հերոսամարտերը

Մայիսի 28-ին Հայաստանի Հանրապետությունում նշվում է Հանրապետության տոնը: Այդ օրը տոնվում է այն պանծալի օրերի հիշատակը, երբ ծանրագույն պայմաններում հայությունը իր մեջ ուժ գտավ վերականգնելու անկախությունը և հռչակելու Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը: Այդ ուրախալի իրադարձությունը նախորդել էին Սարգարապատի, Բաշ-Ապարանի, Ղարաքիլիսայի հերոսամարտերը:

1918 թ. մայիսի 21-ին Երզնկայից Վան ձգվող ռազմաճակատի մեծ հատվածով առաջացող թուրքական գերակշիռ բանակի առաջապահ ուժերը, ներխուժելով Արարատյան դաշտավայր, գրավում են Սարգարապատ գյուղն ու կայարանը և Ղամշլու (Եղեգնուտ) կիսակայարանը՝ սպառնալով Երևանին: Թուրքական մեծաթիվ և լավ զինված զորախմբերի դիմաց կանգնած էր սակավամարդ, էրզրուներից մինչև Արաքս նահանջած Հայկական կորպուսը: Հայ ժողովրդի համար կրկին ծանրանում է լինել-չլինելու խնդիրը: Դրությունը օրհասական էր, այնքան, որ գեներալ Սիլիկյանը, Երևանի ազգային խորհրդի նախագահ Արամ Մանուկյանը և Երևանի պարետ Արշ. Շահխաթունին դիմում են Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գեորգ Ե Սուրենյանցին՝ առաջարկելով հեռանալ Բյուրականի ամառանոց: Սակայն վերջինս ոչ միայն հրաժարվում, այլև կոչ է անում հուսալքված զինվո-

րականությանն ու ժողովրդին նոր Ավարայրի և սեփական սրբությունները, արժեքներն ու արժանապատվությունը պաշտպանելու: Նրա կարգադրությամբ տազնապալի կանչով բարձր հնչում են Ս. Էջմիածնի բոլոր եկեղեցիների գանգերը, որոնք չեն լուռ մինչև Սարգարապատի ճակատամարտի հաղթական ավարտը: Դրանց կանչով Մայր տաճարի մոտ են հավաքվում քաղաքի բնակիչները, ջարդերից մազապուրծ և այստեղ փրկություն գտած կիսասոված ու տանջահար հարյուրավոր գաղթականներ, շրջակա գյուղերի բնակիչները: Վեհափառ հայրապետը Ս. Էջմիածնի հոգևոր դասի հետ Պատարագ է մատուցում, այնուհետև խրոխտ խոսքով դիմում է ժողովրդին՝ ասելով, որ եթե «հայոց գինվորությունն ու ինքը՝ հայ ժողովուրդը, չեն կարողանա թշնամու առաջխաղացումը կասեցնել, եթե ի զորու չեն լինի փրկելու մեր սրբությունները, ապա թող ես նահատակվեմ հենց այստեղ, շեմի վրա Մայր Աթոռի...»: Վեհափառ հայրապետը օրհնում ու ռազմաճակատ է ուղարկում Զավեն Բաբայան և Գարեգին Հովսեփյան եպիսկոպոսներին (Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի տեսուչ, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության ապագա աթոռակալ), Թադևոս վարդապետին Մշո Սուրբ Առաքելոց վանքից, Եզնիկ և Դանիել վարդապետներին Աղթամարի ուխտից, Հովհաննես քահանա Տեր-Մկրտչյանին Գրամբա գյուղից, Զաքար քահանային Կոտայքի Դազա գյուղից, շուրջ 500 հոգևորականների, ովքեր շրջում են ճակատի տարբեր հատվածներում, հանդիպում գինվորների և սպանների, աշխարհազոր մտած քաղաքացիների ու գյուղացիների հետ՝ օրհնելով ու ոգևորելով նրանց և իրենք իսկ ընթանալով նրանց առջևից: Մայիսը ևս մեկ անգամ հայ ժողովրդի համար դառնում է մահվան ու կյանքի սահմանագիծ: Նահանջի տեղ այլևս չկար. հետևում հայոց հավատի կենտրոն Ս. Էջմիածինը և Արևելյան Հայաստանի սիրտը՝ Երևանն էին:

Մայիսի 22-ին Դանիելյեկ Փիրումյանի հրամանատարությամբ Սարգարապատի խմբավորումը հարձակվում է

մեկ օր առաջ թուրքերի կողմից գրավված Սարգարապատ կայարանի վրա և հետ վերցնում այն՝ ստիպելով թուրքական զորքերին խուճապահար փախչել դեպի Արաքս կայարան: Մահապարտների 5-րդ գնդի կազմում Ջավեն և Գարեգին սրբազանների գլխավորությամբ ճակատամարտին մասնակցում և սխրանքի օրինակներ է ցույց տալիս հոգևորականների գունդը: Հայերի շրջանում ուժեղանում է ոգևորությունը: Հասան Փաշայանի «Խզնաուզի ջոկատը» մայիսի 27-ի լուսաբացին, անցնելով Խզնաուզ (այժմ՝ Արագած) գյուղով և Կարմարաթար-Շամիրամ ձորով, Արաքս կայարանի հյուսիսային կողմից, փաստորեն՝ թուրքերի թիկունքից, գրոհում է վերջիններիս դիրքերը: Միաժամանակ հայկական ռազմական ուժերը հարձակման են անցնում նաև ճակատային գծում: Բաշ-Ապարանի ուղղությամբ հարձակումը սկսած Դրոյի զորաջոկատը, հետ քշելով թշնամուն, հասնում է Ապարանի մատույցները՝ Ալի-Քուչակ: Համառ մարտերից հետո մայիսի 29-ի երեկոյան թուրքական ուժերը գլխովին ջախջախվում և հետ են շարվում: Համառ ու նպատակասլաց գրոհների արդյունքում 8-օրյա մարտերը (մայիսի 22–29) ավարտվում են թուրքերի պարտությունով և նրանց նահանջով մինչև Ալեքսանդրապոլ (Գյումրի):

Սարգարապատի, Բաշ-Ապարանի և Խզնաուզի ջոկատների մեծ հաջողությունը ոգևորում է Ղարաքիլիսայի (Վանաձոր) և Դիլիջանի հայկական զորամասերին: Մայիսի 24-ին Դիլիջանի կողմից հայկական զորքերն ու աշխարհագրային ջոկատները շարժվում են դեպի Ղարաքիլիսա: Սկսվում է Ղարաքիլիսայի հերոսական ճակատամարտը, որը տևում է մինչև մայիսի 28-ը: Թշնամու գերակշռող ուժերի դեմ կռվող հայերի հերոսությունը ապշեցնում է անգամ թուրքերին: Դա խոստովանում է նաև թուրքական բանակի հրամանատար Վեհիբ փաշան, ով հայտարարում է, որ Ղարաքիլիսայում «հայերը ցույց տվեցին, որ նրանք կարող են լինել աշխարհի լավագույն զինվորները: Դա հազվագյուտ մարտ էր այս պատերազմում»:

Հայ ժողովրդի մաքառման հերոսական օրերին փլուզվում է Անդրկովկասյան Դաշնային Հանրապետությունը. մայիսի 26-ին և 27-ին վրացական ու ադրբեջանական ազգային խորհուրդները հայտարարում են Վրաստանի և Ադրբեջանի անկախ Հանրապետությունների ստեղծումը: Մայիսի 28-ին Թիֆլիսում նման հայտարարություն է անում նաև հայոց Ազգային խորհուրդը՝ նշելով, որ Անդրկովկասի քաղաքական ամբողջության լուծարումով և Վրաստանի ու Ադրբեջանի անկախ պետությունների հռչակումով ստեղծված նոր իրադրություն պայմաններում Ազգային խորհուրդն իրեն հայտարարում է բոլոր հայկական գավառների գերագույն և միակ իշխանություն՝ ժամանակավորապես ստանձնելով կառավարության բոլոր գործառույթները: Հայտարարությունը ստորագրում են Ազգային խորհրդի նախագահ Ավետիս Ահարոնյանը, վարչապետ Ալեքսանդր Խատիսյանը և արտգործնախարար Հովհաննես Քաջազնունին:

Հայաստանի անկախ Հանրապետությունը շուտով ընդունում է իր զինանշանը, դրոշը և հիմնը: Հայաստանի առաջին Հանրապետությունն իր գոյություն (1918–1920 թթ.) կարճատևության պատճառով չի հասցնում ընդունել Սահմանադրություն: Որպես դրոշ ընդունվում է եռագույնը. կարմիրը՝ արյան, կապույտը՝ խաղաղ երկնքի և նարնջագույնը՝ ստեղծագործ աշխատանքի խորհրդանիշ: 1920 թ. ընդունվում է ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանի և նկարիչ Հակոբ Կոջոյանի հեղինակած պետական զինանշանը՝ Արարատի Փոնի վրա առյուծ և արծիվ, վահանի վրա հայոց չորս թագավորությունների՝ Արտաշեսյան, Արշակունյաց, Բագրատունյաց և Ռուբինյան զինանշանները, ներքևում՝ սուր, գրիչ, շղթա և հասկեր: Որպես օրհներգ ընդունվում է Միքայել Նալբանդյանի խոսքերով և Բարսեղ Կանաչյանի երաժշտությամբ «Մեր Հայրենիք» երգը: Հայաստանի Հանրապետությունը սահմանում է երկու շքա-

նշան՝ «Հայրենիքին ծառայություն համար» և «Վարդան գորավար»:

Մայիսի 28-ը՝ որպես Հանրապետության օր, տոնում է ողջ հայ ժողովուրդը և՛ Հայաստանում, և՛ Արցախում, և՛ Սփյուռքում: Այդ օրը իրականացավ հինգ հարյուր տարուց ավելի պետականությունը կորցրած ժողովրդի ամենանվիրական երազանքը, որի համար բազում հերոսական սերունդներ համառ պայքար էին մղել, և որն իրականություն դարձավ վիթխարի զոհերի, մեծ կորուստների, արյան ու զրկանքների շնորհիվ: Հայկական պետականության վերականգնումը հայ ժողովրդի պատմության մեջ բեկումնային իրադարձություն էր և նրա մեծագույն հաղթանակը:

Վազգեն Ա Ամենայն հայոց հայրապետը 1989 թ. հունիսի 14-ի կոնդակով հրահանգում է Հայաստանի և Սփյուռքի բոլոր հայ եկեղեցիներում մայիսի 28-ին գոհաբանական մաղթանքներ կատարել:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության տոնի օրը Հայաստանի ողջ տարածքը ծայրից ծայր ծփում է տոնական միջոցառումների ալիքից, որն անմասնակից չի թողնում ոչ մի հայ մարդու: Ողջ օրը հանրապետության մարզերում և մայրաքաղաքում հնչում է երաժշտությունը, կազմակերպվում են համերգներ, զբոսայգիներում անցակցվում են խաղեր և այլն: Այդ օրը պետական պարգևներով, նվերներով, մեդալներով ու շքանշաններով պարգևատրվում են իրենց ծառայության մեջ աչքի ընկած բազմաթիվ զինվորականներ, մտավորականներ, գիտնականներ և այլն: Երեկոյան կատարվում է մեծ հրավառություն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Սարդարապատի ճակատամարտը հայ ազատագրական պայքարի հերոսական էջերից է, որն իր նշանակությամբ միայն Ավարայրի հետ է համեմատվել: 1960-ական թվականների ազգային զարթոնքի վերելքի պայմաններում և համազգային պայքարի արդյունքում 1968 թ. կառուցվում է Սարդարապատի հերոսներին նվիրված հու-

շարձան-համալիրը, որի զանգերը հիշեցումն են Սարդարապատի հերոսամարտի օրերին հայ եկեղեցիների զանգերի դողանջի, որը չլռեց մինչև մայիսյան մարտերի ավարտը: Վազգեն Առաջին Ամենայն հայոց կաթողիկոսը 1972 թ. սեպտեմբերի 3-ի կոնդակով հրահանգում է 1973 թվականից սկսած՝ ամեն տարի մայիսի 22-ին հոգեհանգստյան հանդիսավոր պաշտոններ կատարել Հայաստանյայց բոլոր եկեղեցիներում: Կոնդակում Վեհափառ հայրապետը գրում է. «Հայ ազգի հերոսական մարտնչումների դրոշի վրա գրված եղավ միշտ Ավարայրի նշանաբանը՝ «Վասն հավատոյ, վասն հայրենեաց»: Այսպես է, որ հաճախ մարմնապես նվաճվելով հանդերձ, ներքուստ մա մնաց միշտ ազատ, միշտ անպարտելի իր հոգևոր-մշակութային առաքելության ճանապարհի վրա և ի հեճուկս եկող ու անցնող մրրիկների, շարունակեց մնալ ոգեկան անկորնչելի արժեքներ ստեղծող ուժ: Հայ ժողովուրդն իր ողջ պատմությամբ մնաց հավատարիմ ազատատենչ Հայկին և քրիստոսասեր Վարդանին: Այսօր հայ ժողովուրդը, ամուր կանգնած Սարդարապատի հաղթանակի վեմի վրա... կերտում է իր ապագան, առավել ինքնավստահ, առավել խանդավառ, շարունակելով իր պատմական առաքելությունը իբրև մշակույթ ստեղծող ազգություն... Նոր պայմանների մեջ, նոր ներշնչումներով, նոր խոյանքներով նույն հայ ժողովուրդն է, որ շարունակում է իր առաքելությունը՝ հավետ հավատարիմ իր նախնյաց կոչումին, որ Հայկն ու Վարդանը դարբնեցին» («Էջմիածին», 1972):

Սարդարապատը, Բաշ-Ապարանն ու Ղարաքիլիսան հայ ժողովրդի աննկուն կամքի, իր անկախության համար մինչև վերջ, միասնական, ազգովի պայքարելու պատրաստակամության և վճռականության վկաներն են: Մայիսյան այս հերոսամարտերի շնորհիվ Արևելյան Հայաստանը փրկվում է ոչնչացումից: Հայերի հերոսական ոգին, համաժողովրդական սիրանքը, հաղթանակը թուրքական բանակի դեմ ապացուցում են, որ հայ ժողովուրդը հաստատական է ապրելու և իր դարավոր արժեքները պահպանելու: Ազգային սիրո, համախմբման և հերոսական պայքարի այս հանգրվանից սկիզբ է առնում հայոց առաջին անկախ հանրապետությունը:

Ամեն տարի այս օրը սերունդների համար ուխտի նորոգման օր է՝ սուրբ պահելու հայրերի նվիրական հիշատակն ու մնալու հավատարիմ նրանց լույս հավատին, հերոսական ոգուն, հայոց ազգը մեկտեղված և հայոց երկիրը փրկված տեսնելու նրանց երազին:

Այս օրը նաև աղոթքի օր է բոլոր հայերի համար, որտեղ էլ նրանք գտնվեն՝ մեր ժողովրդի խաղաղ զարգացման ու բարօրության, մեր նորակերտ հայրենի երկրի անսասանության ու շինության համար, զարթոնքի շնչով ու հույսով ապրող Մայր Հայաստանի համար:

Հոգեգալուստ

Հոգեգալուստյան տոնը խորհրդանշում է Քրիստոսի Հարուժյունից հիսուն օր հետո՝ օրվա երրորդ ժամին (առավոտյան ժամը 9-ին), Սուրբ Հոգու էջքը Քրիստոսի առաքյալների վրա, երբ նրանք գտնվում էին Վերնատանը: Այս հրաշալի եղելուծյունը ներկայացնում է Նոր Կտակարանի «Գործք Առաքելոց» գիրքը. «Երբ Պենտեկոստեի օրերը լրացան, բոլորը միասիրտ միատեղ էին: Եվ հանկարծ երկնքից հնչեց մի ձայն՝ սաստիկ հողմից եկած ձայնի նման. և լցրեց ամբողջ այն տունը, ուր նստած էին: Եվ նրանց երևացին բաժանված լեզուներ, նման բոցեղեն լեզուների, որոնք և նստեցին նրանցից յուրաքանչյուրի վրա: Եվ բոլորը լցվեցին Սուրբ Հոգով՝ ու սկսեցին խոսել ուրիշ լեզուներով, ինչպես որ Սուրբ Հոգին նրանց խոսել էր տալիս» (Գործք, Բ, 1-4): Վերնատան առջև հավաքված տարազգի բազմուծյունը զարմացած լսում է առաքյալների՝ տարբեր լեզուներով քարոզը, որը պատճառ է դառնում շատերի դարձի. «Մենք՝ պարթևներ, մարեր, իլամացիներ և նրանք, որ բնակվում են Միջագետքում, Հրեաստանում և Գամիրքում, Պոնտոսում և Ասիայում, Փոյուգիայում և Պամփյուլիայում, Եգիպտոսում և Կյուրենիայի հարևան Լիբեայի շրջաններում, և Հռոմից եկածներ՝ թե՛ հրեաներ և թե՛ հրեուծյան դարձածներ, կրետացիներ ու արաբներ, լսում ենք, որ նրանք խոսում են մեր լեզուներով Աստուծո մեծագործուծյունների մասին» (Գործք, Բ, 9-11): 3-րդ դարի աստվածաբան Տերտուղիանոսը և Եկեղեցու հայրերից Օգոստինոսը (5-րդ դ.) նշված հատվածի «Հրեաստանում» բառի փոխարեն ընթերցել են «Հայաստանում»: Համաձայնելով այս ուղղման հետ՝ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը բացատրում է, որ քանի որ Գործք Առաքելոցում երկրները հիշվում են աշխարհագրական հերթականուծյամբ, ապա Միջագետքի, Գամիրքի և Պոնտոսի հաջորդական շարքում ավելի ճիշտ է ընդունել Հայաստանը:

տանը, ինչպես նաև՝ հրեերենը հրեաների համար երբեք չէր կարող նկատվել օտար լեզու, հետևաբար և առաքյալների՝ հրեերեն խոսելը չէր կարող զարմանք պատճառել Վերնատան մոտ հավաքված տարազգի բազմությանը: Ուստի, կարող ենք ընդունել, որ Հոգեգալստյան շնորհաբեր օրը Վերնատան մոտ հավաքված բազմազգ հեթանոսների մեջ ներկան են եղել և առաքյալների շուրթերից մայրենի լեզուն լսել նաև հայեր¹: Սուրբ Հոգու սքանչելի էջքը Քրիստոսի աշակերտների վրա կատարվում է հրեական Պենտեկոստի օրը, երբ աշակերտները Վերնատանը հավաքվել և աղոթում էին՝ սպասելով Հիսուսի խոստումի իրականացմանը. «Դուք այս օրերից ոչ շատ հետո պիտի մկրտվեք Սուրբ Հոգով» (Գործք, Ա, 5): Պետրոս առաքյալը Սուրբ Հոգու զորությամբ քարոզում է հավաքված բազմությանը, և 3000 մարդ մկրտվում ու միանում է Քրիստոսի նորահաստատ Եկեղեցուն:

Պենտեկոստեն հրեաների գլխավոր տոներից մեկն էր: Տոնը նշվում էր տարվա առաջին բերքը հավաքելու և Աստծուն ընծայելու խորհրդով: Հետագայում այն նորովի իմաստավորվեց որպես օրենքի տվչության օր, որովհետև Պենտեկոստի օրը Մովսեսը Սինա լեռան վրա ստացավ աստվածադիր օրենքների քարե տախտակները: «Պենտեկոստե» հունարեն նշանակում է հիսուներորդ: Քրիստոնեություն սկզբնական ժամանակաշրջանում Հոգեգալուստը անվանվում էր նաև Պենտեկոստե, որովհետև Սուրբ Հոգու էջքը առաքյալների վրա կատարվեց Քրիստոսի Հարությունից հիսուն օր հետո և համընկավ Պենտեկոստի օրվա հետ: Սակայն քրիստոնեությունում Պենտեկոստեն իմաստավորվեց նոր բովանդակությամբ ու խորհրդով: Բերք քաղելու (Ելք, ԻԳ, 16), շաբաթների (Բ Օրենք, ԺԶ, 9), երախայրիքների (Թվեր, ԻԸ, 26) և օրենքների տվչության (Ելք, ԼԱ, 18) օրը Հոգեգալուստով բացահայտեց իր իսկական իմաստը՝ Քրիստոսով է փրկությունը, որն աշխարհ է եկել, և «եթե մեկը ջրից ու Հոգուց չձնվի, չի կարող Աստծու արքայություն մտնել»

¹ Մաղաքիա արքեպս. Օրմանյան, Ազգապատում, 1912, հ. Ա, էջ 22:

(Հովհ., Գ, 5): «Ինձ է տրված ամեն իշխանություն երկնքում և երկրի վրա. ինչպես Հայրը Ինձ ուղարկեց, Ես էլ ձեզ եմ ուղարկում: Գնացե՛ք ուրեմն, աշակերտ դարձրե՛ք բոլոր ազգերին, նրանց մկրտեցե՛ք Հոր և Որդու և Սուրբ Հոգու անունով» (Մատթ., ԻԸ, 18-19): Առաքելության կոչելով իր աշակերտներին՝ Քրիստոսը հաստատեց իր Եկեղեցին՝ իբրև իր ներկայությունն այս աշխարհում՝ շարունակելու համար փրկագործական իր առաքելությունը: Ս. Հոգու գալուստը համարվում է Քրիստոսի Եկեղեցու ծննդյան օրը, քանզի առաքյալները Ս. Հոգու շնորհներով ստացան տարբեր լեզուներով խոսելու կարողությունը, որպեսզի քարոզեին: Նրանք աշխարհի ծագերում ավետարանեցին նոր օրենքը, որի էությունը Աստծու սերն է մարդկանց հանդեպ՝ Քրիստոսը, ով պահանջում է մարդկանցից սեր ունենալ միմյանց հանդեպ, քանզի «Լրումն օրինացն սեր է» (Հռոմ., ԺԳ, 10): Ս. Հոգու էջքով աշակերտների վրա և 3000 նորադարձների մկրտությանը, այսինքն՝ Եկեղեցու առաջին պտուղներով, սկսվեց քրիստոնեական նորահաստատ Եկեղեցու փրկագործ առաքելությունը: Քրիստոսի 12 առաքյալներին Ս. Հոգին առաջնորդեց աշխարհի չորս ծայրերը, ինչպես հրեական 12 ցեղերին առաջնորդել էր դեպի Պաղեստին: Եվ փոխարեն Հին Կտակարանում Աստծու՝ վրանում կամ տաճարում բնակության, Ս. Հոգու գալստյամբ Աստված հաստատվեց մարդկանց սրտերում:

Քրիստոսի Հարությունից մինչև Ս. Հոգու՝ առաքյալների վրա էջքի հիսուն օրերը կազմում են յոթ շաբաթ: Յոթ թիվը խորհրդանշում է, որ Ս. Հոգին է Եկեղեցու յոթ խորհուրդները (մկրտություն, դրոշմ, հաղորդություն, ապաշխարություն, վերջին օծում, քահանայության կարգ և պսակ) կատարողը՝ քահանաների միջոցով: Ինչպես նաև խորհրդանշում է արարչագործությունը յոթ օրում, նաև՝ յոթն են մահացու մեղքերը, որոնց դեմ պայքարելու համար Ս. Հոգին տալիս է իր յոթ շնորհները. հպարտության դեմ՝ Աստծու երկյուղը, նախանձի դեմ՝ աստվածպաշտությունը, բար-

կուլթյան դեմ՝ գիտությունը, ծուլության դեմ՝ զորությունը, ազահուլթյան դեմ՝ խրատը, որկրամոլության դեմ՝ իմացությունը կամ հանճարը և պոռնկության դեմ՝ իմաստությունը¹: Վաղ շրջանում Հայ եկեղեցին Հոգեգալստյան տոնը կատարում էր մեկ օր տևողությամբ: 12-րդ դարում Ներսես Շնորհալի կաթողիկոսը, տոնի ծիսակարգը հարստացնելով շարականներով և ընթերցվածներով, Հոգեգալստյան տոնա-կատարությունը հաստատեց յոթ օր:

Հայաստանյայց եկեղեցին Հոգեգալստյան տոնը նշում է Ս. Հարության տոնից հիսուն կամ՝ Համբարձման տոնից տասը օր հետո, այսինքն՝ տոնն ունի 35 օրվա շարժականութուն՝ մայիսի 10-ից հունիսի 13²:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Առաքյալների քարոզությամբ Ս. Հոգու կենսաբեր ու մշտանորոգ զորությունը տարածվեց երկրի բոլոր անկյուններում՝ հովիվներից ու ձկնորսներից առաքյալներ և քարոզիչներ հրաշագործելով, խուլերին լսելու և համրերին խոսելու կարողություն տալով, անմիտներին՝ իմաստուն և մանուկներին՝ զորավոր դարձնելով: Բաբելոնի աշտարակաշինությամբ (Ծմնդ., ԺԱ, 1-9) սկիզբ առած բազմալեզու աստվածամերժ խառնաշփոթությունը Ս. Հոգու գալստյամբ միաձայնվեց ճշմարիտ աստվածաշտությանը:



¹ Տես՝ Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Սուրբ Հոգու գալստյան մասին, Գանձասար, 1995:

² Հոգեգալուստը ոչ մի կապ չունի ներկայիս հոգեգալստական կամ պենտեկոստական աղանդավորական շարժման հետ, որի անդամները, իբրև թե, ձգտում են ներքնապես լուսավորվել ու երկարատև «ինքնախոսություններից» հետո մտահափշտակության մեջ տարբեր լեզուներով խոսել՝ իրենք էլ չիմանալով, թե ինչ, սակայն համարելով, որ դա Սուրբ Հոգու՝ իրենց վրա իջմամբ է կատարվում: Սա մոլորություն է, քանի որ նման գրգռված, խիստ հուզական վիճակներում նրանց մոտ նկատվում է անհասկանալի, անկապ ու անիմաստ հնչյունների արտաբերում (տես՝ Ս. Մայիլյան, Ժամանակակից աղանդները Հայաստանում, Ս. Էջմիածին, 2000):

ՀՈՒՆԻՍ

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության միջազգային օր

Հունիսի 1-ը Երեխաների իրավունքների պաշտպանության միջազգային օրն է:

Երեխաների պաշտպանության հիմնախնդիրն իր ողջ բարդությունով կանգնում է պետությունների առաջ հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, որի ընթացքում համակենտրոնացման ճամբարներում, պաշարված քաղաքներում, էվակուացիայի ճանապարհներին, սովին, հիվանդություններին, ումբակոծումներին զոհ գնացին միլիոնավոր անմեղ ու անպաշտպան երեխաներ:

Պատերազմից հետո Փարիզում Կանանց միջազգային ժողովրդական ֆեդերացիայի առաջին կոնգրեսի մասնակիցները երգվում են. «Մենք հանդիսավոր երգվում ենք՝ պայքարել ստեղծելու մեր երեխաների և ապագա սերունդների երջանիկ ու ներդաշնակ զարգացման համար անհրաժեշտ պայմաններ... անդուլ պայքար մղել ամուր խաղաղություն հաստատելու համար ողջ աշխարհում՝ որպես միակ երաշխիք մեր երեխաների ու ընտանիքների երջանկության»: Ավելի ուշ՝ 1949 թ., Մոսկվայում կայացած ֆեդերացիայի հերթական նստաշրջանում որոշվում է Հունիսի 1-ը հաստատել որպես Երեխաների պաշտպանության միջազգային օր, որն այդ ժամանակվանից նշվում է ամեն տարի: Առաջին անգամ Հունիսի 1-ը նշվել է 1950 թ., աշխարհի 51 երկրներում:

Հետագա տարիներին երեխաների և նրանց իրավունքների պաշտպանությանը նվիրվել են բազմաթիվ քննարկումներ միջազգային տարբեր կազմակերպություններում. 1989 թ. նոյեմբերի 20-ին ՄԱԿ-ի կողմից ընդունվում է «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիան, 1990 թ. սեպտեմբերի 30-ին, Նյու Յորքում՝ «Երեխաների պաշտպանության և

զարգացման գոյատևման ապահովման մասին» համաշխարհային դեկլարացիան և այլն:

Երեխաների պաշտպանության միջազգային օրը համաշխարհային հասարակության համախմբման օրն է՝ պայքարելու հանուն պատերազմի սպառնալիքներից երեխաների պաշտպանության, նրանց առողջության պահպանման, ժողովրդավարական հիմունքներով դաստիարակման և կրթության: Այսօր ողջ աշխարհում բազմաթիվ երեխաներ ենթարկվում են տարբեր վտանգների՝ պատերազմներից բխող տառապանքների, բռնությունների, ռասսայական խտրականությունների և այլն: Նրանք զանազան զրկանքներ են կրում՝ որպես փախստականներ ստիպված լինելով լքել իրենց հայրենի օջախները: Միլիոնավոր երեխաներ տառապում են քաղցից, համաճարակներից, տարբեր հիվանդություններից, որոնք առաջանում են սանիտարական վատ պայմաններից, թերսնուծից և շրջապատող միջավայրի սարսափելի չափերի հասնող աղտոտումից: Ավելի ու ավելի է շատանում սպիրտային խմիչքներից և թմրանյութերից կախվածություն ունեցող երեխաների թիվը: Քիչ էլ ծայրահեղ աղքատության մեջ գտնվող ընտանիքների թիվը, որոնց երեխաները զրկված են բժշկական օգնություն, ինչպես նաև կրթություն ստանալու հնարավորությունից: Այդ պատճառով և միջազգային հասարակայնությունը, ինչպես նաև աշխարհի բոլոր պետությունները համագործակցության և համախմբվածության հիմքի վրա պետք է գործի դնեն իրենց հնարավորություններն ու միջոցները՝ ապահովելու Երկիր մոլորակի երջանիկ ապագան՝ միաժամանակ որպես գործընկեր հրավիրելով հենց իրենց՝ երեխաներին:

Այս ամենով հանդերձ հունիսի 1-ը տոն է բոլոր երեխաների համար: Այն ներկայանում է երեխաների համար կազմակերպվող զբոսանքներով, մշակութային ու սպորտային բազմաթիվ միջոցառումներով, մոլտիպլիկացիոն և գեղարվեստական ֆիլմերի անվճար ցուցադրումներով, կրկեսային, տիկնիկային ու թատերական ներկայացումներով, զվարճա-

լի ատրակցիոններով, խաղերով, ասֆալտի վրա նկարների մրցույթներով և այլն: Ամառվա առաջին օրը բուրում է անուշեղենով, քաղցրեղենով ու պաղպաղակով, փայլում է մանկական ժպտուն դեմքերով և լի է զրնգուն, ուրախ ծիծաղով: Դա այն օրն է, երբ մեծահասակները հնարավորութուն ունեն վերագտնելու դեպի մանկութուն կորցրած ճանապարհը: Հունիսի 1-ը ամենակարևոր հիշեցումն է՝ երեխաների պաշտպանութունը սկսվում և վերջանում է նրանով, որ աշխարհում օտար երեխաներ չկան, նրանք բոլորը մերն են:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Աշխարհի բոլոր անկյուններում երեխաները բոլորից պելի խոցելի են և կախված մեծահասակներից: Միաժամանակ նրանք աշխույժ են, հետաքրքրասեր և հույսերով լի: Նրանց ժամանակը հարկ է, որ լինի խաղաղության, ուրախության, խաղերի, ուսման և ներդաշնակ աճի ու զարգացման ժամանակ: Եվ աշխարհի բոլոր պետությունների, հասարակական, քաղաքական, եկեղեցական, մշակութային ու այլ կազմակերպությունների, ընդհանրապես՝ բոլոր մեծահասակների պարտքն է նրանցից յուրաքանչյուրի համար ապահովել հնարավորինս լավ ապագա: Այդ պատճառով և հունիսի 1-ը ոչ միայն աղմկալից ուրախության, տոնական միջոցառումների և ուրախ խաղերի, այլև միջազգային հասարակայնությանը երեխաների իրավունքների պահպանման և հարգման մասին հիշեցման օրն է՝ որպես մարդասիրական, արդարացի և բարեկեցիկ հասարակության ձևավորման անհրաժեշտ պայման:

Սուրբ Հռիփսիմյան եւ սուրբ Գայանյան կույսեր

Սուրբ Հռիփսիմյանք և սուրբ Գայանյանք 37 նահատակ կույսերի նույն խումբն է, սակայն Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցու Տոնացույցով երկու տոն է հաստատված նրանց հիշատակին, որովհետև նահատակվել են երկու օրվա ընթացքում և միմյանցից անջատ երկու խմբով:

Նրանց նահատակության մասին պատմում են Հայոց պատմիչներից Ագաթանգեղոսը և Մովսես Խորենացին,

նրանց լրացնում են վարքագրական այլ աղբյուրներ, ավանդույթյուններ, ինչպես նաև «Հայսմավուրք»-ները:

Հռոմի Դիոկղետիանոս կայսրը (284–305 թթ.) ցանկանում է մեկ անգամ ևս ամուսնանալ և մարդիկ է ուղարկում կայսրուծյան բոլոր կողմերը՝ գտնելու և իր մոտ բերելու կանանցից գեղեցկագույնին: Խուզարկուները կայսրին են ներկայացնում մի քանի գեղանի կույսերի պատկերներ: Կայսրին առավել դուր է գալիս հրաշագեղ Հռիփսիմեն, ով շուրջ 300 կույսերի հետ աղոթական կյանքով ապրում էր Ս. Պողոսի վանքում: Վանքի մայրապետն էր Գայանեն՝ Հռիփսիմեի դաստիարակը: Հռիփսիմեն սերում էր Կլավդիոս կայսեր սերնդից և պարանոցին կրում էր Քրիստոսի ինչպիսիք տից մի մասունք, որը, սերնդեսերունդ փոխանցվելով, նրան էր անցել Պատրոնիկե կայսրուհուց:

Դիոկղետիանոս կայսրը, տեսնելով չքնաղ կույսի պատկերը, ցանկանում է կնուծյան առնել Հռիփսիմեին: Իմանալով կայսեր այս մտադրուծյան մասին՝ Գայանեն, Հռիփսիմեն և շուրջ 70 կույսեր ու քահանաներ, գիշերով թողնում են Ս. Պողոսի վանքը և հեռանում նախ՝ Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքը, այնուհետև՝ անցնում Երուսաղեմ, ուր մեկ ամիս մնալով՝ շարունակ աղոթում են Աստվածածնի գերեզմանին և նրա օգնուծյունը հայցում: Տիրամայրը տեսիլքով պատվիրում է նրանց գնալ Թադեոս առաքյալի վիճակ՝ Հայաստան: Եղեսիայի վրայով կույսերն անցնում են Վան և հաստատվում Վարագա լեռան վրա: Ճանապարհին կույսերի մի մասը մնում է Եղեսիայում, ոմանք՝ լեռներում կամ քարայրներում: Մանե անունով մի կույս հաստատվում է Բարձր Հայքի Դարանաղյաց գավառի Սեպուհ լեռան քարայրներից մեկում, որը հետագայում իր համար ճգնուծյան վայր է ընտրում Գրիգոր Լուսավորիչը, և որտեղ էլ նա կնքում է իր մահկանացուն:

Վարագա լեռան վրա Հռիփսիմեն մի քարայրում թաքցնում է Քրիստոսի ինչպիսիք մասունքը և իրենց հետ եղող քահանաներից մի քանիսին հանձնում դրա խնամքը:

Իսկ ինքը, Գայանեն և մյուս կույսերը (37 մարդ), ճանապարհը շարունակելով, հաստատվում են այդ ժամանակ Հայաստանի մայրաքաղաք Վաղարշապատի շրջակայքի հնձաններում:

Այս ընթացքում Դիոկղետիանոս կայսրն իր կայսրության բոլոր կողմերը սուրհանդակներ է ուղարկում՝ Հռիփսիմեին գտնելու և վերադարձնելու համար: Տեղեկանալով, որ կույսերը հեռացել են կայսրության սահմաններից՝ սուրհանդակները գալիս են նաև Հայաստան և հայոց թագավոր Տրդատ Գ-ին (298–330 թթ.) հանձնում կայսեր նամակը, որում վերջինս խնդրում է Տրդատից՝ գտնել Հռիփսիմեին և հետ ուղարկել կամ էլ, եթե գեղանի կույսը Տրդատին հաճո երևա, կարող է ինքն ամուսնանալ նրա հետ: Տրդատի խուզարկումները Հռիփսիմեին գտնում են հնձաններում: Սկզբում Տրդատը ոսկեպատ գահավորակներ և սպասավորներ է ուղարկում նրան պալատ տանելու համար, սակայն հանդիպելով Հռիփսիմեի ու մյուս կույսերի դիմադրությանը, սպասավորներն արդեն բռնությամբ են Հռիփսիմեին տանում թագավորական պալատ, որտեղ արգելափակում են սենյակներից մեկում: Հայոց թագավորը, գերվելով Հռիփսիմեի գեղեցկությամբ, ցանկանում է ամուսնանալ նրա հետ: Նա նախ զանազան խոստումներով ու ընծաներով ցանկանում է հրապուրել գեղանի կույսին, սակայն մերժում ստանալով՝ փորձում է բռնությամբ տիրանալ նրան: Հռիփսիմեն համառորեն դիմադրում է մեծամեծ քաջագործություններով ու ահռելի ուժով հայտնի Տրդատ արքային: Վերջինիս հրամանով պալատ են բերում Գայանեին՝ հրամայելով նրան համոզել իր սանուհուն, որպեսզի ենթարկվի թագավորի կամքին: Գայանեն, ընդհակառակը, քաջալերում է Հռիփսիմեին՝ հաստատակամ մնալ և չփոխել երկնային երջանկությունը երկրային ժամանակավոր փառքի ու վայելքի հետ: Այդ խոսքերի համար Գայանեին գանահարում ու քարերով կոտորում են բերանը և իր երկու ընկերուհիների հետ նետում բանտ: Հռիփսիմեն, շարունակելով պաշտպանվել

Թագավորից, վերջին մի մաքառումով հրելով Տրդատին, ճեղքելով ամբոխը՝ դուրս է պրծնում պալատից և հասնում հնձանների իրենց կացարանը: Տրդատը, շարականի խոսքերով՝ «ամաչելով դեռատի կույսից պարտվելու համար» («ի մանուկ ի կուսէն պարտեալ ամաչէր»), խիստ կատաղության մոլուցքով բռնված, դահիճներին ուղարկում է Հռիփսիմեի հետևից, ովքեր և նրան գտնում են քաղաքից հյուսիս մի բարձրադիր վայրում աղոթելիս: Այստեղ և, դաժան ու անմարդկային չարչարանքներից ու կտտանքներից հետո, նահատակվում է չքնաղ կույսը: Դահիճները սրատում են նաև Հռիփսիմեի մարմինը թաղել կամեցող 32 կույսերին, իսկ վերջում նրանց կացարանում սպանում են նաև Մարիանե անունով կույսին, ով հիվանդության պատճառով չէր կարողացել միանալ իր ընկերուհիներին: Հաջորդ օրը, Վաղարշապատի հարավային կողմում գտնվող մի վայրում, դարձյալ դաժան ու սարսափելի կտտանքներով նահատակում են Գայանեին և նրա հետ բանտարկված երկու կույսերին:

Կույսերի մարմինները թագավորի հրամանով մնում են անթաղ, սակայն ոչ մի դազան կամ գիշակեր թռչուն չի մոտենում դրանց, և դրանք չեն ապականվում: Ինն օր հետո վիրապից դուրս եկած Գրիգոր Լուսավորիչը ամփոփում է մարտիրոսուհիների մարմինները վկայարաններում. առաջինը՝ Հռիփսիմեի և 32 կույսերի նահատակության վայրում, երկրորդը՝ Գայանեի ու երկու կույսերի, և երրորդը՝ հնձանում՝ հիվանդ կույսի նահատակության վայրում: Կույսերի գերեզմանները փորելուն և վկայարաններ կառուցելուն մասնակցում է նաև զղջացող ու ապաշխարող Տրդատ թագավորը՝ քարեր բերելով Արարատի բարձունքից: Իրենց զգեստների փեշերով հող էին տեղափոխում նաև հայոց թագուհին ու արքայադուստրը: Հետագայում այս վկայարանների տեղում կառուցվում են տաճարներ: Կույսերի մարմիններն ամփոփող տապանները կնքվում են Լուսավորչի կնիքով: Մեկ դար հետո Սահակ Պարթև կաթողիկոսը (387–439

թթ.), բացելով Հռիփսիմեի՝ ժամանակի ընթացքում անշքացած վկայարանը, նրա տապանին դրված Լուսավորչի կնիքի վրա ավելացնում է նաև իր կնիքը և նորից թաղում, իսկ վկայարանը վերանորոգում է: Երկու դար հետո Կոմիտաս Ա Աղցեցի կաթողիկոսը (615–628 թթ.) 618 թ. նույն տեղում կառուցում է Ս. Հռիփսիմեի հրաշալի տաճարը և դրա գետնահարկ մատուռում զետեղում սրբուհու տապանը՝ Լուսավորչի և Սահակ Պարթևի կնիքների վրա ավելացնելով նաև իրենը: Նրան է պատկանում նաև Հռիփսիմյան և Գայանյան կույսերին նվիրված «Անձինք նուիրեալք սիրոյն Քրիստոսի» շարականը: Եզր Ա Փառածնակերտցի կաթողիկոսը (630–641 թթ.) 7-րդ դարում Ս. Գայանեի մատուռի տեղում կառուցում է նոր հրաշակերտ եկեղեցի: Իսկ Նահապետ Ա Եդեսացի կաթողիկոսի օրոք (1691–1705 թթ.) նոր եկեղեցի է կառուցվում նաև Մարիանե կույսի նահատակության վայրում՝ ստանալով Շողակաթ անունը, քանի որ Լուսավորչի տեսիլքի համաձայն՝ երկնքից իջնող լույսը այստեղից էր տարածվել մյուս վկայարանների վրա ու պալատի դիմաց, ուր իջավ Քրիստոսը:

1978 թ. Ս. Հռիփսիմե եկեղեցու հյուսիս-արևելյան պարսպի մոտ կատարվող նորագիտական աշխատանքների ընթացքում հայտնաբերվում է բազիլիկ ոճի եկեղեցի-մատուռ, որում 1979 թ. կատարված պեղումները վեր են հանում մի շարք գերեզմաններ՝ գլխատված մարմիններով¹: Ամենայն հավանականությամբ դրանք Հռիփսիմեի մարմինը թաղել փորձող և դահիճների կողմից գլխատված 32 կույսերի անուններն են: Գարեգին Ա Վեհափառ հայրապետի տնօրինությամբ ս. կույսերի նշխարների պատշաճ ամփոփման համար 1996 թ. կառուցվել է հատուկ քարաշեն խորան:

Համաձայն Ագաթանգեղոսի՝ Հռիփսիմյան և Գայանյան կույսերը նահատակվել են Գրիգոր Լուսավորչի՝ վիրապից դուրս գալու տարում՝ հոռի ամսվա 26-ին, 27-ին: Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի հաշվարկով այն համընկնում է 300 թ. նոյեմբե-

¹ «Էջմիածին» ամսագիր, 1979, մայիս (թիվ 5):

րի 6-ին, 7-ին, սակայն «Հայսմավուրք»-ները՝ որպես կույսերի նահատակման օրեր, նշում են հոկտեմբերի 5-ը, 6-ը:

Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին Հռիփսիմյան կույսերի հիշատակը տոնում է Հոգեգալստի տոնից մեկ շաբաթ անց՝ երկուշաբթի, իսկ Գայանյան կույսերի հիշատակը՝ երեքշաբթի օրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Ս. Յռիփսիմյան և Գայանյան կույսերի ցահատակությամբ ցախապատրաստվեց հայոց՝ դեպի Աստված մեծ դարձը, ի Քրիստոս համազգային մկրտությունը, որից հետո Քրիստոսի խաչանիշ դրոշը հաղթականորեն պարզվեց հայոց աստվածաշնչյան հողի վրա և իր հովանու տակ առավ այն:

Սուրբ կույսերի բարեխոսությունը Աստծու առաջ մշտակա պահպանն ու հովանավորն է եղել մեր ժողովրդին նրա բազմադետ պատմության ընթացքում:

Ս. Եկեղեցուն նվիրված տոներ

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին իր տոնական տարվա մեջ հաստատել է Քրիստոսի Եկեղեցուն նվիրված տոներ, որոնցից երկուսը կապված են Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարի հետ (Կաթողիկե Սուրբ Էջմիածնի տոն, Շողակաթի տոն), իսկ մնացածները նվիրված են Ընդհանրական եկեղեցուն (Նոր կիրակի, Աշխարհամատրան կիրակի, Հիշատակ հին տապանակի և նոր եկեղեցու):

Շողակաթի տոն

Շողակաթի տոնը հիշատակն է Ս. Էջմիածնի աստվածահաստատ ու լուսավորչաշեն տաճարի նավակատիքի: Այն նշվում է Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը, որովհետև սկզբնապես Մայր տաճա-

րը նվիրված է եղել Աստվածածնին, և նրա օծումն ու սրբագործումը կատարվել է Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի նախօրյակին: «Շողակաթ» նշանակում է հրաշալի լույսի «չողի կաթում», որն իրապես կաթեց, իջավ ու տարածվեց հայոց հողին Գրիգոր Լուսավորչի հայացքի առջև: Տոնը նաև Լուսավորչի տեսիլքի հիշատակութունն է:

Լույսի առաջին շողը սրբին երևացել է հնձաններում, այն տեղում, ուր նահատակված հիվանդ կույսի՝ Մարիանեի գերեզմանն էր: Այնուհետև լույսն առատացել ու տարածվել է կույսերի նահատակության մյուս վայրերի և արքայական պալատի դիմաց այն տեղի վրա, ուր իջավ Փրկիչը: Այդ պատճառով Մայր տաճարը հայտնի դարձավ էջմիածին (Միածնի իջման վայր) անունով, իսկ «Շողակաթ» անունը հետագայում վերագրվեց Մարիանե սրբուհու գերեզմանի վրա կառուցված եկեղեցուն և հայոց մեջ սկսեց օգտագործվել որպես իգական անուն:

Կաթողիկե Սուրբ Էջմիածնի տոն

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի համար առանձնակի նվիրականություն ունի Կաթողիկե¹ Սուրբ Էջմիածնի տոնը՝ որպես հիշատակութուն ազգային կյանքի ամենանշանակալի իրադարձությունների՝ ի Քրիստոս համազգային մկրտության և 301 թ. Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու պատմական իրողությունների: Հիշատակութուններ, որոնց խորհրդով մեկ անգամ ևս զգալի է Աստծու ներկայությունը հայ ժողովրդի կյանքում, Աստծու շնորհը մեր ժողովրդին և Բարձրյալի հանդեպ վերջինիս հավատի կենդանացնող ու փրկարար զորությունը:

¹ Նշանակում է՝ ընդհանրական, տիեզերական: Որոշակի եկեղեցու կամ տաճարի համար գործածվելիս մատնանշում է դրա աթոռանիստ, կենտրոնական կամ գլխավոր լինելը:

Հայ ժողովրդի համար շրջադարձային այդ դեպքերի մասին ականատեսի շուրթերով պատմում է Ագաթանգեղոս պատմիչն իր «Հայոց պատմութիւն» երկում:

Այն վճռորոշ օրերին, երբ Տրդատ Գ Հայոց արքան, 387 թ. գալով Հայաստան, հաջողութեամբ դուրս էր մղում նվաճողներին հայրենի երկրից, նրա հետ Հայաստան է վերադառնում նաև Գրիգոր իշխանը, ով իր հավատի գորութեամբ ու կրած չարչարանքներով դարձավ Հայոց երկրորդ Լուսավորիչը՝ Հայ եկեղեցու հիմնադիրներ Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալներից մոտ 250 տարի հետո:

Ս. Հռիփսիմյանց և Գայանյանց կույսերի հաղթական նահատակութիւնը նախապատրաստում է Գրիգորի՝ վիրապից դուրս գալը և Հայոց աշխարհի՝ աստվածային ճշմարտութեամբ լուսավորութիւնը: Վիրապից դուրս գալուց հետո Քրիստոսի մեծ խոստովանողը 60 օր շարունակ քարոզում և ուսուցանում է մարդկանց՝ աստվածային Սիրով, Հույսով ու Հավատով ամոքելով մեղքից վիրավոր նրանց հոգիներն ու մարմինները: Քարոզութեան վերջին օրը սուրբ Լուսավորչին հայտնվում է Փրկիչը: «Հանկարծակի սաստիկ ձայն եղավ, որոտման բամբլուն... Բացվեց երկնքի հաստատութեան խորանաչեն ծածկը... և իջավ մի այր լույսի կերպարանքով ու կանչեց իմ անունը»¹: Վաղարշապատ քաղաքի վրա լույսի չորս սյուների մեջ՝ մեկն ավելի բարձր մյուս երեքից, Միածինն իջնում է արքունի դռան մոտ ու ձեռքի ոսկե մուրճով հարվածում Սանդարամետ կոչված կռատան տեղում: Հրաշալի այս տեսիլքով Միածին Փրկիչը ցույց է տալիս Մայր տաճարի հիմնադրման վայրը, իսկ լույսի երեք սյուներով պատգամվում է վկայարաններ կառուցել մարտիրոսացած Գայանե, Հռիփսիմե, Մարիանե կույսերի նահատակման վայրերում: Հայաստանում ամենուր հաղթականորեն հառնում է Քրիստոսի հրաշագործ ու փրկագործ խաչը: Արածանիի ջրերում Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտում է Տրդատ արքային, ողջ արքունիքն ու բազմահազար ժողովր-

¹ Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմութիւն, Երևան, 1983, էջ 415:

դին, 301 թ. Հայաստանը դառնում է առաջին քրիստոնյա պետությունը:

Այսպես Աստվածորդու կողմից Արարատի դիմաց կատարվեց հիմնարկեքը Լուսո խորանի, որը կանգնեցվեց նորադարձ ժողովրդի ձեռքով ու դարձավ հայոց հավատի կենտրոն սուրբ տաճարը: Ինչ Աշխարհամատուռն է Քրիստոսի ընդհանրական Եկեղեցու համար, նույնն է Ս. Էջմիածինը Հայ եկեղեցու համար:

Միևնույն ժամանակ Սուրբ Էջմիածինն ունի համաքրիստոնեական նշանակություն, քանի որ այն առաջին տաճարն է, որը հաստատվեց քրիստոնեությունն առաջինը պետականորեն ճանաչած երկրում՝ կառուցվելով 301-303 թթ., երբ քրիստոնեությունը դեռևս հալածական էր աշխարհի մյուս երկրներում:

Սուրբ Էջմիածինը՝ իբրև Աստուծու Էջքի խորհուրդ, Աստուծու նախախնամական տնօրինությունն է հայոց հողին, Աստուծու խնամքի արտահայտությունն իր հոտի մի փոքր հատվածի հանդեպ: Սուրբ Էջմիածնի դրոշմով իբրև քրիստոնյա ամբողջություն միավորված է համայն հայությունը աշխարհի բոլոր կողմերում՝ հայոց հավատի հայր սուրբ Լուսավորչի աստվածատես հայացքով նայելով երկինք, որտեղից իջնում է Միածին Որդին:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻՒՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ Ս. ԷՋՄԻՍԻՄԻՄ: Կաթողիկե Սուրբ Էջմիածնի տունը տոնն է նաև Հայ եկեղեցու հայրապետական իշխանություն:

Քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակվելով, հայոց Հայրապետական աթոռը հաստատվում է Սուրբ Էջմիածնում: Պատմական և քաղաքական հանգամանքների բերումով Հայրապետական աթոռը փոխադրվել և հանգրվանել է հիմնականում ժամանակի քաղաքական իշխանության կենտրոններում (Դվին, Աղթամար, Վարազ, Արգինա, Անի, Թավրուզ, Ծամնդավ, Հոնի, Կարմիր վանք՝ Քեսուռի մոտ, Ծովք, Հռոմկլա), ի վերջո՝ Կիլիկիայի հայոց թագավորության մայրաքաղաք Սիսում: Երբ 1375 թ. այս-

տեղ կործանվում է հայկական պետությունը, այլևս արգարացնող ոչ մի պատճառ չկար Հայրապետական աթոռը օտարություն մեջ թողնելու: Ստում մնալով՝ Կաթողիկոսական աթոռը անկարող պիտի լիներ ծառայելու համահայկական իր նշանակությունը:

Նախորդ շրջանում արդեն, երբ Կիլիկիայում հայոց պետականությունը թուլացել էր, իր հետ բերելով ներեկեղեցական ու հասարակական կյանքի բազմաթիվ հակասություններ, Հայաստանում հետզհետե հասունանում է Հայրապետական աթոռն իր նախնական վայրում՝ Ս. Էջմիածնում վերահաստատելու գաղափարը, որի ջատագովներն էին Ստեփանոս Օրբելյանը և Գրիգոր Տաթևացին: Հայրապետական աթոռը Ս. Էջմիածին վերադարձնելու գործը խանդավառություններով ու հաջողությամբ իրականացնում են Գրիգոր Տաթևացու աշակերտները՝ Թովմա Մեծոփեցին, Հովհաննես Հերմոնացին ու նրանց ժամանակակիցները:

Ազգային-եկեղեցական ընդհանուր ժողովը գումարվում է 1441 թ., Համբարձման տոնին: Ամենայն հայոց կաթողիկոս է ընտրվում Կիրակոս Ա Վիրապեցին (1441–1443 թթ.): Սրանով ավարտվում են Հայրապետական աթոռի դարավոր դեգերումները: Այն վերադառնում է իր նախնական վայրը՝ Միածնակառույց Ս. Էջմիածին, իր նվիրականությամբ ու գորությունամբ շարունակելով իր առաքելությունը հայ ժողովրդի կյանքում:

Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին 1441 թ. հայոց Կաթողիկոսական աթոռը Սսից տեղափոխելու և Ս. Էջմիածնում վերահաստատելու պատմական դեպքը հիշատակում է Քրիստոսի Համբարձման տոնի օրը, իսկ Սուրբ Էջմիածնի տոնը նշում է Հոգեգալուստից հետո՝ երկրորդ կիրակի օրը կամ Զատիկից 64 օր հետո:

Սուրբ Էջմիածնի և Շողակաթի տոները իրենց խորհուրդներով սերտորեն շաղկապված են և կրում են հավատի նորագույն պատգամը: Եվ ինչպես 1700-ամյակի հոբելյանական տարում Ս. Էջմիածնի տոնին ասաց Գարեգին Բ Վեհա-

փառ հայրապետը՝ «Արդարև առաքելութիւնն է Սուրբ Էջմիածինը... խավարից դեպի լույս, մահվանից դեպի կյանք առաջնորդող առաքելութիւնն: Լուսե խորան լինելու առաքելութիւնն է Սուրբ Էջմիածինը, ամեն հայի հոգում Էջֆն Աստծու պատկերագրող, հայոց մյուռոնասօծ ճակատը փառապսակ լույսով գարդարող առաքելութիւնն: Սուրբ Էջմիածինն այս խորհրդով միավորում է աշխարհի բոլոր ծագերում սիւոված հայութիւնը, որը կապոված «ի վերայ Աջոյն և Սրբոյ Էջմիածնի»՝ իր հավատի ոգեշնչման ահունք մշտապես ճանաչել է Մայր Աթոռը...»:

Հայ ժողովուրդը բոլոր ժամանակներում սիրել, պաշտել ու գովերգել է Ս. Էջմիածինը, և նրա լավագույն ներկայացուցիչները նրան են նվիրել չափածո ու արձակ բազմաթիվ չքնաղ տողեր: Մկրտիչ Ա. Խրիմյան Ամենայն հայոց կաթողիկոս.

«Զտաճարիս վեհական՝ գհիմըն կառոյց անխախտելի
Այն վերին ճարտարապետն առ ի Հօրէն Միածին Բանն:
Աղբիւր վերնահոսան ջրոյն կենդանի շնորհաց հոգւոյն
Բըղխեցաւ և աստանօր որպէս երբեմն յԵրուսաղէմ,
Ծաւալեալ ի յԱյրարարտ լեալ աւազան մըկըրտութեան.
Կապուտակ և երկնագոյն ի ծով դարձան երեսք դաշտաց.
Յոր իջեալ հօտ սևաթոյր ազգըն Հայոց խաւարագգած
Մըկըրտեալ սպիտակացան փայլեալք ի գեղմըն լուսակիցն.

Եւ այնպէս մաքրագարդեալք արժանացան վերին կենաց»:

Գևորգ Զ Զորեքչյան Ամենայն հայոց կաթողիկոս. «Էջմիածնի Աթոռի և գաղափարի մէջ պատմականօրէն միաձուլուել են երկեակ գաղափար-ճշմարտութիւնը՝ ազգային-կրօնական անկախութեան գաղափարը և ազգային-քաղաքական ինքնագիտակցութիւնը: Հայաստանի և Էջմիածնի ազգային եկեղեցու աւելի քան 1500 տարուայ պատմութիւնը իր ողբերգութեամբ և հերոսութեամբ անընդհատ և աննման մարտիրոսագրութիւնն է: Ահա այստեղ է պատմական գաղտ-

նիքը և անսպառ աղբիւրը Հայ ժողովրդի անձնուէր սիրոյ և նուիրուածութեան, նոյն իսկ այլադաւան փոքրամասնութիւնների կողմից հանդէպ ազգային եկեղեցու և Ս. Էջմիածնի նախամեծար Աթոռի»:

Վազգեն Ա Ամենայն հայոց կաթողիկոս. «Ս. Էջմիածինը միշտ կը բաշխուի ու չի նվազեր. ինչքան կը բաշխուի՝ այնքան կը շատնայ. ինչքան լոյս կը սփռէ՝ այնքան կը շողայ: Դարեր կը դան, դարեր կ'անցնին, ան կը բարձրանայ, կը լուսաւորէ, միշտ կը ներշնչէ, կեանք տալով՝ կ'ապրի...»:

Գարեգին Ա Ամենայն հայոց կաթողիկոս. «Մեր Հայաստան աշխարհը Վաղարշապատ անունով ճանչցուած վայրին մէջ դարձաւ Հայոց Բեթղեհէմը՝ Էջմիածին անունով: ...Ս. Էջմիածնով ամէն մէկ հայու հոգին դարձաւ մտուր Ծննդեան Քրիստոսի... Նայէ՛ հոգիիդ մէջ, ո՛վ հայ մարդ, ո՛ւր ալ գտնուիս, ի՛նչ երկինքի տակ ալ ապրիս, ի՛նչ ընկերային, մշակութային պայմաններով ալ յատկանշուած ըլլայ երկրաւոր կեանքդ, նայէ՛ հոգիիդ մէջ, այնտե՛ղ է Ս. Էջմիածինը, զոր կը ճանչնաս որպէս աւազան մկրտութեան հայկեան ազգիդ և զոր կը դաւանիս որպէս Մայր Աթոռ»:

Հովհաննես Թումանյան.

«...Հենց խոնարհես աչքերդ ցած,
Հայն դաշտի մեջ, առջևդ հանկարծ,
Մառախուղից իր խաչի հետ
Կըբարձրանա մի սուր գըմբեթ,
Որ կըխոսի մարդու հոգուն՝
«Խաղաղություն ամենեցուն»...
Էնտեղ էն հին դարերից վեր,
Երկնաքարոզ հուժկու ձայներ,
Սահակ Պարթև Ներսես Մեծին
Խաղաղություն քարոզեցին:
Էնտեղ լցված ահեղ հոգով,
Աստվածային իր տեսիլքով,
«Էջմիածինն ի Հօրէ»,
Որ Հայաստան լուսավորէ:

*Ու լույսն առան ծավալեցին
Լուսավորիչն ու մեծ Տրդատ,
Ու տակավին այնտեղ կեցած
Կըսավառնեն հոգիացած»:*

Ավետիք Իսահակյան. «Հայ ժողովուրդը սիրում է էջմիածինը: Նրա մաշկը քորես՝ էջմիածին դուրս կգա: Հայ ժողովուրդը իր պետականությունը կորցնելով՝ Հայ եկեղեցու մեջ գտավ իր ազգային զգացմունքների հանրագումարը»:

Պերճ Պռոշյան. «Այս տաճարի մեջ է հայի ազգության սիրտը՝ Իջման տեղը. սիրելի էջմիածինը, ներս մտիր, համբուրիր Իջման տեղը, ու դու համբուրած կլինես տիեզերքի վրա տարագիր ցրված ամբողջ ազգը»:

Ռաֆայել Պատկանյան. «...էջմիածինը, որ միշտ եղել է արթուն պահապան մեր սուրբ ազգությանը և մեր սուրբ կրոնին, այն էջմիածինը, որ ազգիս տառապանաց օրերը թե՛ խոսքով և թե՛ գործքով եղել է մխիթարիչ և սփոփիչ յուր հուսահատված զավակներուն, վերջապես այն էջմիածինը, որ օտար ազգերու վկայությամբ անգամ միակ պարծանքն է բոլոր հայերուս»¹:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Քրիստոսի Եկեղեցու տեսանելի ու պատմական ծնունդն սկսվում է Սուրբ Յոզու՝ Վերնատանը առաքյալների վրա էջքով: Այստեղ էլ Պետրոս առաքյալի կողմից տրվում է քրիստոնեական առաջին քարոզը, և շուրջ 3000 նորադարձների՝ Եկեղեցուն անդամակցությամբ քաղվում Եկեղեցու առաջին հունձքը: Պողոս առաքյալը Եկեղեցին կոչում է «Մարմին Քրիստոսի» (Կող., Ա, 24, Ա Կորնթ., ԺԲ, 27), «Տաճար Աստծու» (Ա Կորնթ., Գ, 16, Բ Կորնթ., Զ, 16): Պետրոս առաքյալը մատնանշում է Եկեղեցու՝ մարդկանց դեպի փրկություն առաջնորդելու քահանայական առաքելությունը (Ա Պետր., Բ, 9): Քրիստոնեական Եկեղեցին մեկ է ու միասնական. նախ՝ մեկ է Քրիստոսով, ով գլուխն ու սկիզբն է Եկեղեցու: Մեկ է վախճանով, այ-

¹ Սուրբ Էջմիածինը տաղերի մեջ, Ս. Էջմիածին, 2003, Սուրբ Էջմիածինը հայ մատենագրությունում, Ս. Էջմիածին, 2003, Գարեգին Ա, Հայրենիքը պատկերն է հայության, Ս. Էջմիածին, 2000, Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության, Գիրք Զ, Երևան, 1999, :

սինքն՝ հավիտենական կյանքով: Մեկ է դեպի այն առաջնորդող Եկեղեցու հետապնդած միջոցներով՝ հավատով, սիրով, խորհուրդներով և եկեղեցական օրենքներով: Մեկ է Ս. Հոգով. «Թեև կան շնորհների զանազանություններ, բայց պարզևող Հոգին նույնն է» (Ա Կորնթ., ԺԲ, 4): Մեկ է իբրև հավաքականություն. «...թվով շատ, մի մարմին ենք Քրիստոսով, բայց յուրաքանչյուրս միմյանց անդամ ենք» (Հռոմ., ԺԲ, 5):

Եկեղեցու միությունը Քրիստոսի և Սուրբ Երրորդության մասին միասնական դավանությունն ու վարդապետության նույնությունն է:

Եկեղեցին ընդհանրական է ըստ տևողության՝ կա և կմնա բոլոր ժամանակներում, մինչև աշխարհի վերջը, ընդհանրական՝ ըստ վարդապետության՝ նրա ուսուցումները բոլոր ժամանակների բոլոր սերունդների և բոլոր ժողովուրդների համար են, ընդհանրական՝ ըստ տեղի՝ սահմանափակված չէ աշխարհագրական ոչ մի տեղանքով և սահմանված է տարածվելու աշխարհի բոլոր կողմերում:

Եկեղեցին առաքելական է ըստ ծագման՝ Քրիստոսն այն հաստատեց «... առաքյալների և մարգարեների հիմքի վրա» (Եփես., Բ, 20), ըստ վարդապետության՝ պահում է այն հավատը, որն առաքյալները քարոզեցին, ըստ հաջորդության՝ Եկեղեցու նվիրապետությունը սկսվում և շարունակվում է առաքյալներից:

Եկեղեցին սուրբ է ըստ իր Հիմնադրի ու Գլխի՝ Քրիստոսի, ըստ միջոցների, որոնք են՝ վարդապետությունը և խորհուրդները, ըստ գործունեության, որի նպատակն իր անդամներին սրբացնելը և Աստծու թագավորությանն արժանի դարձնելն է:

Երկրորդ Ծաղկազարդ

Տոնը հատուկ է միայն Հայ եկեղեցուն և ավանդույթյան համաձայն՝ հաստատվել է Գրիգոր Լուսավորչի կողմից:

Ըստ ավանդույթյան՝ վիրապում բանտարկության 13 տարիների ընթացքում Աստծու ուղարկած հրեշտակներից մեկն իր հանապազօրյա այցելություններով մխիթարություն ու քաջալերություն էր պարգևում Գրիգոր Լուսավորչին: Մի օր հրեշտակը չի գալիս, և Լուսավորչի հարցին, թե ինչու չեկավ, պատասխանում է, որ Քրիստոսն իր Համբարձումից հետո հաջորդող ինն օրերին հրեշտակների ինը դասերում է եղել և յուրաքանչյուր դասում մի օր հանգստացել: Այդ օ-

րերին հրեշտակների բոլոր դասերը ցնծությամբ և ուրախությամբ ընդառաջ են եկել Տիրոջը: Ըստ այսմ՝ Համբարձման տոնի առիթով հրեշտակների 9 դասերը մի-մի օր փառաբանական հանդես են կատարում երկնքում: Այդ օրը, երբ հրեշտակը չէր այցելել Գրիգոր Լուսավորչին, 4-րդ դասի (որին պատկանում էր նաև Գրիգորին այցելող հրեշտակը)՝ Տիրոջը փառաբանելու օրն էր:

Այս ավանդույթյան հիշատակն է տոնվում Համբարձման տոնի չորրորդ օրը՝ կիրակի, որը նաև Հինունքի յոթերորդ կիրակին է և կոչվում է Երկրորդ Ծաղկազարդ, քանի որ առաջին Ծաղկազարդին Տերը բազում ժողովրդի ուղեկցությամբ այցելեց երկրային Երուսաղեմ, իսկ երկրորդին՝ հրեշտակների բյուրավոր բազմության հետ մտավ երկնային Երուսաղեմ: Ինն օր մնալով հրեշտակների դասերում՝ նրանց հայտնեց մարդկության փրկության խորհուրդը: Եվ եթե առաջին Ծաղկազարդին մարդիկ Նրան փառաբանում էին որպես Դավթի որդի, ապա երկրորդի ժամանակ հրեշտակները՝ որպես Աստծու Որդի:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Երկրորդ Ծաղկազարդի կիրակին միաժամանակ մարդկանց ու ժողովուրդների կյանքում Աստծու մշտակա ներկայության, Նրա մշտահաս օգնության ու փրկության խորհուրդն է ամփոփում: Մարդկային չափանիշներով՝ մարդկանցից և ոչ մեկն այնքան անելանելի ու անհույս կացության մեջ չէր, որքան Գրիգոր Լուսավորիչը վիրապում, և հայ ժողովուրդն էլ իր պատմության ողջ ընթացքում բազմաթիվ անգամներ հայտնվել է դժվարագույն իրավիճակներում, սակայն նույնքան և ավելի անգամներ Աստծու սրտապնդիչ ու հուսատու ներկայությամբ գտել է ելքի ճանապարհը:

Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ

Հայոց երկրորդ Լուսավորիչ Գրիգորի աստվածաշնորհ գործունեության, հայոց համազգային մկրտության, քրիստոնեութունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակելու ի-

րողութեան հետ կապված տոները առանձնակի նվիրակա-
նութիւն ունեն չայ եկեղեցու յուրաքանչյուր զավակի հա-
մար, որովհետեւ դրանց խորհրդով մեկ անգամ ևս զգալի է
Աստուծո ներկայութիւնը հայոց մեջ, Աստուծո շնորհը հայ
ժողովրդին և Բարձրյալի հանդեպ վերջինիս հավատի կեն-
դանացնող ու փրկարար գորութիւնը:

301 թ. քրիստոնէութիւնը հաղթականորեն իր հովանու
տակ առավ ողջ Հայաստանը: Հայոց մեծ դարձի պատմութ-
իւնը ժամանակակցի ու ակնատեսի խոսքով շարադրում է
Ագաթանգեղոսը, ում լրացնում են Մովսէս Խորենացին,
Հովհան Մամիկոնյանը և այլ պատմիչներ ու սկզբնաղբ-
յուրներ՝ առավել ընդարձակ կամ համառոտ անդրադառնա-
լով հայ կյանքի շրջադարձային ու մեծագույն այդ իրա-
դարձութեան առանձին դրվագներին:

Գրիգորը որդին էր Անակ իշխանի՝ Արշակունիների Սու-
րենյան պահլավից, ովքեր, ի տարբերութիւն Արշակունինե-
րի այլ ճյուղերի, ընդունեցին 226 թ. Սասանյանների իշխա-
նութեան բռնի հաստատումը Պարսկաստանում: Տեւական
ժամանակ Արշակունիների պայքարը Սասանյանների դեմ
գլխավորում էր Հայաստանը՝ հաջողութեամբ ընդդիմանա-
լով նաև առաջին Սասանյանների նվաճողական նկրտումնե-
րին: Անակը, հրապուրված Սասանյան Շապուհ Ա (ըստ մա-
տենագիրների՝ նրա հոր՝ Սասանյան արքայատոհմի հիմնա-
դիր Արտաշիւր Ա) թագավորի խոստումներով, հայոց Խոսրով
թագավորին սպանելու նպատակով գալիս է Հայաստան:
Կասկածներն իրենից հեռացնելու համար Անակը՝ որպէս
Արշակունի, ձեւանում է պարսից թագավորից հալածյալ, որի
պատճառով հայոց թագավորը գորագունդ է ուղարկում
նրան ընդառաջ: Ջոկատը Անակին հանդիպում է Ատրպա-
տականի սահմանների մոտ և ուղեկցում Արտազ գավառում
այն դաշտավայրը, որտեղ ամփոփված էին Թագեոս առաք-
յալի նշխարները: Համաձայն Խորենացու՝ երբ Անակն ապ-
րում էր Արտազում, նրա գիշերելու տեղը սուրբ առաքյալի
գերեզմանի մոտ էր, և «...այստեղ է հղութիւն առել մեր

սուրբ և մեծ Լուսավորիչը: Ուստիև նույն առաքյալի շնորհն ստացավ նա, որ նրա հանգստարանի մոտ գոյութուն գտավ և նրա հոգևոր մշակության պակասը լրացրեց»¹:

Շահելով Խոսրովի վստահությունը՝ Անակին հաջողվում է սպանել նրան: Վերջինս մահվանից առաջ հասցնում է հրամայել՝ սրատելու Անակի ընտանիքը: Կոտորածից փրկվում են միայն երկու փոքրիկ մանուկներ², որոնցից մեկը ապագա Գրիգոր Լուսավորիչն էր: Նրան փախցնում են Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը: Այստեղ նա ստանում է քրիստոնեական կրթություն, չափահաս դառնալով՝ ամուսնանում Մարիամ անունով մի աղջկա հետ և ունենում երկու որդի՝ Վրթանեսին ու Արիստակեսին: Երեք տարի հետո ամուսինները փոխադարձ համաձայնությունը բաժանվում են, և Մարիամը մտնում է վանք³:

Խոսրով թագավորի ողբերգական մահվանից հետո Հայաստանն ընկնում է պարսից տիրապետության տակ: Շապուհի կարգադրությամբ սպանվում են Արշակունիների արքայական տան անդամները, ընդդիմադիր նախարարները: Մահվանից փրկվում և Հռոմ է տարվում մանուկ արքայազն Տրդատը:

287 թվականին հասունացած և նշանավոր զորական դարձած Տրդատը՝ Խոսրով արքայի որդին, հռոմեական զորքի ուղեկցությամբ վերադառնում է Հայաստան՝ ազատագրելու հայրենի երկիրը և վերատիրանալու հայոց գահին: Նրա հետ հավատարիմ զինակիցների շարքում Հայաստան է վերադառնում նաև Գրիգորը, ով մտել էր Տրդատի մոտ ծառայության: Պարսիկների դեմ տարած հաղթանակների կապակցությամբ Տրդատ Գ հայոց արքան գոհաբանական տո-

¹ «Այստեղ ես հիշում եմ սքանչելի ծերի գրույցը, որ ասում էր. «Նախնիքներից ունեմ այս գրույցները, որոնց հիշատակությունը անցել է հորից որդուն, ինչպես Ուիմպիոդորի գրույցները Տարոնի և Սիմ լեռան մասին» (Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1990, էջ 138-139): «Սքանչելի ծեր» ասելով՝ Խորենացին նկատի ունի իր ուսուցիչ Սահակ Պարթև կաթողիկոսին:

² Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983, էջ 33:

³ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1990, էջ 143-144:

նախմբութիւնն է կատարում զիցամայր Անահիտի հանրահայտ մեհնանում, որը գտնվում էր Եկեղյաց գավառի Երիզա ավանում: Նա հրամայում է Գրիգորին ծաղկեպսակներ դնել Անահիտի արձանին, սակայն Գրիգորը մերժում է թագավորին. «Աստծու պատիվն ու պաշտամունքը չի կարելի որևէ մեկին տալ»¹: Տրդատը նախ հորդորներով է ցանկանում իր սիրելի զինակցին ետ դարձնել քրիստոնեութունից, ապա՝ սպառնալիքներով, վերջում՝ անմարդկային, դաժան տանջանքներով ու խոչտանգումներով (12 չարչարանքներ՝ ըստ Ագաթանգեղոսի)²:

Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ Լուսավորչի 12 չարչարանքներն ունեն հոգևոր խորհուրդ: Նախ՝ մարդն ունի 12 զգայարաններ, որոնք ապականվել էին Ադամի մեղանշումով: Ըստ այդմ՝ Գրիգորը 12 չարչարանքներից յուրաքանչյուրով, որոնցից ամեն մեկը կապված է որևէ զգայարանի հետ, մաքրեց դրանք ապականութունից: Նաև՝ Քրիստոսի 12 առաքյալներից յուրաքանչյուրը նահատակվել է մյուսներից տարբերվող չարչարանքով: Եվ Գրիգոր Լուսավորիչն այս 12 չարչարանքներից յուրաքանչյուրը կրել է՝ դառնալով 12 առաքյալներին չարչարանակից:

Տրդատի փորձը անմարդկային տանջանքներով կոտրելու Գրիգորի համառութիւնը, ապարդյուն է անցնում: Վերջինս հավատարիմ է մնում քրիստոնեական հավատին: Այդ ընթացքում իմացվում է նաև Գրիգորի՝ ում որդին լինելը: Տրդատի ցասումը հասնում է բարձրակետին, և նրա հրամանով Գրիգորին նետում են Արտաշատի մոտ մահապարտների համար նախատեսված վիրապը: Համաձայն հայոց ավանդության՝ Լուսավորչի վիրապն այնտեղ էր, ուր հազարամյակներ առաջ Արարատից իջնելով՝ Նոյը գոհասեղան էր կանգնեցրել Աստծուն՝ փառաբանելով Տիրոջն իր և իր ընտանիքի փրկության համար: Քրիստոսի մեծ վկան ու խոս-

¹ Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983, էջ 33:

² Ս. Լուսավորչի չարչարանքների վայրում՝ Երզնկայից հարավ, Մեղուցիկ գետի մոտ, լեռան ստորոտին, կառուցվել և մինչև այսօր կանգուն է Չարչարանց ս. Լուսավորիչ վանքը:

տովանողն այստեղ մնում է 13 տարի: Բարեպաշտ այրի մի կին ամեն օր գաղտնի հաց է գցում նրան: Եթե այսպես հնարավոր էր հոգալ մահապարտ բանտարկյալի կերակրի մարմնավոր պահանջը, ապա Աստվածային խնամքով և իր հավատի զորութեամբ միայն Գրիգորի համար հնարավոր եղավ միայնութեան ճիգ տարիներին թունավոր սողունների, ցրտի ու խոնավութեան մեջ պահպանել հոգու կորովը, մտքի սթափությունը և մանավանդ՝ սերը մարդկանց հանդեպ: 13 տարի սուրբ Լուսավորչի անչար հոգուց և անքեն շուրթերից դեպի Աստված բարձրացող ազդեցությամբ մահվան գուրջը հայոց համար դարձավ դեպի փրկություն առաջնորդ Աստվածգիտության լույսի ճառագման ակունք: Բանտարկության բոլոր տարիներին Աստված չլքեց ու միայնակ չթողեց նրան՝ իր հրեշտակի այցելությունների միջոցով զգալ տալով իր հուսատու ու փրկիչ ներկայությունը:

Գրիգորի՝ Արտաշատի վերապում գտնվելու վերջին տարում տեղի է ունենում Գայանյան և Հռիփսիմյան կույսերի տանջամահ նահատակությունը, որից հետո հայոց թագավորն ու պալատականները, մայրաքաղաքի շատ բնակիչներ բռնվում են անհասկանալի մոլադարությունք և տանջվում ցավերից: Մարդկային բանականությունը և կերպը կորցրած թագավորը, լքած պալատն ու արքունի գործերը, թափառում է եղեգնուտներում: Երկրի համար այդ վշտալի օրերին թագավորի քույրը՝ Խոսրովիգուխտը, երազ է տեսնում, որ Տրդատին ու պալատականներին կարող է բժշկել միայն վերապում գտնվող Գրիգորը: Նրան վերապից հանում և բերում են մայրաքաղաք Վաղարշապատ: Հրաշք էր, որ Գրիգորը ողջ էր մնացել, բայց առավել մեծ հրաշք էր, որ նա բժշկում է զղջացող թագավորին ու մյուս մոլադարներին: Լուսավորիչը ապաշխարության համար սահմանում է հնգօրյա պահք, որն այսօր էլ պահպանվում է Հայ եկեղեցում և կոչվում Առաջավորաց: Այնուհետև 60 օր քարոզում է ժողովրդին: Քարոզության վերջին օրը Լուսավորչին հայտնվում է Միածին Փրկիչը՝ լույսերի մեջ երկնքից իջնե-

լով: Աստվածային հրաշալի տեսիլքով Լուսավորչին ցույց է տրվում Մայր տաճարի հիմնադրման վայրը և պատգամվում վկայարաններ կառուցել մարտիրոսացած կույսերի նահատակման վայրերում: Այնուհետև Տրդատ թագավորի գործակցութեամբ Գրիգորը շրջում է երկրում և տարածում քրիստոնեական հավատը: Հայաստանը պետականորեն ընդունում է քրիստոնեությունը: Սակայն ժողովուրդը դեռևս մկրտված չէր և չունեի Եկեղեցու խորհուրդներն ու արարողությունները կատարող անհրաժեշտ թվով հոգևորականներն ու հովվապետ: Թագավորը Վաղարշապատ մայրաքաղաքում հայոց ավագանու խորհուրդ է հրավիրում, որը միակամ որոշում է Գրիգորին ուղարկել Կեսարիա՝ եպիսկոպոսական ձեռնադրություն ընդունելու՝ հայոց հոգևոր իշխանությունից գլուխ կանգնելու համար¹: Այսպիսով, հաստատվում է հայոց կաթողիկոսի համազգային ընտրության՝ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հնավանդ օրենքը, որը պահպանվում է մինչ օրս: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ձեռնադրությունը հանդիսավորապես և մեծ շուքով կատարվում է Կեսարիայում: Վերադարձին նա մտնում է Սեբաստիա (Փոքր Հայքում), որը, ինչպես և Կեսարիան, առանձնանում էր իր քրիստոնյա բնակչությամբ, և իր հետ Հայաստան է բերում նշանավոր հոգևորականների՝ Հայաստանում կրոնական կյանքը կազմակերպելու նպատակով: Բերում է նաև ս. Հովհաննես Մկրտչի և ս. Աթանազիների նշխարներից: Մտնելով Հայաստան՝ Լուսավորիչը և ուղեկից իշխանները գնում են Տարոն, ուր ստիպված են լինում կռվել քրմերի զորաշուկատների դեմ: Վերջիններս պարտություն են կրում, տապալվում են հեթանոսական մեհյանները: Գրիգոր Լուսավորիչը այստեղ ամփոփում է սրբերի նշխարների մի մասը: Ս. Հովհաննես Մկրտչի նշխարների վրա քիչ ժամանակ անց կառուցվում է նշանավոր Սուրբ Հովհաննես վանքը (Մշո Սուրբ Կարապետ): Տարոնից մայրաքաղաք գնալու ճանապարհին Լուսավորչին և նրա ուղե-

¹ Ազգաբնագեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983, էջ 445:

կիցներին ընդառաջ է գալիս հայոց թագավորը՝ արքունիքով, զորքով ու ժողովրդով: Հանդիպում են Բագրևանդ գավառի Բագավան վայրում: Այստեղ Գրիգոր Լուսավորիչը 303 թ. հունվարի 6-ի այգալուսին՝ Ս. Ծննդյան ու Աստվածհայտնության տոնի օրը, Նպատ լեռան ստորոտին, Արածանի գետում մկրտում է թագավորին, Աշխեն թագուհուն, Խոսրովիդուխտ արքայաքրոջը, ողջ արքունիքը, զորքն ու ժողովրդին: Թագավորն ստանում է մկրտության Հովհաննես անունը: Նշխարների մյուս մասը թաղում են Բագավանում, ուր նույնպես կառուցվում է Ս. Հովհաննես եկեղեցի՝ հետագայում հայոց համար դառնալով նույնքան նշանավոր ուխտատեղի:

Ս. Լուսավորիչը Հայաստանի տարբեր վայրերում բազմաթիվ դպրոցներ է բացում, որտեղ սովորելու է հավաքում Հայաստանի տարբեր շրջաններից ուշիմ երեխաների, ինչպես նաև քրմերի երեխաներին, քահանայական ու եպիսկոպոսական ձեռնադրություններ կատարում, երկրի տարբեր վայրեր քարոզիչներ ուղարկում, պաշտոնյա հոգևորականներ կարգում, երկրի պետական վարչական կառուցվածքին համապատասխան (նախարարական տներ, գավառներ, նահանգներ) ձևավորում Հայ եկեղեցու նվիրապետության կառույցը, հաստատում թեմեր, Հայ եկեղեցու տոներ, սահմանում եկեղեցական կանոններ ու ծեսեր: Ս. Լուսավորչի անունով պահպանվել են 23 կրոնաբարոյախոսական ճառերից կազմված «Հաճախապատում» ժողովածուն, ինչպես նաև մի քանի երկասիրություններ ու կանոններ:

Լուսավորիչը կարգավորում է նաև քրիստոնեական ծեսը հայոց մեջ և 325 թ., իր մահվանից քիչ առաջ, որպես Հայ եկեղեցու Հավատո հանգանակ հաստատում Նիկիական հանգանակը, որում կատարում է որոշ հավելումներ: Հանգանակը նրա որդին՝ Արիստակեսն էր բերել՝ մասնակցելով Տիեզերական Ա ժողովին:

Այսպիսով, հայոց առաջին կաթողիկոսի գործունեությամբ հայոց Մայր Աթոռը հաստատվում է իր կոչման մեջ.

Ընդհանրական եկեղեցու մաս լինելով հանդերձ՝ Հայ եկեղեցին ձևավորվում է որպես ինքնուրույն ազգային-հոգևոր ամբողջականություն՝ հայոց անկախ պետականության հովանավորությամբ:

Սուրբ Լուսավորչի կյանքի վերջին ժամանակահատվածն անցնում է ժողովրդից հեռու և անտես: Նրա՝ բոլորին քաջ հայտնի առանձնասիրությունն անցնում էր Դարանաղյաց գավառի Սեպուհ լեռան Մանյա այր անունով հայտնի քարայրում, որտեղ ապրել էր Հռիփսիմյանց կույսերից Մանեն: Ս. Գրիգորը երբեմն-երբեմն թողնում էր քարայրը և այցելում ժողովրդին: Թերևս նրա վերջին այցելությունը Վաղարշապատ կապված էր որդու՝ Արիստակեսի՝ 325 թ. Ա տիեզերական ժողովից վերադառնալու հետ: Նրա մահվան հանգամանքներն անհայտ են: Պատմությունը բավարարվում է հայտնելով, որ Մանյա այրի առանձնության մեջ կնքեց իր մահկանացուն և նույն այրում թաղվեց հովիվների ձեռքով: Սա Լուսավորչի նշխարների առաջին դյուստն էր: Հետագայում նրա նշխարների մոռացության մատնված տեղն Աստված տեսիլքով հայտնում է Գառնիկ անունով մի ճգնավորի, որը Լուսավորչի նշխարների երկրորդ դյուստն էր: Ս. Լուսավորչի նշխարները բերում և ամփոփում են Դարանաղյաց գավառի Թորդան ավանում, որը հայրենական սեփականությունն էր:

Հայտնի չէ, թե Լուսավորչի՝ Թորդանում ամփոփված նշխարները որ ժամանակներից սկսած բաժանվեցին տարբեր վայրեր: Հնում սրբերի նշխարները հատուկ երկյուղածությամբ բաժանվում ու պահվում էին հավատացյալների մոտ: Նրա ս. Աջը, որը պահվում է Ս. էջմիածնում, եղել և մնում է Հայրապետական աթոռի իշխանության պաշտոնական նշանակը, ինչպես և՛ անանց գանձն ու գորությունը: Քրիստոսի ս. Խաչափայտի և ս. Գեղարդի մասունքների հետ այն ս. մեռուների օրհնության ժամանակ գործածվող գլխավոր սրբություններից է: Ըստ որոշ տեղեկությունների՝ 5-րդ դարում Բյուզանդիայի Ջենոն կայսեր (474-491 թթ.) հրա-

մանով Լուսավորչի նշխարները Թորդանից բռնությամբ տեղափոխվում են Կ. Պոլիս: Հայաստանում է թողնվում միայն Լուսավորչի Աջը, որով լուսավորվեց Հայոց աշխարհը: Հովհաննես Դրասխանակերտցի պատմիչ հայրապետի տեղեկությունների համաձայն՝ Ներսես Գ Տայեցի կաթողիկոսը (641–661 թթ.) Զվարթնոցի տաճարը կառուցելիս¹ Լուսավորչի ոսկորների նշխարները բաժանելով՝ դնում է չորս հաստահեղյուս սյուների տակ, իսկ գլուխը ոչ թե խորքում, այլ դրսում՝ սուրբ Սեղանի տակ գզրոցի մեջ է գետեղում՝ փափագողների հույսի ու հիվանդների բժշկության համար²: Վարդան պատմիչը նշում է, որ ս. նշխարները Գրիգոր Պատրիկ Մամիկոնյանը 7-րդ դարում Կ. Պոլսից է բերում, և այնուհետև դրանք տեղադրվում են Զվարթնոցում: Սակայն Մովսես Կաղանկատվացին, երբ նկարագրում է Արցախի Իսրայել եպիսկոպոսի՝ Գրիգորի նշխարներից ծնոտի մի մասը Գլխովանքում ամփոփելու դեպքը, գրում է, որ այն հենց Թորդանից տարվեց Արցախ: Հետագայում ս. Գրիգորի գլուխը, որոշ ոսկորներ և տանջանքի գործիքներից շղթայի մի մասը հայ կույսերը Զվարթնոցի տաճարից տեղափոխում են Նեապոլ (Իտալիա), որտեղ եկեղեցի է կառուցվում ի պատիվ Լուսավորչի: Ըստ այլ աղբյուրների՝ Լուսավորչի նշխարները Նեապոլ են տեղափոխել Կ. Պոլսից՝ տեղի վանքերից մեկի միաբանությունների կույսերը: Դրանք մինչ այժմ էլ մեծ պատվով պահվում են Ս. Գրիգոր եկեղեցում՝ մեծ ջերմեռանդությամբ հարգվելով բարեպաշտ նեապոլցիների կողմից: Նեապոլի պահապան սուրբ Գենարիոսից հետո Գրիգորը ճանաչվում է քաղաքի երկրորդ պահապան սուրբը և ունի հատուկ տոն՝ սեպտեմբերի 30-ին³:

¹ Ըստ Սեբեոսի և Երան հաջորդող հայ պատմիչների՝ Զվարթնոցի տաճարը կառուցվել է այն տեղում, որտեղ Գրիգոր Լուսավորիչը վիրապից դուրս գալուց հետո հանդիպում է Տրդատ արքային:

² Հովհաննես Կաթողիկոս Դրասխանակերտցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1996, էջ 87:

³ Մանրամասն տես՝ Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Աշճյան, Լուսավորչի լույս նշխարները, Ս. Էջմիածին, 2000:

2000 թ. նոյեմբերի 8-11-ը Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն հայոց կաթողիկոսն այցելեց Վատիկան, որտեղից հայրենիք բերեց Գրիգոր Լուսավորչի մասունքներից, որոնք ի նշանավորումն քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակելու 1700-ամյակի՝ Կաթողիկ եկեղեցին վերադարձրել էր Հայ եկեղեցուն: Բերված մասունքները ղրվեցին Երևանի նորակառույց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ մայր եկեղեցում:

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին Գրիգոր Լուսավորչի համար սահմանել է երեք տոն: Առաջինը՝ նրա մուտքը վիրապ, տոնվում է Մեծ պահքի հինգերորդ շաբաթօրը: Երկրորդը՝ եկքը վիրապից, տոնվում է Հոգեգալստի առաջին շաբաթօրը: Եվ երրորդը՝ նշխարների գյուտը, տոնվում է Հոգեգալստի երրորդ շաբաթօրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Հայ եկեղեցու նշանավոր սրբերի դասին է պատկանում: Նրան անվանում են «Հայոց Սկրտիչ», «Հայոց երկրորդ Լուսավորիչ»՝ Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալներից հետո, նաև՝ քրիստոնեությունը հայերի մեջ անվանում են «Լուսավորչի լույս հավատ»: Նրան են նվիրվել բազմաթիվ ներբողներ, երգեր, շարականներ, նրա մասին հյուսվել են ավանդություններ, ինչպես, օրինակ, Լուսավորչի կանթեղի և Տրդատի հավլունի սրի մասին ավանդությունները: Ըստ դրանց՝ Արագած լեռան կատարին առանց պարանի կախված է Լուսավորչի մշտավառ կանթեղը, որում այրվում են սրբի մաքրամաքուր արցունքները: Կանթեղը երևում է միայն հավատավոր հոգի ու մաքուր սիրտ ունեցողներին և հույս տալիս նրանց: Նաև՝ Սեպուհ լեռան վրա իր կյանքի վերջին տարիներին առանձնացել էր նաև Տրդատ Գ հայոց արքան: Նրա հավլունի թուրը հայոց հայրապետ Գրիգոր Լուսավորիչը օրհնում և վեր է նետում: Աստվածային զորությամբ թուրը խաչանման կախվում է Սեպուհ լեռան կատարին և Լուսավորչի մշտավառ կանթեղի լույսով ողողված՝ լույս տալիս այնտեղից: Կանթեղն ու թուրը Արագածից Սեպուհ լեռ կապվում են ոսկե կամարով՝ իրար միացնելով հայոց երկու հատվածները, ինչպես նաև՝ խորհրդանշում են Հայ եկեղեցու և պետության, հայոց արքայի ու հայրապետի գործակցությունը բոլոր ժամանակներում:

Ս. Լուսավորիչը Ընդհանրական եկեղեցու սուրբ է: Ս. Լուսավորիչին՝ «մեծ հայոց սուրբ Գրիգորին», 5-րդ դարից սկսած պատվել են նաև Բյուզանդիայում: Այժմ էլ Հունաստանի եկեղեցիներում կան Գրիգոր Լուսավորիչին նվիրված խորաններ, սրբապատկերներ, որմնանկարներ, խճանկարներ, ինչպես նաև՝ մասունքներ ու նշխարներ, որոնք ամփոփված են մասնատուփերում: Իսկ Ռուսաստանում՝ Կարմիր հրապարակում, Վասիլի Երանելու տաճարական համալիրի մեջ է մտնում նաև Հայոց Գրիգորի եկեղեցին՝ Церковь Григориса Армянского, որը կառուցվել է Իվան Ահեղ ցարի հրամանով՝ որպես երախտագիտություն 1552 թթ. Կազանի գրավման ժամանակ հայ թնդանոթածիզների անձնագոհության: Ս. Գրիգորին նվիրված սրբապատկերներ կան նաև Կրեմլի Ավետման ու Սպասկի տաճարներում, Կոլոմնայի, Պսկովի, Ռոստովի եկեղեցիներում, ինչպես նաև՝ Նովգորոդի Ներեդիցա տաճարի պատերը զարդարող որմնանկարներում:



ՀՈՒԼԻՍ

Սահմանադրության օր

Մարդկության պատմության սկզբնական ժամանակներից մարդկանց փոխհարաբերությունները կարգավորվում էին որոշակի կանոններով: Այդ կանոնները դարերի ընթացքում մարդկային հանրությունների շրջանում կիրառվելով՝ վերածվում էին սովորությունների և ավանդույթների: Առաջին պետությունների ձևավորման հետ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման համար սկսում են գործել ոչ միայն ավանդույթներն ու սովորությունները, այլև ստեղծվում են օրենքներ: Հետագայում, սկսած 18-րդ դարի վերջերից, իրավահարաբերությունների կարգավորման գործում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Սահմանադրությունը, որը յուրաքանչյուր պետության համար պարտադիր նորմերի այն ժողովածուն է, որով առաջնորդվում են պետական համակարգը, իշխանության մարմինները և ժողովուրդը:

Ինչպես մյուս ժողովուրդները, հայերը նույնպես պետականություն ստեղծելուց հետո առաջնորդվում էին և՛ ավանդույթներով, և՛ թագավորական հրովարտականերով, իսկ քրիստոնեություն ընդունելուց հետո՝ նաև եկեղեցական ժողովների ընդունած որոշումներով՝ կանոններով: 8-րդ դարի առաջին տասնամյակում հայոց կաթողիկոս Հովհան Օձնեցին հավաքում և կազմում է հայ միջնադարյան իրավաբանական ու քաղաքական փաստաթղթերի ժողովածուն՝ «Կանոնագիրք հայոցը»: Հետագա դարերում այն համալրվում է նոր կանոններով, որոնց թիվը հասնում է մոտավորապես 1500-ի: «Կանոնագիրք հայոցը» ներառում է հայ եկեղեցու պաշտամունքին, ծիսակատարությանը, ամուսնությունը, ընտանեկան հարաբերություններին, ժառանգությանը և հասարակական կյանքի այլ բնագավառներին վերաբերող խնդիրների լայն շրջանակ: 12-րդ դարում ստեղծվում են ազգային առաջին օրենսգրքերը՝ Դավիթ վարդապետի «Կա-

նոնախուսմբը» և Մխիթար Գոշ վարդապետի «Գիրք դատաստանին», որում ընդգրկված էին ոչ միայն եկեղեցական կանոններ, այլև աշխարհիկ օրենքներ: Կիլիկյան հայկական պետությունում առաջնորդվում էին 13-րդ դարում Սմբատ Գունդատաբլի կազմած «Դատաստանագրքով», որը գրելիս հեղինակն օգտագործել է իր ձեռքի տակ եղած բազմաթիվ իրավաբանական աշխատություններ ու փաստաթղթեր («Կանոնագիրք հայոցը», «Գիրք դատաստանին», Ներսես Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականը», բյուզանդական կայսրության «Զինվորական օրենքները», «Անտիոքի ասսիզները», միջագային զանազան պայմանագրեր)՝ հաշվի առնելով Կիլիկյան Հայաստանի հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների առանձնահատկությունները:

Սակայն հայ իրականություն մեջ Սահմանադրության առաջին նախագիծը «Որոգայթ փառաց»-ն է: Այն գրվել է 1773 թ., Հակոբ և Շահամիր Շահամիրյանների կողմից, Հնդկաստանի Մադրաս քաղաքում: Նախատեսված էր իբրև Սահմանադրության նախագիծ ապագա անկախ Հայաստան պետության համար: «Որոգայթ փառաց»-ի 521 հոդվածներով վերացվում էին դասակարգային բոլոր արտոնությունները, քաղաքացիներին տրվում էր խոսքի, գործունեության, դավանանքի ազատություն, կրթությունը պարտադիր էր հայտարարվում հասարակության բոլոր անդամների համար, անապահովներին հովանավորում էր պետությունը, օրենսդիր մարմինն էր խորհրդարանը՝ Հայոց տունը, գործադիր իշխանությունն իրականացվում էր նախարարությունների միջոցով, իսկ Բարձրագույն կամ Մայր դատարանը պետք է լիներ ընտրովի մարմին, որտեղ դատավարությունը պետք է ունենար գրավոր արձանագրություն, և մեղադրյալը ապահովվեր դատապաշտպանով: Երկրի ղեկավարը պետության նախագահն էր, ով և պարտավոր էր վերահսկել Սահմանադրության ճիշտ կիրառումը: Այսպիսով, ««Որոգայթ փառացը» ժողովրդավարական երկրի սահմանադ-

րությունն էր, ինչպիսին հեղինակներն ուզում էին տեսնել ազատագրված Հայաստանը:

1826-1828 թթ. ոռու-պարսկական պատերազմից հետո Արևելյան Հայաստանն անցնում է Ռուսաստանի տիրապետութայն տակ: Ռուսաստանի կառավարութայունը Հայ եկեղեցու վարչութայն հետ փոխհարաբերութայունների կանոնավորման նպատակով Արևելյան Հայաստանը ոռուական տիրապետութայն տակ անցնելուց անմիջապես հետո ձեռնամուխ է լինում Հայ եկեղեցու համար իր քաղաքական շահերին համապատասխան կանոնադրութայն մշակմանը: 1836 թ. մարտի 11-ին Նիկոլայ Առաջին կայսրը վավերացնում և 1837 թ. հունվարի 1-ից գործադրութայն մեջ է դրվում «Բարձրագոյն կարգադրութիւն յաղագս կառավարութեան գործոց լուսաւորչական Հայոց եկեղեցւոյ ի Ռուսաստան» անունով կանոնադրութայունը (կարճ՝ «Պոլոժենիե»), որով պետք է առաջնորդվեր Հայ եկեղեցին: Առաջին անգամ «Պոլոժենիե»-ի հայերեն տարբերակում օգտագործվում է «Լուսավորչական Հայոց եկեղեցի» (ռուսերեն տարբերակում՝ «Գրիգորյան») արտահայտութայունը, որը, հակասելով հանդերձ Հայ եկեղեցու բուն էութայնը, ծագմանն ու ավանդութայնը, այնուհետև շրջանառութայն մեջ է մտնում և համընդհանուր տարածում գտնում: «Պոլոժենիե»-ն բաղկացած էր 10 գլխից, 141 հոդվածից: 1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո «Պոլոժենիե»-ն դադարում է գործելուց:

Արևմտահայերի կրոնահամայնական կյանքը կարգավորելու համար 1860 թ. Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանը 1860 թ. մայիսի 24-ին ընդունում է «Ազգային սահմանադրութայուն հայոց» փաստաթուղթը, որը սուլթանական կառավարութայունը 3 տարվա ձգձգումներից և էական կրճատումներից հետո վավերացնում է 1863 թ. մարտի 17-ին: Կազմված էր 5 գլուխներից, 99 հոդվածներից: Հեղինակներն էին Ն. Ռուսինյանը, Գ. Օտյանը, Ն. Պալյանը, Ս. Վիչենյանը, Կ. Ութուճյանը, Մ. և Գ. Աղաթոն եղբայրները: Փաստաթուղթը «Սահմանադրութայուն» է կոչվել Ն. Ռուսինյանի ա-

ուղարկով, քանի որ գրվել էր բելգիական սահմանադրութ-
յան գլխավոր սկզբունքների հիման վրա: Իհարկե, իրակա-
նում այն հեռու էր իրական սահմանադրություն լինելուց և
պետք է ծառայեր միայն թուրքիայի տիրապետության տակ
ապրող հայերի ներքին հասարակական-քաղաքական հարա-
բերությունների կարգավորմանը և մշակութային կյանքի
զարգացմանը: «Ազգային սահմանադրություն» համաձայն`
Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքը հայտարարվում էր «ազգի ղե-
կավար» և պետք է միջնորդ լիներ արևմտահայության ու
թուրքական պետության միջև: Սահմանադրությամբ ա-
ռանձնակի կարևորություն էր տրվում Հայաստանյայց եկե-
ղեցու դավանանքն ու ավանդույթները անաղարտ պահելու,
առանց սեռական խտրության` հայ երեխաներին կրթութ-
յան տալու, հասարակական կարիքների համար նախատես-
ված դրամական միջոցները նպատակային օգտագործելու
հարցերին և այլն: Հայոց պատրիարքարանին կից, որպես
բարձրագույն օրենսդրական մարմին գործում էր Ազգային
ընդհանուր ժողովը, իսկ որպես գործադիր մարմին` Ազգա-
յին կենտրոնական վարչությունը: Սահմանադրությամբ
կանոնակարգված էին դրանցում ընտրելու և ընտրվելու
պայմանները և, ընդհանրապես, ազգային ներքին կյանքի
կարևոր բոլոր հարցերը: Ամենայնով հանդերձ` այն նոր, ա-
ռաջադիմական երևույթ էր արևմտահայության կյանքում
և գործեց մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը:
1916 թ. երիտթուրքական կառավարությունը «Նոր կանո-
նադրություն հայոց պատրիարքության վերաբերյալ» օրեն-
քով էական սահմանափակումների է ենթարկում Ազգային
սահմանադրությամբ ընձեռված իրավունքները, իսկ հան-
րապետական թուրքիայում դրա գործադրությունը վերջնա-
կանապես դադարեցվում է:

Հայաստանի առաջին Հանրապետությունն իր կարճատև
գոյությունն ընթացքում չհասցրեց Սահմանադրություն
հաստատել: Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատ-
վելուց հետո մինչև այդ կարգերի ավարտը գործել է երեք

Սահմանադրություն, որոնք ընդունվել են 1922 թ., 1937 թ. և 1978 թ.:

1991 թ. Խորհրդային Միության փլուզումից և Հայաստանի անկախ Հանրապետության հռչակումից հետո՝ 1995 թ. հուլիսի 5-ին, համաժողովրդական հանրաքվեով ընդունվում է ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ: Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակվում է ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն, որտեղ իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին, որն այն իրականացնում է ընտրովի մարմինների միջոցով: Ընտրություններն ընդհանուր են, ուղղակի, գաղտնի քվեարկությամբ: Մասնակցել կարող են 18 տարին լրացած ՀՀ բոլոր քաղաքացիները: Քաղաքացիների իրավունքները հավասար են՝ անկախ ազգությունից, ռասայից, սեռից, դավանանքից: Սահմանադրությամբ Հայաստանում պետական լեզու է հռչակվում հայերենը: Ընդունելի է բազմակուսակցականությունը, պետությունը ճանաչում և պաշտպանում է սեփականության բոլոր ձևերն ու նպաստում դրանց զարգացմանը: Սահմանադրությամբ խնդիր է դրվում պահպանել շրջակա միջավայրի մաքրությունը, բնական հարստությունները:

Ներկայիս գործող Սահմանադրությամբ սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության նախագահի, օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների լիազորություններն ու ձևավորման կարգը: Սահմանվում են նաև ՀՀ պետական զինանշանը, դրոշը և հիմնը, որոնք պետության պաշտոնական խորհրդանիշերն են:

ԶԻՆԱՆՇԱՆԸ (գերբ-գերմ.՝ ժառանգություն) հատուկ է պետություններին, նաև՝ իշխանական, նախարարական տներին, պետության մաս կազմող վարչատարածքային միավորներին՝ մարզերին, քաղաքներին, նահանգներին, գավառներին և այլն: Հայկական միջնադարյան մի շարք զինանշաններ պահպանվել են եկեղեցիների բարձրաքանդակներում: 1828 թ. Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանին միանալուց հետո հաստատվում են Հայկական մարզի, հե-

տագայում նաև՝ Ալեքսանդրապոլի, Կարսի, Երևանի գինանշանները: 1918-1920 թթ. Հայաստանի առաջին Հանրապետության տարիներին ընդունված պետական գինանշանը խորհրդային իշխանության տարիներին փոխարինվում է Հայաստանի երկրորդ՝ Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության նոր գինանշանով, որի հեղինակն էր հայ հռչակավոր նկարիչ Մարտիրոս Սարյանը:

1995 թ. Սահմանադրությամբ Հայաստանի Հանրապետության պետական գինանշան է հաստատվում 1918-1920 թթ. Հայաստանի առաջին Հանրապետության գինանշանը, որը հեղինակել են ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանը և նկարիչ Հակոբ Կոջոյանը: Զինանշանի վահանաձև կենտրոնը բաժանված է 4 մասի, որոնց վրա պատկերված են Արտաշեսյան, Արշակունյաց, Բագրատունյաց և Ռուբինյան հարստությունների գինանշանները: Կենտրոնում Արարատ լեռն է, վերևում՝ «ՀՀ» հապավումը, ներքևում՝ ազատության խորհրդանիշ սուրը, որը կտրում է շղթան, մտավոր և մշակութային կյանքի խորհրդանիշ գրիչը և խաղաղ աշխատանքով ձեռք բերված առատության խորհրդանիշ հասկերը:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՐՈՇԸ պետության ինքնիշխանության պաշտոնական տարբերանշանն է, որի նկարագրությունը տրվում է Սահմանադրությամբ: Մարդկության պատմության հնագույն ժամանակաշրջաններից պետությունները, թագավորական և նախարարական տները, այդ թվում նաև՝ հայկական, ունեցել են իրենց դրոշները: Շահամիր Շահամիրյանն իր «Որոգայթ փառաց» աշխատության մեջ նկարագրում է նաև ապագա հայկական պետության դրոշը՝ կարմիր, կապույտ, դեղին, որոնք ստեղծվելիք հայոց բանակի 3 սպարապետությունների գինվորների համագգեստների գույներն էին լինելու: 1918-1920 թթ. Հայաստանի առաջին Հանրապետության տարիներին ընդունված պետական եռագույն դրոշը՝ կարմիր, կապույտ, նարնջի, խորհրդային Հայաստանի տարիներին փոխարինվում է նոր պետական դրո-

շով՝ կարմիր ֆոնի մեջտեղում կապույտ շերտ: 1991 թ. Հայաստանի երրորդ նորանկախ Հանրապետությունը ընդունում է առաջին հանրապետության եռագույն դրոշը՝ կարմիր (ազատության համար հայ ժողովրդի թափած արյան խորհրդանիշը), կապույտ (խաղաղ երկնքի խորհրդանիշը), նարնջի (խաղաղ, ստեղծագործ աշխատանքի խորհրդանիշը):

ՕՐՀՆԵՐԳԸ հանդիսավոր երգ է: Գոյություն ունեն հոգևոր օրհներգեր, պետական, զինվորական, հեղափոխական, ուսանողական, որևէ անձին կամ նշանակալի իրադարձությանը նվիրված օրհներգեր և այլն: Այսպես՝ Հայաստանում քրիստոնեությունը ընդունելուց հետո եկեղեցական ժամերգությունների և Պատարագի մաս են կազմել հոգևոր օրհներգեր, օրինակ՝ Ներսես Շնորհալու «Յիշեսցուք»-ը և «Զարթիք»-ը: Պետական օրհներգ ունեն ժամանակակից բոլոր պետությունները: Հայաստանի առաջին Հանրապետության օրհներգը Միքայել Նալբանդյանի խոսքերով և Բարսեղ Կանաչյանի երաժշտությամբ գրված «Մեր հայրենիք» երգն էր: Խորհրդային Հայաստանի օրհներգի երաժշտությունը գրել էր Արամ Խաչատրյանը, խոսքերը՝ Սարմենը: 1991 թ. նորանկախ Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունը որպես օրհներգ ընդունեց առաջին հանրապետության «Մեր հայրենիք» երգը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Սահմանադրության ընդունումը յուրաքանչյուր ժողովրդի և պետության համար ունի պատմական նշանակություն: Հայաստանի անկախության վերականգնումից հետո ընդունվեց Սահմանադրությունը՝ իբրև երկրի կենսագործունեությունն ապահովող հիմնական նորմերի հավաքածու՝ համապատասխան որի ստեղծվում և գործում են բոլոր մյուս օրենքները: 1995 թ. հուլիսի 5-ին ընդունված Սահմանադրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունը կերտում է իր ժողովրդավարական անկախ պետությունը: Հայ ժողովուրդն ամեն տարի տոնում է Սահմանադրության օրը՝ որպես անկախ պետականության և ազգային ինքնիշխանության վերահաստատման ցնծալի իրա-

դարձություն, որպես հայոց պետության և հասարակության բարգավաճման գլխավոր երաշխիք, որպես հայ ժողովրդի բազում սերունդների դարավոր իղծերի իրականացման մարմնացում:

Սուրբ Սահակ, սուրբ Մեսրոպ

Հայ ժողովուրդն առանձնակի սիրով է մեծարել Հայերեն գրերը ստեղծող և թարգմանության գործի նվիրյալ իր զավակներին: Գրերի գյուտով սկսվեց Հայ դպրութունը և դրսևորվեց Հայ ժողովրդի իմացության ու ճանաչողության ձգտումը՝ ստեղծագործ հանճարեղ ոգին, որը ծնունդ տվեց բազմադարյա հոգևոր, գրական ու գիտական հարուստ ժառանգությանը: Հայ ժողովրդի համար, հատկապես պետականության կորստի ժամանակներում, նրա հոգևոր և մշակութային արժեքները դարձան ինքնության պահպանման երաշխիքներ, աշխարհասփյուռ իր զավակներին միավորող գործիքներ:

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին տարվա մեջ երկու տոն է սահմանել՝ ձոնված սուրբ ու անմահ հիշատակին նրանց, ում ջանքերով, նվիրումով ու հանճարով ստեղծվեցին Հայոց գրերը, սկիզբ դրվեց Հայ թարգմանական ու ինքնուրույն գրականությանը և քրիստոնյա Հայ ժողովրդի մշակութային լայնահուն ճանապարհին:

Առաջինը տոնը նվիրված է Սահակ Հայրապետին ու Մեսրոպ Մաշտոցին: Այն տոնվում է Հոգեգալստից հետո երեսուներեքերորդ օրը, հինգշաբթի, տատանվում է հունիսի 11-ից հուլիսի 16-ն ընկած ժամանակահատվածում: Այդ օրը, ըստ ավանդության, Արաքս գետի ափին հանդիպել են Սահակ Պարթև հայրապետը և Մեսրոպ Մաշտոցը: Տոնը նշվում է ուխտագնացությամբ դեպի Օշական՝ Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզման:

ՍՈՒՐԲ ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎ: Ս. Սահակը որդին էր Ներսես Մեծ հայրապետի, Գրիգոր Լուսավորչի տոհմի հինգերորդ և վերջին շառավիղն էր ու իր առաքինասեր վարքով նմանվեց

իր հայրերին: Ծնվել է 348 թ. սեպտեմբերի 29-ին, Կեսարիայում, ուր երիտասարդ տարիքում ուսանում էր հայրը՝ ապագա Ներսես Մեծ հայրապետը: Ս. Սահակը նույնպես երկար տարիներ ուսանում է Կեսարիայում և Բյուզանդիայում. «..Վարժվածությամբ առլեցուն՝ բարձր էր հունաց շատ գիտնականներից՝ լինելով կատարելապես հմուտ հունարեն տառերի հնչյունաբանությանը և հռետորական հորդասաց մեկնաբանություններին, առավել ևս՝ ցույց էր տալիս իր տեղյակությունը փիլիսոփայական արվեստին»¹: Նա կատարյալ տիրապետում էր հունարենին և ասորերենին, որոնցով Հայաստանում տարվում էր ժամանակի դպրությունը, նաև՝ պարսկերենին, որը Հայաստանի՝ Պարսից տերության ներքո գտնվող արևելյան և մեծագույն մասի պաշտոնական լեզուն էր: Նա ամուսնացած էր դեռ Կեսարիայում սովորելու շրջանում և ուներ մի դուստր՝ Սահականույշ անունով, ով հետագայում դառնում է Համազասպ Մամիկոնյանի կինը՝ ունենալով երեք որդի, որոնցից մեկն Ավարայրի հերոս ու քաջ նահատակ Վարդան Մամիկոնյանն էր:

Խորենացու «Հայոց պատմության» տեղեկություններից ենթադրվում է, որ Սահակը հավանաբար վաղ է այրիացել կամ փոխադարձ համաձայնությամբ բաժանվել կնոջից, քանի որ իր շուրջ հավաքելով մոտ 60 աշակերտների՝ վարում է խստակրոն ճգնողական կյանք, շրջում և քարոզում ու մխիթարում է ժողովրդին²:

387 թ. Սահակ Պարթևն ընտրվում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Հայոց Խոսրով Դ թագավորի (387–389 թթ.) աջակցությամբ: Վերջինիս գահընկեցությունից հետո Հայաստանի թագավոր է դառնում եղբայրը՝ Վռամշապուհ Արշակունին (389–414 թթ.): Հաջորդում է շուրջ 20 տարիների խաղաղ մի ժամանակաշրջան, որի ընթացքում Սահակ հայրապետն իր հավատարիմ գործակից Մեսրոպ Մաշտոց վարդապետի հետ ծավալում է հոգևոր և մշակութային եռանդուն

¹ Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1982, էջ 37:

² Սովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1990, էջ 209:

գործունեություն՝ ունենալով Վուստյանի թագավորի ու Առավան Հազարապետի աջակցությունը: Նրա հայրապետություն օրոք տեղի ունեցավ հայ կյանքի մեծագույն իրադարձություններից մեկը՝ հայ գրերի գյուտը:

Գողթնում քարոզելու շրջանում Մեսրոպ Մաշտոցը համոզվում է, որ Աստվածաշունչ Մատյանը պետք է ունենալ հայերենով, և առաջնային անհրաժեշտություն է հայկական գրերի ստեղծումը: Խորենացու վկայությամբ՝ «...Սահակի մոտ եկավ Մեսրոպը հայերեն գրերի հարցի առիթով և տեսավ, որ նա ավելի ևս փափագում է այդ բանին»¹: Նույնը հաստատում է նաև Կորյունը²: Նաև Ղազար Փարպեցին է վկայում, որ Մեսրոպը «կարողացավ հայերեն այբուբենը կարգավորել-դասավորել ըստ հունարենի հնչյունային-վանկական անսայթաք դասավորության՝ հաճախ հարցնելով ու Սահակ կաթողիկոսից իմանալով հունարեն տառերի օրինակները: Պարզ է, որ նրանք չէին կարող անսխալ կատարել գործը, առանց առաջնորդվելու սուրբ հայրապետ Սահակի կողմից...»³: Տարբեր պատմիչների տեղեկություններն ընդհանրացնելով՝ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը եզրակացնում է, որ Մեսրոպ վարդապետը, շրջագայություններից վերադառնալով Հայաստան, Սահակ հայրապետի քննությանն է հանձնում իր ստեղծած հայոց գիրը, որը և հաստատվում է հայրապետի գերագույն հեղինակությամբ⁴: Կաթողիկոսի և Մաշտոց վարդապետի ջանքերով Հայաստանում ծայր է առնում հայ դպրության օրհնյալ ընթացքը՝ իբրև քրիստոնեության մեծ շնորհ հայ ժողովրդին:

Ս. Սահակ Պարթև հայրապետը թողել է մատենագրական նշանակալի ժառանգություն. գրել և եղանակավորել է շարականներ, Պատարագամատույց, ծիսական աղոթքներ, կանոնավորել է Հայ եկեղեցու Տոնացույցը, նրա անունով

¹ Նույն տեղում:

² Կորյուն, Վարք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Երևան, 1994, էջ 71:

³ Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1982, էջ 35:

⁴ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 313-315:

«Կանոնագիրք հայոց»-ում հայտնի է կանոնախումբ՝ եկեղեցական ու աշխարհիկ կյանքի տարբեր հարցերը խստապահանջորեն ու նախանձախնդրորեն կարգավորող¹: Մեսրոպ Մաշտոցի հետ Սահակ Պարթևը հայ հոգևոր ինքնուրույն երգերի սկզբնավորողն է:

Ս. Սահակ կաթողիկոսի հայրապետության շրջանում՝ 431 թ., տեղի է ունենում Եփեսոսի երրորդ տիեզերական ժողովը, որը դատապարտում է նեստորական ուսմունքը: Ժողովի վճիռները Հայաստան են բերում Սահակի և Մաշտոցի՝ Բյուզանդիայում իրենց կրթությունը կատարելագործող աշակերտները, որոնց մեջ էին Եզնիկ Կողբացին, Ղևոնդ Երեցը, Կորյունը, Հովսեփ Պաղնացին: Հայ եկեղեցին ճանաչում է ժողովի որոշումները: Նրանք բերում են նաև հունարեն Աստվածաշնչի լավագույն օրինակ, որի հետ համեմատությամբ լրացվում է Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը, որը նախապես կատարվել էր ասորական օրինակից: Այս վճռական խմբագրությունը Ղազար Փարպեցին վերագրում է Սահակին: Նրա տեղեկության համաձայն՝ Մեսրոպ Մաշտոցը և մյուս թարգմանիչները հաճախակի Սահակի օգնությունն էին դիմում՝ Աստվածաշունչը հունարենից հայերեն թարգմանելիս, քանի որ վերջինս կատարելապես տիրապետում էր հունարենին և քաջատեղյակ էր փիլիսոփայությունը, ինչպես նաև հնչյունաբանությունը: Նրա հիմնարար խմբագրությամբ սերունդներին է թողնվում թարգմանության գլուխգործոց Աստվածաշնչի հայերեն տարբերակը՝ «Թարգմանությունների թագուհին»: Նրա ջանքերով հայ դպրությունը տարածվում է ոչ միայն արևելյան (պարսկական ենթակայության), այլև արևմտյան (բյուզանդական ենթակայության) Հայաստանում²:

Վառամշապուհի մահից հետո Սահակ կաթողիկոսի դիմումով Հազկերտ Ա-ն հայոց գահին է վերադարձնում Նոսրով

¹ Կանոնագիրք հայոց, Կանոնք սրբոյն Սահակայ, ԾԵ, 1964, հ. Ա, էջ 363-421:

² Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1982, էջ 37-41:

Դին, բայց վերջինս շուտով մահանում է: Այս անգամ գահն անցնում է պարսից արքայազն Շապուհին: Լսելով հոր մահվան մասին՝ նա 420 թ. մեկնում է Տիգրոն՝ հոր գահը ժառանգելու, սակայն սպանվում է գահակալական կռիվներում: Կրկին կաթողիկոսի ջանքերով հրավիրվում է հայ ավագանու ժողով, որը դիմում է պարսից արքունիք՝ թագավոր կարգելու համար Վռամշապուհի որդի Արտաշեսին: Իր կարճատև թագավորության ընթացքում Արտաշեսը (424–428 թթ.) ցույց է չվայտ կյանքով, անպատասխանատու վարքով իր դեմ է գրգռում հայ նախարարներին, ովքեր պարսից արքայից խնդրում են նրա գահընկեցությունը և Սահակից պահանջում միանալ իրենց խնդրանքին: Սակայն արիասիրտ, իմաստուն ու հեռատես հայրապետը չի համաձայնվում. «...քա՛վ լիցի, որ ես մատնիչ լինեմ և իմ հոտի մոլորյալ ոչխարը հանձնեմ անհավատներին՝ ծանակելու»¹: Այս պատճառով և ամբաստանվում է նախարարներից ու Արտաշեսի հետ կանչվում Տիգրոն: Այստեղ կազմակերպված դատավարության ժամանակ կաթողիկոսը կրկին հրաժարվում է մեղադրել Արտաշեսին: Ընդհակառակը՝ նա համարձակվում է ասել, որ հայոց թագավորը ինչի մեջ որ մեղադրվում է, հանցանք է համաձայն քրիստոնեական հավատի ու վարդապետության, բայց պարսից օրենքի առաջ նա անմեղ է: Սակայն Վռամ Ե-ն և պարսից արքունիքը առիթը բաց չեն թողնում հայոց թագավորությունը վերացնելու: 428 թ. այն դադարում է նաև Հայաստանի պարսկական մասում: Արտաշեսը բանտարկվում է, իսկ կաթողիկոսը պաշտոնանկ է արվում և պահվում Տիգրոնում՝ որպես աքսորական: Սակայն և՛ աքսորի տարիներին, և՛ հետագայում, երբ վերադարձել էր Տիգրոնից, հայ ժողովուրդը միայն նրան էր ճանաչում ու ընդունում որպես Ամենայն հայոց կաթողիկոս՝ հակառակ պարսից կողմից կարգված և Ս. Էջմիածնում միմյանց հաջորդող կաթողիկոսների ապօրինի գահակալության: Հայաստան գալով՝ Ս. Սահակը հաստատվում է

¹ Նույն տեղում, էջ 51:

Բագարանում, հավանաբար՝ նշանավոր Ս. Հովհաննես վանքում:

439 թ. նոր իշխանության եկած Հագկերտ Բ թագավորը (438–457 թթ.) պատերազմ է սկսում Բյուզանդիայի դեմ: Նրա բանակներից մեկը մտնում է Հայաստան: Մերձավորները փորձում են ձերուհի հայրապետին հեռու տանել արշավող բանակի ճանապարհից, սակայն վերջինս ճանապարհին վախճանվում է Բագրևանդի Բլուր գյուղում, իր ծննդյան օրը: Նրա աճյունը Վարդան Մամիկոնյանի կինը՝ Դստրիկը, փոխադրում է Տարոն և ամփոփում Աշտիշատում:

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ: Սահակ հայրապետի անխոնջ լծակիցն ու նվիրյալ գործակիցն էր Մեսրոպ Մաշտոցը: Նա ծնվել է մոտ 360 թ., Տարոնի Հացեկաց գյուղում, «կարճագատ» Վարդանի ընտանիքում: Համաձայն Մաշտոցի վարքագիր Կորյունի և մյուս պատմիչների՝ նա լավագույն կրթություն է ստացել՝ սովորելով Տարոնում, ըստ Ղազար Փարպեցու՝ «հելենական» դպրոցում: Այստեղ հարկ է հիշել Ներսես Մեծի բացած դպրոցները, հատկապես՝ վանքերին կից, և, ինչպես Հր. Աճառյանն է կարծում, հավանաբար Մաշտոցը սովորել է Մշո Ս. Կարապետ վանքում գործող այդպիսի դպրոցներից մեկում: 389 թ. տեղափոխվում է Վաղարշապատ և որպես ատենադպիր՝ պաշտոնավարում արքունիքում, ապա դառնում գինվորական: Սակայն ավելի կատարյալ կյանքի կոչումով առաջնորդվելով՝ թողնում է աշխարհիկ կյանքը, ձեռնադրվում կուսակրոն հոգևորական և, շուրջը հավաքելով շուրջ 40 աշակերտների, նվիրվում Ս. Գրքի ուսումնասիրությունն ու քարոզությունը: Իր աշակերտների հետ Մեսրոպ Մաշտոցը քարոզչական գործունեություն է ծավալում Գողթն գավառում: Այստեղ համոզվում է Աստվածաշունչը հայերենով ունենալու ծայրահեղ անհրաժեշտություն մեջ, որպեսզի այն հասկանալի լինելով ժողովրդին՝ ամրագրվի նրա սրտում ու կյանք դառնա: Նա գալիս է Վաղարշապատ և կաթողիկոսին ներկայացնում իր մտադրությունը՝ հայ գրեր գտնելու վերաբերյալ: Հայրա-

պետը հավանութիւնն է տալիս ձեռնարկին, հրավիրում ժողով, որին մասնակցում էին բոլոր եպիսկոպոսները: Ժողովը նույնպէս որոշում է ձեռնարկել այդ գործը, և դիմում են Վռամշապուհ թագավորին: Պարզվում է, որ հայկական նշանագրեր կան Դանիել ասորի եպիսկոպոսի մոտ: Դրանք բերվում են, և թագավորի կարգադրութեամբ մանուկներ հավաքելով՝ Մաշտոցը փորձում է ուսուցանել: Բայց նշանագրերը թերի էին: Մովսէս Խորենացին գրում է. «...այդ մուրացված գծագրութիւնը ընդունակ չէր վանկ առ վանկ ճիշտ արտահայտել հայերեն բառերի հնչյունները»¹: Թագավորի և կաթողիկոսի հանձնարարականով Մաշտոցը աշակերտների հետ մեկնում է ժամանակի հայտնի կրթօջախներ՝ Ամիդ, Եդեսիա: Նա շարունակ պրպտում էր, անդուլ ջանքեր գործադրում և խնդրում Աստծու օգնութիւնը: Աստծու շնորհով Եդեսիայում Մաշտոցը գտնում է հայկական տառերը: Ինչպէս պատմում է Խորենացին, ապավինած Աստծուն և անձանձիր աղոթքով խնդրելով Նրա ամենախնամ տնօրինութիւնը՝ սուրբը «...տեսնում է ո՛չ երազ քնի մեջ, ո՛չ տեսիլք արթնութեան մեջ, այլ սրտի գործարանում նրա հոգու աչքերին երևում է աջ ձեռքի թաթ՝ քարի վրա գրելիս, այնպէս, որ քարը գծերի հետքը պահում էր, ինչպէս ձյունի վրա: Եվ ոչ միայն երևաց, այլև բոլոր (գրերի) հանգամանքները նրա մտքում հավաքվեցին՝ ինչպէս մի ամանում: Եվ աղոթքից վեր կենալով՝ ստեղծեց մեր նշանագրերները»²: Դրանք՝ թվով 36, նշանագրում է Սամոսատում՝ հույն Հռոփանես գրչի օգնութեամբ: 405 թ. սահմանագծին Մաշտոցը վերադառնում է Հայաստան: Արաքսի ափին, Վաղարշապատի մատուցներում հայոց թագավորը, կաթողիկոսն ու ժողովուրդը ցնծութեամբ դիմավորում են հայոց գրերը բերող Մեսրոպ Մաշտոցին ու նրա աշակերտներին:

Գրերի գյուտից հետո Մեսրոպ Մաշտոցը և Սահակ կաթողիկոսը կրթական ու մշակութային լայն գործունեութիւն

¹ Մովսէս Խորենացի, Հայոց պատմութիւն, Երևան, 1990, էջ 213:

² Նույն տեղում, էջ 214:

են ծավալում: Միաժամանակ և՛ ուսուցանում էին, և՛ թարգմանում: Իր աշակերտների հետ Մեսրոպ Մաշտոցը շրջագայում է Հայաստանով, բազմաթիվ դպրոցներ բացում երկրի տարբեր մասերում, հիմնում վանքեր, որոնք դառնում են հոգևոր, ուսումնական, գրչության ու գիտական կենտրոններ: Նրա գործունեությունը տարածվում է նաև Հայաստանի բյուզանդական մասում, որտեղ ևս բացում է հայկական դպրոցներ և կրթում աշակերտների: Նրա բեղուն գործունեությունը տարածվում է նաև հարևան Վրաստանում ու Ադվանքում, նա ստեղծում է նաև վրացական ու ադվանական տառերը¹:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը նույնպես գրել է շարականներ: Լինելով հայ դպրության հիմնադիրը, նա նաև հայերենի առաջին ուսուցիչն է և հայոց լեզվի ուսուցման ձևերի ու սկզբունքների առաջին կիրառողը: Ինչպես նաև՝ Մաշտոցը Սահակ հայրապետի հետ հայ հոգևոր երաժշտության սկզբնավորողն է:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը մահանում է 440 թ. փետրվարի 17-ին: Նրա մարմինը հազարապետ Վահան Ամատունին և զորավար Հմայակ Մամիկոնյանը ժողովրդի մեծ բազմության ուղեկցությամբ ամփոփում են ներկայիս Աշտարակի շրջանի Օշական գյուղում, որտեղ 3 տարի հետո Վահան Ամատունին կառուցում է եկեղեցի: Այդ ժամանակ Վաղարշապատի երկնքում երևում է լուսավոր խաչի նշան, որը մի քանի օր շարունակ փայլում է երկնքում՝ այն տան վերևում, ուր սուրբն ավանդել էր հոգին, այն ուղեկցում է թաղման թափորը մինչև հուղարկավորության վայր և անհետանում միայն սրբի մարմինը գերեզման իջեցնելուց հետո²:

Սուրբ Մաշտոցի գերեզմանը մշտապես եղել և է՝ ուխտատեղի մեր ժողովրդի համար: Ամեն տարի ս. Սահակին և ս. Մեսրոպ Մաշտոցին, ինչպես նաև ս. Թարգմանիչներին

¹ Կորյուն, Վարք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Երևան, 1994, էջ 72:

² Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1990, էջ 234-235: Կորյուն, Վարք ս. Մեսրոպ Մաշտոցի, Երևան, 1994, էջ 79-80:

նվիրված տոներին այստեղ են հավաքվում Հայաստանի տարբեր մասերից եկած բազմաթիվ ուխտավորներ՝ ուսուցիչներ, դպրոցականներ, հայրենիք ժամանած սփյուռքահայեր, Ս. Թարգմանիչների տոնի առիթով կազմակերպվող ամենամյա գիտաժողովների մասնակից մտավորականներ և այլն:

Հայ եկեղեցին տարվա ընթացքում Սահակ Պարթև հայրապետի համար սահմանել է երկու տոն. առաջինը նշվում է Բուն բարեկենդանի նախորդ կիրակիի նախընթաց շաբաթ օրը (հունվարի 24-ից փետրվարի 28), իսկ մյուսը՝ Մեսրոպ Մաշտոցի հետ՝ Հոգեգալստյան չորրորդ կիրակիին հաջորդող հինգշաբթի օրը (հունիսի 1-ից հուլիսի 16):

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի տոնը Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին նշում է նաև ս. Թարգմանիչների հետ՝ Հոկտեմբերի 3-ից նոյեմբերի 7 ժամանակամիջոցի երկրորդ շաբաթ օրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Թեև 301 թվականից Հայաստանը քրիստոնյա պետություն էր, սակայն 5-րդ դարի սկզբին Աստվածաշնչի գրքերը, եկեղեցական երկերը, ժամերգություններն ու ծեսերը դեռևս հունարեն կամ ասորերեն էին, քանի որ հայերեն գրեր չկային: Այդ լեզուները ժողովրդի մեծ մասի համար անհասկանալի էին, և քրիստոնեական քարոզչությունը տարվում էր թարգմանաբար: Աստվածաշնչի՝ հայերեն խոսելն անհրաժեշտություն էր:

Միաժամանակ՝ 387 թ. Հռոմեական կայսրության և Պարսկաստանի միջև բաժանված Հայաստանի երկու հատվածները՝ արևելյան ու արևմտյան, սկսել էին օտարանալ միմյանցից: Հայաստանի բյուզանդական մասում եկեղեցական լեզուն հունարենն էր, իսկ պարսկական Հայաստանում՝ ասորերենը: Բնականաբար, հունարենն ու պարսկերենը տարածվում էին հայերի շրջանում: Ինչպես Խորեն Ա Մուրադբեկյան Ամենայն հայոց կաթողիկոսն է գրում 1936 թ. հոկտեմբերի 10-ի՝ հայոց գրերի գյուտի 1500-ամյակին նվիրված կոնդակում՝ չկա ոչինչ, որ մարդկանց միմյանց գողի ու շաղկապի այնպես, ինչպես լեզուն և կրոնը, հատկապես հայ ժողովրդի պարագայում, որը մշտապես բաժան-բաժան լինելով՝ այս երկուսով է միայն իրեն հայ և Հայ եկեղեցու անդամ ճանաչում: Օտար տիրապետությունների ներքո ուժացման վտանգի առջև հայերեն դպրություն ունե-

նալու անհրաժեշտությունը հրատապ էր, որպեսզի ժողովուրդը ոչ միայն խոսեր, այլև գրեր հայերեն ու ստեղծագործեր՝ արտահայտելով քրիստոնեական իր հավատը, ոգին ու ճանաչողությունը: Այս ամենով է պայմանավորված գրերի գյուտի նշանակությունը, որն իրականացավ Սահակ Պարթև հայրապետի և Մեսրոպ Մաշտոցի ջանքերով, նվիրումով ու համձարով: Նրանց հիշատակի հանդեպ բոլոր դարերում հայ ժողովուրդը արտահայտել է իր մեծ սերը, խոնարհումն ու մեծարումը՝ նրանց ճանաչելով հայոց մեծ վարդապետներ՝ ուսուցիչներ: Սահակ-Մեսրոպյան դպրոցի առաջին սաներից էին Վարդանանք և Ղևոնդյանք: Եվ Սահակ-Մեսրոպյան դպրոցն էր հաղթուն Ավարայրում, որպեսզի հաղթեր հայոց բոլոր Ավարայրներում:

Հիսուս Քրիստոսի Պայծառակերպությունը կամ Վարդավառ

Հիսուս Քրիստոսի Պայծառակերպության կամ Այլակերպության տոնը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու հինգ տաղավար տոներից է: Այն հիշատակությունն է Հիսուսի՝ Թաբոր լեռան վրա իր երեք աշակերտներին Աստվածային փառքով երևման, որը նկարագրում են Ավետարանները (Մատթ., ԺԷ, 1-13, Մարկ., Թ, 2-12, Ղուկ., Թ, 28-36):

Իր քարոզչության երրորդ տարվա ամռանը Հիսուսը, աշակերտներից ընտրելով Պետրոսին, Հակոբին և վերջինիս եղբորը՝ Հովհաննեսին, նրանց հետ բարձրանում է Թաբոր լեռը՝¹ միայնության մեջ աղոթելու. «...լեռ ելավ աղոթքի կանգնելու» (Ղուկ., Թ, 28): Հիսուսն իր երկրային ողջ կյանքն անցկացնում էր աղոթքով, առավել ևս կյանքի որոշիչ միջոցներին: Աղոթքը Նրա մշտական ուղեկիցն էր, ինչպես Մկրտությունից հետո կամ չարչարանքներից առաջ՝ Գեթսեմանիի պարտեզում: Այս անգամ աղոթքի պահին, այսինքն՝ երբ Նա Հոր հետ էր, հանկարծ «Նրա երեսի տեսքը այլակերպվեց» (Ղուկ., Թ, 29), և Հիսուսն իր աշակերտներին

¹ Շնորհք պատրիարք Գալուստյանը ավելի հավանական համարում է այն տեսակետը, ըստ որի՝ դա ոչ թե Թաբոր, այլ Յերմոն լեռն է (Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյան, «Տաղաւար տոներ», Երուսաղէմ, 1976):

րին երևաց իր աստվածային փառքով: Այստեղից և տոնի անունը՝ «Այլակերպություն» կամ «Պայծառակերպություն», որը նշանակում է «կերպարանափոխություն»: Քրիստոնյա բոլոր Եկեղեցիները տոնը Այլակերպություն անունով են նշում, և միայն Հայ եկեղեցին է այն անվանում նաև Պայծառակերպություն՝ այլակերպության իմաստի մեջ հատկապես շեշտելով Քրիստոսից ճառագող աստվածային փառքն ու փայլը. «Նրա դեմքը փայլեց՝ ինչպես արեգակը. և նրա զգեստները դարձան սպիտակ՝ ինչպես լույսը» (Մատթ., ԺԷ, 2): Մշտապես Աստծուն տեսանելի ներկայացնելու յուրաքանչյուր փորձի ժամանակ օգտագործվում է «լույս» բառը: Աստծու կամ Քրիստոսի անտեսանելի ներկայութունը նույնպես լույսով է խորհրդանշվում. Ավետարաններում Քրիստոսն անվանվում է «Լույս հեթանոսների համար», «Լույս աշխարհի», «Լույս ճշմարիտ» և այլն: Հետևաբար՝ Պայծառակերպության ընթացքում Հիսուսի՝ ամբողջովին լույսով ողողվելը և Նրանից լույսի ճառագումը հավաստումն է Նրա աստվածային բնության: Եվ կարելի է ասել, որ Աստվածհայտնությունն իր տեսանելի կերպի մեջ իրականացավ լեռան վրա՝ Պայծառակերպության պահին:

Այդ պահին Հիսուսի կողքին հայտնվում են լույսով պարուրված Մովսեսն ու Եղիան և Նրա հետ խոսում վերահաս տառապանքների ու չարչարանքների մասին: Սքանչելի տեսարանից զմայլված Պետրոս առաքյալը բացականչում է. «Տե՛ր, լավ է, որ մենք այստեղ ենք. եթե կամենաս, երեք տաղավարներ շինենք. մեկը Քեզ համար, մեկը՝ Մովսեսի, մեկն էլ՝ Եղիայի»: Մինչ նա խոսում էր, լուսափայլ մի ամպ հովանի է դառնում նրանց, և ամպից եկող ձայնն ազդարարում է. «Դա՛ է իմ սիրելի Որդին, որին հավանեցի, Դրա՛ն լսեցեք»: Հանգստացնելով ու ոտքի կանգնեցնելով սարսափած ու գետնամած առաքյալներին՝ Հիսուսը նրանց պատվիրում է առայժմ չհայտնել տեսածի ու լսածի մասին՝ մինչև Աստծու Որդու խաչելությունը և Հարությունը:

Քրիստոսի՝ Աստծու Որդի և սպասված Մեսիա լինելը մինչ այդ արդեն հայտարարվել էր Պետրոս առաքյալի կողմից, և առաքյալները հավատացել էին դրան: Պայծառակերպությունից մի քանի օր առաջ Հիսուսը նրանց հարցրել էր, թե մարդիկ ի՞նչ են մտածում իր մասին՝ Ո՞վ է նա: Առաքյալները պատասխանում են, թե ոմանք Նրան համարում են Հովհաննես Մկրտիչը, ոմանք էլ՝ Եղիան կամ հարություն առած որևէ մարգարե: Եվ միայն Պետրոս առաքյալը, Սուրբ Հոգով ներշնչված, խոստովանում է Նրան որպես Քրիստոս՝ Աստծու Որդի: Հիսուսը պատասխանում է Պետրոսին. «Երանի՛ է քեզ, Սիմո՛ն, Հովնանի որդի, որովհետև մարմինը և արյունը չէ, որ հայտնեց քեզ, այլ Իմ Հայրը, որ երկնքում է: Եվ ես քեզ ասում եմ, որ դու վե՛մ ես, և այդ վե՛մի վրա պիտի շինեմ Իմ Եկեղեցին, ու ղժոխքի դռները այն չպիտի հաղթահարեն» (տես՝ Մատթ., ԺԶ, 13-19, Մարկ., Ը, 27-29, Ղուկ., Թ, 18-21): Այսպես կատարվեց Քրիստոսի Եկեղեցու հիմնարկեքը: Հիսուսին Աստծու Որդի ու Քրիստոս դավանությանը հավատացած առաքյալները դարձան առաջին անդամները Քրիստոսի Եկեղեցու, և նրանց վրա հիմնվեց քրիստոնեական Եկեղեցին: Այդ Եկեղեցու անդամներ կարող են դառնալ միայն նրանք, ովքեր հավատում են, որ Հիսուսը Քրիստոսն է՝ Աստծու Որդին ու Մեսիան: Հիսուսն ուսուցանում էր ճշմարիտ Մեսիայի առաքելությունը, Ով եկավ փրկելու մարդուն հենց իրենից՝ սեփական մեղքից, որը մահացու է և կործանարար: Նա եկավ, որպեսզի այս կյանքում նորոգվեն մարդկային հոգիները և գտնեն փրկության ճանապարհը, որը բացվեց Փրկչի՝ Մեսիայի չարչարանքներով, խաչելությամբ ու Հարությամբ: Փրկչին հետևողները նրանք են, ովքեր ուժ կգտնեն ուրանալու իրենց անձը հանուն ուրիշների, ինչը նշանակում է սեփական եսը ենթարկել Աստծու Կամքին: Եվ նա, ով այսպես կուրանա իր եսը, կգտնի իր իսկական անձը, կգտնի իր Փրկչին ու Աստծուն՝ Հիսուս Քրիստոսին:

Առաքյալները, այսպիսով, հավատացել էին Հիսուսին՝ որպես Աստծու Որդու: Քրիստոսը տնօրինեց նաև, որ առաքյալներից ոմանք ականատեսը և վկաները դառնան իր աստվածային փառքի: Այդ նպատակով երեք առաքյալներին բարձրացրեց լեռը և պայծառակերպության միջոցով ցույց տվեց իր Աստվածությունը, որպեսզի փարատի աշակերտների երկյուղը, ովքեր, լսելով Երուսաղեմում Նրա գալիք չարչարանքների ու մահվան մասին, երկմտել և վախեցել էին: Այդ պատճառով երեւաց նրանց իր Աստվածային Փառքով, որպեսզի հետո հիշեն, երբ ինքը մահվան մատնվի: Եթե մինչ այդ դավանել էին Նրան որպես Աստծու Որդի, այժմ հայտնապես տեսան և լսեցին Հոր վկայությունը այդ մասին: Քրիստոսը, որ մարմնացել էր Ադամի բնությամբ, պայծառակերպությամբ ցույց տվեց այն փառքը և մեզ վերստին հագցրեց այն նույն լուսեղեն զգեստը, որն ուներ Ադամը դրախտում, և որն Աստված վերցրել էր նրանից մեղանշումից հետո: Հետևաբար, ինչպես ասել էր՝ «...արդարները երկնքի արքայություն մեջ կծագեն, ինչպես արեգակը» (Մատթ., ԺԳ, 43), պայծառակերպությամբ հայտնապես ցույց տվեց արդարների փառավոր կերպարանքը, որն իր նմանություն է լինելու: Քրիստոսը պայծառակերպվեց նաև, որպեսզի աշակերտներին ցույց տա իր միակամությունն ու փառակցությունը Հորը և Սուրբ Հոգուն, որպեսզի խաչի վրա իրեն խաչված տեսնելով՝ առաքյալները չերկմտեն: Ինչպես նաև՝ տեսնեն, թե ինչ կերպարանքով է հայտնվելու նրանց Հարությունից հետո և նույն կերպարանքով գալու է նաև Դատաստանի օրը: Հիսուսն իր աշակերտներին ցույց տվեց իր արքայությունը՝ մինչ տառապանքները, զորությունը՝ մինչ մահը, փառքը՝ մինչ անարգանքը, պատիվը՝ մինչ անպատվությունը՝ հաստատելով չարչարանքների ու մահվան գնալու իր կամավորությունը:

Լույսի և աստվածայինի համադրումից զմայլված առաքյալները հոգեպարար աննկարագրելի այդ զգացողությունը պահպանելու և Աստծու ներկայության վայելքը երկարաձգե-

լու համար են առաջարկում տաղավարներ պատրաստել Նրա, Մովսեսի ու Եղիայի համար՝ միաժամանակ կարծես չցանկանալով իջնել լեռից, որին հաջորդելու էին Երուսաղեմում Հիսուսի չարչարանքներն ու խաչելությունը:

Հիսուսի Պայծառակերպության ժամանակ Մովսեսի՝ նախանձահույզ օրենսդիրի ու Եղիայի՝ կենդանի երկինք տեղափոխված նախանձախնդիր օրինապահի հայտնվելը խորհրդանշում է, որ Քրիստոսն է Օրենսդիրը և չի դրժում Աստծու Ուխտը: Նա է Տերը երկրի ու երկնքի, ողջերի ու մեռյալների, քանզի Մովսեսին մեռյալների միջից վեր հանեց, իսկ Եղիային՝ ողջերի¹:

ՎԱՐԴԱՎԱՌ: Պայծառակերպության տոնի ժամանակ ժողովրդական սովորություններից է միմյանց վրա ջուր ցողելը և աղավիններ բաց թողնելը: Հնում ջուրը խորհրդանշել է մաքրություն, բերրիության միջոց և, ըստ այդմ, եղել է պաշտամունքի առարկա: Այն գործածվել է հմայության ու գուշակության ժամանակ, ինչպես նաև ծառայել է որպես դեբրին ու չար ոգիներին հեռացնելու միջոց:

Միմյանց վրա ջուր ցողելը, աղավիններ բաց թողնելը խորհրդանշում են ջրհեղեղը, Նոյի ընտանիքի փրկությունը, Նոյի աղավնուն: Այն հնում կապվել է Աստղիկի պաշտամունքի հետ, որովհետև արևելքում Աստղիկը ճանաչվում էր Նոյի դուստր: Սովորություն է նաև ծաղիկներով զարդարվելը, ինչը Աստվածորդու փառքի երեման առիթով մեծ ուրախության արտահայտությունն է: Տոնը հայտնի է նաև Վարդավառ ժողովրդական անունով: Այն հավանաբար դալիս է միմյանց վրա վարդաջուր սրսկելու սովորությունից, որը հետագայում փոխվել է սովորական ջուր սրսկելու սովորությամբ: Գրիգոր Տաթևացին տոնի «Վարդավառ» անունը բացատրում է Հիսուսի՝ վարդի հետ համեմատությամբ. ինչպես վարդը մինչև բացվելը թաքնված է իր պտույանի մեջ և բացվելով՝ երևում է բոլորին, այնպես էլ Հիսուսը:

¹ Տես՝ ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Վարդավառի, Գանձասար, 1995, Եղիշե, Գառ Տիրոջ Պայծառակերպության մասին, Ս. Էջմիածին, 1997:

սը մինչև Այլակերպությունը իր մեջ կրում էր Աստվածութ-
յան պայծառությունը և Պայծառակերպվելով՝ հայտնեց իր
Աստվածությունը: Գրիգոր Տաթևացին վարդի չորս գունե-
րանգները՝ կանաչ, կարմիր, սպիտակ, դեղին, համեմատում
է՝ դեղինը՝ Քրիստոսի անմեղություն, սպիտակը՝ Աստվա-
ծության, կարմիրը՝ խաչի վրա հեղված Նրա Արյան և կա-
նաչը՝ Նրա հասակի գեղեցկության հետ¹:

Պայծառակերպության տոնը Հայ եկեղեցին նշում է Ս.
Հարություն տոնից 14 կամ՝ Հոգեգալուստից 7 շաբաթ հետո,
կիրակի օրը: Չնայած Հիսուսի Պայծառակերպությունը կա-
տարվեց Նրա Հարությունից առաջ, սակայն տոնը նշվում է
Հարություն տոնից հետո, համաձայն Հիսուսի՝ առաքյալնե-
րին տված պատվիրանի՝ չհայտնել իր Այլակերպության
մասին, մինչև խաչելություն և Հարություն: Տոնը կարող է
հանդիպել հունիսի 28-ից օգոստոսի 1-ն ընկած ժամանակա-
հատվածում:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Քրիստոսի Պայծառակերպության տոնի խորհուրդը, հաստա-
տելով ճշմարտությունը, որ Հիսուսն Աստու «սիրելի Որդին է», Աստ-
ծու պատվերն է. «Դրան լսեցեք»: Առաքյալներին ուղղված այս խոս-
քը պատգամ է մարդկային բոլոր սերունդներին բոլոր ժամանակնե-
րում: Սա է Պայծառակերպության տոնի թելադրանքը, դրա խորհրդի
բանալին. սիրել Աստծուն, լսել Նրա պատվիրանները, հետևել
դրանց, կյանքի վերածել Նրա պատգամները, որոնք մարդկանց եր-
ջանկության և ժողովուրդների խաղաղության գրավականն են: Աստ-
ծու Կամքով ընթանալու զորավոր ու անշեղ միջոցը մշտական ա-
ղոթքն է, զրույցը Նրա հետ, որով լուսավորվում, այլակերպվում և
պայծառակերպվում է մարդու հոգին՝ վերստանալով իր աստվածա-
յին պատկերը և մասնակից լինելով Հիսուսի սքանչելի Այլակեր-
պությանը: Եվ եթե առաքյալները տեսան Նրա փառքը կիսաբաց աչ-
քերով, մի կարճ ժամանակահատված ցնծալով և միայն Մովսեսի ու
Եղիայի հետ, ապա աղոթքով ու մեր պատվիրանապահությամբ կա-
րող ենք հուսալ տեսնելու Աստծուն՝ բյուրավոր հրեշտակներով
շրջապատված, հարատև բերկրանքի ու ցնծության, պայծառության

¹ Տես՝ ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Վարդավառի, Գանձասար, 1995:

մեջ և մշտապես խոսակից Նրա հետ: Ինչպես Պողոս առաքյալն է ասում. «Եվ մենք բոլորս բաց երեսով տեսնելով Տիրոջ փառքը ինչպես հայելու մեջ, նույն պատկերով ենք նորոգվում փառքից փառք, որպես թե Տիրոջ Հոգով... Եվ Նա ծագեցրեց մեր սրտերում Աստծու փառքի գիտության լույսը, որը ճառագայթում է Հիսուս Քրիստոսի դեմքից» (Բ Կորնթ., Գ, 18, Դ, 6):



ՕԳՈՍՏՈՍ

Սուրբ Աստվածածնի վերափոխման տոնը Խաղողորհներ

Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնը Հայաստանյայց եկեղեցու հինգ տաղավար տոներից է:

Ս. Աստվածամայրը եզակի և բացառիկ դեմք է քրիստոնեական Եկեղեցու սրբերի շարքում: «Ս. Կույսն ավելի վեր է, քան մարգարեները, նախահայրերը, մարտիրոսներն ու վարդապետները և վեր, քան իշխանություններն ու պետությունները, սերովբեներն ու քերովբեները և ավելի վեր է բարձրացել, քան երկնային բոլոր զորքերը: Զիջում է միայն Արարչին՝ Անեղ Բնությունը, գերազանց և աներևույթ Աստվածությունը»¹: Ս. Աստվածածինն էր վերապահված Փրկչին աշխարհին ընծայելու աստվածային պատիվը: Նա այն ընտրյալն է, ում Աստված մասնակիցը դարձրեց մարդու փրկության Իր ծրագրի իրականացմանը: Ս. Կույսը Աստվածածին էր ընտրվել իր սրբություն և բարոյական մաքրություն, իր հնազանդ և աստվածավախ հոգու պատճառով:

Ըստ հայոց «Հայսմավուրք»-ի՝ Մարիամը 14 տարեկանում Երուսաղեմի տաճարից վերադառնում է տուն, 15 տարեկանում ունենում Հիսուսին, իսկ Նրա Համբարձման ժամանակ 48 տարեկան էր: Հիսուսի Համբարձումից հետո Տիրամայրը Հովհաննես առաքյալի խնամքի ու հոգածություն տակ ապրում է 12 տարի, այսինքն՝ վերափոխվել է 60 տարեկանում:

Քրիստոսի Համբարձումից հետո Աստվածամոր կյանքն անցնում էր ճգնություն ու աղոթքի մեջ: Մահից առաջ Գաբրիել հրեշտակապետը, ով ավետել էր Քրիստոսի Ծնունդը, Տիրամորը հայտնում է երեք օր հետո նրա՝ երկինք փո-

¹ Զաքարիա Չազեցի և Մովսես Քերթոզ, «Աստվածամոր վերափոխման և Նրա պատկերի մասին», Ս. Էջմիածին, 1997:

խաղբովելու մասին: Հրճվանքով լցված՝ Աստվածամայրը բարձրանում է Ձիթենյաց լեռն աղոթելու, որտեղ հրեշտակը նորից է հայտնվում և կրկնում երկինք փոխադրվելու մասին լուրը: Ի հաստատումն՝ հրեշտակը նրան է նվիրում բրաբիոն՝ պսակ, որը նման էր արմավենու ճյուղի: Վերադարձին Աստվածամայրը հավաքում է ազգականներին ու քրիստոնյա կանանց և հայտնում հրեշտակից իմացածը: Հավաքվում են նաև առաքյալները, ովքեր քարոզության էին մեկնել տարբեր վայրեր: Մինչ առաքյալներն արտասվում էին, Հովհաննես առաքյալը Աստվածածնից խնդրում է նրա պատկերը՝ որպես մխիթարություն բաժանումից հետո, և մի տախտակ մեկնում նրան: Ս. Աստվածածինը խաչակնքում է այն, հպում դեմքին, թրջում արցունքներով և իր աստվածային Որդուց խնդրում, որ Նա դրա միջոցով մարդկանց բժշկություն պարգևի բոլոր հիվանդություններից ու ցավերից, հատկապես բորոտությունից: Տախտակի վրա դրոշմվում է Տիրամոր կենդանագիր պատկերը: Նույն պահին լուսեղեն կամար է շրջագծվում ս. Կույսի վրա, և նա ավանդում է հոգին: Առաքյալները տեսնում են նրա պայծառ հոգին, որը, «Հայսմավուրք»-ի համաձայն, լույսից անհամեմատ սպիտակ էր, և զարմացած հարցնում Քրիստոսին. «Ո՞վ կարող է նմանվել Քո անարատ Մոր՝ արեգակի նման պայծառ հոգուն»: Հիսուսը նրանց պատասխանում է, որ բոլոր մարդկանց հոգիներն էլ այդպիսին են ստեղծված, և միայն մեղքն է սևացնում ու աղտոտում այն:

Քրիստոնյա կանայք պատանքում են Տիրամոր մարմինը, և առաքյալները նրա դագաղն ուսերին՝ տանում են Գեթսեմանի: Ողջ ճանապարհին նրանց հովանի էր պսակաձև ու լուսավոր ամպը, որն իջնելով ներքև՝ ամուր պարսպի նման շրջապատում ու պաշտպանում է առաքյալներին, որոնց սեղմում էր Մարիամին տրվող մեծարանքներից չարացած ու հրեա քահանայապետերի դրդումով թաղման թափորը ցրել կամեցող ամբոխը: Հետապնդողներից շատերը կուրա-

նում են, մյուսները լսում են երգերի ու քայլերի ձայները, սակայն ոչինչ չեն տեսնում: Այս հրաշքներին հետևում է ևս մեկը. հրեա քահանաներից մեկը տապալելու մտադրութ-յամբ ընկնում է դազադի վրա, սակայն դազադին դիպչելիս նրա ձեռքերն արմունկներից կտրվում են և մնում դազա-դին կաթ: Սարսափած քահանան, խորապես զղջալով ու ներում հայցելով, խնդրում է Պետրոսին՝ օգնել իրեն՝ միա-ժամանակ հիշեցնելով, որ ինքն օգնել է նրան՝ Հիսուսի չարչարանքների օրը աղախնի մատնությունից ազատվելու: Պետրոսը հավատում է քահանայի անկեղծ զղջումին ու բժշկում նրա ձեռքերը, որից հետո քահանան միանում է քրիստոնյաներին ու մինչև մահ նվիրվում Քրիստոսին ծա-ռայելուն:

Առաքյալները Աստվածածնի մարմինն ամփոփում են Գեթսեմանի քարայրներից մեկում: Նրանք երեք օր շարու-նակ այցելում են Սրբուհու գերեզման, որտեղ ողջ ընթաց-քում լսվում են հրեշտակների երգեցողության ձայները: Չորրորդ օրը դրանք այլևս չեն լսվում, որովհետև այդ օրն առավոտյան Հիսուս Քրիստոսի գլխավորությամբ հրեշտակ-ների բանակը, լուսեղեն ամպի տեսքով, իջնում է երկնքից և, առանց տապանը խախտելու, Աստվածամոր մարմինը բարձրացնում երկինք:

Այս դեպքերին չի մասնակցում Բարդուղիմեոս առաքյա-լը, ով այդ ժամանակ բացակայում էր Երուսաղեմից: Նա տեղ է հասնում միայն չորրորդ օրը և մյուս առաքյալներին խնդրում՝ բացել Տիրամոր գերեզմանը, որպեսզի ինքն էլ կարողանա վերջին անգամ տեսնել նրան և մխիթարվել: Ա-ռաքյալները, անսալով նրա խնդրանքներին, բացում են գե-րեզմանը և զարմանքով տեսնում, որ Աստվածամոր մար-մինն այնտեղ չէ: Ս. Աստվածածնի կենդանագիր պատկերը հանձնում են Բարդուղիմեոս առաքյալին, որպեսզի նա մխիթարվի դրանով և իր հետ տանի այն երկիրը, ուր պետք է քարոզության մեկներ: Բարդուղիմեոս առաքյալը Տիրա-մոր պատկերն իր հետ բերում է Հայաստան և տեղադրում

Անձևացյաց գավառի Դարբնաց քար կոչվող վայրում, որտեղ եկեղեցի է կառուցվում Աստվածածնի անունով, որն էլ հետագայում դառնում է կուսանոց՝ կոչվելով Հոգյաց վանք:

Այս հնագույն օրինակով հայոց բոլոր եկեղեցիների խորաններում Աստվածածնի պատկերն է: Բարդուղիմեոս առաքյալի բերած պատկերի գտնվելու վայրի մասին այժմ տեղեկություններ չկան: Ավանդությունը պահել է միայն զրույցներ այն մասին, որ սուրբ պատկերը հյուսել են պատի մեջ՝ պաշտպանելու համար զավթիչներից:

Ս. Աստվածամոր մարմինը գերեզմանում չգտնելով՝ առաքյալները հասկանում են, որ Քրիստոսը կատարել է նախօրոք իր մորը տված խոստումը՝ երկինք փոխադրել նրան, և որ Տիրամայրը մահացած չէր, այլ ննջած: Այս պատճառով էլ նրա երկրավոր կյանքի վախճանը որակվում է «վերափոխում» բառով՝ մատնանշելով նրա՝ մարմնով երկինք վերափոխվելը:

Գրիգոր Տաթևացին «Աստվածածնի վերափոխման քարոզում» գրում է, որ եթե առաջին կույս Եվան մարդկությունը զրկեց աստվածատուր 12 շնորհներից (Աստծուն տեսնելու, Նրա հետ զրուցելու շնորհները, լուսեղեն պատմուճանը, անչարչարելի կյանքը, անծերանալի հասակը, դրախտի՝ անաշխատ վայելումը, Աստծու անմահ տունների մշակությունն ու պահպանությունը, Արարչի սերն ու գութը, թագավորությունը բոլոր արարածների վրա, քահանայությունը և մարգարեությունը), ապա Մարիամը, ինն ամիս Աստվածորդուն կրելով իր մեջ, մարդկությանը վերադարձրեց Աստծու խոսքը լսելու շնորհը, լուսեղեն պատմուճանի փոխարեն Քրիստոսով զգեստավորեց, Նրա հավատով մարդուն վերընծայեց կորցրած անմահությունը և վերադարձրեց Աստծու սերը մարդու հանդեպ: Ս. Աստվածածինը իր Որդու անապական Մնունդով մարդուն վերադարձրեց աստվածային բոլոր պարգևները՝ նրան տալով ոչ միայն Ադամի փառքը, որը նա ուներ դրախտում, այլև Աստծու խոստացած

երկնքի արքայությունը: Եվ այժմ Եկեղեցին և հավատացյալների հոգիներն առավել պատվական են, քան Ադամը դրախտում, որովհետև եթե Ադամը բոլոր արարածների նման արարվեց, ապա ս. Եկեղեցին Քրիստոսի մարդեղությամբ, չարչարանքներով, մահվամբ ու հարուժյամբ սրբվեց: Ադամը խոստումն'վ ուներ երկնքի արքայությունը, իսկ արյամբ մկրտվածները նրան խոստացված հանգիստը իրենց վաստակով ձեռք բերեցին: Ադամը ստեղծվեց Աստծու պատկերով ու նմանությամբ, իսկ ս. ավագանով մկրտվածները շնորհն'վ եղան Աստծու որդիներ ու Քրիստոսի ժառանգակիցներ: Ս. Աստվածածնի շնորհիվ է նաև, որ Եկեղեցին և նրա անդամներն առավել պատիվ ունեն, քան հրեշտակները երկնքում, որովհետև Եկեղեցին Քրիստոսի հարսն է ու Նրա անդամը, իսկ հրեշտակները Քրիստոսի ծառաներն են, Եկեղեցու անդամները հաղորդվում են Քրիստոսի չարչարանքներին և փառքին, իսկ հրեշտակները՝ ոչ, նաև՝ Եկեղեցին առաքինությամբ ու ճգնությամբ ավելացնում է իր գոյակցական վարձքը, մինչդեռ հրեշտակները չեն կարող, որովհետև անփոփոխ են իրենց ունեցած պատվի մեջ:

Հայ Եկեղեցին Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնը նշում է օգոստոսի 15-ին մերձակա կիրակի օրը:

ԽԱՂՈՂՕՐՀՆԵՔ: Ս. Աստվածածնի վերափոխման տոնի օրը, Պատարագից հետո, կատարվում է խաղողօրհնեքի արարողութուն: Նախ՝ երգվում է «Փառք սուրբ Խաչի» շարականը, կարդացվում են հատվածներ Ս. Գրքից, այնուհետև հաջորդում է Ներսես Շնորհալու աղոթքը՝ գրված խաղողի օրհնության համար: Աղոթքում հիշատակվում է, թե ինչպես Աստված ստեղծեց բուսականութունն ու պտուղները, Ադամին ու Եվային պարգևեց դրախտի դյուրին կյանքը, սակայն նրանք օրինազանց գտնվեցին և արտաքսվեցին դրախտից, և միայն Միածնի գալուստով մարդիկ ազատվեցին մեղքի ու մահվան տիրապետությունից: Այնուհետև խնդրվում է Աստծու օրհնությունը նվիրաբերվող խաղողի ողկույզների ու ճաշակողների համար, որպեսզի վերջիններս

առողջ լինեն մտքով ու հոգով և արժանի՝ մեղքերի թողութ-
յան: Աստուծու օրհնությունն է հայցվում նաև պտուղը բե-
րողների համար, որպեսզի նրանք արժանի դառնան երկնքի
վարձատրությանը:

Աստուծոց խնդրվում է նաև, որ Նա օրհնի բոլոր այգի-
ներն ու որթատունկերը, որպեսզի դրանք բազմաբեղուն
պտղաբերություն ունենան, հողը բերրի ու պարարտ լինի,
ինչպես նաև անփորձանք պահվեն այգեստանները բոլոր
պատահարներից ու աղետներից:

Խաղողօրհնեքի արարողությունը նախապես կատարվում
էր այգիներում, հետագայում տեղափոխվեց եկեղեցիներ:
Թեպետ խաղողօրհնեքը խորհրդի առումով չի առնչվում
Աստվածածնի վերափոխման դեպքի հիշատակման հետ, սա-
կայն անպայման աղերս ունի մարդկության կյանքում
Աստվածածնի դերի մասին քրիստոնեական ըմբռնումի հետ:
Աստվածածնի Օրհնյալ Պտուղով՝ Քրիստոսով, փրկությունը
աշխարհ մտավ, և աստվածային այդ փրկարար գործությամբ
տրվող օրհնությունն է հայցվում բերքի, բերք ու բարիք
ստեղծողի ու ճաշակողի համար: Խաղողօրհնեքին սփռվող
օրհնության բարեխոսը Աստվածածինն է, ով հնազանդորեն
«այո» ասաց, որպեսզի փրկությունը աշխարհ մտնի:

Պտուղների օրհնման այս արարողությունը կատարվում է
նաև քրիստոնեական մյուս եկեղեցիներում, որտեղ օրհն-
վում են խնձորը, մեղրը և այլն:

Անշուշտ, քրիստոնեությունից առաջ էլ հին ժողովուրդ-
ները, իրենց հավատալիքների համաձայն, տարվա բերքի
համար երկնային օրհնություն էին խնդրում: Հին Կտակա-
րանում էլ հաստատված օրենք էր առաջին բերքը, պտուղ-
ները, երախայրիքը տաճարին նվիրելը (Բ Օրենք, ԻԶ(26), 1-
10): Որպես ընծա համարվում էին նուռը, թուզը, գարին, ցո-
րենը, խաղողը, ձիթապտուղը, մեղրը:

Բերքի օրհնության սովորությունը քրիստոնեական
չըջանում ստացավ նոր իմաստ, որը կապվում է Աստուծու
փրկագործ շնորհի հետ: Պտուղներից ընտրվեց խաղողը, քա-

նի որ Հիսուսն իր մասին ասում էր՝ «Ես եմ ճշմարիտ որթատունկը» (Հովհ., ԺԵ, 1), ինչպես նաև վերջին ընթրիքի ժամանակ Նա խաղողի հյութից ստացված գինին օրհնեց և տվեց աշակերտներին՝ որպես իր կենարար Արյան խորհրդանիշ: Ճշմարիտ Որթատունկին հաստատուն մնալու հայց է խաղողօրհնեքը՝ ս. Աստվածածնի բարեխոսությամբ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Ս. Կույսի անձը անբաժան է Հիսուս Քրիստոսի տնօրինություններից, և Եկեղեցին մշտապես պահեց երկյուղած մեծարանքը նրա հիշատակի հանդեպ:

Դարեր շարունակ նկարիչները, երաժիշտներն ու բանաստեղծները մեծապես ներշնչվել են նրա կերպարով և ստեղծել նրան նվիրված բազմաթիվ մեծարժեք գործեր: Իսկ քրիստոնեական Եկեղեցին Աստվածածնին նվիրել է սքանչելի շարականներ, տաղեր, մեղեդիներ, նրա անունով կառուցվել են բազմաթիվ հրաշալի եկեղեցիներ: Ս. Տիրամորն են նվիրված մեր «Մեծացուցե» շարականները, որոնք վերագրվում են Մովսես Քերթոզին, ինչպես նաև Գրիգոր Նարեկացին նրան է նվիրել իր «Մատյան ողբերգության» գլուխգործոցի գլուխներից մեկը:

«Փակված պարտեզ և կնքված աղբյուր» (Երգ, Դ, 12) էր Տիրամայրը, քանի որ իր կյանքի ընթացքում հոգով, մարմնով, մտքով ու զգայությամբ ամրացված էր և կնքված՝ չարի հանդեպ փակ մնալով: Այս խոսքն առավելաբար վերաբերում է Աստվածածնի վերափոխմանը, «երբ բարիքներով լի պարտեզը և հորդառատ շնորհների աղբյուրը փակվեց ու կնքվեց գերեզմանում»: «...Տիրամայրն իրեն Աստվածածին խոստովանողների հոգուն է, սրտուն և շուրթերին: Ուստի, ամեն տարի նույն օրը ցնծությամբ և հսկումով, պահքով և աղոթքով, օրհնությամբ և հոգևոր երգերով տոնում ենք վերափոխումը: Ինչպես այն օրը առաքյալների դասն էր հրեշտակներով հանդերձ համահավաքված, այսօր էլ մենք ենք ուղեկցում Տիրամոր վերափոխմանը՝ Աստու առատ պարգևներից մեր մեջ ընդունելով նրա ներողամտությունը, քավությունը և մեղքերի թողությունը, ինչպես նաև երկնավոր Հոր որդեգրության պատիվը, եղբայրակցությունը Միածին Որդու հետ և տաճարակցությունը Սուրբ Հոգուն...»¹:

¹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Աստվածածնի վերափոխման, Գանձասար, Երևան, 1995:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Ս. Խաչին նվիրված տոներ

Քրիստոնեական Եկեղեցիների կողմից Աստվածածնի և Քրիստոսի Խաչի հանդեպ բացառիկ սերը, հարգանքն ու երկյուղածությունը կապված են Քրիստոսի հիմնական երկու տնօրինությունների հետ. Աստվածամայրը անբաժանելիորեն կապված է Աստվածորդու մարդեղություն խորհրդի հետ, իսկ Խաչը՝ Քրիստոսի փրկագործություն: Քրիստոնյաները պատվում են և՛ Աստվածամորը, և՛ Խաչը, որոնց արժևորման աղբյուրը Քրիստոսն է, որովհետև նրանց միջոցով Աստված է փառավորվում: Այսինքն՝ Աստվածամոր և Խաչի հանդեպ սերն ու հարգանքը բխում է Աստծուց և վերադառնում դեպի Աստված:

Ս. Խաչը դարձել է քրիստոնեության խորհրդանիշը՝ յուրաքանչյուր տեղում իր ներկայությունը մատնանշելով նաև քրիստոնեության առկայությունը:

«Խաչը գերեզմանների կնիքն է և կյանքի հարությունը»¹: Ս. Խաչը «հոգևոր գեներ է ու չթացող սուր»², որի անհաղթ զորությունը չարի խափանման միջոցն է, իսկ նրանով տյառնագրումը³՝ մարդու զորացման ամենակարող միջոց, քանզի զորավոր է Քրիստոսի Հարությունը: Ս. Խաչը հույսի, սիրո, հաղթանակի ու փրկության նշանն է. «Դավանում եմ խաչը, քանզի գիտեմ Հարությունը» (Կյուրեղ Երուսաղեմցի): Այն նաև պարծանքն է յուրաքանչյուր քրիստոնյայի: «Քա՛վ լիցի, որ ես պարծենամ այլ բանով, քան մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի խաչով» (Գաղ., 2, 14),- ասում է առաքյալը: «Խաչը անհավատների կուրությունն է և հավատացյալների զորությունը, որը և երկրպագուներին պայծա-

¹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ խաչի, Ս. Էջմիածին, 1997:

² Նույն տեղում:

³ Խաչակնքել, գծագրել տերունական խաչի սուրբ նշանը, խաչի նշանով օրհնել:

ուսանելով՝ կանգնեցնում է մեր Քրիստոս Աստծու աջ կողմում, Ում փառք հավիտյանս, ամեն»¹:

Առաքելական ժամանակներից Քրիստոսի ինչքան կարևոր տեղ է զբաղեցնում քրիստոնեական Եկեղեցիների պաշտամունքում: Հայաստանյայց եկեղեցին ինչպես նվիրված չորս տոն ունի: Սուրբ ինչպիսիք երեւման տոնի մասին խոսվել է վերևում:

Խաչի գյուտ

Խաչելությունից և Հարությունից հետո Քրիստոսի դատարկ գերեզմանն ու ինչպիսիք մնացած տեսանելի առարկաներից էին, և դրանց վրա կենտրոնացավ քրիստոնյաների մասնահատուկ ուշադրությունը, հարգանքն ու հոգածությունը:

Ըստ ավանդության՝ Հռոմի Կլավդիոս կայսեր (41–54 թթ.) կինը՝ Պատրոնիկեն, լինելով քրիստոնյա, ուխտի է գնում Երուսաղեմ, որտեղ հանդիպում է այդ ժամանակ Երուսաղեմի առաջին եպիսկոպոս Տյառնեղբայր Հակոբ առաքյալին: Կայսրուհին փափագում է տեսնել Քրիստոսի գերեզմանը, խաչափայտը և Գողգոթան, սակայն Հակոբ առաքյալից տեղեկանում է, որ հրեաները Քրիստոսի ինչքան, նրա հետ խաչ բարձրացված երկու ավազակների խաչերի հետ, ծածկել էին հողով՝ հսկելով ու արգելելով մոտենալ դրանց: Պատրոնիկե կայսրուհու միջամտությամբ խաչերը հանում են հողի տակից և որոշելու համար, թե որն է Քրիստոսինը՝ դրանց են մոտեցնում մահացած մի աղջկա: Վերջինս Քրիստոսի ինչքան հպումից կենդանանում է: Հակոբ Տյառնեղբայրը, բոլորին ի տես և ի մխիթարություն, ինչքան բարձրացնում է Երուսաղեմի տաճարում և, ըստ ավանդության, այդ առթիվ երգում. «Խաչի Քո, Քրիստոս, երկիրպագանեմք» (Շարական): Եկեղեցական ավանդության մեջ

¹ Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ խաչի, Ս. Էջմիածին, 1997:

սա առաջին դեպքն է, երբ Խաչը հանդիսավորապես կանգնեցվում է՝ փառավորվելով հավատացյալների կողմից: Նրանցից շատերը վկաներն են լինում նաև Խաչափայտի վրա շողացող պայծառ լույսի:

Պատրոնիկե կայսրուհու խնդրանքով Հակոբ Տյառնեղբայրը նրան է նվիրում Խաչից մի մաս, որը կայսրուհին տանում է Հռոմ: Նվիրական Խաչափայտի անգին այս մասունքը հետագայում անցնում է նրա ազգականուհի Հռիփսիմեին, ով և իր հետ այն բերում է Հայաստան:

Կլավդիոս կայսեր և Պատրոնիկե կայսրուհու մահից հետո հրեաները սպանում են Հակոբ Տյառնեղբորը և Քրիստոսի Խաչը մյուս խաչերի հետ թաղում Գողգոթային մոտ մի վայրում, վրան աղբ կուտակում՝ վայրը վերածելով աղբանոցի: 313 թ. Կոստանդինոս Մեծ կայսեր (305–337 թթ.) Միլանի հրովարտակով քրիստոնեությունը ստանում է ազատորեն դավանվելու հնարավորություն: Կայսեր մայրը՝ Հեղինեն, 327 թ. գալիս է Երուսաղեմ և մեծ ջանքեր գործադրելով՝ ցանկանում գտնել Քրիստոսի Խաչը: Խաչափայտի տեղը հայտնի էր միայն Հուդա անունով մի հրեայի, ով իր նախնիների գրավոր ավանդություններից գիտեր խաչերի թաղման վայրը: Սկզբում ընդդիմանալով, վեց օր ցամաքած ջրհորի հատակում քաղցած մնալուց հետո նա, ի վերջո, ցույց է տալիս խաչերի թաղման տեղը: Փորելով՝ դրանք հանում են աղբի տակից, գտնվում է անգամ Պիղատոսի հրամանով Հիսուսի գլխավերևում ամրացված եռալեզու տախտակը, որը, սակայն, պոկված էր խաչից: Եվ նորից Քրիստոսի Խաչը որոշվում է կատարած հրաշքի շնորհիվ. խաչափայտի հպումից կենդանանում է մեռած մի պատանի և հիվանդություններից բժշկվում մահամերձ մի կին: Այդ հրաշքների ազդեցությամբ շատերը քրիստոնեություն են ընդունում, որոնց թվում և՛ Հուդան, ով հետագայում նահատակվում է Քրիստոսի անվան համար:

Հեղինե թագուհու կողմից 335 թ. Գողգոթայում կառուցվում է Ս. Հարություն տաճարը, որտեղ և կանգնեցվում է

Քրիստոսի *Խաչը*՝ այն հանդիսավորապես փառավորելով արդեն երկրորդ անգամ:

Փրկչական *Խաչի* գյուտի հիշատակը Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին տոնում է հոկտեմբերի 26-ին մերձակա կիրակի օրը:

Խաչվերաց

Գողգոթայում կառուցված Սուրբ Հարության տաճարն օծվում է սեպտեմբերի 13-ին, իսկ սեպտեմբերի 14-ին տարբեր երկրներից այստեղ են հավաքվում եպիսկոպոսներ, ուլքեր, ժողով գումարելով, որոշում են ամեն տարի սեպտեմբերի 14-ին բոլոր եկեղեցիներում տոնել *Խաչի բարձրացման տոնը՝ Խաչվերացը*¹: Սակայն տոնն իր վերջնական հաստատումն է ստանում հետագայում՝ ներառելով նաև Քրիստոսի *Խաչափայտի գերեզարձության հիշատակը*:

610 թ. Պարսկաստանի Խոսրով Բ Փարվեզ (590–628 թթ.) թագավորը վերսկսում է ռազմական գործողությունները Բյուզանդական կայսրության դեմ, որի հետ պատերազմում էր 602 թ. ի վեր: 614 թ. պարսկական զորքը մտնում է Երուսաղեմ: Սրի է քաշվում բնակչության զգալի մասը, շատերը գերեվարվում են: Գերվում են նաև Զաքարիա պատրիարքն ու խաչապահը: Նրանց տանջանքների մատնելով՝ պարսիկները տեղեկանում են Հիսուսի *Խաչափայտի տեղը* և ձեռք գցած ավարի՝ ոսկու ու արծաթի հետ ուղարկում պարսից արքային: Ս. *Խաչին* ուղեկցող զարմանահրաշ երևույթները երկյուղածությամբ են համակում Պարսկաստանի բնակչությանը, շատերը մտածում էին, որ քրիստոնյաների Աստվածն իրենց մոտ է եկել: Շատերը, դիմելով տեղի քրիստոնյաներին և նրանցից լսելով Ավետարանի խոսքը, քրիստոնեություն են ընդունում:

¹ Գրաբարում «խաչվերաց» նշանակում է «խաչի վերացում», այսինքն՝ «խաչի բարձրացում»:

Տարածքային մեծ կորուստներ կրած Բյուզանդիան Հերակլ կայսեր (610–641 թթ.) գլխավորությամբ նախապատրաստվում է հակահարձակման: Պատերազմը այսուհետ դառնում է սրբազան՝ հանուն Խաչափայտի: 622 թվականից ի վեր Հերակլը հաղթական համառ մարտեր է մղում, որոնց մասնակցել է նաև հայկական մի զորագունդ իշխան Մժեժ Գնունու գլխավորությամբ: 628 թ. կայսերական զորքը մտնում է Տիգրոն: Քաղաքական լարված իրավիճակում պարսից մեծամեծերը գահընկեց են անում և սպանում Խոսրով թագավորին՝ գահին բերելով նրա որդուն՝ Կավատ Շերոյին: Վերջինս հաշտություն է խնդրում: 629 թ. Հիսուսի Խաչափայտը Պարսկաստանից հանդիսավոր թափորով վերադարձվում է Երուսաղեմ: Վերադարձի ճանապարհն անցնում էր Հայաստանով, որտեղ ժողովուրդը խանդավառությամբ ընդառաջ էր գնում և ուղեկցում սուրբ Խաչափայտը: Կարինում պարսիկները փորձ են անում հետ վերցնելու այն, սակայն հայ զորաջոկատն ու ժողովուրդը հետ են մղում նրանց հարձակումը: Մարտից հետո վերադառնալով՝ տեսնում են, որ այնտեղ, ուր դրված էր Խաչը, վճիտ աղբյուր է բխում: Այդ վայրը հետագայում դառնում է ուխտատեղի, իսկ Կարնո դաշտի հարավարևելյան կողմում բարձրացող լեռնագագաթը այս դեպքերից հետո կոչվում է Խաչափայտ:

Գերեզարձի ողջ ճանապարհին Հիսուսի Խաչափայտն ամենուրեք վեր էր պարզվում ու փառաբանվում՝ որպես Քրիստոսի հրաշափառ Հարություն խորհրդանիշ և իբրև մխիթարություն դիմավորող ժողովրդի համար: Այսպես երրորդ անգամ հաղթականորեն բարձրացվում է Քրիստոսի Խաչը՝ պայմանավորելով Խաչվերացի տոնի վերջնական հաստատումը:

Խաչվերացը Հայոց եկեղեցու հինգ տաղավար տոներից է և նշվում է սեպտեմբերի 14-ին մերձակա կիրակի օրը, այսինքն՝ սեպտեմբերի 11–17-ն ընկած ժամանակամիջոցում:

Տոնի կիրակի երեկոյան կատարվում է Խաչի բարձրացման հանդիսավոր արարողություն և անդաստանի

կարգ: Արարողությունն սկսվում է ռեհանով ու ծաղիկներով զարդարված խաչը հանդիսավոր թափորով եկեղեցու բակ դուրս բերելով: Զարդարված խաչով թափորապետը խաչակնքում և օրհնում է աշխարհի արևելյան, արևմտյան, հարավային և հյուսիսային կողմերը՝ բարեկարգություն ու խաղաղություն հայցելով Աստծուց, և վարդաջուր ցողում հավատացյալների վրա, որից հետո խաչը ներս է տարվում եկեղեցի և դրվում ս. Սեղանի վրա: Արարողությունից հետո սկսվում է երեկոյան ժամերգությունը:

Վարագա սուրբ Խաչի տոն

Վարագա Խաչի տոնը հիշատակությունն է Վարագ լեռան վրա Քրիստոսի Խաչի մասունքի հայտնաբերման: Ինչպես արդեն նշվել է, Պատրոնիկե կայսրուհին, Հակոբ Տյառնեղբորից ստանալով Տերունական Խաչափայտից մի մաս, այն իր հետ տանում է Հռոմ: Նրա մահից հետո ս. մասունքն անցնում է նրա քրիստոնյա ժառանգորդներին, ովքեր հոգածությամբ ու երկյուղածությամբ թանկագին մասունքը փոխանցում են սերնդից սերունդ: Ի վերջո, այն անցնում է նույն տոհմից Հռիփսիմե կույսին: Նա մեկն էր Գայանյաց կույսերից, ովքեր Դիոկղետիանոս կայսեր հալածանքներից խուսափելով՝ գալիս են Հայաստան: Վարագ լեռան վրա ճգնելիս Հռիփսիմեն մասունքը թաքցնում է քարայրներից մեկում և դրա հոգածությունը հանձնում այդտեղ ճգնող քահանաներին: Սակայն վերջիններս մահից հետո մասունքի տեղն անհայտ է մնում: 7-րդ դարում Վարագ լեռը ճգնելու վայր ընտրած Թողիկ ճգնավորը իր աշակերտ Հովելի հետ մեծ փափագով ամեն օր աղոթում էր Աստծուն՝ Նրանից խնդրելով ցույց տալ Քրիստոսի Խաչի մասունքի գտնվելու վայրը: Եվ մի գիշեր երկնքում երևում է խաչանիշ լույսի նշանը, որը, 12 լուսեղեն սյուներով շրջապատված, մտնում է եկեղեցի և

կանգ առնում *ս. Սեղանի վրա*: Երկու ճգնափորները շտապում են եկեղեցի և *ս. Սեղանի վրա* գտնում թանկագին *ս. Նշանը` Քրիստոսի Խաչափայտի մասունքը*: Պայծառ լույսը տեսնում են նաև հեռավոր վայրերում, և հոգևորականների ու աշխարհականների մեծաթիվ բազմութունը շտապում է եկեղեցի, նրանց հետ նաև` ժամանակի կաթողիկոս Ներսես Գ Տայեցին (Շինարար) (641–661 թթ.) և Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու որդի Վարդ սպարապետը: Այնտեղ, ուր երևացել էին լուսեղեն սյուները, կառուցվում է նոր եկեղեցի, իսկ այն եկեղեցին, որի *ս. Սեղանի վրա* իջել էր Քրիստոսի Խաչափայտի մասունքը, մեծացնում և բարեկարգում են: Ներսես Գ կաթողիկոսը հաստատում է Վարագա սուրբ Խաչի տոնը և այս առիթով գրում «Նշանաւ ամենայաղթ խաչիւղ Քո, Քրիստոս...» շարականը: Ս. մասունքը Վարագի Ս. Նշան եկեղեցում մնում է մինչև 1021 թ., երբ Վասպուրականի Սենեքերիմ Արծրունի թագավորն իր հետ այն տեղափոխում է Սեբաստիա: 1026 թ. նրա մահից հետո մասունքը դարձյալ վերադարձվում է Վարագ, որտեղից 1651 թ. Սուլեյման և Չոմար թուրք փաշաների կողմից կողոպտվում է, սակայն նրանց չարաչար վախճանից վախեցած Իբրահիմ բեյն այն վերադարձնում է վանեցիներին, ովքեր, ավելի ապահով նկատելով քաղաքի Ս. Տիրամոր եկեղեցին, *ս. մասունքը* տեղադրում են այնտեղ, որից հետո այդ եկեղեցին կոչվում է նաև Ս. Նշան: Վարագա սուրբ Խաչի տոնը հատուկ է միայն Հայոց եկեղեցուն: Տոնը նշվում է սեպտեմբերի 28-ի մերձավոր կիրակի օրը, այսինքն` սեպտեմբերի 25-ից հոկտեմբերի 1-ն ընկած ժամանակամիջոցում կամ Խաչվերացի տոնից երկու շաբաթ հետո:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ Ա. ԽԱՉԻՆ ԵՎԻՐՎԱԾ ՏՈՆԵՐԻ

□ Ա. Խաչին նվիրված տոները ոչ միայն հիշատակություններն են պատմական դեպքերի, այլ նաև քրիստոնեական կյանքի բարոյական թելադրանքներ են: Քրիստոնյայի համար Խաչը՝ լվացված Քրիստոսի անարատ արյունով, նույնացել է Տիրոջ հետ և ճանապարհին է փրկության: Ընթանալ Խաչի՝ փրկության ճանապարհով, նշանակում է առաջնորդվել Ավետարանի խոսքով, հանձնառու լինել զոհողությունների՝ հանուն քրիստոնեական սկզբունքների, պատվիրանների ու պահանջների, որոնք ի զորու են մաքրելու մարդու հոգին, հոգևոր ծնունդ տալու նրան և վերափոխելու հասարակական կյանքը, քանզի բխում են Աստուծո՝ մարդու հանդեպ սիրուց և թելադրում մարդկանց՝ միմյանց հանդեպ սեր: «Մտե՛ք նեղ դռնով. ինչքան լայն է դուռը և ընդարձակ՝ ճանապարհը, որ դեպի կորուստ է տանում, և բազմաթիվ են նրանք, որ մտնում են դրանով: Ինչքան անծուկ է դուռը և նեղ՝ ճանապարհը, որ տանում է դեպի կյանք, և սակավաթիվ են նրանք, որ գտնում են այն» (Մատթ., է, 13-14, Ղուկ., ԺԳ, 24): Տիրոջ պատվիրանների այս ըմբռնումով յուրաքանչյուր քրիստոնյա մի խաչակիր է՝ պատրաստ կրելու Խաչի և՛ դժվարությունը, և՛ քաղցրությունը: Քրիստոնեական կյանքով ապրելը պահանջում է մեծ առաքինություն, ջանք, համբերություն և քաջություն, որոնց համադրությունը Խաչի բարոյական իմաստն է: Եվ մարդը պարտավոր է սիրահոժար կրել իր ուսերին դրված մեծ ու փոքր խաչերը՝ այն բոլոր պարտականություններն ու հոգսերը, որոնք հանդիպում են կյանքի ընթացքում: Մերժել դրանք, նշանակում է դասալքել խաչակրությունից՝ հավատի «բարի պատերազմից» (Ա Տիմ., Ա, 18): Եվ ինչպես Յեղիմեն գտավ Քրիստոսի Խաչը, այնպես էլ ամեն քրիստոնյա պարտավոր է գտնել իր Խաչը, արիությանը ու հաղթականորեն վեր բարձրացնել, պայծառ ու լուսավոր պահել այն՝ միշտ մնալով հպարտ ու խանդավառ՝ խաչ ունենալու համար: Այս գիտակցությամբ իր պատմության ողջ ընթացքը ուղեմշած հայ ժողովուրդն էլ գտել ու կրել է իր Խաչը, հպարտորեն վեր բարձրացրել ու պայծառ պահել՝ բազում անգամներ պատերազմելով ու նահատակվելով՝ ամուր պահած իր դավանությունը Քրիստոսին և խաչակից Նրան Հարությամբ: «Բազմիցս խաչվելով չէ, որ խաչակից ենք Քրիստոսին, այլ՝ որովհետև հարություն ենք առել, մահը կյանքով ենք ոտնակոխել և Մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի օրինակով ամոթապարտ թողել մեզ խաչողներին» (Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, 24 ապրիլի, 2001 թ., Տեր Ջորուն խոսված քարոզից): Պատահական չէ, որ մեր ժողովուրդը Խաչը պատկերում է ծաղկած՝ ի նշան նրա կենդանի ու կենդանարար զորության: «Կորստյան մատնվածների համար Խաչի քարոզությունը հիմարություն է, իսկ մեզ՝

փրկվածներիս համար՝ Աստուծո զորութիւն» (Ա Կորնթ., Ա, 18): Գողգոթայի Խաչով սկսված փրկագործութիւնը նույն Խաչով էլ պիտի ավարտվի աշխարհի վերջում, երբ Աստուծո նշանը՝ Խաչը, վերջին անգամ երևա, և տեսնեն Մարդու Որդուն, Ով գալու է զորութեամբ ու բազում փառքով (Մատթ., ԻԴ, 30):

Անկախութեան տոն

1988 թ. սկիզբ առած Արցախյան ազատագրական շարժումն իր մեջ առավ ողջ հայ ժողովրդին: Ազրբեջանի տարածքում կազմակերպված հայ բնակչութեան արյունալի ջարդերը և բռնազաղթը, Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի պարբերական շրջափակումները, հասարակական-քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական կյանքի բնագավառներում խորհրդային իշխանութիւնների կողմից իրականացվող անշրջահայաց քաղաքականութիւնը հայ ժողովրդին մղեցին դեպի քաղաքական կյանքում արմատական փոփոխութիւններ կատարելու անհրաժեշտութեանը: Այսպիսի պայմաններում 1990 թ. մայիսի 20-ին Հայաստանում 70 տարվա մեջ առաջին անգամ անցկացվում են Գերագույն խորհրդի պատգամավորների այլընտրանքային ընտրութիւններ, որոնց մասնակցում էր նաև Արցախի հայ բնակչութիւնը: Հիմնական պայքարն ընթանում էր Հայոց համազգային շարժման և Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութեան միջև: Օգոստոսի 4-ին նորընտիր խորհրդարանը նախագահ է ընտրում ՀՀՇ վարչութեան նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին, ինչով և վերջ է դրվում Հայաստանում կոմունիստական կուսակցութեան 70-ամյա միանձնյա իշխանութեանը: 1990 թ. օգոստոսի 23-ին ՀՀ ԳԽ-ն ընդունում է «Հռչակագիր Հայաստանի անկախութեան մասին», որով հռչակվում է Հայաստանի Հանրապետութիւնը՝ իբրև ինքնիշխան պետութիւն, հռչակվում է անկախ պետականութեան հաստատման գործընթացի սկիզբը: Անկախութեան հռչակագիրը Հայաստանի պատմութեան նոր ժամանակաշրջանի սահմանագիծ հանդիսացավ: Հռչակագրով ընդ-

գծվում էր ՀՀ օրենքների գերակայությունը ԽՍՀՄ օրենքների նկատմամբ, նշվում էր, որ երկրի տնտեսությունն հիմքում պետք է ընկած լինեն ազատ շուկայական հարաբերությունները, հատուկ կետով արձանագրվում էր, որ Հայաստանը պետք է ունենա իր մասնաբաժինը ԽՍՀՄ գինված ուժերի միջոցներից, պետական լեզու էր հայտարարվում հայերենը, հայտարարվում էր մարդու իրավունքների հարգում, խղճի, կուսակցությունների, ժողովների, մամուլի ազատություն: Անկախության հռչակագիրը ծառայելու էր իբրև ծրագրային փաստաթուղթ մինչև նոր Սահմանադրության ընդունումը:

Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը կարճ ժամանակամիջոցում մի շարք որոշումներ է ընդունում երկրում տնտեսական հարաբերությունները կարգավորելու, պետությունը ճգնաժամից դուրս բերելու, սեփական շուկայական տնտեսական համակարգ ստեղծելու ուղղությամբ: Մասնավորապես պետության բոլոր հիմնարկների, ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների և միավորումների սեփականությունը հայտարարում է Հայաստանի սեփականություն, ինչպես նաև 1991 թ. հունվարի 29-ին ընդունում է հողի մասնավոր սեփականության մասին օրենքը: Միաժամանակ 1990 թ. նոյեմբերին որոշում է ընդունվում հանրապետության պետական մարմինները, հիմնարկ-ձեռնարկությունները, կազմակերպությունները, ուսումնական հաստատությունները, գինվորական ստորաբաժանումները ապաքաղաքականացնելու մասին, նաև «Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների մասին» օրենքով Հայաստանում ստեղծվում է բազմակուսակցական համակարգ:

1991 թ. մարտի 17-ին անցկացված ԽՍՀՄ պահպանման վերաբերյալ հանրաքվեին Հայաստանը՝ որպես անկախացման գործընթաց սկսած պետություն, Լատվիայի, Լիտվայի, Էստոնիայի, Մոլդովայի և Վրաստանի հետ չի մասնակցում: Որոշում է կայացվում նույն թվականի սեպտեմբերի 21-ին,

ելնելով Անկախության հռչակագրի դրույթներից, անցկացնել սեփական հանրաքվե՝ «Համաձայն եք, որ Հայաստանի Հանրապետությունը լինի անկախ ժողովրդավարական պետություն՝ ԽՍՀՄ կազմից դուրս» հարցով: Շուրջ 2 միլիոն 43 հազար մարդ, քվեարկության իրավունք ունեցողների 94,39 տոկոսը, «այո» է պատասխանում անկախությանը՝ իրականություն դարձնելով հայ ժողովրդի բազմաթիվ սերունդների դարավոր երազանքը. 1991 թ. սեպտեմբերի 23-ին Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը Հայաստանը հռչակում է անկախ պետություն: Նույն՝ 1991 թ. դեկտեմբերի 8-ին Բելառուսի մայրաքաղաք Մինսկի մոտ՝ Բելովեժսկ բնակավայրում Ռուսաստանը, Ուկրաինան և Բելառուսը ստորագրում են համաձայնագիր ԽՍՀՄ գոյության դադարեցման և միջազգային համագործակցության նոր սուբյեկտի՝ Անկախ պետությունների համագործակցության (ԱՊՀ) ստեղծման մասին, որին կարող էին միանալ նաև նշված համաձայնագրի դրույթներն ընդունող այլ պետություններ: Ղազախստանի մայրաքաղաք Ալմա-Աթայում դեկտեմբերի 21-ին 11 պետություններ՝ Ռուսաստանը, Ուկրաինան, Բելառուսը, Ղազախստանը, Ուզբեկստանը, Տաջիկստանը, Ղրղզստանը, Թուրքմենստանը, Մոլդովան, Հայաստանը և Ադրբեջանը ստորագրում են ԱՊՀ ստեղծման մասին համաձայնագիրը: Սկսվում է Հայաստանի Հանրապետության միջազգային ճանաչումը, 1992 թ. մարտի 2-ին Հայաստանը դառնում է Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) անդամ:

Հայ ժողովրդի պատմության բոլոր ժամանակներում իր ժողովրդի դժվարություններն ու ուրախությունները, պարտություններն ու հաղթանակները, կորուստներն ու ձեռքբերումները կիսել և մշտապես նրա կողքին է եղել, նրա ազատագրական պայքարը շատ դեպքերում կազմակերպել ու գլխավորել է Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին: 1988 թվականին Արցախյան շարժումով սկսված ազատագրական պայքարի նոր վերելքի ժամանակ նույնպես Եկեղեցին ա-

ներկբա իր ժողովրդի կողքին էր՝ ոգևորելով, բարոյապես և նյութապես աջակցելով, ինչպես նաև՝ առաջինը ողջունելով հայոց նորանկախ պետութեան հռչակումը: Անկախութեան հռչակագրով Հայաստանի անկախ պետականութեան գործընթացը սկսելու մասին հայտարարությունը 1991 փետրվարի 14-ի հայրապետական կոնգրեսով ողջունում և օրհնում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը՝ գրելով. «Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին օրհնում է այս հռչակումը, նրանում տեսնելով իրականացումը իր հավատամքի ու ամրապնդումը իր պատմական առաքելության, վասնզի նա իր ժողովրդի հոգևոր ու ազգային ապրումներով լի երազանքներով է կազմավորել իր մարմինն ու հոգին, քրիստոնեական տիեզերականը ստեղծագործորեն բյուրեղացնելով իր ազգի սահմաններում, դառնալով ազգային Եկեղեցի Արևելքի քրիստոնյա ուղղափառ եկեղեցիների մեծ ընտանիքում» («Էջմիածին», 1991, Ա-Բ-Գ, էջ 28-30): Վազգեն Ա կաթողիկոսի հրամանով Անկախութեան տոնի առիթով ամեն տարի հայոց բոլոր եկեղեցիներում Պատարագի ընթացքում կատարվում է գոհաբանական մաղթանք:

Ամեն տարի Անկախութեան տոնի կապակցությամբ Հայաստանում, Արցախում և Սփյուռքում կազմակերպվում են բազմաթիվ տոնական միջոցառումներ, որոնք, բնականաբար, Երևանում սկսվում են Եռաբլուր այցելությամբ ու հայրենիքի անկախութեան համար իրենց կյանքը գոհած հերոսների գերեզմաններին ծաղկեպսակներ դնելով: Հանրապետության տարբեր մարզերում կազմակերպվում են համերգներ, հանդիսավոր նիստեր, տոնական զբոսանքներ և այլն: Պաշտոնական ընդունելություններ են կայանում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչություններում: Անկախութեան տոնի առիթով պետական պարգևներով, նվերներով, կոչումներով, մեդալներով ու շքանշաններով պարգևատրվում են ազգային բարեգործներ, գիտնականներ, մշակույթի գործիչներ, զինվորականներ և այլն: Սովորա-

բար նվիրական տոնի օրն ավարտվում է երեկոյան մեծ հրավառութեամբ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Անկախ պետականություն ունենալը յուրաքանչյուր ժողովրդի բնական իրավունքն է, և մարդկության պատմությունը հազարավոր օրինակներ ունի ազգային-ազատագրական ու անկախության համար պայքարի: Հայ ժողովրդի համար անկախ պետականությունը ազգային երազանք էր, և դարեր շարունակ նրա լավագույն զավակների ջանքերը նպատակաուղղված էին սրբազան այդ պայքարին: 20-րդ դարի սկիզբը դաժան փորձությամբ սկսած հայ ժողովուրդն այն ավարտում է անկախ պետության իրողությամբ, որն այլևս անվերադարձ ու հաստատուն գործընթաց է: 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի հանրաքվեով հայ ժողովրդի՝ ազգային անկախ պետություն ունենալու երազանքն իրականություն դարձավ:



ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Սուրբ Թարգմանիչներ

Ամեն տարի Հայ եկեղեցին նշում է Սուրբ Թարգմանիչներին նվիրված տոնը: Այդ օրը ոգեկոչվում է Սահակ Պարթև հայրապետի և Մեսրոպ Մաշտոցի, նրանց աշակերտների, եղիշեի, Մովսես Քերթոզի, Դավիթ Անհաղթի, Գրիգոր Նարեկացու, Ներսես Կլայեցու հիշատակը, արժևորվում նրանց հավատավոր ու առաքինասեր կյանքի օրինակը, թողած վաստակը:

Թարգմանիչ են անվանվել Սահակ Պարթև հայրապետը, Մեսրոպ Մաշտոցը, նրանց անմիջապես աշակերտած շուրջ 100 սաները, ինչպես նաև նրանց աշակերտների աշակերտները, ովքեր կոչվել են «կրտսեր թարգմանիչներ»:

«Թարգմանիչ» նշանակել է նաև մեկնիչ, բացատրող:

Աստվածփնտրումի ու աստվածաճանաչողության անվախճան ճանապարհին Հայ ժողովուրդը աստվածային նախախնամությամբ ստացավ մեսրոպատառ գրերը, որոնք սկիզբ դրեցին մշակութային հզոր մի ընթացքի և հոգևոր ամբողջականություն բերեցին Հայ ժողովրդին, որը երկատված հարևան երկու պետությունների՝ Բյուզանդիայի ու Պարսկաստանի միջև, կանգնած էր ձուլվելու և կորչելու վտանգի առջև: Այս իմաստով քիչ է ասել, թե գրերի գյուտը կատարվեց Հայ ժողովրդի պատմության վճռական պահին: Այն աստվածային շնորհ եղավ մեր ժողովրդի կյանքում ազգապահպան իր նշանակությամբ: Մեսրոպ Մաշտոցը և Սահակ հայրապետը Հայոց Վռամշապուհ թագավորի աջակցությամբ Հայ ժողովրդին զինեցին ապրելու ամենահաղթ ու անպարտ գենքով՝ լուսավորությամբ: Քրիստոնեությունը խոսեց Հայերեն, հիմք դրվեց Հայ դպրությանը, զարգացավ Հայ քրիստոսաբույր մշակույթը, իր դրսևորման մեջ հաստատվեց Հայ ինքնությունն ու դիմագիծը: Հայ հոգևորմշակութային կյանքը դարձավ անտեսանելի այն ոգեղեն

գմբեթը, որը հանդերձի պես իջավ հայ կյանքին, պահեց ու պահպանեց իրեն ստեղծող ժողովրդին: Ս. Թարգմանիչները թարգմանական և ինքնուրույն հայ գրականության միջոցով շարունակեցին գրերի գյուտով սկսված հայ գրավոր մշակույթի հաղթական ճանապարհը:

Եղեսիայում հորինելով հայկական տառերը և Սամոսատում գրանք նշանագրելով՝ Մեսրոպ Մաշտոցը հենց այստեղ էլ իր աշակերտներին՝ Հովսեփ Պաղնացու և Հովհան Եկեղեցացու հետ թարգմանության առաջին փորձն է անում: Թարգմանված առաջին նախագասությունը Առակաց գրքից էր. «Ճանաչել իմաստությունը և խրատը, իմանալ հանճարի խոսքը»: Սա նաև առաջին հայ Ուսուցչի առաջին գրավոր պատգամն է իր աշակերտներին ու սերունդներին. Իմաստությունը Քրիստոսն է, հանճարի խոսքը՝ Սուրբ Գիրքը:

Սահակ հայրապետը և Մեսրոպ Մաշտոցն ամենուր հիմնում են հայալեզու դպրոցներ, կրթում և պատրաստում թարգմանիչների հզոր մի բանակ, ովքեր մեծ եռանդով լծվում են Աստվածաշունչը հայերեն թարգմանելու սուրբ գործին, ինչպես նաև թարգմանում են մեծ մտածողների լավագույն գործերը՝ միաժամանակ գրելով ինքնուրույն աշխատություններ: Եփեսոսի երրորդ տիեզերական ժողովի կանոնների հետ Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտները՝ Եզնիկ Կողբացին, Ղևոնդ Երեցը, Կորյունը, Հովսեփ Պաղնացին, Հայաստան են բերում նաև Աստվածաշնչի հունարեն Յոթանասնից թարգմանության ստուգված օրինակներից մեկը: Սահակ Պարթևը և Մեսրոպ Մաշտոցը սկսում են Աստվածաշնչի՝ մինչ այդ ասորական բնագրից փոխանակի կատարած հայերեն թարգմանության համեմատումը բերված հունարեն բնագրի հետ ու վերջնական խմբագրում այն՝ փաստորեն կատարելով Սուրբ Գրքի երկրորդ թարգմանությունը, որը դասական հայերենի մաքրության ու գեղեցկության չափանիշ է և համարվում է թարգմանությունների թագուհի:

Ս. Թարգմանիչների արգասավոր գործունեությունը սկիզբ առավ հայ թարգմանական և ինքնուրույն գրական ժառանգությունը: Սակայն Թարգմանիչների մեծագույն ձգտումը, նրանց կյանքի իմաստն ու առաքելությունը դեպի Աստված հարազատ ժողովրդի ընթացքը հաստատուն ու անխաթար պահելն էր: Սրանում է Թարգմանիչների ոգու բովանդակությունն ու հաղթանակող ուժը, որը փոխանցվեց հայ կյանքի բոլոր անդաստաններին:

Ս. Թարգմանիչներին սուրբ ու նվիրական հիշատակը ոգեկոչելով՝ մեր Եկեղեցին ձգտում է արթուն պահել նրանց արարող ոգին մեր կյանքում և խնդրել նրանց բարեխոսությունը:

Սուրբ Թարգմանիչներին նվիրված տոներ նշվում է հոկտեմբերի 3-ից նոյեմբերի 7-ը՝ երկրորդ շաբաթ օրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Հայ գրերի գյուտից հետո սկսնավորված թարգմանական հզոր շարժումը սկիզբ դրեց հայոց հոգևոր-մշակութային վերածննդին, ապահովեց նրա կրոնական, մշակութային ու գաղափարաբանական անկախությունը: Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունն ու հայերեն գրականության ստեղծումը հզոր պայման էր նաև երկու մասի բաժանված Հայաստանի հատվածները հոգևոր-մշակութային միասնությամբ պահելու:

Թարգմանական շարժումը շարունակվել է նաև հետագա բոլոր դարերում՝ իր սկզբնավորումից ի վեր խթանելով գիտության, կրթության ու լուսավորության զարգացումը: Հին հայկական թարգմանությունների շնորհիվ պահպանվել են համաշխարհային գրականության ու գիտության բազմաթիվ գրական հուշարձաններ, որոնց բնագրերը կորել են:

Սուրբ թարգմանիչների տոնն առավել առանձնանում է ինքնաճանաչման ու իմացության ձգտումի փառաբանության մեծ խորհրդով: Սուրբ թարգմանիչներին է ձոնված Վարդան Արևելցու «Որք զարդարեցին» շարականը: Հայոց մեջ Թարգմանիչներին նվիրված և նրանց անունով բազմաթիվ եկեղեցիներ, վանքեր ու կրթական հաստատություններ են հայտնի:

ՆՈՅՆՄԲԵՐ

Սուրբ Թադեոս եւ սուրբ Բարդուղիմեոս առաքյալներ

Քրիստոսի Համբարձումից հետո Նրա առաքյալները մեկնեցին տարբեր երկրներ՝ քարոզելու Հարուցյալ Աստծուն: Անմիջապես Քրիստոսից ստացած իշխանությամբ առաքյալները տարբեր երկրներում կազմակերպեցին քրիստոնեական համայնքներ, հիմնեցին եպիսկոպոսական աթոռներ: Նույն կերպ և Հայաստանում առաջին եպիսկոպոսական աթոռների հաստատմամբ Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալները հիմնեցին Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին¹:

Ս. ԹԱԴԵՈՍԸ հայոց առաջին լուսավորիչն է: Ղուկասի Ավետարանում (Ղուկ., 9, 16) և Գործք առաքելոցում (Գործք, Ա, 13) նա հայտնի է որպես Հուդա Հակոբյան: Հովհաննեսի Ավետարանում հիշվում է որպես «Հուդա (ոչ Իսկարիովտացի)» (Հովհ., ԺԴ, 22), իսկ Մատթեոս ավետարանիչը նրան անվանում է «Ղեբեոս, որ անվանվեց Թադեոս» (Մատթ., Ժ, 3): Մարկոս ավետարանիչը նրան կոչում է Թադեոս (Մարկ., Գ, 18): Կաթոլիկ եկեղեցին նրան նույնացնում է Հուդա Տյառնեղբոր հետ, սակայն Արևելյան եկեղեցիները չեն ընդունում այս տեսակետը:

Ս. Թադեոս առաքյալի մասին հիշատակում է Փավստոս Բուզանդը՝ իր պատմությունն անմիջապես սկսելով այսպես. «Թադեոս առաքյալի քարոզությունից ու նրա մարտիրոսական վախճանից մինչև Գրիգորի վարդապետության վերջն ու նրա վախճանը, և առաքելասպան Սանատրուկ

¹ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանն ընդունում է, որ բացի այս երկու առաքյալներից Հայաստան են այցելել նաև Թովմաս, Շմավոն (կամ Սիմոն), Հովհաննես, Պետրոս, Մատաթիա առաքյալները (Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 16):

Թագավորից մինչև Տրդատ Թագավորի ակամա հնազանդելը (քրիստոնեական) կրոնին ու նրա վախճանը... բոլորը ուրիշների կողմից արդեն գրված են»¹:

Հաբուբնայի անունով հայտնի է Ագգեի (Թաղեոսի) վարդապետության ընդարձակ պատմությունը, համաձայն որի՝ առաքյալը Քրիստոսի Համբարձումից հետո գալիս է Եդեսիա, բժշկում Եդեսիայի հայ Թագավոր Աբգարին, ապա քարոզում ու մկրտում ժողովրդին, կերպասագործ Ագգեոսին՝ ձեռնադրում իրեն հաջորդ և տարիներ անց վախճանվում ու թաղվում Եդեսիայում: Նույն բնագրի հայերեն ոսկեդարյան թարգմանություն մեջ ասվում է, որ Թաղեոսը Եդեսիայից գնում է Արևելք՝ շարունակելու Ավետարանի քարոզությունը: Ղերուբնայի (Հաբուբնա) և նրա գրվածքի մասին հիշատակում է Մովսես Խորենացին², որից օգտվել են ինքը ու Եվսեբիոս Կեսարացին:

Խորենացին և հայկական մյուս աղբյուրները միաբերան վկայում են, որ Թաղեոս առաքյալը բացի Եդեսիայից Ավետարանի լույսը տարածել է նաև Հայաստանի այլ բնակավայրերում, քրիստոնյա դարձրել բազմաթիվ հայերի, նաև՝ Սանդուխտ արքայադստերը և նահատակվել Արտազ գավառի Շավարշան գյուղաքաղաքում³: Նույնն է վկայում նաև Սամուել եպիսկոպոսի կողմից թարգմանված Թաղեոս առաքյալի վկայաբանությունը⁴: Նրա նահատակություն վայրում հետագայում կառուցվում է Ս. Թաղեի վանքը:

Հայաստանում Թաղեոսի հիմնած աթոռներից է Արտազի աթոռը, որի եպիսկոպոսների հաջորդական ցանկը պահպանվել է 1330 թ. Արտազի արքեպիսկոպոս Զաքարիա Ծործորեցու կազմած գավազանագրքում, որտեղ մեջբերված է Հովհաննես գրչագրի՝ 7-րդ դարում (649 թ.) պատրաստած Ար-

¹ Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Երևան, 1987, էջ 13:

² Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1990, էջ 103:

³ Նույն տեղում, էջ 97, 101:

⁴ Սուփերք հայկականք, հաւաքածոյ մանր մատենագրութեանց նախնեաց, Վկայաբանութիւն Թաղեոսի առաքելոյն քարոզութեանն և գալստեան ի Հայս և կատարմանն որ ի Քրիստոս, Ը, էջ 9-58:

տազի աթոռի դավազանագիրքը¹: Համաձայն վկայագրի՝ Թադեոսը Շավարշավանում եպիսկոպոս է ձեռնադրել Զաքարիային, ում նահատակութունից հետո հիշատակվում են Զեմենտոս, Ատրներսեհ, Մուշե, Շահեն, Շավարշ, Ղևոնդիոս եպիսկոպոսները: Հայոց ավանդութունը վկայում է, որ Թադեոս առաքյալը եպիսկոպոսական աթոռ է հիմնել նաև Սյունիքում՝ ձեռնադրելով Եվստաթեոսին, ում անունով էլ մեկնաբանվում է Տաթևի վանքի անունը², ինչպես և նրա կողմից Արցախում ձեռնադրված Դադիի անունից՝ Դադիվանքի անունը:

Ս. ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԵՈՍ առաքյալը Ավետարանում հիշվում է որպես Քրիստոսի 12 առաքյալներից մեկը, ում մասին մեր Տերն ինքն ասաց. «Ահա արդարև իսրայելցի, որի մեջ չկա նենգութուն» (Հովհ., Ա, 47), և նա առաջինը Հիսուսին անվանեց Աստծու Որդի (Հովհ., Ա, 49) ու կոչվեց Նախադավան: Նրա՝ Հայաստանում քարոզելու մասին Խորենացին շատ համառոտ է խոսում. «Բայց հայերին վիճակվեց նաև Բարդուղիմեոս առաքյալը, որ նահատակվեց մեզ մոտ Արեբանոս քաղաքում»³: Ստեփանոս Օրբելյանը, շարադրելով Սյունիքի պատմութունը, նշում է, որ «հայերից նախ հավատացյալ դարձան սյունեցիները, որոնք սուրբ Ավետարանին հնազանդվեցին Բարդուղիմեոս սուրբ առաքյալի միջոցով»⁴: 5-րդ դարում գրի առնված Բարդուղիմեոսի վկա-

¹ Արտագի աթոռի գալագանագիրքը, «Արարատ», 1868, էջ 102-104:

² Տաթևի վանքի անվան ծագման մասին կան նաև այլ տեսակետներ:

³ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1990, էջ 101: Մեկ այլ տեղում (Աստվածամոր պատկերի պատմությունը, թուղթ առ Սահակ Արծրունի, Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսեսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1865, էջ 295) Խորենացին Բարդուղիմեոս առաքյալի նահատակության վայրն անվանում է Ուրբանոս: Օտար հեղինակներն այն կոչում են Ալբանոս, որն Օրմանյանը նույնացնում է Աղբակի հետ, որտեղ և, ըստ ազգային ավանդության, գտնվում է առաքյալի գերեզմանը (Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 15):

⁴ Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Երևան, 1986, էջ 76-77:

յաբանության¹ համաձայն՝ առաքյալը սկզբում քարոզել է Պարսկաստանում՝ մինչև Հնդկաստան, այնուհետև անցել «Թաղերի վիճակ»՝ Հայաստան, քարոզել նրա տարբեր վայրերում, Արտաշատ բլրի վրա հանդիպել Թադեոս առաքյալին և նրա հետ մի գիշեր անցկացրել այնտեղ: Ժողովուրդն այդ վայրն անվանել է Օթյաց ինչ: Այստեղից Թադեոսն անցնում է Արտազ, իսկ Բարդուղիմեոսը՝ Հեր և Զարեանդ գավառներ, Անձևացյաց գավառ, այնուհետև Աղբակ, որտեղ նրա քարոզությունը լսում և քրիստոնյա են մկրտվում նաև Սանատրուկ թագավորի քույրը՝ Ոգուհին ու Տերենտիոս հազարապետը: Թագավորի հրամանով առաքյալը նահատակվում է փշոտ մահակների հարվածներից: Բարդուղիմեոս առաքյալի՝ Հայաստանում քարոզելու ու նահատակվելու հարցում համամիտ են նաև մյուս եկեղեցիների ավանդությունները՝ տարբերվելով լուկ նահատակության ձևի հարցում: Պատմական Հայաստանի Վասպուրական նահանգում, Աղբակ գավառում հայտնի է Ս. Բարդուղիմեոսի վանքը՝ կառուցված սրբի գերեզմանի վրա:

Ստեփանոս Օրբելյանի տեղեկությամբ՝ Բարդուղիմեոս առաքյալը եպիսկոպոսական աթոռ է հիմնել Գողթնում՝ այստեղ ձեռնադրելով Կոմսիին²:

Այսպիսով, առաքյալների քարոզության արդյունքում Հայաստանում առաջ եկան քրիստոնեական համայնքներ և եպիսկոպոսական աթոռներ, ծնունդ առավ Հայ եկեղեցին, որն ապագայում՝ քրիստոնեության պաշտոնական ճանաչումից հետո, վարչական-կազմակերպական նոր ընթացք ունեցավ՝ շարունակելով զգալ իր առաքելահաստատ էությունը և իրավամբ կրելով «Առաքելական» անունը:

Ս. Բարդուղիմեոս և ս. Թադեոս առաքյալների տոնը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. եկեղեցին տոնում է հիանալի

¹ Սուփերք հայկականք, հաւաքածոյ մանր մատենագրութեանց նախնեաց, Վկայութիւն սրբոյ առաքելոյն Բարդղղոմեոսի, ԺԹ, էջ 5-30:

² Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Երևան, 1986, էջ 77:

առաջին կիրակիի հաջորդ շաբաթ օրը՝ նոյեմբերին կամ դեկտեմբերին:

Ս. Թադեոսի հիշատակը Հայ եկեղեցին տոնում է նաև ս. Սանդուխտի հետ՝ Պայծառակերպության տոնի հաջորդ շաբաթ օրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Ս. Բարդուղիմեոս և ս. Թադեոս առաքյալների տոնի խորհուրդը, սրբերի հիշատակ ու նրանց բարեխոսական հայց լինելով, միաժամանակ Հայ եկեղեցու ծննդյան հիշատակությունն ու փառաբանությունն է, մեր սուրբ եկեղեցու առաքելության արժևորումը մեր կյանքում:

Իբրև Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հիմնադիրներ՝ Թադեոսին և Բարդուղիմեոսին նվիրվել են բազմաթիվ ճառեր, գանձեր, տաղեր, աղոթքներ: Նրանք իրենց տեղն են զբաղեցրել նաև հայ միջնադարյան կերպարվեստում: Ս. Թադեոսը սովորաբար պատկերվել է մի ձեռքին դաշույն, որը խորհրդանշում է դրանով սպանված լինելը, իսկ մյուս ձեռքում՝ Հիսուսի կողը խոցած գեղարդը, որը, ըստ ավանդության, սուրբն իր հետ բերել է Հայաստան: Այն սկզբում պահվել է Այրիվանքում, որի պատճառով և հետագայում վանքը կոչվել է Ս. Գեղարդ, իսկ այժմ պահվում է Սուրբ Էջմիածնում: Ս. Բարդուղիմեոսը հայ կերպարվեստում պատկերվել է մի ձեռքին դաշույն, մյուս ձեռքին՝ Տիրամոր պատկերը, որը, ըստ ավանդության, իր հետ բերել է Հայաստան: Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալները նաև հայ ժողովրդի առաջին ուսուցիչները եղան, և պատահական չէ, որ երջանկահիշատակ Գարեգին Ա հայրապետը նրանց տոնի օրը հաստատեց որպես Կրոնի ուսուցիչների օր: Ամեն տարի այս տոնի օրը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում անցկացվում է կրոնի ուսուցիչների ամենամյա հավաք:



ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Երկրաչարժի զոհերի հիշատակի օր

1988 թ. դեկտեմբերի 7-ին, ժամը 11.41-ին Հայաստանի հյուսիսային շրջաններում մոտ 9 բալ ուժգնությամբ երկրաչարժն ավերեց հանրապետության տարածքի շուրջ 40%-ը: Մի ակնթարթում ավերվեցին Լենինական (Գյումրի), Սպիտակ, Կիրովական (Վանաձոր), Ստեփանավան քաղաքները, Սպիտակի, Ամասիայի, Ստեփանավանի, Ախուրյանի, Գուգարքի, Ղուկասյանի (Աշոցք), Արագածի, Կալինինոյի շրջանների՝ հարյուրից ավելի գյուղեր ու բնակավայրեր: Երկրաչարժին զոհ գնաց, պաշտոնական տվյալներով, շուրջ 25 հազար մարդ, ավելի քան 530 հազարը մնացին անօթևան: Հանրապետությունը կորցրեց իր բնակֆոնդի 17%-ը: Աղետի գոտում շարքից դուրս էին եկել ջրամատակարարման, ջերմա և էներգամատակարարման համակարգերը, կենցաղ-սպասարկման, կապի ու տրանսպորտի ծառայությունները, 170 արդյունաբերական ձեռնարկություններ ու արտադրական տեղամասեր: Գյուղատնտեսությունը և արդյունաբերությունը ահռելի կորուստներ էին կրել: Ընդհանուր առմամբ հանրապետությունը կրեց 13 մլրդ ռուբլուց ավելի վնաս:

Աղետի լուրը տարածվելով ողջ աշխարհում՝ Հայաստանի վրա բեկեռեց Սփյուռքի հայություն և ընդհանրապես ողջ մարդկության ուշադրությունը: Հաջորդ օրը Երևան ժամանեց ԽՍՀՄ կենտկոմի քաղբյուրոյի հատուկ հանձնաժողովը՝ ԽՍՀՄ Նախարարների խորհրդի նախագահ Նիկոլայ Ռիժկովի գլխավորությամբ: Դեկտեմբերի 10-ին Հայաստան ժամանած ԽՄԿԿ կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Միխայիլ Գորբաչովը հայտարարեց երկրաչարժի հետևանքները երկու տարում վերացնելու ծրագրի մասին, որն այդպես էլ մնաց որպես խոստում: Արդեն իսկ երկրաչարժի հաջորդ օրերից սկսած՝ հայ ժողովրդին օգնություն ցույց տալու նպատա-

կով ԽՍՀՄ համարյա բոլոր հանրապետություններից ու մարզերից՝ Վրաստանից, Ռուսաստանից, Ուկրաինայից, Ուզբեկստանից, Ղազախստանից, Մերձբալթյան հանրապետություններից և այլն, Հայաստան ժամանեցին հազարավոր բժիշկներ, փրկարարներ, շինարարներ, տարբեր մասնագետներ և պարզապես կամավորներ, որոնք իրենց հետ բերում էին շինտեխնիկա, սննդամթերք, վրաններ, տաք հագուստ, դեղորայք, բժշկական սարքավորումներ և այլն:

Աղետի գոտուց էվակուացվեց շուրջ 170 հազար մարդ, ովքեր ապաստանեցին Կովկասի ծովափնյա շրջաններում, Հյուսիսային Կովկասի և Միություն տարբեր վայրերի հանգստյան տներում, առողջարաններում և այլուր: Հազարավոր մարդիկ բուժման նպատակով մեկնեցին նաև արտասահմանյան երկրներ: Դեպի Հայաստան էին ուղևորվում նաև արտասահմանյան երկրներից օդանավեր, գնացքներ և ավտոմեքենաների շարասյուներ: Աշխարհի տարբեր մասերից Հայաստան էր առաքվում արյուն: Համակողմանի օգնությունը մասնակցեց աշխարհի ավելի քան 113 երկիր և 7 միջազգային կազմակերպություն: Աշխարհով մեկ սփռված սփյուռքահայությունը համախմբվեց իր հայրենիքին վրա հասած դժբախտության հետևանքները վերացնելու և աղետյալներին շուտափույթ օգնություն տրամադրելու համար: Սփյուռքահայերի նախաձեռնությամբ ստեղծվեցին «ՍՕՍ Արմենի», «Ազնավուրը Հայաստանին» և այլ կազմակերպություններ, որոնք նյութական ու բարոյական հսկայական աջակցություն էին ցույց տալիս Հայաստանին: Տարբեր մասնագիտությունների տեղ հազարավոր սփյուռքահայեր ժամանեցին հայրենիք՝ իրենց հետ բերելով վրաններ, հագուստ, սննդամթերք, դեղորայք, տնակներ, տրանսպորտի ու կապի միջոցներ, բժշկական և այլ սարքավորումներ և այլն: Անգնահատելի է աշխարհահռչակ երգիչ, դերասան և երգահան Փրանսահայ Շառլ Ազնավուրի կազմակերպած օգնությունը այդ ընթացքում և հետագա դժվարին տարիներ

րին: Նրա ազգանվեր մեծ օգնությունը Հայաստանին շարունակվում է մինչ այսօր:

Ողջ աշխարհը անսահման գթասրտությամբ ու մարդասիրությամբ անշահախնդիր օգնություն էր ցուցաբերում ծանր կացություն մեջ Հայտնված Հայ ժողովրդին, բոլոր երկրներում կազմակերպվում էին հանգանակություններ՝ աղետյալներին օգնելու, երկրաշարժի վնասները վերացնելու և աղետի գոտին վերականգնելու համար: Ավերված քաղաքների և գյուղերի վերականգնման գործում Հայ ժողովրդին օգնում էին ռուսներ, վրացիներ, ուկրաինացիներ, բելառուսներ, ուզբեկներ, ղազախներ, լիտվացիներ և Խորհրդային Միության մյուս ժողովուրդների ներկայացուցիչներ: Նրանց կողքին աշխատում էին գերմանացի, ավստրիացի, ամերիկացի, ֆրանսիացի, անգլիացի, շվեյցարացի, իտալացի, նորվեգացի, լեհ, շվեդ, չեխ, արաբ և այլ ազգերի տարբեր մասնագետներ: Հայ ժողովուրդը երբեք չի մոռանա իրեն օգնության շտապող հարավսլավացի 7 օղաչուններին, ովքեր օդային աղետի հետևանքով 1988 թ. դեկտեմբերի 12-ին զոհվեցին Երևանի մոտակայքում: Նրանց հիշատակին այդտեղ կանգնեցվել է հուշարձան, որի վրա ամեն տարի երկրաշարժի զոհերի հիշատակը նշելիս ծաղիկներ են դրվում: Նույն կերպ և չի մոռացվում Խորհրդային զինծառայողների հիշատակը, ովքեր օգնություն բերելիս զոհվեցին Լենինականի մոտակայքում:

Միաժամանակ արտասահմանյան բազմաթիվ պետություններ ու կազմակերպություններ ընդգրկվեցին աղետի գոտու վերականգնման աշխատանքներում: Նրանք, որպես նվիրատվություն, Հայաստանում կառուցեցին բազմաթիվ բնակելի շենքեր ու թաղամասեր, տարբեր նպատակներով օգտագործվող շինություններ, դպրոցներ՝ իրենց ամբողջ գույքով, հիվանդանոցներ՝ բոլոր հարմարություններով ու սարքավորումներով և այլն: Այսպես՝ Սպիտակ քաղաքում 1989 թվականին իտալացի մասնագետները կառուցեցին բնակիչների կողմից Իտալական անվանված թաղամասը,

նորվեգացի ժողովուրդը Սպիտակին նվիրեց հիվանդանոց, որը կրում է Հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ Ֆրիտյոֆ Նանսենի անունը, Լենինականում անգլիացիների կողմից կառուցվեց դպրոց, իսկ ավստրիացիները կառուցեցին 110 տնակով բնակելի թաղամաս:

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, ինչպես 1988-ի փետրվարից փոթորկված Արցախյան շարժման առաջին օրերից հաղորդակից էր Հայոց արդար պահանջատիրությանը, այնպես էլ ղեկտեմբերյան երկրաշարժի աղետալի օրերին դարձավ հույսի ջահ իր սգավոր զավակների համար:

1988 թ. ղեկտեմբերի 11-ին Մայր տաճարում ավերիչ երկրաշարժի զոհերի հիշատակին մատուցված հոգեհանգստյան Պատարագին ներկա էին Վազգեն Առաջին Ամենայն Հայոց հայրապետը և Մեծի տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը (հետագայում՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գարեգին Ա): Վերջինս ս. Խորանին է դնում կաթողիկոս ընտրվելու առիթով իրեն տրված ոսկե արծիվը՝ այն նվիրաբերելով աղետից տուժածներին օգնություն կազմակերպելու գործին:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը կոչով դիմում է Հայ ժողովրդին Հայաստանում և Սփյուռքում, որպեսզի հոգևոր արիությունը ու ազգային համախմբվածությունը, մեկ սիրտ, մեկ կամք դարձած, կազմակերպված ու ծրագրված ձևով յուրաքանչյուրն իր աշխատանքի ու զոհողության բաժինը բերի՝ ամոքելու համար իր աղետյալ ազգակիցների տառապանքը: Սուրբ Էջմիածինը դարձավ մարդասիրական ծառայություն կենտրոն: Հայ եկեղեցին իր թեմերով, ժողովրդի հետ միասին և՛ Հայաստանում, և՛ Սփյուռքում մեկ սիրտ, մեկ հոգի դարձած՝ ձեռնամուխ եղավ երկրաշարժի ծանր վերքերի ապաքինմանը: Ամենայն Հայոց հայրապետի՝ ողջ աշխարհով մեկ հնչեցրած տազնապի կոչն անպատասխան չմնաց ոչ միայն Հայաստանում և Հայ Սփյուռքում, այլև քույր եկեղեցիներում: Երկրաշարժի առաջին օրերից իսկ Մայր Աթոռի անունով սկսեցին Հայաստան գալ տարբեր երկրներից ուղարկված հազարավոր

տոննաներ առաջին անհրաժեշտության ապրանքներ՝ տաք հագուստ, դեղորայք, սննդամթերք, ինչպես նաև՝ հանգանակված գումարներ: Մայր Աթոռում Վեհափառ հայրապետի տնօրինութեամբ ստեղծվեց հատուկ հանձնաժողով՝ օգնությունը համակարգելու և առավել նպատակասլաց բաշխելու համար: Մայր Աթոռն իր միջոցներից նախապես տրամադրեց 500.000 ռուբլի, որը հետագա նվիրատուությունների հետ միասին կազմեց 1.700.000 ռուբլի. մինչև 1989 թ. հունվար ամսվա վերջը Մայր Աթոռի անունով ստացվել և աղետի գոտու շինարարությունն է տրամադրվել 495.460 դոլար, 1.200 տոննա առաջին անհրաժեշտության ապրանքներ հասցվել են աղետի գոտու կարիքավորներին: Օգնությունը աղետի գոտուն շարունակվեց նաև հետագայում: Հայ եկեղեցին իր բոլոր հնարավորություններով ժողովրդի կողքին էր:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Հայ ժողովուրդը երախտագիտության խոր զգացումով է հիշում աշխարհի անշահախնդիր օգնությունը իր համար ծանրագույն տարիներին: Այդ իսկ պատճառով 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ը ոչ միայն հիշատակն է ավերիչ երկրաշարժի զոհերի, այլ նաև մարդկության գթասրտության, կարեկցանքի, եղբայրասիրության ու մարդասիրության հիշատակի օրն է և մշտապես հիշեցումը մարդկային այս արժեքների անանց կարևորության:

Այսօր հայ ժողովրդի համար ապրելու, արարելու ու ինքնահաստատվելու ուղենիշ է 1988 թ. դեկտեմբերի 11-ին Մայր տաճարում Պատարագի ժամանակ Վազգեն Առաջին Վեհափառ հայրապետի կոչը, որով ժողովրդին դիմելով՝ նա ասում է. «Ուխտենք այս պահին, որ մեզանից ամեն մեկը իր կարողության չափով մեկ-մեկ ծառ տնկի Շիրակի սուրբ հողի վրա՝ որպես մեր մեռելների վրա խաչափայտ, ինչպես ժամանակին Մեծ եղեռնի առիթով ծանոթ բանաստեղծն է ասել. «Մեռելներուս իբրև խաչ՝ ես այս ծառը տնկեցի»: Ահա այս ուխտով մենք զորանանք, հավաքենք մեր ուժերը և անվախ, անտրտունք ու համառորեն առաջ ընթանանք դեպի նոր նվաճումներ՝ մանավանդ ոգեկան իմաստով» («Էջմիածին» ամսագիր, 1988, ժԱ-ԺԲ, էջ 38):

Սուրբ Հակոբ Մծբնացի Հայրապետ

Ս. Հակոբ Մծբնացին մեծապես սիրված ու պատվելի սրբերից է ինչպես ասորիների, այնպես էլ հայերի մեջ: Նա Նիկիայի առաջին տիեզերաժողովի մասնակից 318 հայրապետներից է և, ըստ ավանդության, մեծ հարգանք էր վայելում Կոստանդինոս Մեծ կայսեր ու ժողովականների մոտ՝ նախանձախնդրությամբ պաշտպանելով քրիստոնեական Եկեղեցու ուղղափառությունը Արիոսի և արիոսականների մոլար դավանությունից: Անգամ պահպանվել է մի ավանդություն, համաձայն որի՝ Արիոսն իր չարաչար մահը կնքել է Հակոբ Մծբնացու անեծքով:

Հակոբ Մծբնացին ասորի է և, ըստ հայ ավանդության, Գրիգոր Լուսավորչի հորաքրոջ՝ Խոսրովուհու որդին: Մանուկ հասակից Լուսավորչի հետ կրթություն է ստանում Կեսարիայում, երիտասարդ տարիներից հեռանում է անապատ՝ ճգնակեցություն: Ճգնավորական խստակյաց վարքով ու կյանքով, հոգեչափ քարոզներով և բազմաթիվ հրաշագործություններով Հակոբի համբավը շուտով տարածվում է ժողովրդի շրջանում: Այցելելով Մծբին քաղաքի մոտակա վանքերից մեկը՝ մտերմանում է վանքի վանահայր Մարուգեի հետ, ով դառնում է նրա ուսուցիչը և կանխատեսում նրա՝ Մծբնի եպիսկոպոս ընտրվելու մասին, ինչը և շատ չանցած՝ կատարվում է: Իրապես անձնդիր հովիվ ու մեծ քարոզիչ էր իր ժողովրդի համար, ինչի պատճառով և մեծապես հարգանքի ու պատվի է արժանանում: Նրա մեծանուն աշակերտներից է Եփրեմ Խուրի Ասորին: Ըստ ավանդության՝ Մծբին քաղաքը մի քանի անգամ փրկվել է պարսկական հարձակումներից Հակոբի աղոթքների ու հնարամտություն շնորհիվ:

Ս. Հակոբ Մծբնացի հայրապետը մի քանի ուղեկիցների հետ բարձրանում է Արարատ լեռը՝ Նոյյան տապանը տեսնելու մեծ փափագով: Վերելքի դժվարին ճանապարհին նրա ուղեկիցները ծարավում են, և Հակոբի աղոթքի զորություն

մի աղբյուր է բխում: Երբ ծանր վերելքից հոգնած՝ քնում են, Հակոբին հայտնվում է հրեշտակը և հայտնում, որ Աստված լսել է նրա աղոթքը, այլևս կարիք չկա վեր բարձրանալու, քանի որ ինքը՝ հրեշտակը, Աստծու կամքով տապանի փայտից մի մաս է բերել նրան: Արթնանալով՝ Հակոբը իր գլխատակին տեսնում է տապանի փայտի կտորը, որը կարծես կացնով ճեղքված-հատված էր ինչ-որ մեծ փայտից, և գոհություն հայտնելով Տիրոջը՝ վերադառնում: Ետգարձի ճանապարհին Արտամեստ գյուղի մոտ կանայք, անտեսելով նրա ներկայությունը, անպատշաճ վիճակով շարունակում են գետում իրենց լվացքը և ծաղրալից խոսքեր ուղղում նրան: Սուրբն անիծում է նրանց ու գետը: Վերջինս անմիջապես ցամաքում է, իսկ կանանց մազերը ճերմակում են: Նրան վերագրվող հրաշագործությունները բազմաթիվ են: Մի գյուղում գյուղացիները, իրենցից մեկին մեռած ներկայացնելով, ցանկանում են խաբեությունը նրանից դրամ կորզել և խնդրում են թաղման ծախսը: Սուրբը տալիս է դրամը և հեռանում, իսկ մեռած ձեռացող գյուղացին նույն պահին մեռնում է: Նրա ընկերները սարսափած՝ գղջում և ներողություն են հայցում սրբից, և նա աղոթքով նորից վերակենդանացնում է մեռածին:

Ս. Հակոբի մասին ավանդություններից մեկն էլ պատմում է, որ Ռշտունյաց Մանածիհը իշխանը գերի է տանում շրջակայքում ապրող հոգևորականներին: Ս. Հակոբի խնդրանքներին՝ ազատել հոգևորականներին՝ քահանաներին ու սարկավագներին, Մանածիհը անլուր է մնում: Սուրբն անիծում է նրան և Ռշտունյաց աշխարհը, որից հետո այստեղ սկսվում է անբերրի տարիների երկարատև շրջան: Ս. Հակոբի մահից հետո Ռշտունյաց աշխարհի բնակիչները գալիս են Մծբին և խնդրում նրա նշխարներից՝ հոսով, որ դրանց գորությունը կհեռացնեն երկրին հասած պատուհասը: Այդպես էլ կատարվում է. նշխարները Ռշտունյաց աշխարհ բերելուց հետո անեծքը վերանում է այդ երկրի վրայից, և հողը պտղաբերվում է: Ս. Հակոբ

Մծբնացի հայրապետը թողել է ինչպես աստվածաբանական, այնպես էլ կյանքին սերտորեն կապված կրոնաբարոյախոսական ճառեր ու գրվածքներ: Նա հայոց մեջ մեծ ժողովրդականութուն ունեցող սրբերից է: Նրա տոնը Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցում հաստատվել է շատ վաղ շրջանում և նշվում է հիսնակի երրորդ կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը, որը գեկտեմբերի 12-18-ը ժամանակամիջոցում հանդիպող շաբաթ օրն է:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Սրբերի կյանքը բոլոր ժամանակներում մարդկանց համար օրինակ են ճշմարիտ աստվածանաչողության և դրանով իմաստավորված կյանքով ապրելու: Նրանց աներեր հավատը հիշեցումն է հավատի գործության շնորհիվ հրաշքներ գործելու և մարդկային կյանքը հրաշալիորեն փոխելու հնարավորության: Սրբերը օրինակ են սիրո, նվիրվածության, արդարամտության, նախանձախնդրության և զոհողության, այսինքն՝ հոգևոր արժեքներով ապրելու թելադրանք ու պատգամ են սերունդների համար: Ս. Հակոբ Մծբնացի հայրապետը նույնպես մեծապես սիրված ու պատվելի սրբերից է ասորի, հայ և քրիստոնյա մյուս ժողովուրդների շրջանում: Ս. Էջմիածնում այժմ պահվում են ս. Հակոբի աջը և Նոյյան տապանի՝ նրա բերած մասունքը: 18-րդ դարում, երբ հայոց մեջ ուժեղացել էին հզորացող Ռուսաստանի հետ հարաբերությունները սերտացնելու և այդ քրիստոնյա երկրի հովանավորության տակ անցնելու տրամադրությունները, Սիմեոն Երևանցի (1763–1780 թթ.) հայոց կաթողիկոսը ևս նամակագրություն է սկսում ռուսական Եկատերինա Երկրորդ (1762–1796 թթ.) կայսրուհու հետ: 1766 թ. օգոստոսի 1-ի՝ Եկատերինա կայսրուհուն և թագաժառանգ Պավելին ուղղված գրությամբ նա կայսրուհու հովանավորությունն է խնդրում Ռուսաստանում ապրող քրիստոնյա հայերի համար, ինչպես նաև՝ խնդրում է վերահաստատել սկզբնապես գործող կարգը, որի համաձայն՝ ռուսահայերի հոգևոր առաջնորդ նշանակվում էր Ս. Էջմիածնի կողմից: Հիշյալ կարգը խախտվել էր 1649 թվականից: Գրության հետ Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսը կայսրուհուն որպես նվեր է ուղարկում նաև ս. Կարապետի, ս. Հռիփսիմեի, ս. Գևորգի, ինչպես նաև Նոյյան տապանի մասունքներից:



Հայաստանի, Արցախի և դրանց Հարակից տարածքներում թաղված Հայազգի սրբեր

Ներկայիս Հայաստանի, Արցախի և դրանց Հարակից տարածքներում թաղված և այժմ Հայտնի սրբերից Մեսրոպ Մաշտոցի, Հռիփսիմյանց և Գայանյանց մասին արդեն խոսվել է:

Ս. Գրիգորիս եպիսկոպոս

Ս. Գրիգորիսը ավագ որդին էր Վրթանես կաթողիկոսի՝ Գրիգոր Լուսավորչի որդու:

Նա ծնվել է մոտ 295 թ., Կեսարիայում: 310 թ. հոր և եղբոր՝ Հուսիկի հետ վերադառնում է Հայաստան՝ մեծանալով ու կրթվելով Տրդատ Գ թագավորի պալատում: Դեռևս շատ երիտասարդ տարիքում հոգևոր բարձր արժանիքների, հասունություն և կարողությունների շնորհիվ ձեռնադրվում է կուսակրոն հոգևորական և եկեղեցական ծառայության անցնում: Արդեն 25 տարեկանում ձեռնադրվում է եպիսկոպոս: Հետագայում հովվության ու քարոզության է ուղարկվում Վրաստանի ու Աղվանքի կողմերը, որի բնակիչները Վրթանես կաթողիկոսից խնդրել էին հոգևոր առաջնորդ ուղարկել իրենց:

Ս. Գրիգորիսը քարոզում է Ատրպատականում, Փայտակարանում, Արցախում, կառուցում և վերակառուցում է եկեղեցիներ, ամրապնդում քրիստոնեական հավատը, հորդորում լինել բարի, աստվածասեր: Իր խստակյաց, առաքինի վարքով սքանչելի օրինակ էր մերձավորների և հեռավորների համար՝ «առաջին Գրիգորի՝ իր պապի նման», ինչպես գրում է Բուզանդը: Հյուսիսային Կովկասում քարոզելիս այցելում է մազքութների Սանեսան թագավորի (նա նույնպես Արշակունի էր) բանակը, որը կազմված էր կովկասյան բազմաթիվ ու այլազան ցեղերից: Նրանց քարոզում է Քրիստոսի ճշմարիտ վարդապետությունը, սակայն երբ վեր-

Ղիններս պարզում են, որ Աստծուն ատելի են ավարառութ-
յունը, հափշտակությունը, սպանությունները, ագահութ-
յունը, զայրանում են Գրիգորիսի վրա, քանի որ չէին պատ-
կերացնում, թե ինչպե՞ս կարող են կերակրվել ու ապրել ա-
ռանց սպանելու և ուրիշի ունեցվածքը հափշտակելու: Մեր-
ժելով սրբի հորդորը՝ խաղաղ աշխատանքով ապրելու, մագ-
քութիւնները, նրա առաքելությունը համարելով հայոց Տրդատ
թագավորի կողմից կազմակերպված դավադրություն իրենց
դեմ, Գրիգորիսին կապում են վայրի ձիու պոչից և ձին բաց
թողնում Վատնյան դաշտում (Կասպից ծովի մերձակայ-
քում): Ս. Գրիգորիսը նահատակվել է 334 թ.: Նրա սարկա-
վազները ամփոփում են սրբի մարմինը Արցախի Ամարաս
գյուղում: 5-րդ դարում՝ 489 թ., Աղվանքի Վաչագան թա-
գավորի օրոք նրա գերեզմանի վրա կառուցվում է Ամարասի
հայտնի Ս. Գրիգորիս եկեղեցին:

Ս. Գրիգորիսի հիշատակը Հայաստանյայց եկեղեցին տո-
նում է տարվա մեջ երկու անգամ. առաջինը՝ Ս. Գրիգոր Լու-
սավորչի որդիների և թոռների տոնին՝ Ս. Ծննդյան տոնի եր-
րորդ կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը: Սակայն, եթե տարե-
գիրը, այսինքն՝ մարտի 21-ից (գարնանային գիշերահավա-
սար) մինչև Ս. Հարություն օրերի քանակը 25-ից պակաս է,
տոնը տեղափոխվում է Պայծառակերպության տոնի երրորդ
կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը: Երկրորդ անգամ ս.
Գրիգորիսի հիշատակը տոնվում է՝ կապված նրա նշխարների
գյուղտի հետ՝ Խաչվերացի տոնի հինգերորդ կիրակիին հաջոր-
դող երկուշաբթի օրը՝ 12 ուրիշ հայ ճգնավորների հետ:

Սուրբ Հովհաննես Իմաստասեր Օձնեցի կաթողիկոս

Ս. Հովհաննես Իմաստասեր կաթողիկոսը ծնվել է Գու-
գարքի Տաշիր գավառի Օձուն գյուղում՝ մոտ 650-ական
թվականներին, ազնվականի ընտանիքում: Կրթությունն
ստացել է Այրարատի Արագածոտն գավառում՝ աշակերտե-

լով Թեոդորոս Քոթենավոր նշանավոր վարդապետին: Նա հմտացել է աստվածաբանության, իմաստասիրության, քերականության և հռետորության մեջ: Կաթողիկոս է ընտրվել 717 թ.: Արաբական խալիֆայության տիրապետության պայմաններում ձգտելով ամրապնդել Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու դիրքերը՝ 719 թ. մեկնել է Դամասկոս՝ Օմար ամիրապետի մոտ: Ըստ ավանդության՝ ամիրապետը, ով լսել էր նրա մասին, ցանկանում է տեսնել նրան և հրավիրում է Դամասկոս: Նա խիստ զարմանում և հիանում է՝ տեսնելով հայոց կաթողիկոսի պատկառելի ու գեղեցիկ արտաքինը և շքեղ զգեստները: Կաթողիկոսը փարթամ մորուքին ցանում էր ոսկու փոշի, ինչն ավելի ազդու էր դարձնում նրա արտաքինը: Զարմացած ամիրապետը միաժամանակ իր տարակուսանքն է հայտնում, որ համեստ ու պարզ ապրելու Քրիստոսի պատվիրանին հակառակ՝ հայոց հայրապետը ճոխ հագուստներով է ու զարդարված: Հովհաննես Իմաստասերը արաբ ամիրապետին պատասխանում է, որ շքեղ հագուստներն ու թանկագին զարդերը զուտ արտաքին միջոցներ են ժողովրդի վրա ազդելու և տպավորություն թողնելու: Նա ամիրայապետին ցույց է տալիս հագուստի տակից մաշկի վրա իր կրած կոշտ քուրճը, որը կրում էր մշտապես: Այս անգամ Օմար ամիրապետը զարմանում է, թե ինչպես մարդկային մարմինը կարող է դիմանալ այդ կոշտ քուրճին, և առավել հարգանքով ու պատկառանքով է լցվում Հովհաննես Իմաստասերի հանդեպ: Վերջինիս խնդրանքով Օմարը Հայ եկեղեցին ազատում է որոշ հարկերից, խալիֆայության տարածքում արտոնում է քրիստոնեությունից ազատ դավանումը և դադարեցնում քրիստոնյաների դեմ հալածանքները: Այս բոլոր խոստումները ամիրապետը վավերացնում է գրավոր հրովարտակով, իսկ հայոց հայրապետը խոստանում է հայերի հնազանդությունն արաբական խալիֆայությանը: Միևնույն ժամանակ հայոց հայրապետին հաջողվում է հայրենիք վերադառնալու և իրենց նախարարական ու հողատիրական իրավունքները վերա-

կանգնելու թույլտվություն ստանալ 703-705 թթ. հայերի ապստամբությունը մասնակցած և իրամում ու Նախիջևանում հայ նախարարների ողջակիզումից փրկված, աքսորված կամ Բյուզանդիայում ապաստանած հայ իշխանների համար:

Դամասկոսից վերադառնալուց հետո Հովհաննես Օձնեցի կաթողիկոսը ձեռնարկում է եկեղեցական բարեփոխումներ: 719 թ. Դվինում հրավիրում է եկեղեցական ժողով, որի ընդունած 32 կանոնները վերաբերում են Հայ եկեղեցու արարողակարգին, ծիսակարգին, աղանդների ու հերձվածների՝ հատկապես երևութականների ու պավլիկյանների դեմ պայքարին: Առանձնապես կարևոր էր 726 թ. Մանազկերտի հայ-ասորական միացյալ եկեղեցական ժողովը, որում հստակեցվում է Հայ եկեղեցու վերաբերմունքը Քրիստոսի մարմնի անապականության խնդրի վերաբերյալ, նաև՝ ամբողջացվում ու վերջնական տեսքի են բերվում Հայ եկեղեցու ընդհանուր դավանաբանական սկզբունքները:

Ս. Հովհաննես Իմաստասեր կաթողիկոսը Հայ եկեղեցու ծիսադավանական կարգը քաղկեդոնականությունից հեռու, ինչպես նաև աղանդավորական ու հերձվածողական տարաբնույթ ազդեցություններից մաքուր պահելու նպատակով իր ձեռնարկած եկեղեցական բարեփոխումներն ամփոփում է՝ կազմելով «Կանոնագիրք հայոց»-ը, իր իսկ բնորոշմամբ՝ «որպես լուսաշավիղ ճանապարհ առ Աստված»: Բացի այդ, թողել է մեկնողական, ջատագովական, աստվածաբանական, դավանաբանական, գիտական և օրենսդրական մեծարժեք գործեր, որոնցից ամենահայտնիներն են՝ «Ատենաբանություն», «Ճառ ընդդեմ պավլիկյանների», «Ճառ ընդդեմ երևութականների» և այլն: Նրա պատվերով Գրիգոր Արշարունին գրել է «Ընթերցվածոց մեկնությունը»:

Հովհաննես Օձնեցին սուրբ է համարվել իր սրբակյաց վարքի ու կյանքի, բազում առաքինությունների պատճառով, իսկ Իմաստասեր անունը ստացել է իր գիտական,

աստվածաբանական, դավանաբանական, իմաստասիրական խոր գիտելիքների ու փայլուն պատրաստվածության և թողած ժառանգության համար:

Կյանքի վերջին տարիներին Հովհաննես Իմաստասեր հայրապետը առանձնանում է հայրենի Օձուն գյուղում, որտեղ զբաղվում է ուսուցչութամբ, ապրում աղոթական ու ճգնակյաց կյանքով: Վախճանվում է 728 թ.: «Հայսմավուրբ»-ը որպես նրա հիշատակի օր նշում է ապրիլի 17-ը, ինչն էլ հիմք է դարձել Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի համար ապրիլի 17-ը հաշվարկել իբրև նրա մահվան օր: Թաղվել է հայրենի Օձունից 5 կմ դեպի արևմուտք գտնվող Արդվի գյուղի Ս. Հովհաննես վանքում, ուր ճգնել է կյանքի վերջին տարում: Նրա գերեզմանը դարեր շարունակ համարվել է սրբատեղի և եղել ուխտատեղի, իսկ նրա հանդեպ սերն ու պատկառանքը ժողովուրդն արտահայտել է դեռևս կյանքի տարիներին իր մասին հյուսած բազմաթիվ ավանդազրույցներով, որոնցում նա հանդես է գալիս որպես հրաշագործ, բուժող գորություն ունեցող սուրբ:

Ս. Հովհաննես Իմաստասեր Օձնեցի կաթողիկոսի տոնը Հայ եկեղեցին նշում է Մեծ պահքի չորրորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը՝ իրեն անվանակից Հովհաննես Երուսաղեմցի հայրապետի, Հովհաննես Որոտնեցի, ինչպես նաև Գրիգոր Տաթևացի վարդապետների հետ:

Սուրբ Գրիգոր Տաթևացի

Սուրբ Գրիգոր Տաթևացին ծնվել է 1346 թ., Մեծ Հայքի Գուգարք նահանգի Զավախք գավառի Թմոք ամրոցում, արհեստավոր Սարգսի ընտանիքում: Վաղ տարիքում դրսևորվում են նրա ուսումնատենչությունը և մեծ կարողությունները: 14 տարեկանում ուղարկվում է Տաթևի վանք, որտեղ աշակերտում է Հովհան Որոտնեցուն՝ դառնալով նրա բազմաթիվ մեծանուն աշակերտներից ամենաակ-

նառուն: Գրիգորը Սեպուհ լեռան վրա՝ ս. Լուսավորչի հանգստարանում, ձեռնադրվում է սարկավագ:

1370-ականների սկզբին ուղեկցում է իր ուսուցչին վերջինիս՝ Երուսաղեմ կատարած ուխտագնացության ընթացքում և Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց տաճարում 25 տարեկան հասակում ձեռնադրվում կուսակրոն հոգևորական, 2–3 տարի հետո Երզնկայում ստանում է վարդապետական գավազան: Ծայրագույն վարդապետություն նրան տրվում է մոտ 40 տարեկան հասակում՝ Ապրակունյաց վանքում: Հովհան Որոտնեցու մահվանից հետո գլխավորում է Տաթևի և Ապրակունիսի բարձրագույն դպրոցները: Ապրակունիսում մնում է շուրջ երկու տարի և 1390 թ. իր աշակերտների հետ տեղափոխվում Տաթև, որտեղ մինչև իր մահը շարունակում է իր գիտամանկավարժական գործունեությունը: Նրա օրոք Տաթևի համալսարանը հասնում է իր ծաղկման գագաթնակետին՝ դառնալով հոգևոր, գիտության, արվեստի ու մշակույթի համահայկական կենտրոն: Նա դասավանդել է նաև Մեծոփա վանքում, ինչպես և Սաղմոսավանքում:

Ս. Գրիգոր Տաթևացին Հայ եկեղեցու մեծագույն սուրբ հայրերից, վարդապետներից և ուսուցչապետերից մեկն է, աստվածաբան, փիլիսոփա, մանկավարժ, գիտնական: Հռչակվել է իր սրբակենցաղ վարքով, քարոզչությամբ, գիտական ու մանկավարժական գործունեությամբ, ինչպես նաև թողել է մատենագրական հարուստ վաստակ: Ժամանակակիցների և հետագայի հեղինակների կողմից մեծարվել է որպես «եռամեծ վարդապետ», «երկրորդ Լուսավորիչ հայոց և աստվածաբան», «յոթնալույս վարդապետ», «տիեզերալույս վարդապետ», «վարդապետ ամենայն հայոց», «վարժապետ ամենայն հայոց», «խարիսխ հավատի և հիմք եկեղեցու» և այլն: Նա կրթել և դաստիարակել է 300-ից ավելի աշակերտների, ովքեր դարձել են միջնադարյան Հայաստանի հոգևոր, մշակութային, գիտական և հասարակական կյանքի ակնառու դեմքեր և նշանակալի ազդեցություն թողել իրենց գործունեության տարբեր բնագավառներում:

Ս. Գրիգոր Տաթևացու մանկավարժական հայացքներն ամբողջացված են նրա «Սահմանադրություն դաստիարակություն» աշխատությունում, որը միջնադարյան հայ մանկավարժական մտքի նշանակալի երևույթներից մեկն է: Նրա մատենագրական հարուստ ժառանգությունը հատկանշվում է հանրագիտարանային բազմակողմանիությունով: Գրել է մեկնություններ, քարոզներ, դավանաբանական, աստվածաբանական և իմաստասիրական բազմաթիվ գործեր, որոնցից առավել կարևորներն են՝ «Գիրք հարցմանց», «Ոսկեփորիկ», «Գիրք քարոզության»՝ «Ամառան» և «Զմեռան» հատորներով, Հոբի, Եսայու, Երգ երգոցի, Սաղմոսների, Առակների գրքերի, Հովհաննեսի և Մատթեոսի Ավետարանների մեկնությունները և այլն, և այլն:

Ս. Գրիգոր Տաթևացին գործուն մասնակցություն է ունեցել հայոց ազգային-եկեղեցական կյանքում ծագած խնդիրների լուծմանը: Հատկապես զբաղվել է Ախթամարի կաթողիկոսությունից խնդրով, և, ինչպես վկայում է նրա աշակերտներից Թովմա Մեծոփեցին, նրա ջանքերով «Ախթամարի անհնազանդ աթոռը հնազանդություն է գալիս»:

Ս. Գրիգոր Տաթևացին նաև ամենաջերմ պաշտպաններից ու Կաթողիկոսական աթոռը Սսից Ս. Էջմիածին տեղափոխելու ծրագրի առաջին մտահղացողներից էր, որն իրականացվեց 1441 թ.՝ նրա աշակերտների՝ Թովմա Մեծոփեցու և Հովհաննես Հերմոնացու նախաձեռնությամբ ու եռանդուն ջանքերով:

Հայոց եռամեծ սուրբ վարդապետը մահացել է 1409 թ. դեկտեմբերի 25-ին, Տաթևի վանքում, որտեղ և նրա աճյունն ամփոփված է: Նրա գերեզմանը բոլոր ժամանակներում և այսօր էլ պատվվում է որպես ուխտատեղի:

Հայ եկեղեցին Ս. Գրիգոր Տաթևացու տոնը նշում է Մեծ պահքի չորրորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը՝ Հովհաննես Օձնեցի կաթողիկոսի, Հովհաննես Երուսաղեմցի հայրապետի, Հովհաննես Որոտնեցի վարդապետի հետ:

Սուրբ Շուշանիկ

Սուրբ Շուշանիկը Վարդան Մամիկոնյանի դուստրն էր: Նրա ավագանի անունը Վարդենի էր, իսկ Շուշանիկը փաղաքշական անունն էր, որով և պատմության ու վկայաբանության մեջ հիշվեց: Սուրբ Շուշանիկը Հայ և Վրաց եկեղեցիներում տոնելի սրբերից է:

451 թ. Գուգարքի Աշուշա բղեշխը պարսից Հագկերտ արքայից թույլտվություն է ստանում գերությունից ազատելու և բղեշխության կենտրոն Ցուրտավ վերադարձնելու իր կնոջ հարազատներին և զոհված կամ գերեվարված նախարարների կանանց ու զավակներին, այդ թվում և Վարդան Մամիկոնյան զորավարի դստերը՝ Վարդենի-Շուշանիկին: Վերջինս ծնվել է, հավանաբար, 409 թ., մեծացել և կրթվել է տատի՝ Սահականուշի (Սահակ Պարթև հայրապետի դստեր) քրիստոնեական բարի ու առաքինի շնչով լի տանը, որով մինչ այդ, անշուշտ, դաստիարակվել էր նաև Վարդան Մամիկոնյանը: Այդ ոգին հարազատորեն պահեց մինչև իր հավատավոր կյանքի մարտիրոսական վախճանը՝ անդամաճան սիրով մշտապես փարված մնալով Քրիստոսին:

Վարդենի-Շուշանիկն ամուսնացած էր Աշուշայի որդի Վազգենի հետ, ով և հոր մահից հետո փոխարինում է նրան՝ որպես բղեշխ: Պարսից Պերոզ արքայի ութերորդ տարում՝ 468 թ., Վազգենը, Տիգրան կանչվելով, քաղաքական նկատառումներով, ինչպես նաև Պերոզին հաճոյանալու համար ուրանում է քրիստոնեական հավատը և անգամ ամուսնանում Պերոզի զոքանչի հետ: Լսելով ամուսնու ուրացության լուրը՝ Շուշանիկը, ով մայր էր երեք որդիների և մեկ դստեր, զավակների հետ հեռանում է իշխանական պալատից և տեղափոխվում Ցուրտավի եկեղեցուն կից փոքրիկ մի խուց՝ հրաժարվելով վերադառնալ պալատ և ընդունել ամուսնուն: Ապարդյուն են անցնում նրան հավատուրացության մղելու բոլոր միջոցները՝ չարչարանքներ, կտտանքներ, երեխաներին տեսնելու արգելք, սով, շղթայակապ բանտարգելութ-

յուն, խարդավանք և այլն: Նրա աննկուն հավատը չի տատանվում անգամ, երբ լսում է որդիներից մեկի՝ Կուր գետում խեղդվելու մասին՝ այդպիսի մահը գերադասելի համարելով որդու համար, քան հավատուրացությունը: Բոլոր չարչարանքներն ու տանջանքները վեց տարի կրում է համբերատարությամբ՝ որպես մխիթարություն ու զորավիզ ունենալով տատի՝ Սահականուշի Ավետարանը, որը վերջինիս էր անցել հորից՝ Սահակ հայրապետից: Յոթերորդ տարում՝ հավանաբար 475 թ., մարտիրոսական սրբությամբ կնքում է իր մահկանացուն և թաղվում Տփղիսի (ներկայիս Թբիլիսի) միջնաբերդում:

Ինչպես Հռիփսիմեի անվան հետ կապված է Վարագա Խաչը, այնպես և Շուշանիկի անվան հետ է կապված մեկ այլ նշանավոր խաչ: Տեսնելով, որ հավատուրաց ամուսինը հալածում է քրիստոնյաներին և քանդում եկեղեցիները, Շուշանիկը Մծխեթից հանում է վրաց լուսավորիչ սուրբ Նունե կույսի խաչը և Սահակ հայրապետի աշակերտներից մեկի՝ Մշո Սուրբ Առաքելոց վանքի արեղա Անդրեասի հետ ուղարկում է Տարոն, որտեղ ապրում էին իր ազգականները՝ Մամիկոնյան իշխանները: Անդրեասը հասնում է Սպեր և այլևս չի կարողանում առաջանալ: Այս ընթացքում Շուշանիկն իր մահկանացուն է կնքում, որի մասին իմանալով՝ Անդրեասը լուր է ուղարկում Գրիգոր Մամիկոնյան իշխանին: Վերջինս գալիս է Սպեր և Նունեի խաչը տանում է Կապույտ ամրոց (Արտագերս): Այսուհետ հայերն այն կոչում են Շուշանիկի խաչ: Շուշանիկի խաչը Արտագերսից տեղափոխվում է Վանանդ գավառի Ս. Խաչ վանքը, ապա՝ Կարս քաղաքը, այնտեղից 1094 թ.՝ Անի, ուր մնում է 142 տարի: Թաթարների կողմից Անին գրավելուց հետո Շուշանիկի խաչի մասին տեղեկությունները բացակայում են:

Հայաստանյայց եկեղեցին սուրբ Շուշանիկի հիշատակը տոնում է Խաչվերացի տոնի երկրորդ կիրակիին հաջորդող երեքշաբթի օրը՝ Փեփրոնե և Մարիանե սրբուհիների հետ:

Սուրբ Մովսես Գ Տաթևացի կաթողիկոս

Ս. Մովսես Գ Տաթևացին Հայ եկեղեցու հիշատակելի սրբերից է:

Ծնվել է 1578 թ., Սյունիքի Խոտանան գյուղում: Կրթությունն ստացել է Տաթևի վանքում, 1592 թ. ձեռնադրվել է աբեղա, մինչև 1606 թ. աշակերտել է Սրապիոն Երեսացուն, ով ժամանակի նշանավոր հոգևորականներից էր և կարճ ժամանակ՝ 1603–1606 թթ. եղել է աթոռակից կաթողիկոս: 1610 թ. մեկնում է Երուսաղեմ, որտեղ եղել է Ս. Հարություն տաճարի լուսարարը: 2–3 տարի հետո վերադառնում է Տաթև և մտնում Սյունյաց մեծ անապատը: Այստեղ ծավալում է մեծ գործունեություն՝ հիմնելով դպրոցներ, նշանակելով ուսուցիչներ, կարգավորելով Սյունիքի վանքերը, քարոզելով ու խրատելով ժողովրդին՝ նպատակ ունենալով վերականգնել քրիստոնեական բարոյական կենցաղը, որը մեծապես աղավաղված և տուժած էր ժամանակի ավերածությունների, ժողովրդի կրած ձախորդությունների և դրանց հետևանքով Եկեղեցու դիրքերի անկման պատճառով: Մոտ 1620 թ., Երևանում քարոզելով Ս. Կաթողիկե եկեղեցում, հանդիպում է տեղի պարսիկ կառավարչին, ով մեծապես տպավորված նրա ուղղամտությամբ և ծավալած գործունեությամբ՝ նրան պահում է Երևանում՝ հատկացնելով Ս. Անանիա առաքյալի անապատը, որն այդ ընթացքում ավերված վիճակում էր: Իրեն հատուկ եռանդով Մովսես Տաթևացին վերականգնում է անապատը, կարգավորում Այրարատի վանքերն ու եկեղեցիները, ինչպես նաև վերաբացում է Սաղմոսավանքի և Հովհաննավանքի վանական դպրոցները: 1623 թ. ձեռնադրվում է եպիսկոպոս: Քարոզչի և նվիրյալ հոգևորականի նրա համբավը տարածվում է Հայաստանի բոլոր կողմերում, և նորջուղայեցիները նրան հատուկ պատգամավորությամբ հրավիրում են Սպահան: 1627 թ. Ս. Ծննդյան և Աստվածհայտնություն տոնին եկեղեցում Պատարագի արարողությունը ներկա է լինում նաև պարսից արքա Շահ Աբաս

Առաջինը: Նա այնքան է տպավորվում Մովսես Տաթևացու կատարած արարողությամբ, որ որպես պարգև կատարում է վերջինիս խնդրանքը՝ նրան նշանակելով Ս. Էջմիածնի վանքի լուսարար և տալով այդ ընթացքում անմխիթար վիճակում գտնվող վանքը նորոգելու թույլտվություն: Մովսես Տաթևացին մաքրում է վանքի շրջակայքը, վերաշինում պարիսպները, նորոգում Վեհարանը, եկեղեցու տանիքն ու գմբեթը, ավելացնում միաբանական խցեր, տնտեսական նոր կառույցներ, հյուրատուն և այլն: 1628 թ. ընտրվում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս և օծվում 1629 թ., նույն տարում և նրան հաջողվում է պարսից շահից ստանալ Ս. Էջմիածնի վանքի պարտքի գիջման հրովարտակը: Նրա կաթողիկոսական կարճատև շրջանը բնորոշվում է Արևելյան Հայաստանի մշակութային, կրթական և գրական կյանքի վերակենդանացմամբ՝ սկիզբ դառնալով վերելքի ու բարենորոգության նոր դարաշրջանի:

Ս. Մովսես Տաթևացին մահանում է 1632 թ. և թաղվում Երևանում՝ Կոզեռնի գերեզմանոցում: Նրա անունը Հայ եկեղեցում հիշատակվում է յուրաքանչյուր Պատարագի ընթացքում:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ս. ԳՐԻԳՈՐԻՄԻ, Ս. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՕՉՆԵՑՈՒ,

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՑՈՒ, Ս. ՇՈՒՇԱՆԻԿԻ,

Ս. ՄՈՎՍԵՍ Գ ՏԱԹԵՎԱՑՈՒ ՏՈՆԵՐԻ

□ Հայ Առաքելական Եկեղեցին սրբացրել է այն հոգևորականներին, հայրապետներին, պետական գործիչներին, աշխարհիկ մարդկանց, ովքեր իրենց գործունեությամբ նպաստել են քրիստոնեական հավատի պահպանմանն ու տարածմանը, ինչպես նաև նշանակալի հետք թողել ազգային կյանքի տարբեր ասպարեզներում:

Կատարյալ քրիստոնյայի կյանք ապրած և սրբության պսակ ընդունած այդ ընտրյալներից են ս. Գրիգորիս, ս. Հովհաննես Օձնեցի, ս. Մովսես Գ Տաթևացի կաթողիկոսները, ս. Գրիգոր Տաթևացին և ս. Շուշանիկը:

Նրանցում Աստծու սրբության արտացոլումը, Աստծուն իրենց հոգում կրելու և Նրա ներկայությամբ ապրելու շնորհը առավել էր: Քրիստոնյային վայել՝ առաքինություններով հատկորոշված նրանց անբասիր կյանքն ու վարքը, բարոյական անարատությունը մշտապես օրինակ են սերունդների համար, թե՛ ինչպես պետք է ապրել: Նրանց հավատարմությունն իրենց հայրերի հավատին, որը նույնն է, թե՛ ժողովրդին ու հայրենիքին, նախանձախնդիր ջանքերը բարեշեն, միասնական ու միաբան պահելու Հայ եկեղեցին ու Հայաստանը, մշտավառ հիշատակ են թողել հայ ժողովրդի կյանքում, և բոլոր ժամանակներում նրանցով սերունդներ են կրթվել ու դաստիարակվել:

Նրանց գերեզմանները բոլոր ժամանակներում ուխտագնացությունների վայր են եղել:



Ուխտագնացութիւն

Եկեղեցական տոների հետ առնչվում և դրանց անցկացման դրսևորումներից են ուխտագնացութիւնները:

Ուխտը երգում, խոստում կամ դաշինք է: Աստվածաշնչում հիշատակվում են հավիտենական ուխտեր, որոնք Աստված կնքում է մարդկանց հետ՝ Նոյի (Ծննդ. Թ, 12-17), Աբրահամի (Ծննդ., ԺԵ, ԺԷ, Մովսեսի (Ելք, ԻԴ, ԼԴ, 10-27) և այլն: Քրիստոսի գալուստով Աստված հավիտենական Նոր, Մեծագույն Ուխտ հաստատեց մարդու հետ՝ Իր Միածին Որդու՝ Հիսուս Քրիստոսի միջոցով ավետելով փրկութեան հույսը: Այսպիսով, նախքան Քրիստոսը մարդու հետ Աստծու հաստատած բոլոր ուխտերը Նոր Ուխտի նախորինակներն են:

Սակայն կան նաև ժամանակավոր ուխտեր, որոնք մարդը կնքում է Աստծու հետ: Ուխտը պահելու, այսինքն՝ այն ճիշտ կատարելու համար Սուրբ Գրքում պատվիրվում է. «Եթե չես ցանկանում ուխտել, ապա դա մեղք չի համարվի քեզ: Ինչ որ դուրս է գալիս քո շրթունքներից, զգո՛ւյշ եղի՛ր, որ անես այնպես, ինչպես որ ուխտել ես քո Տեր Աստծուն» (Երկրորդ օրենք, ԻԳ, 22-23): Ուխտ անողը խոստանում է նվիրվել որևէ աստվածահաճո գործի, ծառայել եկեղեցում կամ որևէ սրբութեան, պատերազմել հանուն հավատի, զոհաբերութիւններ, բարեգործութիւններ կատարել, եկեղեցի կամ դպրոց կառուցել, ծոմ պահել, ուխտագնացութիւն կատարել և այլն: Ուխտի ձևեր են նաև կուսակրոնութիւնը և ճգնավորութիւնը: Այս ժամանակավոր ուխտերի նպատակը մաքրագործվելու միջոցով արժանանալն է աստվածային շնորհների, ողորմածութեան և փրկութեան: Ուխտագնացութիւնը նույնպես ուխտի կատարման ձև է, որն ավանդաբար գալիս է դեռևս առաջին դարից, երբ քրիստոնյաները սրբազան ճամփորդութիւն էին կատարում դեպի Երուսաղեմ՝ տեսնելու Քրիստոսի երկրային կյանքի հետ կապված սուրբ վայրերը և դրանց հետ շփվելով՝ հաղորդակցվելու Նրա հետ: Հետագայում ուխտագնացութիւններ էին

կատարվում նաև այլ սուրբ վայրեր՝ սրբերի, մարտիրոսների կամ նահատակների գերեզմաններ, վանքեր, եկեղեցիներ, մատուռներ և այլն: Ուխտագնացություններն ուղեկցվել են այդ առիթով հորինված երգերով ու պարերով: Երգերում արտահայտվել են ուխտի նպատակը, ուխտագնացությունից սպասվող ակնկալիքը, ուխտատեղիի նկարագիրն ու գովքը: Ուխտագնացություններ կատարելու հրաշալի ավանդույթը պահպանվել և գործում է նաև ներկայումս:

Ս. Աստվածածնին, իսաչին կամ Եկեղեցուն նվիրված եկեղեցական տոների, ինչպես նաև սրբերի հիշատակությունների օրերին ուխտագնացություններ են կատարվում այն վանքեր, եկեղեցիներ կամ սրբատեղիներ, որոնք կրում են տվյալ սրբի անունը կամ որևէ կերպով առնչվում են նրա հիշատակի հետ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

□ Ուխտագնացությունը դեպի Աստված հոգևոր ճամփորդություն է, որն անցնում է սրբավայրերով:

Ուխտագնացությունների ժամանակ քրիստոնյան, սրբերի գերեզմաններ, պատմական և կրոնական հիշարժան դեպքերի հետ կապված սուրբ վայրեր այցելելով, հաղորդակցվում է Աստծու և սրբությունների հետ՝ հուսալով զորություն և ուժ ստանալ՝ հավատավոր ու իմաստավորված կյանք ապրելու: Յետևաբար, ուխտավորը հավատով այցելում է սրբավայրեր՝ գիտակցելով իր մեղանշականությունը և պահանջ զգալով սրբությունների հետ հաղորդակցվելու միջոցով հասնելու Աստծու հետ հաշտության, հոգևոր խաղաղության ու ներդաշնակության: Ուստի, ուխտագնացությունը լավագույն միջոց է թե՛ անհատի, թե՛ հավաքականության հոգևոր դաստիարակության:

Միևնույն ժամանակ ուխտագնացությունների միջոցով ամրապնդվում է կապը անցյալի սրբազան ժառանգության հետ, որը միջոց ու ճանապարհ է արժևորելու ու գնահատելու անցյալը, իմաստավորելու ներկան և կառուցելու ապագան:



Տոնական միջոցառումների ընդհանուր Հանձնարարականներ

Շատ կարևոր է եկեղեցական ու պետական տոների խորհուրդն ու սովորույթների իմաստը ճանաչելը, որպեսզի դրանք մատաղ սերնդի կյանքում անհրաժեշտ տեղում լինեն, և նրա կյանքն առաջնորդեն ա՛յն արժեքները, որոնք դրանց հիմքում են: Այս առումով չափազանց կարևոր են դպրոցում կազմակերպվող տոնական միջոցառումները:

Եկեղեցական, հատկապես Տաղավար տոների օրերին հայ եկեղեցիներում միշտ տրվում է ս. Պատարագ: Եվ դպրոցականների՝ պատարագին մասնակցությունը կարող է կազմել տոնական միջոցառման կարևոր մաս: Հատկապես կարևոր է երեխաներին պատարագի խորհուրդն ու իմաստը բացատրելը: Պատարագին երեխաների մասնակցությունը իմաստալից դարձնելու համար կարելի է նրանց պատմել հնչող երաժշտության, շարականների, դրանց հեղինակների մասին: Ս. Պատարագ է տրվում նաև պետական որոշ տոների և հիշատակի օրերի առիթով, օրինակ՝ Հանրապետության տոնի, Ցեղասպանության, Երկրաշարժի զոհերի հիշատակի օրերի և այլն:

Եկեղեցական տոնի միջոցառումների մաս կարող են լինել նաև կազմակերպվող ուխտագնացությունները որոշակի սրբի անունը կրող եկեղեցիներ կամ սրբավայրեր, եթե սրբի տոն է:

Տոնական միջոցառումների շարքում կարելի է դպրոցականների հետ կազմակերպել նաև եկեղեցական որոշ տոների հետ կապված ժողովրդական ծիսակատարություններ: Օրինակ՝ Տյառնընդառաջի, Ս. Սարգսի, Համբարձման և այլ տոների հետ կապված ազգային սովորույթները:

Ինչպես արդեն նշվել է, եկեղեցական և պետական որոշ տոներ իրենց խորհուրդներով կապված են միմյանց, ինչպես նաև եկեղեցական տոների մի խումբ հայ ժողովրդի համար մշտապես պահպանել է իր առանձնահատուկ կարևորութ-

յունը՝ ընդգրկվելով նաև Հայոց պետական տոնակարգում: Այդ տոների օրերին կատարվում են այցելութուններ հուշարձաններ, հուշահամալիրներ և այլն: Օրինակ՝ Հաղթանակի տոնի օրը դպրոցականները կարող են այցելել Երևանում Հաղթանակի զբոսայգի և ծաղիկներ դնել Անհայտ զինվորի հուշարձանին, այցելել այդտեղ գտնվող թանգարանը, որտեղ բազմաթիվ են նաև Արցախյան պատերազմի մասին պատմող թանգարանային նմուշները: Խորհրդային իշխանության տարիներին Հայրենական մեծ պատերազմում զոհվածների հուշահամալիրներ են կառուցվել համարյա բոլոր շրջկենտրոններում և գյուղերում, ուր կարող են այցելել դպրոցականները: Կարելի է գեղարվեստական միջոցառումներ անցկացնել հենց հուշարձանների մոտ: Հայոց բանակի և Երկրապահի օրը կարող են այցելել Եռաբլուր, Իսկ Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օրը՝ Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիր և այլն:

Դպրոցում անցկացվող տոնական միջոցառումների շարքում կարող են լինել տեսաֆիլմերի ցուցադրություններ, եթե դպրոցն ունի դրա հնարավորությունը:

Իհարկե, տոնական միջոցառումների մեջ շատ կարևոր են հատուկ տվյալ տոնի համար որոշակի սցենարներով, երգերով, երաժշտությամբ, բանաստեղծություններով ու բեմադրություններով ուղեկցվող գեղարվեստական միջոցառումները: Կարելի է նաև նույն սցենարով, որոշակի փոփոխություններով, անցկացնել միջոցառումներ՝ նվիրված մի քանի տոների, որոնք իրենց խորհրդով մոտ են միմյանց: Օրինակ՝ Վարդանանց տոնը և Հայոց բանակի կամ Երկրապահի օրը, Հանրապետության և Անկախության տոները և այլն:

Ավելացնենք նաև, որ նախատեսվում է առանձին գրքով լույս ընծայել Հայոց եկեղեցու և ՀՀ պետական տոների համար կազմակերպվող գեղարվեստական միջոցառումների սցենարներ, որոնք կարող են որպես հիմք և ուղեցույց ծառայել ուսուցիչների համար:

Օգտագործված գրականություն

1. Աշճյան Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Լուսավորչի լույս նշխարները, Ս. Էջմիածին, 2000:
2. Ազիզբեկյան Ռ., Գեղամյան Գ., Հայաստանը 1945-1990-ական թվականներին, Երևան, 1994:
3. Բաղալյան Հ. Ս., Հայոց տոմարի պատմություն Երևան, 1976:
4. Բրուտեան Գրիգոր, Օրացոյց հայոց, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1997:
5. Գուշակեան Տ. Թորգոմ Պատրիարք, «Սուրբք և տօնք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ» (Համառօտ տեղեկութիւններ Հայց. Եկեղեցւոյ տօնելի Սուրբերու և Տէրունական Տօներու մասին), Երուսաղէմ, տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1957:
6. Գալուստյան Շնորհք արքեպիսկոպոս, Տաղաւար տօներ, Երուսաղէմ, տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1976:
7. Գալուստյան Շնորհք արքեպիսկոպոս, «Հայագգի սուրբեր», «Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոն, Երևան, 1997:
8. Գալուստյան Շնորհք արքեպիսկոպոս, «Աստուածաշունչական սուրբեր», «Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոն, Երևան, 1997:
9. Գալուստյան Շնորհք արքեպիսկոպոս, «Համաքրիստոնեական սուրբեր», «Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոն, Երևան, 1997:
10. Գալուստյան Շնորհք արքեպիսկոպոս, «Մեծ պահքի կիրակիների ոսկե շղթան», Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2001:
11. Գալուստյան Շնորհք արքեպիսկոպոս, «Գունագեղ կիրակիներ և հոգեգալուստ», Իսթանպուլ, 1972:
12. Գալուստյան Շնորհք արքեպիսկոպոս, «Աւագ շաբաթ», Պէյրուք, 1974:
13. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ խաչի, Ս. Էջմիածին, 1997:
14. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Սուրբ Հոգու գալստյան մասին, Ս. Էջմիածին, 1998:
15. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Վարդավառի, Գանձասար, 1995:
16. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Բուն բարեկենդանի, Գանձասար, 1995:

17. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Աստվածածնի վերափոխման, Գանձասար, 1995:
18. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ սուրբ Ջատիկի մասին, Գանձասար, 1995:
19. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ Քրիստոսի Ծննդյան մասին, Գանձասար, 1995:
20. Երանելի Գրիգոր Աքանչեղագործի խօսքը Քրիստոսի Ծնունդին մասին, Նիւ Եորք, 1991:
21. Եղիշե, Ճառ Տիրոջ Պայծառակերպության մասին, Ս. Էջմիածին, 1997:
22. Եփրեմ Խուրի Ասորի, Ճառ քառասնօրյա Տիրոջ տաճար գալու և Սիմեոն ծերունու մասին, Ս. Էջմիածին, 1998:
23. Զաքարիա Չագեցի և Մովսես Քերթոզ, Աստվածամոր վերափոխման և նրա պատկերի մասին, Ս. Էջմիածին, 1997:
24. «Լոյս» շաբաթաթերթ, 1906, թիւ 1, յունուար 4, Ղևոնդ վարդապետ, «Բեթղեհեմի լուսաւորը», էջ 8, Միսաք Փանոսեան, «Սուրբ Ստեփաննոս», էջ 12: 1906, թիւ 11, մարտ 18, Օրուան տօնին առթիւ: Զրոյցներ, էջ 241: 1906, թիւ 19, մայիս 13, Գուրգէն քահանայ Շալճեան, «Երկրորդ Ծաղկազարդ: Քրիստոսի արցունքը», էջ 443: 1906, թիւ 37, սեպտեմբեր 16, Խաչվերացի առթիւ: Բարձր կեանքը, էջ 865:
25. Կիրակոսյան Ջ., Առաջին համաշխարհային պատերազմը և արևմտահայությունը, Երևան, 1965:
26. Հակոբ Սրճեցի, Ճառ Սուրբ Հարության, Ս. Էջմիածին, 1999:
27. Հովհան Ոսկեբերան, Ներբող Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչին, Ս. Էջմիածին, 1998:
28. Հայոց եկեղեցու սրբերը և սրբակենցաղ անձինք, կազմեց Ռ. Մաթևոսյանը, Ս. Էջմիածին, 1999:
29. Հայոց սրբերը և սրբավայրերը, ակունքները, տիպերը, պաշտամունքը, Երևան, «Հայաստան», 2001:
30. Հայկական վարքեր և վկայաբանություններ, V-XV դդ., Երևան, «Նաիրի», 1998:
31. Հայոց պատմություն, Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը, ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 2000:
32. Հայոց պատմություն (նյութերի ժողովածու), 1900-1939 թթ., Երևան, 1993:

33. Հարությունյան Ա., Թուրքական ինտերվենցիան Անդրկովկաս 1918 թ. և ինքնապաշտպանական կռիվները, Երևան, 1984:
34. «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 29 հունվար, 2002, թիվ 14(2907), 1 հունիս, 2002, թիվ 98(2991), 28 հունվար, 2004, թիվ 12(3391):
35. Մանուկեան Արտակ Արքեպիսկոպոս, «Հայ եկեղեցու տօները», տպարան «Նայիրի», Թեհրան, 1984:
36. Մեծ պահքի համառոտ բացատրություն քաղված մեր երանելի հայրերից. Գրիգորիս Արշարունի, Խոսրովիկ Թարգմանիչ, Սամվել Կամրջածորեցի, Պողոս Տարոնացի, Վարդան Արևելցի, Գրիգոր Տաթևացի, Մատթեոս Ջուղայեցի, Անանուն, Ս. Էջմիածին, 1998:
37. Մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի Համբարձունը, Ս. Էջմիածին, 1998:
38. Մանանդեան Յ., Աճառեան Հ., Հայոց նոր վկաները (1155-1843), գիտական հրատարակութիւն բազմաթիւ ձեռագրերի համեմատութեամբ, ընդարձակ տեղեկութիւններով և ծանօթութիւններով, և ձեռագրերի, նահատակների, յատուկ անունների և օտար բառերի մանրամասն ցուցակներով և ցանկերով, Վաղարշապատ, տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, 1903:
39. Յայսմաւուրք, Ի Կոստանդնուպօլիս, Յօրթագիւղ, Ի տպարանի Պօղոսի Արապեան Ապուչեխցւոյ, 1834-ՌՄՁԳ:
40. Սուրբ Էջմիածինը տաղերի մեջ, Ս. Էջմիածին, 2003:
41. Սուրբ Էջմիածինը հայ մատենագրությունում, աշխատասիրությանը Հակոբ Քյոսեյանի և Վարդան Դևրիկյանի, Ս. Էջմիածին, 2003:
42. Վարդանյան Ռ. Հ., Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դարեր), Երևան, 1999:
43. Տօնացոյց, նախապէս կարգեալ և սահմանեալ Սրբոյն Սահակայ Պարթևի Հայրապետին Հայոց ըստ աւանդութեան Հայաստանեայց Սրբոյ Եկեղեցւոյ եւ զկնի յոգնաջան կարգաւորութեամբ եւ աշխատասիրութեամբ Տեառն Սիմեօնի Սրբազան Կաթուղիկոսին յերկուս հատորս բաժանեալ, Վաղարշապատ, տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 1906:
44. Տոն Ծննդյան և Աստվածհայտնության, Ս. Էջմիածին, 1999:
45. Տեր-Դավթյան Քնարիկ, «XI-XV դարերի հայ վարքագրությունը», Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1980:

46. Ուլուբաբյան Բագրատ, Սարդարապատ, Երևան, 1989:
47. Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Երևան, 2002:
48. Օրմանեան Մաղաքիա արքեպիսկոպոս, «Հայոց եկեղեցին և իր պատմութիւնը, վարդապետութիւնը, վարչութիւնը, բարեկարգութիւնը, արարողութիւնը, գրականութիւնը ու ներկայ կացութիւնը», Մոնթրէալ, 2001:
49. Օրմանեան Մաղաքիա արքեպիսկոպոս, «Ազգապատում», Ս. Էջմիածին, 2001:
50. Օրմանեան Մաղաքիա արքեպիսկոպոս, «Ծիսական բառարան», «Հայաստան», Երևան, 1992:

Բովանդակություն

ՄԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

Տոնագիտություն (ընդհանուր գիտելիքներ)

Տոներ.....	7
Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու տոներ.....	10
Հայաստանի Հանրապետության պետական տոներ.....	18
Սրբերի հիշատակություններ.....	21

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու
տոներ, հիշատակի օրեր, Հայաստանի Հանրա-
պետության պետական տոներ

ՀՈՒՆՎԱՐ

Նոր տարի կամ Կաղանդ.....	27
Սուրբ Ծնունդ եւ Աստվածհայտնություն.....	30
Տնօրհներ.....	38
Հայոց բանակի օր.....	41

ՓԵՏՐՎԱՐ

Պահք, տեսակները, Առաջավորաց պահք.....	46
Սուրբ Սարգիս զորավարի, նրա որդի Սարտիրոսի եւ նրան հավատարիմ 14 զինվորների տոն, Երիտա- սարդների օրհնության օր.....	50
Տյառնընդառաջ կամ քառասուն օրական Հիսուսի գալուստը տաճար, Նորապսակների օրհնության օր.....	55
Սուրբ Վարդանանց տոն, Բարի գործի եւ ազգային տուրքի օր.....	61
Սուրբ Ղեւոնդյան քահանաների տոն.....	68

ՄԱՐՏ

Բուն բարեկենդան եւ Մեծ պահք.....	71
Մեծ պահքի կիրակիներ.....	74

ԱՊՐԻԼ

Հիսուսի մուտքը Երուսաղեմ կամ Ծաղկազարդ, Երեխաների օրհնության օր.....	81
---	----

Ավագ շաբաթ	83
Սուրբ Հարություն կամ Ջատիկ	90
Սուրբ Աստվածածնին նվիրված տոներ	94
Սուրբ Աստվածածնի ավետման տոն, Մայրության եւ գեղեցկության օր	96
Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր, Ապրիլի 24	100
Սունգայիթյան ջարդեր	107
ՄԱՅԻՍ	
Սուրբ Խաչի երեւման տոն	110
Երկրապահի օր	112
Հաղթանակի եւ խաղաղության տոն	114
Շուշիի ազատագրման օր	118
Համբարձման տոն	121
Հանրապետության տոն, Սարդարապատի, Ղարաքի- լիսայի, Բաշ-Ապարանի մայիսյան հերոսամարտե- րը	124
Հոգեգալուստ	130
ՀՈՒՆԻՍ	
Երեխաների իրավունքների պաշտպանության մի- ջազգային օր	134
Ս. Հռիփսիմյան եւ Գայանյան կույսեր	136
Ս. Եկեղեցուն նվիրված տոներ	141
Տոն Շողակաթի	141
Կաթողիկե Սուրբ Էջմիածնի տոն	142
Երկրորդ Ծաղկազարդ	149
Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ	150
ՀՈՒԼԻՍ	
Սահմանադրության օր	161
Սուրբ Սահակ, սուրբ Մեսրոպ	168
Հիսուս Քրիստոսի Պայծառակերպությունը կամ Վար- դավառ	177
ՕԳՈՍՏՈՍ	
Սուրբ Աստվածածնի վերափոխման տոնը, Խա- ղողօրհներ	184
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ	
Ս. Խաչին նվիրված տոներ	191

Խաչի գյուտ.....	192
Խաչվերաց.....	194
Վարազա ս. Խաչի տոն.....	196
Անկախության տոն.....	199
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ	
Սուրբ Թարգմանիչներ.....	204
ՆՈՅԵՄԲԵՐ	
Ս. Թադեոս, ս. Բարդուղիմեոս առաքյալներ.....	207
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ	
Երկրաշարժի զոհերի հիշատակի օր.....	212
Սուրբ Հակոբ Մծբնացի հայրապետ.....	217
Հայաստանի, Արցախի եւ դրանց հարակից տա- րածքներում թաղված հայազգի սրբեր	
Ս. Գրիգորիս Եպիսկոպոս.....	220
Ս. Հովհաննես Իմաստասեր Օձնեցի.....	221
Սուրբ Գրիգոր Տաթևացի.....	224
Սուրբ Շուշանիկ.....	227
Սուրբ Մովսես Գ Տաթևացի կաթողիկոս.....	229
Ուխտագնացություն.....	232
Տոնական միջոցառումների ընդհանուր հանձնարա- րականներ.....	
Օգտագործված գրականություն.....	236